

МІНІСТЕРСТВО ОБОРОНИ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ СУХОПУТНИХ ВІЙСЬК
ІМЕНІ ГЕТЬМАНА ПЕТРА САГАЙДАЧНОГО

ВІЙСЬКОВО-НАУКОВИЙ ВІСНИК

ВИПУСК № 43

Львів

**Національна академія сухопутних військ
2025**

УДК 94(477+100)(082)
ББК 63.3(4 УКР)
В 53

Збірник внесений до переліку наукових фахових видань України у галузі історичних наук, категорія «Б» (Наказ Міністерства науки і освіти України від 17.03.2020 року № 409)
Індексується в наукометричних базах
Bielefeld Academic Search Engine (BASE), CrossRef,
Google Scholar, Ulrich's Periodicals Directory (Ulrichsweb),
Erih Plus, WorldCat.

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради
Національної академії сухопутних військ
(протокол від 28.04.2025 року № 15)

Засновник – Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного.
Рішення про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації –
№ 543 від 29 лютого 2024 року. Ідентифікатор медіа – R30-02278.

тел. (032) 258-44-76 (науково-організаційний відділ)
E-mail: nasv_vnv@post.mil.gov.ua

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

*Харук Андрій, доктор історичних наук, професор (головний редактор);
Слюсаренко Андрій, доктор історичних наук, доцент (заступник головного редактора);
Виздрик Віталій, доктор історичних наук (заступник головного редактора); Ткачук Павло,
доктор історичних наук, професор; Куцька Олеся, доктор історичних наук, професор;
Кривизюк Леонід, кандидат історичних наук, доцент; Трофимович Лілія, кандидат
історичних наук, доцент, професор; Щеголов Андрій, кандидат історичних наук; Бураков Юрій,
кандидат історичних наук, доцент; Кравець Наталія, кандидат історичних наук (секретар);
Трофимович Володимир, доктор історичних наук, професор; Машиталір Вадим, доктор
історичних наук, професор; Соляр Ігор, доктор історичних наук, професор; Литвин Микола,
доктор історичних наук, професор; Голубко Віктор, доктор історичних наук, професор;
Шеломенцев-Терський Святослав, доктор історичних наук, професор; Дем'янюк Олександр,
доктор історичних наук, професор; Смирнов Андрій, доктор історичних наук, професор;
Куромія Гуроакі, доктор історичних наук, професор (США); Йокубаускас Вітаутас, доктор
гуманітарних наук, старший науковий співробітник (Литва); Шуміло Мірослав, доктор
таблітований, професор (Польща); Крушинські Марцін, доктор таблітований, професор
(Польща); Шляхта Богдан, доктор таблітований, професор (Польща); Франц Мацей, доктор
таблітований, професор (Польща)*

В 53 Військово-науковий вісник. Випуск 43. Львів: НАСВ, 2025. – 366 с.
ISSN № 2313-5603

43-й випуск «Військово-наукового вісника» містить статті з історії України і всесвітньої історії, історії сучасної російсько-Української війни, історії озброєння та військової техніки, а також наукові огляди й рецензії.

Для науковців, викладачів, студентів, курсантів і всіх, хто цікавиться історією.

ISSN № 2313-5603

© Національна академія сухопутних військ імені гетьмана
Петра Сагайдачного, 2025

УДК 94(477) 094:327 «1945/1950»

АНТОНЮК Я. М.

<https://orcid.org/0000-0002-9419-5990>

ТРОФИМОВИЧ В. В.

<http://orcid.org/0000-0003-0083-0437>

ТРОФИМОВИЧ Л. В.

<https://orcid.org/0000-0003-2393-9128>

<https://doi.org/10.33577/2313-5603.43.2025.3-20>

СПЕЦСЛУЖБИ ЗАКОРДОННИХ ЦЕНТРІВ ОУН У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 40-х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті на основі переважно архівних матеріалів простежено організаційне становлення у середовищі оунівців-емігрантів Служби безпеки Закордонних Частин ОУН (СБ ЗЧ ОУН). Виокремлено основні напрямки її діяльності: антикомуністичний; організаційний та забезпечення зв'язку; праці з репатріантами; бойової та охоронної роботи; ведення зовнішнього спостереження; роботи з молоддю; слідчий та контррозвідальний. Показано, що свої дії з нею координували чотири референтури ЗЧ ОУН: Крайового зв'язку (К-З); політико-інформаційної служби («ПІС» або політичної розвідки); військової розвідки; вишкільної роботи, а також з'ясовані їхні завдання. Підкреслено, що тоді пріоритетним напрямком діяльності СБ була протидія радянській агентурі у таборах для переміщених осіб. Акцентовано на тому, що серед завдань контррозвідальної діяльності важливе місце посідали набуття агентури із технічного персоналу, який обслуговував радянські репатріаційні місії, а також розповсюдження серед емігрантів агіток-попереджень. Розкрито, що одночасно із ЗЧ ОУН власні спецслужби намагалися сформувати «мельниківці» та «бульбівці».

Ключові слова: Служба безпеки, Закордонні Частини ОУН, спецслужби, референтура, розвідка, агентура, емігрантські організації.

Постановка наукової проблеми та її актуальність. У ході повномасштабної російсько-Української війни важливого значення набуває усвідомлення взаємозв'язку сучасної боротьби українського народу за збереження своєї державності та його національно-визвольного руху, в тому числі зазначеного періоду,

Антонюк Ярослав Миколайович, доктор історичних наук, співробітник, Галузевий державний архів Служби безпеки України, м. Київ.

Трофимович Володимир Васильович, доктор історичних наук, професор кафедри історії ім. проф. М.П. Ковальського, Національний університет «Острозька академія», м. Острог.

Трофимович Лілія Володимирівна, кандидат історичних наук, доцент, професор кафедри гуманітарних наук, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

© Антонюк Я. М., Трофимович В. В., Трофимович Л. В., 2025.

складовою якого були спецслужби, зокрема закордонних центрів ОУН. Тому неупереджений і ґрунтовний аналіз останніх залишається актуальним завданням.

Аналіз попередніх досліджень та публікацій. У період незалежності України вагомий внесок в історіографію теми здійснили вітчизняні дослідники Я. Антонюк, Д. Веденєєв, Г. Биструхін, О. Сич та інші. Щодо напрацювань діаспорних авторів, то їхнім суттєвим недоліком є істотний суб'єктивізм і вузькість документальної бази. З середовища останніх варто виокремити С. Мудрика-Мечника, доробок якого започаткував наукове вивчення зазначеної теми.

Мета статті: охарактеризувати становлення та діяльність спецслужб закордонних центрів ОУН у другій половині 1940-х років.

Виклад основного матеріалу. Паралельно із діяльністю СБ ОУН на території України в післявоєнний період у середовищі емігрантів-оунівців виникають власні спецслужби, які стали невід'ємною частиною українського визвольного руху.

Наприкінці лютого 1945 р. у Відні зібралися три групи провідних членів ОУН. За їхньої ініціативи було утворено керівний орган – Закордонний Центр (ЗЦ) на чолі зі Степаном Бандерою (*Степан Бандера, 2009: 270–271*). Першочерговим завданням, яке тоді перед ними стояло, було своєчасне виведення з німецьких підрозділів українців, які ще там залишалися, налагодження співпраці з західними союзниками («аліантами») та надійних ліній зв'язку з підпіллям в Україні (*Сич, 2006: 250*). У лютому наступного року на фундаменті ЗЦ та сформованої ним мережі виникли ЗЧ ОУН.

Із метою протидії радянській агентурі у жовтні 1945 р. ЗЦ ОУН створив Службу безпеки на чолі з Ярославом Раком («Мортеком»), яка складалася з таких відділів: 1) антикомуністичної діяльності; 2) організаційної роботи та зв'язку; 3) роботи з репатріантами (з 1947 р.); 4) бойової та охоронної роботи; 5) зовнішнього спостереження; 6) роботи з молоддю; 7) суспільно-політичного сектору та слідчої ланки. Для підтримання внутрішньої безпеки у середовищі самої СБ діяла з 1948 р. «дисциплінарна комісія» (*ГДА СБУ 3: 293; Веденєєв, Биструхін, 2007: 185*).

Референт розвідки СБ ЗЧ ОУН Степан Мудрик («Мечник») згадував: «Степан Бандера головну увагу звернув на творення

потрібного апарату для удержання зв'язків з проводом ОУН в Україні та для безпеки боротьби з большевицькою агентурою. Це був закритий сектор, до якого були покликані найбільш довірені люди з досвідом, потрібним для цього. Про характер цієї праці, з огляду на конспірацію, не говорено: було відомо, що це є центральний апарат, який безпосередньо підлягав провідникові С. Бандері котрий на цьому відтинку тісно співпрацював зі Степаном Ленкавським» (*Мудрик-Мечник, 1995: 10*). Характеризуючи есбістів ЗЧ ОУН того часу, він писав: «Серед них були люди з уже набутим досвідом, маючи за собою довгі роки підпільної праці, тюремних ув'язнень з найвищими вироками ворожих судів. Це були скромні люди з великою вірою в українську правду й Українську державу, які жили в той час у дуже тяжких матеріальних нестатках» (*Мудрик-Мечник, 1993: 19*).

На той час місцем найбільшого скупчення українських емігрантів була Баварія. Особливо великі громади оунівців діяли у Регенсбурзі, Фраймані (біля Мюнхена), Міттенвальді й Аугсбурзі (*ГДА СБУ 17: 601; Потічний, 2014: 69–70*). Згадані терени стали базою для формування СБ. Традиційно вона будувалася за територіальним принципом: «Провід – терен – округа – район – станиця – звено». Перші референтури СБ були створені при Теренових проводах ОУН Німеччини та Австрії (*ГДА СБУ 12: 413–414; Мечник-Мудрик, 1984: 61*).

Найбільш розгалуженою мережа СБ була у Мюнхені, де вона мала п'ять «конспіративних квартир». На одній із них – у підвалі гуртожитку «Українських політв'язнів та студентів» на вул. Фрідріхштрассе, 53 – знаходився таємний склад. У ньому зберігалася різноманітна вишкільна література (позначалася грифом «для внутрішньо-організаційного користування»), книги та невелика кількість зброї, переважно пістолетів (*ГДА СБУ 13: 30; Антонюк, 2021: 175*). На іншій «конспіративній квартирі» за адресою: Вюрземштрассе, 24 розміщувався архів СБ. Його основу складали різноманітні картотеки. Їх доповнювали протоколи допитів та інша службова документація (*ГДА СБУ 13: 31*).

У тісній взаємодії з СБ перебували чотири референтури ЗЧ ОУН: політична розвідка або політико-інформаційна служба (ПИС), Крайового зв'язку (К-З), військова, вишкільна. Фактично вони були складовими єдиної спецслужби. Їхні очільники входили до складу єдиного органу – «Провідного Звена»,

керівником якого з 1947 р. був Дем'ян Кордуба («Рогач»), а від початку наступного – Олександр Масляник («Максим») (*ГДА СБУ 1: 124; ГДА СБУ 10: 91; Антонюк 2021: 178*).

ПіС на початку 1946 р. заснував та очолив Василь Охримович («Грузин»). Головним її завданням було встановлення зв'язку зі спецслужбами країн Заходу та проведення розвідки у середовищі еміграції (*ГДА СБУ 14: 281; Веденєєв, Биструхін, 2008: 467*). За цим напрямком у середовищі Проводу українських націоналістів (ПУН) працював Олексій Кузьма. Українською радикально-демократичною партією та Українською Національною Радою «опікувалася» студентка Українського вільного університету Катерина Кохно. Центральне представництво української еміграції розробляла Ірина Ковальчук. За розвідку у середовищі російської еміграції, донських і кубанських земляцтв відповідали студенти Мюнхенського університету Богдан Козак та Борисівський. Грузинських емігрантів «розробляв» редактор «Трибуни» Володимир Стахів. Усі вони виконували функції резидентів, які отримували повідомлення від мережі таємних інформаторів (*Веденєєв, Биструхін, 2007: 381–382*).

Загалом у відносинах із українськими емігрантськими організаціями іншого політичного спрямування («мельниківці», «уенерівці», «гетьманці») ЗЦ ОУН намагався дотримуватися виваженої тактики. Наголошував на неможливості взаємопоборювання. Головна стратегія полягала у залученні усіх національно свідомих українців на свою сторону. До непримиренних емігрантських лідерів рекомендували застосовувати «ігнорування та легку іронію». Проте у разі будь-якої загрози ззовні «тактичні розходження» відтерміновувалися. Передбачався об'єднаний виступ усіх ідейно близьких сил «єдиним фронтом» (*Сич, 2006: 257–258*).

Співробітники ПіС діяли не лише у Західній Європі. Її представники були в США, Канаді та багатьох інших країнах. Наприклад, в Аргентину, за завданням Миколи Лебеда, вирушив Богдан Галайчук (*Степан Бандера, 2009: 317*). Відомо, що за узгодженням із ПіС член ЗП УГВР Лев Шанковський, під виглядом американського журналіста, зустрічався в Нью-Йорку із заступником міністра закордонних справ СРСР Андрієм Громико (*ГДА СБУ 13: 193–194*).

Починаючи з весни 1945 р., ЗЦ ОУН намагався налагодити зв'язок із спецслужбами США. Зрештою, у лютому 1946 р., за

посередництва Ватикану, це вдалося здійснити Миколі Лебедю. Спеціально для переговорів про взаємодію до Парижу виїжджав Мирослав Прокоп. Потужний осередок на чолі з Євгеном Врецьоною діяв у Женеві, який налагодив співпрацю з американською розвідкою «Ді-ай-Ді» (*ГДА СБУ 13: 86; ГДА СБУ 14: 159–160; Степан Бандера, 2009: 292*).

Водночас тривав пошук співпраці із спецслужбами Великої Британії. За допомоги німецького монаха-студита вдалося її налагодити референту К-3 Омеляну Антоновичу. Паралельно це зумів здійснити осередок ЗЧ ОУН у Ганновері (*ГДА СБУ 13: 75*).

За посередництва греко-католицького мітрата Пиридона СБ ЗЧ ОУН налагодила зв'язок із французькою розвідкою. Для координації подальшої роботи до Парижу був відправлений колишній офіцер австрійської армії доктор Стронциський. Його завданням було створення українського підрозділу при розвідці Франції. У той же час через єпископа Івана Бучка велися переговори з іспанською розвідкою. За їх результатами оунівці проходили навчання в Мадридській військовій академії та вели на місцевому радіо україномовну передачу. За останню ділянку відповідав Дмитро Штикало («Пуньо») (*Степан Бандера, 2009: 42–43*).

Тереновому провіднику ЗЧ ОУН у Брюсселі Ярославу Пришляку («Зоряну») вдалося укласти домовленості з розвідкою Бельгії. Зокрема, на території останньої був організований військовий вишкіл і налагоджена робота україномовної радіостанції «імені генерала Чупринки» (*Степан Бандера, 2009: 128*).

У міжнародній співпраці СБ ЗЧ ОУН взаємодіяла з Антибільшовицьким блоком народів (АБН). Наприклад, надавала інформацію про табори ГУЛАГу та радянських політв'язнів, яку згодом використовували на Заході для антирадянської пропаганди (*ГДА СБУ 13: 251*). Відомо, що очільник АБН Ярослав Стецько налагодив у Стамбулі співпрацю з турецькою розвідкою. Разом із її представниками вони на катері оглядали радянський морський кордон та обговорювали можливість переправлення до південних областей УРСР кур'єрів (*ГДА СБУ 11: 52*). Крім того, АБН мав власний розвідувальний підрозділ на чолі із Євгеном Гливою. Своїми завданнями він нагадував ПІС. Так у червні 1947 р. розвідка АБН займалася порятунком інтернованих у таборі м. Ріміні «дивізійників», а невдовзі проводила таємні перемовини з представником Народно-трудового союзу російських солідаристів

(НТС) Дальським (*Лист, 2008*). Відомо про зустріч Ярослава Стецька із головою «Шотландської ліги», лордом Стюартом і керівником британської розвідки «Інтелідженс-Сервіс» (ймовірно – сером Уільямом Гуденафом Хейтером) (*ГДА СБУ 13: 76*). Органи Народного комісаріату державної безпеки (НКДБ) намагалися зірвати перемовини між ЗЧ ОУН і розвідками країн Заходу. У 1946 р. головнокомандувач групою радянських окупаційних військ у Німеччині генерал-лейтенант Василь Соколовський заявив протест командувачу американської окупаційної зони генералу Люсіусу Клею. Мовляв, у Баварії видається більшість антирадянської літератури та періодики АБН. Врегулюванням цієї складної ситуації зайнялися есбісти. За узгодженням із американцями було підготовлено показовий «арешт» друкарні АБН (*Степан Бандера, 2009: 119*).

Невід’ємною частиною спецслужб ЗЧ ОУН була референтура К-3, яка відповідала за підготовку та відправлення до УРСР кур’єрських груп. Роботу СБ у цьому напрямку здійснював Модест Ріпецький («Болеслав»). Зокрема, підбирав і перевіряв кур’єрів. Планував їхні маршрути руху та завдання (*ГДА СБУ 13: 31; ГДА СБУ 14: 77*).

Третьою важливою складовою спецслужб ЗЧ ОУН була військова референтура на чолі з Євгеном Татурою («Омельком»). Головним її завданням була підготовка до війни між СРСР і країнами Заходу.

Спеціально для цього ще весною 1945 р. ЗЦ ОУН вжив заходів до розбудови таємних партизанських баз та складів. У лісах Богемії цим займався Ярослав Стецько. Потрапивши під обстріл американських штурмовиків, він отримав 8 вогнепальних ран (перебило руки, ноги й сечовий міхур) (*Веденєєв, Биструхін, 2007: 218*). На теренах Баварії партизанську базу створив колишній майор УПА Микола Савченко («Байда») (*Сич, Михальченко, 2008: 404*). Влітку 1945 р. Іван Гриньох встановив зв’язок із Петром Дяченком («Старим»), який організував у Франкфурті-на-Майні, за допомоги контррозвідки армії США – СІС (Counter Intelligence Corps), «Штаб боротьби з більшовицькою агентурою». До його складу як представник ЗЦ ОУН увійшов Євген Татура. У цей час СБ активно співпрацювала з Петром Дяченком. В обмін на розвіддані американці надавали оунівцям документи та фінансову допомогу. Член військового центру Української Головної

Визвольної Ради (УГВР) Анатоль Камінський у формі американського військового допитував арештованих агентів НКДБ. Частину із них перевербовували та використовували на користь ОУН. Співпраця СБ і «Штабу боротьби з більшовицькою агентурою» тривала до його розформування наприкінці 1946 р. (*ГДА СБУ 13: 81–83*).

Намагаючись мати під своїм контролем потужну військову силу, співробітники ЗЧ ОУН розпочали організаційну працю серед інтернованих у м. Ріміні (Італія) вояків 1-ї Дивізії УНА (початкова назва – «Галичина»). Керував цією ділянкою роботи член ЗЧ ОУН Степан Ленкавський (*Сич, 2007: 82*).

Важливим завданням, яке на той час виконували усі підрозділи СБ, був порятунок українців від репатріації до Радянського Союзу. Реалізацією цих заходів займалося Управління уповноваженого Ради народних комісарів (РНК) СРСР у справах репатріації, Головне управління контррозвідки «Смерть шпигунам» (ГУКР «Смерш») Народного комісаріату оборони (НКО), органи НКВС–НКДБ СРСР і низка інших наркоматів (*Суцук, 2013: 103*).

На той час під загрозою видачі радянським представникам перебувало близько 250 тисяч українських емігрантів. Для багатьох із них це дорівнювало відправленню до таборів або розстрілу. Усі вони шукали порятунку. Наприклад, колишні вояки німецької армії – українці, які опинились у Франції, записувалися до Іноземного легіону. Чимало з них невдовзі загинули в боях на території Алжиру та В'єтнаму (*Мудрик-Мечник, 1993: 16; Рудик, Макар, 1995: 14*).

В атмосфері безнадійності та приреченості чудово себе почувала радянська агентура, яка підігрівала панічні настрої та поширювала провокації. Для пропаганди НКДБ широко використовував агентуру із середовища «старої» еміграції, наприклад, економіста Леоніда Костаріва. Згадані агенти діяли як керовані «авторитети» або «експерти». Вони закликали українських емігрантів добровільно повертатися до СРСР (*Розвідка, 1958: 110–114*).

Протидіючи радянській агентурі, СБ ЗЧ ОУН створила у таборах для переміщених осіб мережу інформаторів. За свідченням есбіста Євгена Підгірного («Дуба»), у таборі для переміщених осіб «Варнер-Кассерне» біля Мюнхена діяв осередок СБ із трьох інформаторів на чолі із керівником. Їхнім завданням було стеження за усіма «підозрілими особами» та періодичне подання

звітів референту. Виявлених радянських агентів конспіративно арештовували боївки СБ та передавали слідчим (*ГДА СБУ 14: 166; Степан Бандера, 1209: 22*).

Допити проводилися у спеціалізованих приміщеннях за межами таборів. До протоколів обов'язково вносили персональні дані та адресу проживання об'єкта. Нерідко також записували прикмети зовнішності, освіти, фах, стан здоров'я, політичні погляди, цікаві факти з приватного життя. При аналізі агентурної роботи підозрюваного есбісти намагалися дотримуватися певної послідовності: 1) орган держбезпеки СРСР, на який працює агент (центральный, республіканський, обласний) та його статус (інформатор, агент, резидент); 2) прикриття роботи (посольства, консульства, торгівельні місії СРСР і подібні установи інших комуністичних держав); 3) час і місце вербування, мотивація (матеріальна, компромат, ідейна); 4) підготовка та напрямок завдань (військовий, політичний, економічний); 5) спосіб зв'язку з кураторами та оточення агента (*Веденєєв, Биструхін, 2007: 222*). Після допиту багатьох радянських агентів передавали спецслужбам країн Заходу, особливо розвідці США.

Іншим напрямком контррозвідувальних заходів СБ ЗЧ ОУН було набуття власної агентури із технічного персоналу, який обслуговував репатріаційні місії. Чимало радянських офіцерів поводити себе у Західній Європі зухвало й безпечно. Вели аморальний спосіб життя, пиячили, продавали на «чорному ринку» трофейні речі. Заздрили один одному та охоче розповідали інформацію, що компрометувала інших офіцерів. Есбісти це використовували. Під час невимушених розмов із радянськими офіцерами їхні інформатори задавали задалегідь розроблені питання. Згодом вони ретельно вивчалися та аналізувалися (*Мудрик-Мечник, 1995: 33–34; Антонюк, 2021: 227*).

Одним із методів протидії СБ провокаціям у таборах для переміщених осіб була агітація. Наприклад, «Делегатура» Закордонного представництва УГВР Австрії видала 10 червня 1947 р. «Зауваги». У них повідомлялося, що спеціально направлені провокатори МДБ намагаються розпалити чвари поміж українськими емігрантами у площині «православні – католики», «східняки – західники» (*Архів ОУН в УІС 2: 1*).

Контррозвідувальна робота СБ відбувалася у взаємодії із спецслужбами США. Особливо щодо викритої радянської агентури.

Так влітку 1946 р. есбісти арештували в Мюнхені радянського агента Андрія Печору. На допиті він розповів, що за завданням генералів Абрагімова та Молоткова відшукував уже завербованих агентів і змушував їх відновити роботу. Після завершення слідства матеріали СБ передала Миколі Лебедю, а він – співробітнику американської «Ді-ай-Ді» Новаку (*ГДА СБУ 13: 84; Мудрик-Мечник, 1993: 20–21*).

Подібна співпраця із спецслужбами США відбувалася щодо перебіжчиків. Усіх їх есбісти ретельно перевіряли. Влітку 1946 р. на зв'язок зі співробітниками СБ ЗЧ ОУН у Мюнхені вийшов радянський громадянин Андрій Матковський. Здійснивши втечу з Дрездена, він намагався налагодити контакт з американською розвідкою. Перевіркою перебіжчика займався есбіст Олександр Мельник («Давун») (*ГДА СБУ 13: 200–201*). А. Матковський повідомив, що є представником таємної групи радянських офіцерів військової комендатури в Дрездені. Стверджував, що вони мають зв'язок із водієм Лаврентія Берії та можуть зробити із ним «усе, що буде потрібно». Крім того, заявляв, що його однодумці підтримують зв'язок з антирадянською організацією в Москві. Співробітники СБ сприйняли його свідчення за агентурну «легенду» та продовжили перевірку (*Степан Бандера, 2009: 420–424*). Поблизу Мюнхена перебіжчика допитував референт СБ ЗЧ ОУН Мирон Матвієйко («Усміх»). Поведінка А. Матковського та його свідчення лише посилили підозри. Тому наприкінці 1946 р. його передали резиденту американської СІС в Мюнхені – Дундичу (*ГДА СБУ 13: 201–210*).

У лютому 1946 р., після Мюнхенської конференції, Мирон Матвієйко і Збігнєв Камінський представили очільнику ЗЧ ОУН програму структури розвідки СБ. Згідно з нею її штат, окрім референта і заступників, повинен був мати такі відділи: 1) антибільшовицьких народів та політичної інформації; 2) більшовиків та їх васалів; 3) боївки (*ГДА СБУ 16: 184*). На чолі першого відділу розвідки стояв Петро Башук («П'єр»), а служби політичної інформації АБН – Євген Глива (*ГДА СБУ 2: 17; Лист, 2008*). Є інформація і про існування радіорозвідцентру, очолюваного Володимиром Керодом («Петом») (*Антонюк, 2021: 177*).

Мережа Служби безпеки формувалася за територіальним принципом, дотримуючись організаційної вертикалі проводів:

кущові – обласні – теренові. В деяких останніх планувалися проводи СБ надрайонного та районного рівнів (*Архів ОУН в УС 1: 49*).

Її найбільш розвинена тогочасна мережа функціонувала у Тереновому проводі Німеччини «Суботів». Тут вона налічувала шість обласних проводів: Мюнхенський, Аугсбурзький, Франкфуртський, Ганноверський і ще два невідомі (*ГДА СБУ 7: 104, 322*). У Мюнхені також діяв штаб СБ ЗЧ ОУН, що мав такі рефертури: «внутрішньої роботи» («Р.В.Р.») (керівник Іван Кашуба («Чад»)); «зовнішньої роботи» (керівник Степан Мудрик-Мечник); «охорони» («Р.О.»); «слідчо-екзекутивної» (*Архів ОУН в УС 1: 56–57; ГДА СБУ 4: 208; ГДА СБУ 5: 161; Веденєєв, Лисенко, 2009: 141; Антонюк, 2021: 178*).

Упродовж усього післявоєнного періоду з УРСР до Австрії та Західної Німеччини пробивалися підпільні групи та повстанські підрозділи. Особливо багато їх прибуло у 1947 р. із Закерзоння. Для допомоги новоприбулим підпільникам при ЗП УГВР діяла «Місія УПА» на чолі з Іваном Бутковським («Гуцулом») (*ГДА СБУ 14: 281*). Прибуття на Захід повстанців посилювало мережу ЗЧ ОУН. У той же час це був зручний шлях для направлення радянської агентури. Так 5 січня 1947 р. з Праги до Мюнхена прибув «упівець» Микола Височанський («Крук»). Розслідування СБ встановило, що насправді 30 червня 1946 р. він був арештований та завербований Міністерством державної безпеки (МДБ) у агенти. Отримав від підполковника Літвінова необхідні документи та завдання увійти до складу ЗЧ ОУН і встановити: 1) зв'язки із спецслужбами Заходу; 2) внутрішні суперечки; 3) можливість переговорів «опозиції» з радянською владою; 4) шляхи ліквідації керівництва. Також на початку 1947 р. СБ ЗЧ ОУН арештувала колишнього командира сотні УПА на Закерзонні Масника, якого звинувачували у співпраці з органами безпеки Чехословаччини (*ГДА СБУ 13: 210; Розвідка, 1958: 106–109*).

Подібні агенти приходили й у пізніші роки. У 1949 р. разом із кур'єрською групою Михайла Федака («Смирного») до Мюнхена прибула санітарка УПА Марія Шкріпан («Буря»), яка зізналася есбістам, що була весною 1948 р. завербована під псевдонімом «Зоня» польським міністерством громадської безпеки (*Петренко, 2011: 139*).

Значний вплив на подальший розвиток українських спецслужб мав масовий переїзд протягом 1948–1950-х років оунівців із Західної Європи до Північної Америки й Австралії. В їх числі були і співробітники Служби безпеки, які приступили до розбудови тут своєї мережі (*ГДА СБУ 6: 4; ГДА СБУ 9: 393; ГДА СБУ 17: 38; Веденєєв, Биструхін, 2007: 152–153*). На місце очільника СБ ЗЧ ОУН Мирона Матвієйка, який вирушив із кур'єрською групою на західноукраїнські терени, у травні 1951 р. прийшов Іван Кашуба, який, за винятком коротких перерв, найдовше обіймав цю посаду (*ГДА СБУ 4: 208; ГДА СБУ 9: 375*).

Слід зазначити, що на функціонування мережі ЗЧ ОУН негативно впливали внутрішні чвари між очільниками останніх і ЗП УГВР. Виступаючи проти демократизації ОУН і колегіального принципу управління, С. Бандера виправдовував свою позицію тим, що вищенаведене погіршить ефективність роботи. Своєю чергою, М. Лебедь та інші керівники ЗП УГВР були проти надання С. Бандері авторитарних повноважень. Конфлікт досяг апогею на Міттенвальдській конференції (28 – 31 серпня 1948 р.), коли останній позбавив деяких делегатів ЗП УГВР мандатів, передавши їх своїм прихильникам, що спричинило розкол у ЗЧ ОУН і викликало обурення в частини оунівців в Україні та західних державах (*ГДА СБУ 7: 31–32; ГДА СБУ 14: 167; Українська, 2009: 19; Кричевський, 1962: 41–42; Панченко, 2004: 141*).

У ході цього конфлікту співробітники Служби безпеки були найнадійнішою опорою С. Бандери, хоча певна частина їх стала на бік ЗП УГВР, де організувала власні розвідувальні та контррозвідувальні підрозділи, які, проте, суттєво відставали від розвитку. Черговою сторінкою вказаного протистояння було відокремлення у січні 1954 р. «двійкарів», у лавах яких опинилося чимало фахових есбістів.

Поряд із «бандерівцями», власні спецслужби намагалися розбудовувати «мельниківці» та «бульбівці». Зокрема, починаючи з осені 1944 р., при Проводі українських націоналістів (ПУН) діяла референтура Крайового зв'язку. На її основі весною 1945 р. розпочалося створення «Крайового проводу для керівництва діяльністю організаційної мережі на території УРСР», який ще називали «Головним проводом» або «Одинкою». Керівником цього підрозділу призначили Ярослава Гайваса. До складу «Одинки» входив розвідувальний відділ на чолі з Феодосієм

Оменцицьким («Крвавичем») та бойовий – під керівництвом Степана Когута («Чорного») (ГДА СБУ 14: 204–205; ГДА СБУ 15: 21). Перед спецслужбою ПУН ставилися завдання: 1) створення надійних каналів зв'язку з «мельниківським» підпіллям в Україні; 2) пошук місць для закладення нелегальних друкарень і радіостанцій; 3) підбір кур'єрів для направлення в Україну.

Слід зазначити, що підпілля «мельниківців» післявоєнного періоду в Україні було нечисельним та слабким. Відомо про діяльність лише однієї збройної бойовки ПУН на території Луцького р-ну Волинської обл., яка підтримувала шифрований зв'язок із Мюнхеном (Антонюк, 2012: 49–55; Антонюк, 2014а: 62–100; Іщук, Ніколаєва, 2007: 7). Тому головна діяльність «Одинки» відбувалася в країнах Західної Європи. Доволі швидко «мельниківській» спецслужбі вдалося налагодити взаємодію з військовою контррозвідкою США СІС. За її сприяння Йосип Барицький здійснював підбір кур'єрів у таборі для інтернованих вояків дивізії «Галичина» м. Ріміні (Італія), а також таборах «Парш» і «Лексенфельд» (Австрія) (ГДА СБУ 8: 15–27; ГДА СБУ 14: 205).

Близькою до Української Національної Ради організацією була Українська Національна Гвардія (УНГ) на чолі з Тарасом Боровцем («Тарасом Бульбою»). Її штаб знаходився в Аугсбурзі (Баварія) та співпрацював із розвідкою Сухопутних військ США (MIS). До складу УНГ входили чимало колишніх червоноармійців. Зокрема, високопоставлений інженер Червоної армії, який передав американцям дані про радянські військові укріплення на півдні України та в Криму (ГДА СБУ 13: 218–220). УНГ намагалася налагодити зв'язок із своїми осередками в Західній Україні, наприклад «7-ю Північною групою УНРА» на Рівненщині. Однак здійснити цього їм так і не вдалося (Антонюк, 2014б: 107–111). Незважаючи на певні успіхи «мельниківців» та «бульбівців» у формуванні власних спецслужб, вони значно поступалися СБ ЗЧ ОУН.

Висновки. Отже, впродовж 1945 р. у середовищі оунівців-емігрантів Західної Німеччини та Австрії була створена Служба безпеки ЗЧ ОУН. Відповідно до структури підрозділів головними напрямками її роботи були: 1) антикомуністична діяльність; 2) організаційна робота та забезпечення зв'язку; 3) праця з репатріантами; 4) бойова та охоронна робота; 5) ведення зовнішнього спостереження; 6) робота з молоддю; 7) слідча діяльність.

Перші осередки СБ ЗЧ ОУН виникли на території Баварії – місця найбільшого скупчення українських емігрантів. Штаб есбістів знаходився в Мюнхені, де вони мали кілька конспіративних квартир. У столиці Баварії зберігався архів СБ ЗЧ ОУН, схованки навчальної літератури та зброї.

Свою роботу з СБ координували чотири референтури ЗЧ ОУН: Крайового зв'язку (К-3), політико-інформаційної служби (ПІС), військової розвідки, вишкільної роботи. Фактично вони були складовими спецслужби ЗЧ ОУН.

До завдань ПІС входило проведення розвідки у середовищі еміграції та встановлення зв'язку зі спецслужбами країн Заходу. Зокрема, своїх інформаторів вона мала не лише в середовищі українських емігрантських організацій, а також у російських і грузинських. За кілька місяців роботи ПІС вдалося налагодити співпрацю з розвідками США, Великобританії, Франції та Бельгії. Її представники, з різноманітними завданнями, відряджалися до найвіддаленіших осередків української діаспори. Крім того, у міжнародній роботі СБ ЗЧ ОУН тісно взаємодіяла з АБН, який також мав власний розвідувальний підрозділ.

Референтура К-3 відповідала за зв'язок ЗЧ ОУН з підпіллям в Україні. Разом із есбістами її співробітники підбирали та перевіряли кур'єрів. Планували їхні маршрути руху та завдання.

Військова референтура займалася підготовкою до війни між СРСР та країнами Заходу. Споруджувала таємні склади зі зброєю та організовувала навчальні повстанські бази. До кінця 1946 р. військова референтура тісно співпрацювала зі «Штабом боротьби з більшовицькою агентурою», який взаємодіяв з контррозвідкою армії США.

Головним напрямком роботи СБ ЗЧ ОУН у цей період була протидія радянській агентурі у таборах для переміщених осіб. Для цього створювалася мережа інформаторів за принципом «трійок» та «п'ятірок». Їхній керівник узагальнював зібрані дані та передавав референту СБ. Конспіративні арешти підозрілих осіб здійснювали боївки СБ. Для допитів їх доставляли у спеціалізовані приміщення поза межами таборів для переміщених осіб. Оформлення протоколів здійснювалося за взірцем, перенесеним із слідчої роботи есбістів у Західній Україні. Після завершення допитів багатьох радянських агентів передавали розвідувальним службам США.

Іншими напрямками контррозвідувальної роботи СБ ЗЧ ОУН було набуття агентури із технічного персоналу, який обслуговував радянські репатріаційні місії, а також поширення серед емігрантів агіток-попереджень.

Паралельно із ЗЧ ОУН власні спецслужби намагалися будувати «мельниківці» та «бульбівці». Зокрема, ще восени 1944 р. ПУН створив референтуру Крайового зв'язку. На її основі на весні 1945 р. виник «Крайовий провід для керівництва діяльністю організаційної мережі на території УРСР» або «Одинка». Складався він з розвідувального та бойового відділів, а у своїй роботі опирався на співпрацю з військовою контррозвідкою США. Головними напрямками роботи було налагодження зв'язку із «мельниківським» підпіллям в Україні та підбір кур'єрів у таборі для інтернованих вояків дивізії «Галичина».

Українська Національна Гвардія, очолювана Тарасом Боровцем («Бульбою»), співпрацювала з розвідкою Сухопутних військ США. Залучала до своїх лав колишніх офіцерів Червоної армії, які надавали цінну стратегічну військову інформацію. Налагодити зв'язок із «бульбівським» підпіллям в Україні їй не вдалося.

Використані посилання

Антонюк Я. (2012). Діяльність підпілля ОУН(м) на Волині (1945–1950). *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки*. Луцьк. № 1. С. 49–55.

Антонюк Я. (2014а). Останні мельниківці Рівненщини (1945–1949 рр.). *З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. Науковий і документальний журнал*. Київ; Харків. № 2 (43). С. 22–100.

Антонюк Я. (2014б). Діяльність «7-ї Північної групи УНРА» (1945–1948). *Матеріали IV Всеукраїнської наукової конференції «Проблеми дослідження українського визвольного руху ХХ століття (до 75-річчя Поліської Січі та 95-річчя Другого Зимового походу)*. Житомир: Полісся. С. 107–111.

Антонюк Я. (2021). Діяльність спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій (1921–1991). Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук. Острог. 650 с.

Архів ОУН в УІС 1 – Архів ОУН в Українській інформаційній службі – Архів ОУН в УІС. Лондон. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 31.

Архів ОУН в УІС 2 – Архів ОУН в УІС. Лондон. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 7.

Веденєєв Д., Биструхін Г. (2007). Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил спецоперацій. 1945–1980-ті роки: монографія. Київ: К.І.С. 568 с.

Веденєєв Д., Биструхін Г. (2008). «Повстанська розвідка діє точно й відважно...». Документальна спадщина підрозділів спеціального призначення Організації

українських націоналістів та Української повстанської армії. 1940–1950-ті роки: монографія. Київ: К.І.С. 568 с.

Веденєєв Д., Лисенко О. Організація українських націоналістів і зарубіжні спецслужби (1920–1950-ті рр.). *Український історичний журнал*. № 3. С. 132–146.

ГДА СБУ 1 – Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ). Ф. 1. Оп. 1. Спр. 1213.

ГДА СБУ 2 – ГДА СБУ. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 10268. Т. 1.

ГДА СБУ 3 – ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2665.

ГДА СБУ 4 – ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2874.

ГДА СБУ 5 – ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2876.

ГДА СБУ 6 – ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2886.

ГДА СБУ 7 – ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 445. Т. 2.

ГДА СБУ 8 – ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 8886. Т. 1.

ГДА СБУ 9 – ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 51997. Т. 1.

ГДА СБУ 10 – ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 51997. Т. 3.

ГДА СБУ 11 – ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 52413. Т. 3.

ГДА СБУ 12 – ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 52413. Т. 4.

ГДА СБУ 13 – ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 56232.

ГДА СБУ 14 – ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 101.

ГДА СБУ 15 – ГДА СБУ. Ф. 16. Спр. 0915.

ГДА СБУ 16 – ГДА СБУ. Ф. 65. Спр. С – 27314. Т. 47.

ГДА СБУ 17 – ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 261.

Ішук О., Ніколаєва Н. (2007). Методи зашифрування кореспонденції у підпіллі ОУН і УПА та їх розшифрування органами державної безпеки УРСР в 1944–1954 рр. Київ. 38 с.

Кричевський Р. (1962). ОУН в Україні, ОУН(з) і ЗЧ ОУН: причини до історії українського націоналістичного руху. Нью-Йорк; Торонто: Видання Політичної Ради Одномудців ОУН в США. 116 с.

Лист Євгена Гливи (керівника розвідки АБН) з м. Сідней (Австралія) до Я. Антонюка від 26.04.2008. *Особистий архів Я. Антонюка*.

Мудрик-Мечник С. (1993). Служба безпеки революційної ОУН в боротьбі з НКВД–НКГБ–МГБ–КГБ. Тернопіль. 123 с.

Мудрик-Мечник С. (1995). Закордонні Частини Організації українських націоналістів: причинки до історії. Львів: Галицька видавнича спілка. 150 с.

Мудрик-Мечник С. (1984). Початок невідомого: спогади. 1945–1954. Мюнхен: Українське видавництво. 264 с.

Панченко О. (2004). Українська Головна Визвольна Рада. ЗП УГВР – ГС ЗС УГВР – Середовище УГВР. Гадяч: Вид-во «Гадяч». 416 с.

Петренко О. (2011). Інструменталізація страху. Використання радянськими та польськими органами безпеки жінок-агентів у боротьбі проти українського націоналістичного підпілля. *Україна модерна*. Число 18. С. 127–150.

Потічний П. (2014). Пропагандистський рейд УПА в Західну Європу. Торонто; Львів: Літопис УПА. Кн. 28. 150 с.

Розвідка і протирозвідка: Короткий нарис, опрацьований Службою безпеки (1958). Вишкільні матеріали з курсу, влаштованого проводом ЗЧ ОУН. Б.м. : видання Організаційної кадрової референтури. Ч. 2. 144 с.

Рудик С., Макар Ю. (1995). Проблеми видачі українських втікачів і переміщених осіб Радянському Союзові після Другої світової війни (1945–1946).

Питання історії нового та новітнього часу: Зб. наук. статей. Чернівці: Рута. Вип. 4. С. 141–147.

Сич О. (2007). Військова політика Закордонних Частин ОУН в умовах розгортання холодної війни. *Український визвольний рух.* № 8. С. 79–114.

Сич О., Михальченко М. (2008). Військова політика Закордонного Центру ОУН в умовах нагнітання холодної війни (лютий 1945 – лютий 1946 рр.). *Галичина.* № 14. С. 401–408.

Сушук О. (2013). Репатріаційна політика радянських карально-репресивних органів на території Волинської області у 1944–1953 рр. *Національна та історична пам'ять.* Вип. 9. С. 103–112.

Степан Бандера у документах радянських органів державної безпеки (1939–1959). (2009). Київ: ПП Сергійчук М. Т. 3. 648 с.

Українська Головна Визвольна Рада (2009). / упоряд. П. Й. Потічний, М. Посівнич; відп. ред. П. Й. Потічний. *Літопис Української Повстанської Армії. Серія «Події і люди».* Кн. 7. Л.; Торонто: Літопис УПА. 134 с.

Шоста конференція Закордонних Частин Організації українських націоналістів. (1964). Б.м. Видання ЗЧ ОУН. 80 с.

References

Antoniuk Ya. (2012). Activities of the OUN (M) Underground in Volyn (1945–1950). *Scientific Bulletin of Lesya Ukrainka Volyn National University.* Lutsk. No 1. P. 49–55. (ukr)

Antoniuk Ya. (2014a). The last Melnykivtsi of the Rivne region (1945–1949). *From the archives of the VUCHK-GPU-NKVD-KGB. Scientific and documentary journal.* Kyiv, Kharkiv. No 2 (43). P. 22–100. (ukr)

Antoniuk Ya. (2014b). Activities of the “7th Northern Group of the UNRA” (1945–1948). *Materials of the IV All-Ukrainian Scientific Conference “Problems of Researching the Ukrainian Liberation Movement of the Twentieth Century (to the 75th Anniversary of the Polissya Sich and the 95th Anniversary of the Second Winter Campaign).* Zhytomyr: Polissia. P. 107–111. (ukr)

Antoniuk Ya. (2021). Activities of Special Units of Ukrainian Nationalist Organizations (1921–1991). Dissertation for the degree of Doctor of Historical Sciences. Ostroh. 650 p. (ukr)

OUN Archives at the Ukrainian Information Service – OUN Archives at the UIS 1 – OUN Archives at the UIS. London. F. 1. Desc. 1. C. 31. (ukr)

OUN Archives at the UIS 2 – OUN Archives at the UIS. London. F. 3. Desc. 1. C. 7. (ukr)

Vedenieiev D., Bystrukhin H. (2007). *A fight without compromise. Confrontation between OUN Special Forces and Soviet Special Operations Forces. 1945–1980s: a monograph.* Kyiv: KIS. 568 p. (ukr)

Vedenieiev D., Bystrukhin H. (2008). *“Insurgent intelligence acts accurately and bravely...” . Documentary Heritage of the Special Forces of the Organization of Ukrainian Nationalists and the Ukrainian Insurgent Army. 1940s–1950s: a monograph.* Kyiv: KIS. 568 p. (ukr)

Vedenieiev D., Lysenko O. Organization of Ukrainian Nationalists and Foreign Special Services (1920s–1950s). *Ukrainian Historical Magazine.* No 3. P. 132–146. (ukr)

Sectoral state archive of the Security Service of Ukraine (hereinafter – GDA SBU) – GDA SBU. 1 F. 1. Desc. 1. C. 1213.

GDA SBU 2 – GDA SBU. F. 1. Desc. 1. C. 10268. Vol. 1.

GDA SBU 3 – GDA SBU. F. 2. Desc. 1. C. 2665.

GDA SBU 4 – GDA SBU. F. 2. Desc. 1. C. 2874.

GDA SBU 5 – GDA SBU. F. 2. Desc. 1. C. 2876.

GDA SBU 6 – GDA SBU. F. 2. Desc. 1. C. 2886.

GDA SBU 7 – GDA SBU. F. 5. Desc. 1. C. 445. Vol. 2.

GDA SBU 8 – GDA SBU. F. 6. Desc. 1. C. 8886. Vol. 1.

GDA SBU 9 – GDA SBU. F. 6. Desc. 1. C. 51997. Vol. 1.

GDA SBU 10 – GDA SBU. F. 6. Desc. 1. C. 51997. Vol. 3.

GDA SBU 11 – GDA SBU. F. 6. Desc. 1. C. 52413. Vol. 3.

GDA SBU 12 – GDA SBU. F. 6. Desc. 1. C. 52413. Vol. 4.

GDA SBU 13 – GDA SBU. F. 6. Desc. 1. C. 56232.

GDA SBU 14 – GDA SBU. F. 13. C. 372. Vol. 101.

GDA SBU 15 – GDA SBU. F. 16. C. 0915.

GDA SBU 16 – GDA SBU. F. 65. C. S-27314. Vol. 47.

GDA SBU 17 – GDA SBU. F. 71. Desc. 6. C. 261.

Ishchuk O., Nikolaieva N. (2007). *Methods of encryption of correspondence in the OUN and UPA underground and their decryption by the state security agencies of the Ukrainian SSR in 1944–1954*. Kyiv. 38 p. (ukr)

Krychevskyi R. (1962). *The OUN in Ukraine, the OUN(z), and the OUN Foreign Units: A Cause for the History of the Ukrainian Nationalist Movement*. New York; Toronto: Publications of the Political Council of Like-minded People of the OUN in the United States. 116 p. (ukr)

Letter from Yevhen Hlyva (head of ABN intelligence) from Sydney (Australia) to Y. Antoniuk dated 26.04.2008. *Personal archive of Y. Antoniuk*. (ukr)

Mudryk-Pechenyk S. (1993). *The security service of the revolutionary OUN in the fight against the NKVD–NKGB–MGB–KGB*. Ternopil. 123 p. (ukr)

Mudryk-Pechenyk S. (1995). *Foreign Units of the Organization of Ukrainian Nationalists: Causes for History*. Lviv: Galician Publishing Union. 150 p. (ukr)

Mudryk-Pechenyk S. (1984). *The Beginning of the Unknown: Memoirs. 1945–1954*. Munich: Ukrainian publishing house.. 264 p. (ukr)

Panchenko O. (2004). *Ukrainian Supreme Liberation Council. The USLC Foreign Representative Office – The USLC General Staff of Foreign Representative Office*. Hadiach: Hadiach Publishing House. 416 p. (ukr)

Petrenko O. (2011). Instrumentalization of Fear. The use of female agents by the Soviet and Polish security services in the fight against the Ukrainian nationalist underground. *Modern Ukraine*. Issue 18. P. 127–150. (ukr)

Potichnyi P. (2014). *UPA Propaganda Raid to Western Europe*. Toronto; Lviv: UPA Chronicle. Vol. 28. 150 p. (ukr)

Intelligence and Counterintelligence: A Short Essay, Processed by the Security Service (1958). Training materials from a course organized by the Foreign Units of the OUN. B.m.: publication of the Organizational Personnel Reference Center. Part. 2. 144 p. (ukr)

Rudyk S., Makar Yu. (1995). The Problems of Extradition of Ukrainian Fugitives and Displaced Persons to the Soviet Union after World War II (1945–1946). *Issues of*

modern and contemporary history: Collection of scientific articles. Chernivtsi: Ruta. Issue 4. P. 141–147. (ukr)

Sych O. (2007). Military Policy of OUN Foreign Units in the Context of the Cold War. *Ukrainian liberation movement*. No 8. P. 79–114. (ukr)

Sych O., Mykhalchenko M. (2008). Military policy of the OUN Foreign Center in the context of the escalating Cold War (February 1945–February 1946). *Halychyna*. No 14. P. 401–408. (ukr)

Sushchuk O. (2013). Repatriation policy of the Soviet punitive and repressive bodies on the territory of Volyn region in 1944–1953. *National and historical memory*. Issue 9. P. 103–112. (ukr)

Stepan Bandera in the Documents of the Soviet State Security Agencies (1939–1959) (2009). Kyiv: M. Serhiichuk Vol. 3. 648 p. (ukr)

Ukrainian Main Liberation Council (2009). / compiled by. P.Y. Potichnyi, M. Posivnych; ed. by P.Y. Potichnyi. *Chronicle of the Ukrainian Insurgent Army. Series “Events and people”*. Book 7. Lviv; Toronto: Chronicle of the UPA. 134 p. (ukr)

Sixth Conference of the Foreign Units of the Organization of Ukrainian Nationalists. (1964). B.m. Publication of the ZCh OUN. 80 p. (ukr)

Antoniuk Ya., Trofymovych V., Trofymovych L.

SPECIAL SERVICES OF THE FOREIGN CENTERS OF THE OUN IN THE SECOND HALF OF THE 1940s

The article, based largely on archival materials, traces the organizational formation of the Security Service of the Foreign Units of the OUN (SB ZCh OUN) among OUN emigrants. The main areas of its activity are highlighted: anti-communist; organization and communications; work with repatriates; combat and security work; conducting surveillance; work with youth; investigative and counterintelligence. It is shown that four OUN departments coordinated their actions with it: National Communications (K-Z); Political Information Service (PIS or political intelligence); Military Intelligence; and Educational Work, and their tasks are clarified. It is emphasized that at that time, the priority of the Security Service was to oppose Soviet agents in camps for displaced persons. It is noted that among the tasks of counterintelligence activities, the recruitment of agents from the technical staff who served the Soviet repatriation missions, as well as the dissemination of warning leaflets among emigrants, occupied an important place. It is revealed that simultaneously with the ZCh OUN, the «Melnykivtsi» and «Bulbivtsi» tried to form their own special services.

Keywords: Security Service, Foreign Units of the OUN, special services, department, intelligence, agents, emigrant organizations.

ГАЛИЦЬКИЙ БАТАЛЬЙОН ПІД ЧАС БОЮ ПІД ОЛЬШАНИЦЕЮ 31 ТРАВНЯ – 2 ЧЕРВНЯ 1920 РОКУ

У статті проаналізовано участь галичан із батальйону 132-ї Пластунської бригади 44-ї стрілецької дивізії Червоної армії у бою поблизу станції Ольшаниця проти Війська Польського 31 травня – 2 червня під час польсько-українсько-радянської війни 1920 року. На основі опублікованих архівних документів та спогадів сучасників висвітлено події, що передували цьому бою, склад і плани учасників, сам хід бою, результати та наслідки для сторін. Показано роль і місце галицького підрозділу у цьому бою, зокрема, обставини бойових дій в околиці Кагарлика 31 травня 1920 року, які завершилися для галичан поразкою. Коротко описано подальшу долю галицького батальйону та окремі долі відомих фігурантів.

Ключові слова: Червона Українська Галицька армія, галицький батальйон, польсько-радянська війна, Червона армія, Військо Польське.

Постановка проблеми. Галицький батальйон Петра Шеремети – єдиний підрозділ Червоної Української Галицької армії (ЧУГА), який уцілів після подій квітня – травня 1920 року та залишився на боці більшовиків. У статті представлена спроба реконструювати бій цього батальйону поблизу станції Ольшаниця в ході польсько-радянської війни 1920 року, використовуючи передусім мемуари учасників та опубліковані документи.

Аналіз попередніх досліджень та публікацій. Про саме існування цього батальйону згадувалося в радянських джерелах в контексті комуністичного руху Західної України, зокрема в працях І. М. Сірка та В. Ю. Лапшина (*Сірко, Лапшин, 1967*), Ю. Ю. Сливки (*Сливка, 1989*) та інших. Також про нього згадувалося в працях українських діаспорних дослідників, зокрема, у збірниках матеріалів «Українська Галицька Армія» Д. Микитюка (*В.К., 1958; Д.М., 1958*), Л. Шанковського (*Шанковський, 1999*) та сучасних українських дослідників, таких як Я. Тинченко (*Тинченко, 2002; 2013*), М. Литвин (*Литвин, 2009; 2011*) тощо. Проблемаю усіх цих праць є повна відсутність опису бойового шляху цього підрозділу під час польсько-українсько-радянської війни 1920 року, максимум

Васечко Олексій Олексійович, дослідник, Львівський інститут мілітарної історії, м. Львів.

© Васечко О. О., 2025.

здається 3-4 населені пункти, в районі яких перебував галицький батальйон. Такий стан пояснюється тим, що спогадів учасників цього підрозділу вкрай мало. Це спогади Мирослава Ірчана (псевдонім, справжнє ім'я – Андрій Дмитрович Баб'юк) «В бур'янах» (Ірчан, 1929) досить тенденційні, оскільки автор працював на радянський пропагандистський апарат, публікація вкрай короткого спогаду Ганса Коха у книзі Никифора Гірняка (Гірняк, 1959: 175–176). Документи ж про його період перебування у складі радянської 44-ї стрілецької дивізії (далі – СД) зберігаються в російських архівах (РГВА, ГАРФ) і тому наразі недоступні для українських дослідників.

Разом із тим один епізод із бойової історії галицького батальйону на основі тих малих спогадів таки можна виокремити. Цей епізод відбувся 31 травня – 2 червня 1920 року і в польській історіографії відомий як бій під Ольшаницею (Bitwa pod Olszanicą), а в радянській – як Ольшаницький бій або напад поляків на станцію Миронівка. Оскільки історія галицького батальйону П. Шеремети є невід'ємною складовою української мілітарної історії, тому цей бій все ж варто детально висвітлити.

Виклад основного матеріалу. Історія формування цього батальйону склалася наступним чином. 12 лютого 1920 року у Києві делегати від Галицької армії підписали договір із командуванням радянської 12-ї армії про включення галичан до складу Червоної армії. Відбулася реорганізація Галицької армії в Червону Українську Галицьку армію (ЧУГА) зі зміною штатів та структури. Галицькі корпуси були переформовані у бригади, зокрема, із II корпусу галичан була організована 1-ша бригада Червоних Українських Січових Стрільців (Червоних УСС) у складі трьох стрілецьких полків по три стрілецькі курені у кожному, а також кінноти, артилерії та допоміжних підрозділів. 1-й полк цієї бригади складався із колишньої 1-ї бригади УСС. Саму бригаду підпорядкували радянській 44-й СД зі складу 12-ї армії та відправили на польсько-радянський фронт в околиці Чуднова.

23 квітня 1920 року дві інші бригади ЧУГА підняли антибільшовицьке повстання, а на світанку 25 квітня польські 2-га, 3-тя та 6-та армії розпочали наступ на фронті від ріки Прип'ять до ріки Дністер. Повсталі бригади були роззброєні й інтерновані поляками. А вже під вечір 26 квітня більшість частин радянської 12-ї армії, яка обороняла київський напрямок і яка зазнала

головного удару поляків, втратили зв'язок між собою та з управлінням цієї армії. У результаті концентрованого наступу польських військ частина розтягнутих підрозділів 1-ї бригади Червоних УСС та сил 44-ї СД потрапили в оточення і здалися полякам, решта прорвалися з оточення під Махнівкою поблизу Козятина і відступали на схід до Дніпра. Під час відступу у результаті нападу повстанців Тетіївщини більшість галичан залишили Червону армію, у результаті остання бригада ЧУГА зникла. Єдиним «осколком» цієї армії залишився 2-й курінь поручника Юліана Гоїва із 1-го полку та кінний дивізіон Франца Скацеля, які разом із радянським 395-м полком 44-ї СД були відрізані польським наступом від решти сил і самостійно пробилися через ліси на схід (Васечко, 2019). 7 травня передові загони польської 3-ї армії без жодного пострілу вступили до Києва. Більшість підрозділів радянської армії 12-ї бригади ще раніше перейшли на лівий берег Дніпра. Тим часом 44-та СД відступила в район Тараші, а 14 травня аж у районі Канева радянське командування виявило 520-й і 521-й полки 58-ї СД, які залишили фронт ще 6 травня, а разом із ними й вищезгаданий 395-й полк і галичан. Подальший польський наступ змусив 44-ту СД відійти до річки Рось, а 520-й, 521-й та 395-й полки разом із гарнізоном Канева відійшли аж до Черкас (Какурин, 1925: 109). Та зрештою командуванню 44-ю СД вдалося взяти контроль над своїми частинами та повернути 395-й полк до складу основних сил. Оскільки ЧУГА вже не існувало, то галицький 2-й курінь включили вже до складу 395-го полку 132-ї Пластунської бригади, з яким вона разом пододала тривалий відступ, як 3-й батальйон, а кінний дивізіон увійшов до складу кавалерії цієї бригади. Замість Юліана Гоїва, хоча той і залишився на боці більшовиків, командиром батальйону призначили Петра Шеремету, який до цього командував сотнею (ротою). Сюди ж почали направляти тих галичан, які втекли з Тетіївщини, оскільки або були переконаними комуністами, або ж вважали поляків гіршим ворогом, аніж більшовиків. Зокрема, Михайло Баран, переконаний комуніст і колишній командир 1-ї бригади Червоних УСС, отримав посаду у штабі 44-ї СД, а Ганс Кох, колишній начальник оперативного відділу штабу 1-ї бригади ЧУСС, німець за походженням, став помічником начальника штабу 132-ї бригади (Ірчан, 1929: 28).

Тим часом Військо Польське поки не планувало наступати далі, оскільки лінія фронту і шляхи постачання вже суттєво розтягнулися. На той час польська 3-тя армія обороняла район Києва, а реорганізована 2-га армія, що складалася з двох піхотних дивізій (13-та і 7-ма) та кінної дивізії генерала А. Карніцького, головним завданням мала прикривати залізницю Козятин – Київ. Так 13-та піхотна дивізія (далі – ПД) займала ділянку Липовець – Дзюнків – Самгородок, 7-ма – Сквир – Біла Церква (*Wyszczelski, 2009: 112*).

Безпосередньо на ділянці між Білою Церквою та Дніпром станом на 20-ті числа травня діяли наступні польські підрозділи:

- частина 7-ї ПД, а саме:
 - 25-й піхотний полк (далі – ПП): 2-й батальйон – Рокитно – станція Ольшаниця, 1-й батальйон – села Коженики, Бірюки та Пугачівка, 3-й батальйон у резерві в Білій Церкві (*Juszkiewicz, 1928: 18*);
 - 26-й ПП: села Красне, Янківка (Іванівка), Острійки, Чепелівка Молодецьке (тепер частина Чепелівки) (*Abramowicz, 1929: 16*);
 - 27-й ПП: ділянка Сквир, села Шамраївка, Шкарівка (*Nowicki, 1929: 14*);
 - 11-й ПП у резерві у Фастові (*Knauer, 1930: 11*);
- Кінна дивізія – постійно переміщувалася в околицях Рокитного та Таращі, звідки часто робила рейди в бік Канева й Богуслава, і висилала розвідувальні відділи, які доходили до Ставища та інших місць;
- група «Васильків» (3-ї армії) полковника Домб-Бернацького у складі 5-го ПП легіонерів, двох артилерійських батарей, підрозділу уланів та ряду менших підрозділів. На фронті підрозділи цієї групи розташувалися наступні частини: II батальйон – села Черняхів, Верем'я, Стайки, Витачів; III батальйон – села Горохуватка, Казимирівка (тепер Горохове), Новосілки. Південніше фланг прикривав полк із Кінної дивізії (*Przybylski, 1924: 162–163*).

Проти цих сил мала діяти група Йони Якіра, розташування підрозділів якої станом на 23 травня 1920 року було наступним:

- 45-та СД: 134-та стрілецька бригада – Медвин; 135-та стрілецька бригада – Корсунь – Стеблів; кавалерійська бригада Г. Котовського – у селі Виноград (у сучасному Лисянському районі Черкаської області); 133-тя стрілецька бригада – в резерві у Вільховці – Звенигородці (*Ступницький, 1929*);

- 44-та СД, командир І. Дубовий: від села Межиріч (у Черкаському районі Черкаської області) до Корсуня (сучасний Корсунь-Шевченківський):

- 130-та Богунська бригада (388-й, 389-й, 390-й стрілецькі полки), командир К. Квятек – переважно в районі міста Богуслав – село Семигори;

- 131-ша Таращанська бригада – (391-й, 392-й, 393-й стрілецькі полки), командир В. Косько – район Корсунь – Таганча – село Черепин. Також бригаді був підпорядкований панцирний потяг «Гром» і рота залізничної охорони;

- 132-га Пластунська бригада (по штату 394-й, 395-й, 396-й стрілецькі полки), командир Леонід Вайнер – місто Городище, в резерві (*Осипов, 1923: 14, 33, 38, 43, 49, 53, 57; Ірчан, 1929: 12*);

- 2-га Московська бригада військ ВОХР (внутрішньої охорони республіки, які мали боротися «зі змовами, заколотами та повстаннями», а також для охорони підприємств, складів тощо, але часто використовувалися як резерв Червоної армії) у складі 4-го, 5-го та 6-го полків, командир І. Чернецов: прикривала правий фланг 44-ї СД у проміжку до Дніпра, чисельність – не більше 500 багнетів;

- 3-й загін Дніпровської флотилії (3 канонерські човни, 2 розвідувальні судна, десантні пароплави) разом із десантним загonom В. Потьомкіна (700 багнетів, 43 шаблі, 10 кулеметів, 2 тридюймові гармати) мали діяти вздовж Дніпра від бази в Каневі у напрямку на Трипілля;

- підрозділи Черкаського гарнізону (*Колесник, 1967: 132, 148-149, 162, 165*).

Отож на цій ділянці безпосередній контакт між поляками та червоними був утрачений. Використовуючи сучасні терміни, можна сказати, що найменша глибина «сірої зони» становила 18 км, а найбільша – приблизно 45 км.

Чисельність обох сторін на той період встановити вкрай важко, оскільки відбувалися постійні бої та переміщення, тому й маршові поповнення поза всякими планами. Наприклад, станом на 13 травня 1920 року, за даними командування Південно-Західним фронтом, бойовий стан 44-ї СД (разом із бригадою ВОХР, 520-м, 521-м полками 58-ї СД) мала 2645 багнетів, 45-та СД – 750 багнетів, бригада Котовського – 316 шабель (*Какурин, 1925: 442*). Проте ці дані вкрай сумнівні, оскільки в іншому документі цього фронту

вже за 4 червня вказувалося, що чисельний стан полків 45-ї СД насправді невідомий (*Колесник, 1967: 170*). Для хоча б приблизного розуміння порядку цифр із польського боку, то у квітні ще перед наступом 5-ї ПП легіонерів нараховував 1287 осіб бойового стану (*Stachiewicz, 1925*).

Із середини травня обстановка на польсько-радянському фронті почала змінюватися. Станом на 25 травня в районі Умань – Теплик завершилося розгортання 1-ї Кінної армії під командуванням С. Будьонного, завданням якої було до кінця 29 травня увійти у бойовий контакт із поляками та прорвати польський фронт у районі Самгородка і вийти в тил польській 3-й армії під Києвом. Відповідно групі Якіра ставилося завдання на світанку 26 травня наступати усім фронтом у напрямку Біла Церква – Васильків, щоб відтягнути на себе максимальні сили поляків від ділянки головного прориву (*Колесник, 1967: 144-145*). Для цього червоні війська ще з 23 квітня почали скорочувати «сіру зону».

Ще 25 травня передові частини 45-ї СД мали сутички з поляками в селах Лука і Бране Поле (сучасного Білоцерківського району Київської області). Виявилося, що це були підрозділи прикриття, оскільки польське командування прийняло рішення перекинути Кінну дивізію в район Сквири та Володарки для можливих дій проти наступу 1-ї Кінної армії. Відповідно станом на 27 травня 45-та СД без опору зайняла Таращу і вийшла на лінію Синява – Гостра Могила (*Ступницький, 1929*).

44-та СД наступала уздовж залізниці силами 130-ї та 131-ї бригад. Без перешкод було зайнято ст. Миронівку, село Карапиші. Перший бій із поляками відбувся 26 травня за станцію Ольшаниця, у ході якого 130-та бригада відкинула польський 2-й батальйон 25-го ПП на схід до Ракитно (*Осипов, 1923: 39, 43; Juskiewicz, 1928: 17*). 132-га бригада, а разом із нею і галицький курінь, перебували в резерві та рухалися слідом за іншими бригадами маршрутом Городище – Таганча – Миронівка – Карапиші (*Ірчан, 1929: 12-15*).

2-га Московська бригада ВОХР 26 травня зайняла Кагарлик, а в ніч із 26 на 27 травня повела наступ на село Гороховатку на правому крилі групи Васильків, яку остаточно захопила опівдні. Оскільки полк Кінної дивізії ще раніше був направлений під Сквиру, а 2-й батальйон 25-го ПП відійшов на Рокитно, радянська бригада без суттєвих перешкод вийшла в тил правого флангу

гр. «Васильків», зайнявши наступного дня села Розаліївку та Людвинівку. Командування групи отримало в розпорядження підкріплення в якості 3-го полку уланів та 3-го батальйону 1-го ПП легіонерів, проте цим силам ще треба було дійти на поле бою (Przybylski, 1924: 160).

Більшовицький наступ вдало збігся із організаційними змінами в польському угрупованні в Україні. Так 27 травня польська 2-га армія розпускалася: 13-та піхотна дивізія мала відійти організаційно до складу польської 6-ї армії, а 7-ма піхотна та кінна дивізії – до 3-ї армії (Biernacki, 1924).

У ніч із 27 на 28 травня десантний загін Дніпровської флотилії теж почав наступ і до ранку захопив село Стайки. Поляки відійшли до Витачева, де закріпились і відбили усі подальші атаки. Отримавши підкріплення, польський 2-й батальйон перейшов у наступ та відбив Стайки. Зазнавши втрат, червоний десантний загін відступив до Ржищева і більше в наступі участі не брав (Przybylski, 1924: 164–165).

28 травня бої продовжились. 2-га бригада ВОХР зайняла містечка Германівка та Василів, села Деремезна і Макіївка. У другій половині дня підійшли вищезгадані підкріплення і група «Васильків» перейшла в контрнаступ із різних напрямків. Бої тривали всю ніч і 29 травня бригада ВОХР відступила в село Людвинівку, на фланг 130-ї бригади. Незабаром польський 3-й полк уланів вибив бригаду з Людвинівки та змусив відійти її до села Шпендівка, а наступного дня вибив червоних вже й із цього села. Бригада розпочала панічний відступ на схід і більше не брала активних дій у боях (Przybylski, 1924: 166–167; Колесник, 1967: 160).

На лівому фланзі групи Якіра 28 травня передові підрозділи 45-ї СД – кавалерійська та 134-та бригади вийшли на лінію польської оборони – Клочки – Шкарівка – Коженики – Пилипче і розпочали активні бої проти 25-го ПП. 30 травня 135-та бригада захопила Кожанку, а кавбригада – село Вільшанку в 10 км від Білої Церкви, але зрештою 45-та СД зазнала втрат і 1 червня відійшла до р. Насташка (Ступницький, 1929; Juskiewicz, 1928: 19; Nowicki, 1929: 16–17).

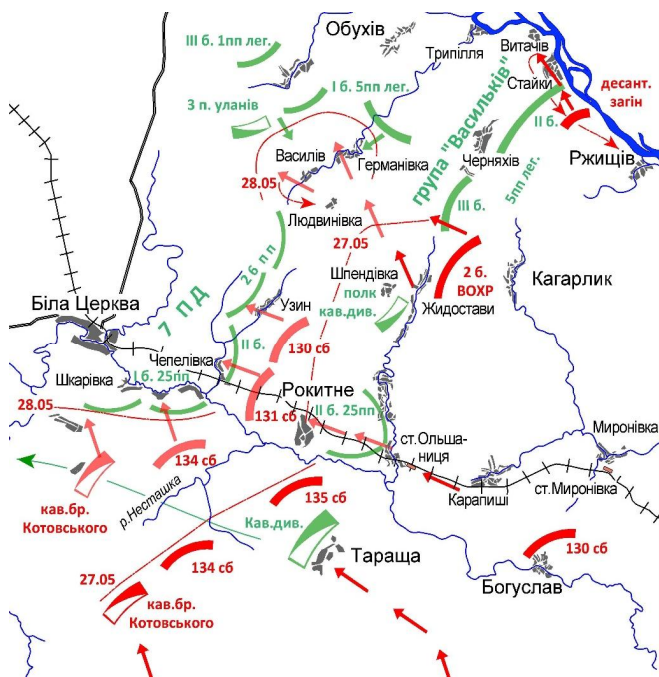

Рис. 1. Схема перебігу бойових дій 27-28 травня 1920 року

У центрі 130-та 131-ша бригади зайняли Ракитно і за підтримки трьох панцирних потягів повели наступ на села Чепелівка, Молодецьке та Узин. На підмогу 25-му та 26-му ПП був перекинутий 11-й ПП. Упродовж 28 – 31 травня села неодноразово переходили з рук у руки, але загалом наступ 44-ї СД далі не просунувся (Осипов, 1929: 14, 39, 43; Juskiewicz, 1928: 19; Abramowicz, 1929: 16–17). 28 травня 132-га бригада розташувалася в резерві на станції Ольшаниця, а штаб 44-ї дивізії переїхав на станцію Миронівка (Колесник, 1967: 150; Ірчан, 1929: 18). Розуміючи проблеми на своєму правому фланзі, але до кінця не усвідомлюючи їхнього рівня, командування 44-ї СД 29 травня вирішило відправити з резерву 132-гу Пластунську бригаду на північ для пошуку зв'язку із бригадою ВОХР та десантним загonom. Штаб бригади мав розміститися у Кагарлику.

За оцінкою М. Ірчана, чисельність бригади була наступною: один полк бригади мав 30 осіб, інший – 65 і лише третій, очевидно 395-й, куди й входив галицький курінь, мав 250 осіб.

Артилерії бригада не мала. Окрім того, було ще 120 кіннотників, які й першими вирушили на марш. За ними рухалися стрілецькі полки та бригадний обоз. М. Ірчан так описав зустріч із вояками 2-ї бригади ВОХР: *«По дорозі зустрічаємо ранених московців. Що сталося з їх бригадою, не знають. – “Бой был ужасный”, – говорять злякано і більш нічого. По правді з бригади не стало й сліду»* (Ірчан, 1929: 20).

Того дня Пластунська бригада розташувалася в районі Кагарлика, виславши кінні роз'їзди у бік Дніпра у пошуку зв'язку із десантним загonom, який, насправді, був уже за Ржищевим.

Тим часом командування 3-ї армії отримало від 7-ї ПД повідомлення про часткове заміщення її лівого флангу та сильну загрозу Білій Церкві та Фастову. Польське командування зазначило, що дивізія була досить втомлена й до цього воювала за підтримки великої кількості кінноти, а з відходом Кінної дивізії на інший напрямок її здатність до опору суттєво знизилась. 27 травня командир 3-ї армії генерал Е. Ридз-Смігли особисто прибув до Фастова до штабу 7-ї ПД, щоб прийняти дивізію до складу своєї армії. Тадеуш Кутшеба, начальник штабу 3-ї армії, та в подальшому автор історичної праці про цю війну, так охарактеризував результати поїздки ген. Ридз-Сміглого: *«7.П.Д., попри сильний чисельний стан, є досі слабким підрозділом, якому треба приділяти особливу увагу. Командувач 3 армії дуже серйозно ставився до свого обов'язку щодо використання підпорядкованих військ, щоб не розуміти, що між загартованою у боях, надійною у абсолютно будь-якій ситуації 1. див.[ізією] піх.[оти] лег.[іонерів] та несміливою й “делікатною” 7 П.Д. є суттєва різниця, яку потрібно брати до уваги, щоб через формально правильне, та по суті невідповідне використання цієї дивізії не довести до невдач, які сильно б відбилися на моральному дусі дивізії та оперативному становищі всієї армії»* (Kutrzeba, 1937). Зрештою, щоб допомогти 7-й ПД ген. Ридз-Смігли прийняв пропозицію командира групи «Васильків» підполковника Домб-Бернацького про рейд силами його групи у тил тим червоним військам, що наступали на Білу Церкву.

План рейду був наступний:

- група майора Доброзіцького (1-й батальйон 5-го ПП легіонерів, 3-й батальйон 1-го ПП легіонерів) 31 травня о 19:00 мала першою повести наступ на Кагарлик, потім, розділившись на окремі групи,

захопити села Пустовійти, Карапиші, Телешівку, ст. Ольшаниця. Далі планувалося разом із частинами 7-ї ПД зустрічним наступом із двох боків розбити решту підрозділів 44-ї СД;

- група капітана Хілевського (3-й батальйон 5-го ПП легіонерів) мала пройти Кагарлик і на світанку 1 червня захопити ст. Миронівка;

- група капітана Скварчинського (2-й батальйон 5-го ПП легіонерів) однією ротою мала наступати на села Жидостави (тепер Стави) і Вінцентівка (тепер Запруддя), а рештою сил здійснити рейд на Ржищів;

- 3-й полк уланів мав наступати на Кагарлик, а потім теж вирушити в рейд до Ржищева (*Przybylski, 1924: 169–171*).

Тим часом галичани та пластуни відчували тривогу за свої позиції в Кагарлику. Кілька кінних роз'їздів, висланих на пошук десантного загону, були перехоплені поляками. *«Помічник начальника штабу бригади, – писав М. Ірчан, – галицький Німець, Ганс К., що займав в Галицькій армії в головному штабі відповідальне місце ..., стратег з добрим нюхом, комбінує щось над мапою і віщим голосом пророкує, що без сумніву ворог окружить нас, бо поміж Кагарликом і Дніпром – “люфт”. Все таки висилає ще одну кінну стежу, яка з далека оминаючи фронт, їде в бік Дніпра»* (Ірчан, 1929: 28).

Отож увечері 31 червня група Доброзіцького атакувала заставу поряд із селом Новосілки (тепер Переселення) і захопила в полон чоту (взвод) галичан. Далі група значними силами почала охоплювати Кагарлик, звідки із втратами намагалися вирватися вояки 132-ї бригади. Бій був швидким і вже о 21:30 Кагарлик був захоплений поляками. Розбита Пластунська бригада відійшла на південний схід, намагаючись впорядкувати свої сили. Обоз бригади негайно рушив із містечка на ст. Миропіль до штабу 44-ї СД. Поляки ж не стали надовго затримуватися й вже опівночі вирушили з Кагарлика далі. Зранку до штабу дивізії надійшло повідомлення від командира 132-ї бригади про те, що станом на 2:00 поляків у містечку він не спостерігав. Куди далі вирушили польські підрозділи, йому не було відомо. Командування дивізії планувало вдень вислати в напрямку на Кагарлик 44-й кінний полк. Завдяки цьому група Хілевського абсолютно непоміченою дісталася ст. Миронівка та на світанку атакувала її. На станції почалася паніка, але штаб дивізії таки зумів втекти, а до рук

поляків потрапило багато полонених та військового майна, зокрема увесь обоз 132-ї бригади (Przybylski, 1924: 171; Ірчан, 1929: 33-34, 42-45, 50).

Рис. 2. Схема перебігу бойових дій 31 травня – 1 червня 1920 року

Група Доброзіцького зранку без опору захопила Карапиші та ст. Ольшаниця й уся рейдова група зосередилася на лінії річки Гороховатка фронтом на схід. Звідти поляки опівдні почали наступ на захід уздовж залізниці на Рокитне. Проте 7-ма ПД з невідомих причин не підтримала цей наступ зі свого боку, інакше для 44-ї СД цей бій би завершився повним розгромом.

Варто визнати, що 130-ша Богунська та 131-га Таращанська бригади дійсно мали неабиякий бойовий досвід боїв, зокрема й в оточенні. Начальник бойової ділянки командир 131-ї бригади Козько відправив у наступ на Ольшаницю найкращі 388-й, 389-й та 392-й стрілецькі полки, а сам з рештою сил очолив відступ. У результаті польський наступ на Рокитно був відбитий. Червоні своєю чергою повели наступ на ст. Ольшаниця за підтримки трьох панцирних потягів. Запеклий бій тривав 3-4 години, у

результаті чого група Доброзіцького із боями почала відступ на попередні позиції. Тим часом на ст. Миронівка група стояла на місці, відбиваючи наступи радянського 44-го кавалерійського полку. Командир групи «Васильків», який керував рейдом, особисто дістався Миронівки та віддав наказ про відступ на Кагарлик. Упродовж 2-3 червня усі рейдуючі групи повернулися на вихідні позиції (Przybylski, 1924: 173–175; Осинов, 1929: 14, 39, 43, 53). Власні втрати у бою поляки оцінили як 34 вбитих, 43 поранених, 21 полонених (Pomarański, 1929: 67; Bąbiński, 1929: 53).

У результаті рейду наступ групи Якіра на Білу Церкву повністю припинився. 132-га Пластунська бригада від Кагарлика відійшла в район містечко Козин – село Копіювата, 130-та та 131-ша бригади зосередились у районі села Карапиші, залишки бригади ВОХР були виявлені в районі Черкас (Какурин, 1925: 153), десантний загін зазнав нападу в ході рейду 3-го полку уланів біля Ходорова і відступив до Канева (Dobrzyński, 1929: 27; Колесник, 1967: 165). Командувач Південно-Західним фронтом Єгоров, стривожений звістками про прорив до ст. Миронівка, зупинив навіть наступ 45-ї СД, наказавши їй вислати сили на станцію (Азовцев, 1974).

Висновки. Група Якіра радше не виконала своє завдання – відволікти на себе вдалося лише невеликі сили поляків із Київського напрямку. Ці сили ніяк не могли підтримати польські війська в обороні в околицях Самгородка, а Кінна дивізія генерала Карницького таки діяла, хоч і невдало, у фланг 1-й Кінній армії Будьонного. Для галичан, хоча бій під Кагарликом закінчився поразкою і втратами, теж мав значення. Через антибільшовицьке повстання 2-ї та 3-ї бригад ЧУГА проти вояків-галичан, які залишилися в тилу червоних військ, розпочалися масові репресії та висилки в табори під Москвою та Казанню. Звістки про бойові дії галицького батальйону були одним з факторів, які сприяли припиненню цих репресій (Гірняк, 1959: 176; Литвин, 2011: 347). Батальйон же пройшов свій бойовий шлях до кінця війни і на початку 1921 року був влитий у галицький 402-й стрілецький полк 45-ї СД.

Долі ж згаданих учасників галицького куреня склалися наступним чином:

1) Петро Шеремета демобілізувався, але 22 жовтня 1922 року на чолі партизанського загону, очевидно не без допомоги радянських спецслужб, вирушив в рейд на Галичину, але був

схоплений поляками і вже 11 листопада страчений рішенням польського польового суду (Вахула, 2011);

2) Юліан Гоїв у Червоній армії дослужився до звання майора, але у вересні 1937 року був заарештований та засуджений до розстрілу (Національний банк репресованих. Запис № 327460);

3) Франц Скацель почав використовувати прізвище «Каценко», одружився на українці, в лютому 1938 року був заарештований і засуджений до розстрілу (Мацьків, 1963; Національний банк репресованих. Запис № 250678);

4) Мирослав Ірчан став відомим письменником, перекладачем, журналістом, був заарештований ще у грудні 1933 року, а в листопаді 1937 році розстріляний (Герасимова, 2005);

5) Ганс Кох не став залишатися в СРСР і цим врятував собі життя – у 1921 році виїхав до Австрії, потім до Німеччини. Пізніше був одним із організаторів дивізії Ваффен-СС «Галичина». Помер у 1959 році у Мюнхені (Стецишин, 2012).

Наостанок, гадаю, читачу варто уявити, наскільки протиборчі сторони традиційно завищували (й завищуватимуть) втрати противника на основі окремих прикладів, наведених у табл. 1.

Таблиця 1

Приклади представлення втрат противника у боях під Ольшаницею

Подія	Заявлені втрати противника	Визнані втрати
Бої 5-го ПП легіонерів проти 2-ї бригади ВОХР 26 – 29 травня	Польське джерело: захоплено близько 300 полонених (Bąbiński, 1929: 53)	Радянське джерело: до вступу у бій 3-го полку уланів, втрачено 17 вбитих, 43 поранених, 22 зниклих (Колесник, 1967: 160)
Захоплення 135-ю та кавалерійською бригадою сіл Кожанка та Вільшанка 30 травня	Радянські джерела: зарубали 400 піших поляків, захопили батарею (Ступницький, 1929)	Польські джерела: 4 вбитих, 13 поранених, батарею відбила рота 27-го ПП (Juszkiewicz, 1928: 18-19; Abramowicz, 1929: 16-17)
Бої за станції Ольшаниця та Миронівка 31 травня – 2 червня	Польське джерело: захоплено 260 полонених (Bąbiński, 1929: 53)	Радянські джерела: усі полонені відбиті, ще й захоплено у полон 600 поляків (Ірчан, 1929: 188)
	Радянське джерело: у поляків було захоплено 9 гармат (Осипов, 1923: 53)	

Використані посилання

Азовцев Н.Н. (1974). *Директивы командования фронтов Красной армии (1917 – 1922 гг.): Сборник документов в 4 томах. Том III: апрель 1920 г. – 1922 г.* Москва: Военное издательство обороны СССР. 1974. С. 163.

Васечко О. (2019). Останній похід Українських Січових Стрільців: квітень–травень 1920 р. *Цитаделя: Львівський мілітарний альманах*. № 16. С. 57–61.

Вахула М. (2011). Партизанський рейд під керівництвом С. Мельничука і П. Шеремети 1922 р. та версії цієї події в історіографії. *Наукові зошити історичного факультету Львівського національного університету ім. І. Франка*. Вип. 12. С. 189–200.

В.К. (1958). Сумерк УГА. *Українська Галицька Армія. (1958). У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях (матеріали до історії). Том I*. Вінніпег, Канада: Видав хорунжий УСС Дмитро Микитюк. С. 550–552.

Герасимова Г.П. (2005). *ІРЧАН Мирослав*. Енциклопедія історії України: Т. 3: Е-Й. Інститут історії України. Київ: Наукова думка. 672 с. [Електронний ресурс]: Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Irchan_M (останній перегляд: 17.01.2025).

Гіряк Н. (1959). *Останній акт трагедії УГА*. Нью-Йорк: Український військово-історичний інститут у США. С. 175–176.

Д.М. (1958). 1-ша бригада У.С.С. *Українська Галицька Армія. (1958). У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях (матеріали до історії). Том I*. Вінніпег, Канада: Видав хорунжий УСС Дмитро Микитюк. С. 86.

Ірчан М. (1929). *В бур'янах. Спогади з громадянської війни на Україні. Ч. 2*. Торонто, Канада: Друкарня «Українські робітничі вісті». 189 с.

Какурин Н., Меликов В. (1925). *Война с белополяками 1920 г.* Москва: Государственное военное изд-во. 520 с.

Колесник М. (1967). *Гражданская война на Украине 1918–1920. Сборник документов и материалов. Т. 3: Крах белопольской интервенции. Разгром украинской националистической контрреволюции и белогвардейских войск Врангеля. Март – ноябрь 1920 г.* Київ: Наукова думка. 908 с.

Литвин М. (2009). ЗУНР і Галицька СРР у геостратегії більшовицької Росії. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2009. Вип. 18. С. 101–118.

Литвин М. (2011). Галицькі осередки у Радянській Росії (1920 рік). *Студії з історії Української революції 1917–1921 років : збірник наукових праць на пошану Руслана Яковича Пирого*. Київ: Інститут історії України НАН України. С. 344–356.

Мацьків Т. (1963). *З-над Дністра на канадські прерії. Мій життєвий шлях*. Едмонтон: Друкарня «Українські вісті». С. 84.

Національний банк репресованих. Запис № 250678 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.reabit.org.ua/nbr/?ID=250678> (останній перегляд: 17.01.2025).

Національний банк репресованих. Запис № 327460 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.reabit.org.ua/nbr/?ID=327460> (останній перегляд: 17.01.2025).

Осипов А. (1923). *История походов и боевых действий 44-й Киевской стрелковой дивизии 1918-1920 годов. Коллективный труд красноармейцев,*

командиров и политработников-ветеранов 44-й дивизии под общей редакцией А. Осипова. Киев: Издание Киевского губисполкома. 176 с.

Сірко І. М., Лапшин В. Ю. (1967). Червоні галицькі частини в боротьбі за владу Рад. *Український історичний журнал*. Ч. 12. С. 32–34.

Сливка Ю. Ю. (1989). *Борці за возз'єднання: Біографічний довідник*. Львів: Каменяр. 359 с.

Стецишин О. (2012). *Ландскнехти Галицької армії*. Львів: «Часопис». С. 246, 373–374.

Ступницький С. (1929). Операции 45-й дивизии на польском фронте. *История 45-й Волынской Краснознаменной стрелковой дивизии*. (1929). Том 1. Боевой период. Киев: Политотдел 45-й дивизии. С. 166.

Тинченко Я. (2002). *Армія України 1917–1920 рр.* Москва: ООО «Восточный горизонт. С. 102.

Тинченко Я. (2013). Антирадянська змова у 402-му Галицькому стрілецькому полку РСЧА: справа Уманського повстанкому, 1921 рік. *Цитаделя: Львівський мілітарний альманах*. № 1(9). С. 51.

Шанковський Л. (1999). *Українська Галицька армія. Воєнно-історична студія*. Львів: Наукове товариство ім. Шевченка. С. 263.

Abramowicz Stanisław, Kreis Józef. (1929). *Zarys historii wojennej 26-go pułku piechoty*. Warszawa: Wojskowe Biuro Historyczne. 28 s.

Bąbiński Kazimierz. (1929). *Zarys historii wojennej 5-go pułku piechoty legionów*. Warszawa: Wojskowe Biuro Historyczne. 83 s.

Biernacki Mieczysław. (1924). *Działania armji konnej Budiennego w kampanji polsko-rosyjskiej 1920 r. : 26.V. –20.VI.1920*. Warszawa : Wojskowy Instytut Naukowo-Wydawniczy. S. 21.

Dobrzyński Bohdan. (1929). *Zarys historii wojennej 3-go pułku ułanów*. Warszawa: Wojskowe Biuro Historyczne. 47 s.

Juszkiewicz Władysław. (1928). *Zarys historii wojennej 25-go pułku piechoty*. Warszawa: Wojskowe Biuro Historyczne. 36 s.

Knauer Roman. (1930). *Zarys historii wojennej 11-go pułku piechoty*. Warszawa: Wojskowe Biuro Historyczne. 20 s.

Kutrzeba Tadeusz. (1937). *Wyprawa kijowska 1920 roku*. Warszawa: Gebethner i Wolff. S. 150.

Nowicki Teofil. (1929). *Zarys historii wojennej 27-go pułku piechoty*. Warszawa: Wojskowe Biuro Historyczne. 27 s.

Pomarański Stefan. (1931). *Zarys historii wojennej 1 pułku piechoty legionów*. Warszawa: Wojskowe Biuro Historyczne. 107 s.

Przybylski Adam. (1924). Działania 1 Dywizji Piechoty Legionów na Ukrainie 1920 r. (III). „Bellona”. Nr. 14. Warszawa: Wojskowy Instytut Naukowo–Wydawniczy. S. 161–176.

Stachiewicz J. (1925). *Działania zaczepne 3 armii na Ukrainie. Studia operacyjne z historii wojen polskich 1918–1921, t. I*. Warszawa. Załącznik Nr. 3.

Tatar Jan. (1929). *Zarys historii wojennej 9-go pułku ułanów*. Warszawa: Wojskowe Biuro Historyczne, 1929. 32 s.

Wysocki Wiesław. (2005). *Szlakiem oręża polskiego; vademecum miejsc walk i budowli obronnych*. T. 2, „Poza granicami współczesnej Polski”. Warszawa: Wydawnictwo „Gamb”. S. 282.

Wyszczelski L. (2009). *Kampania ukraińska 1920 roku*. Warszawa: Wydawnictwo Neriton, 2009. 374 s.

References

- Abramowicz Stanisław, Kreis Józef. (1929). *Overview of the military history of the 26th Infantry Regiment*. Warsaw: Military Historical Office. 28 pp. (pol).
- Azovtsev, N.N. (1974). *Directives of the command of the Red Army fronts (1917 – 1922): Collection of documents in 4 volumes. Volume III: April 1920 – 1922*. Moscow: Military Publishing House of the USSR Defense. 1974. P. 163 (rus.).
- Bąbiński Kazimierz. (1929). *Overview of the military history of the 5th Infantry Regiment of the Legions*. Warsaw: Military Historical Office. 83 pp. (pol).
- Biernacki Mieczysław. (1924). *Operations of Budienny's cavalry army in the Polish-Russian campaign of 1920: 26 May –20 June 1920*. Warsaw: Military Scientific and Publishing Institute. P. 21 (pol).
- D.M. (1958). 1st Brigade of the U.S.S. *Ukrainian Galician Army. (1958). On the 40th Anniversary of Its Participation in the Liberation Struggles (Materials for History)*. Vol. I. Winnipeg, Canada: Published by D. Mykytyuk, Second Lieutenant of Ukrainian Army. P. 86 (ukr.).
- Dobrzyński Bohdan. (1929). *Overview of the military history of the 3rd Uhlan Regiment*. Warsaw: Military Historical Office. 47 pp. (pol).
- Gerasimova, G.P. (2005). *IRCHAN Myroslav*. Encyclopedia of Ukrainian History: Vol. 3: E-Y. Institute of Ukrainian History. Kyiv: Naukova Dumka. 672 p. available at : http://www.history.org.ua/?termin=Irchan_M (accessed 17 January 2025) (ukr.).
- Girnyak, N. (1959). *The Last Act of the UGA Tragedy*. New York: Ukrainian Military History Institute in the United States. pp. 175–176 (ukr.).
- Irchan M. (1929). *In the weeds. Memories of the civil war in Ukraine. Part 2*. Toronto, Canada: Printing House "Ukrainian Workers' News". 189 p. (ukr.).
- Juszkiewicz Władysław. (1928). *Overview of the military history of the 25th Infantry Regiment*. Warsaw: Military Historical Office. 36 pp. (pol).
- Kakurin N., Melikov V. (1925). *War with the White Poles 1920*. Moscow: State Military Publishing House. 520 p. (rus.).
- Knauer Roman. (1930). *Overview of the military history of the 11th Infantry Regiment*. Warsaw: Military Historical Office. 20 pp. (pol).
- Kolesnik M. (1967). *The Civil War in Ukraine 1918–1920. Collection of Documents and Materials*. Vol. 3: *The Collapse of the White Polish Intervention. The Defeat of the Ukrainian Nationalist Counterrevolution and Wrangel's White Guard Troops. March–November 1920*. Kyiv: Naukova Dumka. 908 p. (rus.).
- Kutrzeba Tadeusz. (1937). *The Kyiv Expedition of 1920*. Warsaw: Gebethner i Wolff. P. 150 (pol).
- Lytvyn, M. (2009). The ZUNR and the Galician Socialist Soviet Republic in the bolshevik Russia's geostrategy. *Ukraine: Cultural Heritage, National Identity, Statehood*. № 18. pp. 101–118 (ukr.).
- Lytvyn M. (2011). Galician Centers in Soviet Russia (1920). *Studies on the History of the Ukrainian Revolution of 1917–1921: A Collection of Scientific Papers in Honor of Ruslan Yakovych Pyrig*. Kyiv: Institute of History of Ukraine, NAS of Ukraine. pp. 344–356 (ukr.).
- Matskiv T. (1963). *From the Dniester to the Canadian Prairies. My Life Path*. Edmonton: Ukrainian News Printing House. P. 84 (ukr.).

National Bank of the Repressed. Record No. 250678 [Electronic resource]. available at : <https://www.reabit.org.ua/nbr/?ID=250678> (accessed 17 January 2025) (ukr.).

National Bank of the Repressed. Record No. 327460 [Electronic resource]. available at: <https://www.reabit.org.ua/nbr/?ID=327460> (accessed 17 January 2025) (ukr.).

Nowicki Teofil. (1929). *Overview of the military history of the 27th Infantry Regiment*. Warsaw: Military Historical Office. 27 pp. (pol).

Osipov A. (1923). *History of the campaigns and combat operations of the 44th Kyiv rifle division in 1918-1920. Collective work of the Red Army soldiers, commanders and political workers-veterans of the 44th division under the general editorship of A. Osipov*. Kyiv: Publication of the Kyiv provincial executive committee. 176 p. (rus.).

Pomarański Stefan. (1931). *Overview of the military history of the 1st Infantry Regiment of the Legions*. Warsaw: Military Historical Office. 107 pp. (pol).

Przybylski Adam. (1924). Operations of the 1st Legions Infantry Division in Ukraine 1920 (III). "Bellona". No. 14. Warsaw: Military Scientific and Publishing Institute. pp. 161–176 (pol).

Shankovsky L. (1999). *Ukrainian Galician Army. Military-Historical Study*. Lviv: Shevchenko Scientific Society. P. 263 (ukr.).

Sirko I.M., V. Yu. Lapshin. (1967). Red Galician units in the struggle for the rule of the Rad. *Ukrainian historical magazine*. Part 12, pp. 32–34 (ukr.).

Slyvka Yu.Yu. (1989). *Fighters for rebellion: Biographical witness*. Lviv: Kamenyar. 359 pp. (ukr.).

Stachiewicz J. (1925). *Offensive operations of the 3rd army in Ukraine. Operational studies from the history of Polish wars 1918–1921, vol. I*. Warsaw. Appendix No. 3 (pol).

Stetsyshyn O. (2012). *Landsknechts of the Galician Army*. Lviv: "Chasopis". pp. 246, 373-374 (ukr.).

Stupnitsky S. (1929). Operations of the 45th Division on the Polish Front. *History of the 45th Volyn Red Banner Rifle Division. (1929). Vol. 1. Combat period*. Kyiv: Political Department of the 45th Division. P. 166. (rus.).

Tatar Jan. (1929). *Overview of the military history of the 9th Uhlan Regiment*. Warsaw: Military Historical Office, 1929. 32 p. (pol).

Tynchenko Ya. (2002). *Armies of Ukraine 1917–1920*. Moscow: OOO "Vostochny Gorizont". P. 102. (rus.).

Tynchenko Ya. (2013). Anti-Soviet conspiracy in the 402nd Galician Rifle Regiment of the Red Army: the case of the Uman insurgent committee, 1921. *Citadel: Lviv Military Almanac*. No. 1(9). P. 51 (ukr.).

Vakhula, M. (2011). Partisan raid led by S. Melnychuk and P. Sheremeta in 1922 and versions of this event in historiography. *Scientific notebooks of the Faculty of History of the Ivan Franko National University of Lviv*. Issue 12. pp. 189-200 (ukr.).

Vasechko, O. (2019). The Last Campaign of the Ukrainian Sich Riflemen: April–May 1920. *Citadel: Lviv Military Almanac*. No. 16. pp. 57–61 (ukr.).

V.K. (1958). Twilight of the Ukrainian Galician Army. *The Ukrainian Galician Army. (1958). On the 40th anniversary of its participation in the liberation struggle (materials for history). Vol. I*. Winnipeg, Canada: Published by D. Mykytyuk, Second Lieutenant of Ukrainian Army. pp. 550–552 (ukr.).

Wysocki Wiesław. (2005). *On the trail of Polish arms; a handbook of battlefields and defensive structures*. Vol. 2, "Beyond the borders of contemporary Poland". Warsaw:

Wydawnictwo "Gamb". P. 282 (pol).

Wyszczelski L. (2009). *Ukrainian campaign of 1920*. Warsaw: Neriton Publishing House, 2009. 374 pp. (pol).

Vasechko O.

**HALICIAN BATTALION DURING THE BATTLE OF OLSHANYTSYA
MAY 31 – JUNE 2, 1920**

The article analyzes the participation of Galicians from the battalion of the 132nd Plastun Brigade of the 44th Rifle Division of the Red Army in the battle near the Olshanytsia station against the Polish Army on May 31 – June 2 during the Polish-Ukrainian-Soviet War of 1920. After the defeat in World War I, the Austro-Hungarian Empire collapsed and new national states emerged in Eastern and Central Europe.. Among them was the Western Ukrainian People's Republic (ZUNR), against which the Polish Republic immediately launched a war. The armed forces of the Western Ukrainian People's Republic, known as the Galician Army, were forced to retreat to Central Ukraine under pressure from the Polish Army, where, after a series of events, the Galician Army was forced to submit to the Bolsheviks as the Red Ukrainian Galician Army (ChUGA). Together with the Red Army, the ChUGA held the front against the Poles. However, in April – May 1920, part of the CHUGA forces raised an anti-Bolshevik uprising, and part was captured by the Poles. The Galician battalion of Petro Sheremeta became the only CHUGA unit that survived and remained on the side of the Bolsheviks. It took part in the battle near the Olshanytsia station. The events preceding this battle, the composition and plans of the participants, the course of the battle itself, the results and consequences for the parties are highlighted, based on published archival documents and memoirs of contemporaries,. The role and place of the Galician unit in this battle are presented, in particular, the circumstances of the fighting in the Kaharlyk's region on May 31, 1920, which ended in defeat for the Galicians. Although this battle ended in failure for the Bolsheviks and the Galicians, it was part of a broad counteroffensive by the Red Army that changed the balance of powers in Central Ukraine in June 1920. The further fate of the Galician battalion and individual fates of famous figures are briefly presented.

Keywords: Red Ukrainian Galician Army, Galician battalion, Polish-Soviet War, Red Army, Polish Army.

УКРАЇНІЗАЦІЯ АРМІЇ НА ТЛІ РОЗГОРТАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ НАВЕСНІ 1917 РОКУ

Проаналізовано початковий період українізації військових підрозділів російської імператорської армії навесні 1917 року, в період, коли набирала обертів Українська революція, а вітчизняні політики обирали орієнтири майбутнього українського державотворення. В тих умовах чітко визначилося протистояння двох напрямків – самостійницького, яке визначав поручик М. Міхновський і його прибічники з кола українських військових, та поміркованого, яке репрезентували представники української соціал-демократії, насамперед, В. Винниченко, М. Порш, С. Петлюра.

У статті мова йде про боротьбу за українізацію в частинах тилу, бойових підрозділах, флотських екіпажах. У перші весняні місяці у фарватері змін у війську стояли дві громадські організації – Українського військового організаційного комітету (голова – полковник О. Глинський) та Клубу імені гетьмана Павла Полуботка (керівник – поручик М. Міхновський). Цього, на жаль, не можна сказати про політичне керівництво державою, в особі членів Української Центральної Ради, яке зайняло вичікувальну позицію, здебільшого підтримуючи українізацію лише словесно та декларативно.

Перший Всеукраїнський військовий з'їзд, який відбувся в Києві 5 – 8 травня 1917 року, не зміг об'єднати українських політиків і військових навколо ідеї створення українського національного війська, хоча й прийняв з десяток постанов. Цим мав займатися новоутворений Український військовий генеральний комітет.

Ключові слова: Українська революція, українізація у війську, Перший Всеукраїнський військовий з'їзд, Український військовий генеральний комітет.

Постановка проблеми та її актуальність. Зміни, що стали наслідком революційних подій в українських губерніях, охопили різні соціальні верстви. Найпридатнішим до швидких змін виявилось солдатське (дещо меншою мірою – офіцерське) середовище. Три роки війни зробило його радикальнішим і заполітизованим, ніж будь-яке інше. Тут успішно працювали агітатори різних політичних поглядів, користуючись тезою «втома від війни» в солдатських масах. Тому будь-який виступ проти офіційної влади знаходив відгук серед

Дем'янюк Олександр Йосипович, доктор історичних наук, професор, професор кафедри педагогіки та психології, Волинський інститут післядипломної педагогічної освіти, м. Луцьк.

© Дем'янюк О. Й., 2025.

значної частини військовиків російської імператорської армії, як серед особового складу тилових частин, так і серед фронтовиків.

Тож коли в Києві почали формуватися українські органи влади, то вояки-українці намагалися брати там активну участь. У першу чергу це стосувалося військовослужбовців Київського міського гарнізону і тилових частин, що розташовувалися в столиці та неподалік неї. Відразу взялися за створення органів (організацій, товариств, спілок, рад тощо), які мали згуртовувати українців, що перебували в російському війську, формувати підтримку щойно створеним українським органам влади, організовувати комунікацію цивільних і військових.

Навесні 1917 року ця комунікація не завжди була ефективною та конструктивною. Подекуди, не дочекавшись рішень політиків і вказівок від центральних органів влади, військові-українці намагалися самочинно створювати військові підрозділи за національною складовою, почати, не розуміючи, чому польські, чеські, сербські частини можуть створюватися, а українські – ні.

У той час ініціатива громадських організацій щодо українізації частин російської армії не завжди знаходила підтримку українських політиків, насамперед, з-поміж місцевих соціал-демократів. Як виявилось пізніше, це стало проблемою. Тісно переплетені військові й політичні процеси цього періоду, боротьба за створення національних збройних сил у перші місяці Української революції мають дослідницьку перспективу, адже завжди можна знайти нові грані тих подій.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Аналіз праць певної проблематики, а саме українізації війська навесні 1917 р. дозволяє обумовити наукову доцільність вивчення цього питання в сучасних наукових розвідках. У роки незалежності напрацьовано історіографічну базу для висвітлення цього питання. Вона підсилює матеріали, підготовлені сучасниками тих подій. Серед цих праць виділимо проблеми робіт: В. Верстюка (українізація в російському війську в добу УЦР) (2012), В. Голубка (утворення армії УНР) (1997), І. Кучери (особливості біженського руху зі Східної Галичини в 1914–1916 роках) (2004), Я. Зозулі (Перший Всеукраїнський військовий з'їзд) (1967), М. Ковальчука (створення українського полку імені гетьмана Б. Хмельницького) (2009), І. Фурмана та І. Печенюка (Перший Всеукраїнський з'їзд у державотворенні) (2020) тощо.

Мета та завдання дослідження. Зважаючи на те, що проблема українізації частин російського війська попередньо вже розглядалася вітчизняними та діаспорними дослідниками, розглянемо її на фоні розгортання подій Української революції лише навесні 1917 року.

Виклад основного матеріалу дослідження. Революційні події, які охопили українські губернії навесні 1917 року, мали низку відмінностей в порівнянні з російськими територіями. Насамперед йдеться про насичення західної частини імперії військовими – найрадикальнішим прошарком тогочасного населення держави. Варто звернути увагу на національний склад російської імператорської армії. За оцінками вітчизняних дослідників, до квітня 1917 року серед особового складу Південно-Західного фронту третина були українцями. Всього в імператорській армії на початок революції нараховувалося дев'ять мільйонів військових, з яких українців – 3,5 млн (*Дем'янюк, 2011:98*).

Революційні події призвели до демократичних перетворень в армійських частинах імперської армії, одним із яких стало переформатування військових підрозділів за національним принципом – з'явилися українські польські, чехословацькі, сербські частини. Насамперед це стосується Південно-Західного фронту, який простягався на значній території українських губерній; меншою мірою – Румунського фронту.

Вже в березні 1917 року в армії почали організовуватися українські ротні громади. Там групувалися солдати-земляки з різних повітів України. Для координації своєї діяльності вони об'єднувалися у групи з 10 – 12 чоловік і були постійним органом (*ЦДАВО, 1115, 1, 11:2*). На підтримку діяльності української влади містами країни пройшли військові паради та маніфестації робітників і солдатів: 11 березня – у Проскурові, Козятині, Старокостянтиніві, 17 березня – у Білій Церкві, Василькові, Житомирі (*Дем'янюк, 2013:22*).

У перші тижні революційних перетворень в Україні центральна адміністрація, яка очолила владу в столиці, недостатньо уваги приділила роботі з військовими, як генералітетом чи офіцерами, так і солдатами. Вочевидь, що тодішнє керівництво Української Центральної Ради (УЦР) не підтримувало ідеї створення національної армії. В іншому випадку українська держава вже за кілька місяців могла би отримати боєздатну,

національно орієнтовану, вишколену військову силу, здатну боротися за ідеали Української революції.

Втім, в умовах своєрідної байдужості та ігнорування військових справ, їх взялися впорядковувати самі військовики. Вже 9 березня 1917 року відбулися збори солдатів і офіцерів Київського міського гарнізону, де було прийнято «Оголошення про створення Установчої української військової ради». Цим документом, скерованим до Тимчасового уряду Росії, висловлювалося бажання «щоб по всіх полках, де більшість солдатів становлять українці, негайно було військовим приказом заведено уживання Української Урядової мови, і щоб такі полки поповнювались українцями, в командний склад призначалися офіцери Української народности» та сподівання що «виднині кожен Українець-воjak пам'ятає, що остаточною метою цієї війни є зібрати до купи всі землі Українські, всі гілки Українського люду в Росії, Австрії і Угорщині з'єднаний, суцільний Український Народ увести в спилку вільних народів Вільної Росії» (*Оголошення...*, 2003:49).

Через два дні активісти Установчої української військової ради, яку очолив полковник Олександр Глинський (невдовзі – Український військовий організаційний комітет) (*Ковальчук, 2009:9*) зібрали в столиці велелюдне українське військове віче на підтримку власних ініціатив, якому передувало перше установче зібрання солдатів, офіцерів, лікарів і військових урядників української національності (*Киевская мысль, 1917:11 березня*). Засобами народної демократії було схвалено рішення зборів солдатів і офіцерів Київської міської залоги від 9 березня та ухвалило «незалежно від існуючої Регулярної Армії, закласти з вільних людей «Охочекомонний полк». До полку мають входити всі роди зброї» (*ЦДАВО, 1115, 1, 23:9-3в*).

Відразу було сформовано комітет для організації «Охочекомонного полку», який напрацював і оприлюднив «Універсал до народу Українського», в якому зазначив: «Тільки оружною силою можеш ти оборонити свою батьківщину. Ти мусиш бути сильний, але сила в організації. Початком такої організації буде «Охочекомонний полк» зо всіх родів зброї імени Гетьмана Богдана Хмельницького. Сей полк боротиметься за свою волю і свободу» (*ЦДАВО, 1115, 1, 23:9-3в*).

Тоді ж було обрано Тимчасове військове бюро чисельністю сім осіб. 12 березня Бюро започаткувало Військовий комітет зі складу депутатів від солдатів і офіцерів (*Голубко, 1997:36*). На цьому створення військово-організаційних інституцій не припинилося. Вже 16 березня під час військової наради солдатів і офіцерів Київського міського гарнізону засновано нову українську військову організацію – Український військовий клуб імені гетьмана Павла Полуботка, який пізніше відіграв значну роль у розвитку українського руху у військах в умовах розпаду Російської імперії (*Шусь, 2019:718*). Очолив Раду клубу (виконавчий орган товариства) поручик Микола Міхновський, який намагався через цей орган втілити свої думки щодо організації українського війська, згуртування воїнів-українців навколо державотворчої ідеї. Члени Ради прийняли постанову, де зазначили, що необхідно приступити до «негайної організації власної національної армії, як могутньої мілітарної сили, без якої не можна подумати про здобуття повної волі України» (*Киевская мысль, 1917:19 березня*).

Радою клубу в стислий термін було напрацьовано «Статут Українського військового клубу ім. гетьмана Павла Полуботка», де зазначено, що «до Т-ва може вписатись кожна людина української народности, що належить до війська: салдати чи офіцери, фершали, військові лікарі, військові урядовці і т.д.»; що «Т-во має на меті згуртування й стоваришування в одній сім'ї усіх вояків, лікарів і військових урядовців української народности» (*Нова Рада, 1917, 28 березня*).

Отож уже в березні 1917 року було засновано дві громадські організації, які мали опікуватися військовими справами на українських землях: Український військовий організаційний комітет та Український військовий клуб імені гетьмана Павла Полуботка. Перший мав займатися організацією охочекомонних (добровольчих) українських військових частин усіх родів зброї, а другий мав стати виховно-пропагандистським осередком для українського війська (*Зозуля, 1967:30*).

28 березня за ініціативи Українського військового клубу імені Павла Полуботка в Києві відбулося віче військовиків-українців задля запобігання дезорганізації війська та зміцнення його воєнної сили, яке вирішило «зорганізувати українську національну армію з усіма родами військ», куди мав увійти добровольчий полк імені

гетьмана Богдана Хмельницького та вимагати, аби «зо всіх тилових частей виділити салдатів і офіцерів українців на формування українських полків по звичайному військовому статуту полків піших, кінних, гарматних бригад, інженірних команд, команд флоту і авіації з урядовою мовою українською» (*Нова Рада, 1917, 30 березня*).

Незважаючи на активність українських військових організацій формування українських національних частин гальмувало. З одного боку, ініціатива військових не отримувала належної підтримки серед вітчизняних політиків, що відображалось на переговорах із російськими військово-політичними колами, з іншого – російські політики і воєначальники всіляко саботували створення українських підрозділів, адже не вбачали в українцях окремої нації, як-от поляки чи чехи. Для них українці були радше малоросійською частиною російського народу. Тому на початку квітня 1917 року штаб Верховного головнокомандувача російської армії визнав формування українських національних частин неприйнятним. Будь-які заходи в цьому напрямку, як вказувалося, могли лише дезорганізувати єдність фронту і послабити боєздатність російської армії (*Ковальчук, 2009:13*). Створення українських підрозділів гальмувалося ще й через те, що переважна більшість українських політиків і військовиків не бачили України поза межами російської держави. Про це свідчили постанови, резолюції, ухвали різноманітних інституцій та організацій навесні 1917 року.

Ініціатори творення українських Збройних сил намагалися пропагувати свої ідеї на різноманітних політичних і представницьких майданчиках. Одним із таких став Всеукраїнський національний конгрес (6 – 8 квітня 1917 року), активну участь в якому брали представники військових частин. Так у перший день роботи Конгресу з повідомленням виступив М. Міхновський, який заявив «про згоду п. Головнокомандуючого на заснування у Києві одної бригади українського війська, а п. військового міністра Гучкова – про згоду на заснування 2-х бригад, а при можності і більшої військової частини» (*Матеріали... , 1996:54*).

Упродовж Конгресу були виступи військових, які представляли підрозділи, що дислокувалися як на території українських губерній, так і поза їх межами. Здебільшого це були виступи-привітання, висловлювання схвалення та підтримки діяльності

центральных українських органів влади. В загальному військова проблематика з'явилася в підсумковій резолюції Конгресу: «Український Національний з'їзд, вислухавши заяви і конкретні пропозиції українських делегатів армії і флоту, доручає Центральній раді ті конкретні домагання подати Тимчасовому уряду» (*Матеріали...*, 1996:61).

Рух, що відбувався у військових підрозділах імператорської армії, не міг бути проігнорованим українськими політиками. Тому в новообраному складі Української Центральної Ради військові отримали понад 10% місць. Професор В. Верстюк зазначив, що «в абсолютних цифрах це було 13 осіб, які представляли 7 організацій, у тому числі серед обраних було 5 від Клубу імені гетьмана П. Полуботка» (*Верстюк, 2012:8*).

Попри це ще було зарано говорити про структурування українського військового руху. В більшості військових підрозділів, які перебували на території України, цей рух був стихійним. Професор В. Голубко, проаналізувавши перебіг тогочасних військово-політичних подій в підрозділах російської армії, резюмував: «Солдати української національності, виявляючи посиленний потяг до самоорганізації в окремі частини, керувалися у своїй масі не стільки ідеями, як першочерговими практичними вигодами: перебуванням у рідному культурно-мовному середовищі, службою на батьківщині, можливістю мати тісніші контакти зі своїми родинами» (*Голубко, 1997:37*). Російське військове командування всіляко гальмувало процес українізації та створення українських підрозділів у частинах імператорської армії. Разом із політичним керівництвом держави українських вояків звинувачували у зраді завоювань революції, розколі єдиного революційного фронту, загрозі військової поразки на полі бою тощо.

У підрозділах Південно-Західного фронту створювалися різноманітні військові гуртки, клуби, ради та інші організації. У квітні 1917 року вони були організовані не лише в залах Тернополя, Рівного, Житомира, але й у XXIV армійському корпусі 11-ї армії, в 155-й Піхотній дивізії 11-ї армії тощо. Українізації вимагали Товариство українського військового клубу імені гетьмана Павла Полуботка 23-го Пішого запасного полку 7-ї армії, український військовий клуб 3-ї Пішої дивізії 11-ї армії (*Дем'янюк, 2013:22*).

Революційна доба і радикальні настрої частини військових прискорювали процеси українізації в усіх сегментах

імператорської армії. До середини квітня в Києві на етапно-розподільних пунктах сконцентрувалися понад 3000 військовиків-українців, які, хто з дозволу, а хто й самовільно залишили свої військові частини, аби записатися до анонсованого українського полку імені гетьмана Богдана Хмельницького. Лише в складі цього формування вони зобов'язалися відправитися на фронт. Криза, яка утворилася через цю позицію, затягувалася.

Командування Київського військового округу побачило в цьому зраду і небажання відправлятися на фронт. Невдовзі, зважаючи на фактичні обставини, командувач Київського військового округу, уродженець Києва генерал-майор Микола Ходорович погодився на формування українських національних частин у рамках російської армії, за що Київська рада робітничих і солдатських депутатів зажадала його негайної відставки. Українська Центральна Рада висловила моральну підтримку. Так на звернення генерала М. Ходоровича до Михайла Грушевського той заявив, що втручатись у військові справи українське керівництво не стане (*Ковальчук, 2009:15*).

14 квітня в Педагогічному музеї в Києві відбулися об'єднані збори представників військових частин фронту, київської залоги, тилових військових організацій, членів Українського військового організаційного комітету та Клубу імені гетьмана Павла Полуботка. В ухвалі зазначено: «З огляду на те, що єднання на національному ґрунті є непереможною організаційною силою, скликати 5 і 6 травня З'їзд представників української нації від військових частин, по можливості, від всіх, де б вони не стояли» (*Нова Рада, 1917, 30 квітня*). Було визначено порядок денний та представництво: один солдат від кожної окремої частини, один офіцер (лікар, чиновник) від чотирьох частин, від тилових гарнізонів – по два представники, від військових українських організацій – по одному-два представники.

Наступного дня відбулося тривале засідання комітету УЦР, який врешті прийняв резолюцію, де констатував: «Щодо 3000 солдатів, які випадком, без усякої агітації з боку українських організацій, через недбальство воєнних властей зібралися в Києві і за прикладом польських легіонів домагаються формування їх в український полк, Центральна рада не бачить іншого виходу, як сформувати з них український полк і задовольнити їх бажання вийти негайно на фронт в виді української військової одиниці» (*Нова Рада, 1917, 20 квітня*).

Наступні кілька днів сторони хаотично шукали шляхи виходу зі складної ситуації. 23 квітня 1917 року під час роботи другої сесії УЦР було ухвалено ще одну постанову, де зазначалося: «Стоячи на принципі українізації всього життя на Україні і уважаючи українізацію війська невіддільною частиною сеї програми, Центральна рада підтримує далі постанови Комітету з 15 квітня про формування з запасних тилових частин нових українських частин і про потребу вилучення українців військових в українські військові частини» (*Друге загальне...*, 1996:70). На цьому ж засіданні прийнято, що «Українська Центральна рада має сформувати в своїм складі Військову раду, складену з виборних на майбутньому військовому з'їздові членів, а також з членів Української Центральної ради. До того часу військовими справами має завідувати військова комісія при Центральній раді, доповнена з складу військових організацій міста Києва» (*Друге загальне...*, 1996:70–71).

Однак декларації, резолюції та постанови справи не вирішували і моральна підтримка УЦР також. Головнокомандувач Південно-Західного фронту генерал від кавалерії Алексєй Брусілов погрожував розігнати дезертирів. 20 квітня Ставка Верховного головнокомандувача дала згоду на формування окремого українського загону з запасних частин. Наступного дня генерал від кавалерії А. Брусілов, вислухавши делегацію з Києва, затвердив штат полку в кількості «500 вояків, як кадра, а решта записаних понад 3,000 вояків всіх рангів мали виїхати на фронт» (*Зозуля*, 1967:30–31). Однак доки тривали суперечки, 1-й український полк фактично самоорганізувався і навіть озброївся. Його поява стала наслідком цілеспрямованої роботи невеликої групи людей зі зброєю на чолі з М. Міхновським, а не зусиль представницького державного органу – Української Центральної Ради.

Щоб не опинитися на узбіччі історії, УЦР змушена була реагувати на зростаючу українізацію російської армії. Професор В. Волковинський підрахував, що наприкінці квітня – на початку травня 1917 року було створено 1337 українських організацій, найбільша кількість на Південно-Західному фронті – 685 та у Київському військовому окрузі – 291 (*Волковинський*, 2004:52). Тому Українська Центральна Рада за ініціативи Українського військового організаційного комітету скликала Перший Всеукраїнський військовий з'їзд 5 травня 1917 року (працював до 8 травня 1917 року).

У дослідників немає єдиної думки щодо кількісного складу делегатів від військових організацій, товариств і частин усіх армій російського фронту, Балтійського та Чорноморського флотів і тилу: 700 (Зозуля, 1967:31; Феденко, б.д.:7; Фурман & Печенюк, 2020:65), 900 (Український національно-визвольний рух, 2003:954), 1000 (Голубко, 1997:51) чи понад 1000 (Григорійв, 1936:6) осіб; представництва від військових-українців: 1 000 000 (Голубко, 1997:51), 1 580 702 (Зозуля, 1967:31), понад 1,5 млн (Український національно-визвольний рух, 2003:954). Проте цифри насправді вражають і говорять про значний резонанс у військовому середовищі прагнень до самоорганізації військових-українців й, за словами сучасника тих подій Якова Зозулі: «зробив пригноблююче враження на москалів» (Зозуля, 1967:31).

Зібрання відкрив голова УЦР М. Грушевський. До президії вибрано делегата Західного фронту Симона Петлюру, представника тилу – Миколу Міхновського, від Української Центральної Ради – Володимира Винниченка, від 1-го українського полку імені гетьмана Богдана Хмельницького – підполковника Юрія Капкана (Крип'якевич & Гнатевич & Стефанів, 1992:363), від флоту – матроса Семена Письменного (Зозуля, 1967:31).

Вже на етапі обрання голови з'їзду розгорнулася полеміка між самостійниками (пропонували М. Міхновського) та автономістами (В. Винниченко запропонував С. Петлюру). Автономісти провели свою другу резолюцію: зовсім не обирати голови, а лише президію, у складі якої були б прихильники обидвох течій (Голубко, 1997:51). Тому почесним головою був обраний М. Грушевський, а члени президії почергово вели засідання.

Про інтенсивність та порядок денний форуму можна судити з постанов з'їзду: про автономію України; про ставлення до Української Центральної Ради; про ставлення до війни; про Українське народне військо і Український Генеральний Військовий Комітет; про Українські Клейноди та перший Український Козацький імені Богдана Хмельницького полк; про підтримання дисципліни та боротьбу з дезертирством; про освіту на Україні та українізацію військової освіти; про державні кошти для Українського Військового Генерального Комітету тощо (Постанови..., 2003:279–284). Зібрання підтримало рішення Всеукраїнського національного конгресу, чим засвідчило схвалення політичного курсу УЦР. На окремому закритому засіданні з'їзд обговорив

питання українізації та ухвалив відповідну резолюцію (*Верстюк, 2012:10*).

З'їзд пройшов у протистоянні двох суспільно-політичних течій тодішньої української спільноти – автономістів і самостійників. Це помітно зі змісту постанов форуму з конкретних питань. Позиції сторін гарно протиставив політичний діяч Семен Збараський (Данило Чайковський) у своєму дослідженні. Він наводить слова з виступу на з'їзді М. Міхновського: «Війна не видумка. Основою війни є вічний життєвий закон боротьби між націями. Бо є нації-пани і нації-раби. І сьогодні Україні треба воювати, треба армії, але й треба знати, за що і з ким битися» та В. Винниченка «Україні немає за що воювати, бо вона нікого поневолювати не хоче. Їй треба тепер закінчити війну й улаштувати разом із російськими працюючими класами нове життя у спільній державі – Росії» (*Збараський, 1958: 31–32*).

Резолюції з'їзду свідчать про подібне протистояння та компроміси при прийнятті рішень. Щодо питання автономії України, то делегати постановили вимагати від російських органів влади оголошення національно-територіальної автономії країни, задля цього вважали за необхідне призначити при Тимчасовому урядові міністра в справах України (*Постанови..., 2003:279*).

У питанні про українське народне військо делегати зайняли виважену позицію. З одного боку, визнаючи потребу в українській армії, з іншого, розуміючи реальну ситуацію, виступили за виокремлення українських солдатів і офіцерів тиллових частин в окремі підрозділи негайно, на відміну від бойових частин, де українці мали гуртуватися поволі, залежно від тактичних обставин, аби не вносити дезорганізації на фронті. У комплектування флотських команд закладався схожий алгоритм: на Балтійському флоті команди деяких кораблів мали стати українськими за складом; на кораблях Чорноморського флоту, команди яких і так склалися переважно з українців, визнавали за необхідне комплектувати їх надалі лише українцями (*Постанови..., 2003:281*).

Щодо існування українського полку імені гетьмана Богдана Хмельницького делегати, за присутності в президії його командира підполковника Ю. Капкана, узгодили рішення: «Першому Українському Полкові, який формується в Києві, затвердити назву: «Перший Український Козацький імени Богдана Хмельницького Полк» і всіх салдатів і офіцерів, вписаних до цього

полку, кількістю 3400 вважати прийнятими в цей полк» (*Постанови...*, 2003:281).

Для підтримки військової дисципліни передбачали опиратися на довіру та взаєморозуміння між солдатами й офіцерами, на високий дух, побудований на спільній ідеї – ідеї національного відродження. Тому необхідно було створити національну армію. З дезертирством пропонували боротися в кожному конкретному випадку, не покривати і не приховувати дезертирів, запідозрених у прикриванні – віддавати до суду.

Цікавими були рішення щодо українізації військової освіти. З'їзд вирішив, що «військова освіта повинна переводитись в життя в українському напрямку: а) на українській мові, б) шляхом одкриття військових шкіл од найнижчих до вищих, як-от академія генерального штабу; при сучасних умовах як у армії, так і флотах з'їзд вважає необхідним: 1) щоб в учбових командах, де є змога, можна було навчати українців на їх мові; статuti військові й різні підручники щоб було перекладено на українську мову з відповідним пристосуванням; щоб для українських військових громад і гуртків виписувалася літератури, щоб було одкрито просвітні курси у війську» (*Постанови...*, 2003:283–284).

Для реалізації прийнятих постанов і проведення українізації військових підрозділів «Український Військовий З'їзд ухвалив: утворити Тимчасовий Український Військовий Генеральний Комітет при Українській Центральній Раді, який має відати Українськими військовими справами і працювати в тісному контакті з російським Генеральним штабом» (*Постанови...*, 2003:281), який як державна інституція мав фінансуватися з державних коштів.

Загалом з'їзд засвідчив боротьбу двох ідеологій – самостійницької та соціал-демократичної. Через більшу красномовність останніх їм вдалося перетягти на свій бік голоси значної частини делегатів, що пізніше визначило політичний курс держави і розвиток військової справи. Аналіз військово-політичних подій після завершення з'їзду дав можливість професору В. Голубку стверджувати, що «Перший Всеукраїнський військовий з'їзд, хоч ще не означав цілковитої поразки самостійників у національному військовому русі, проте започаткував надзвичайно небезпечну його тенденцію: відмову від створення регулярної національної армії (Голубко, 1997:52).

Під час роботи з'їзду було сформовано склад Українського Військового Генерального Комітету (УВГК) в кількості вісімнадцяти осіб (генерал-майор, троє полковників, двоє підполковників, двоє поручників, четверо хорунжих, двоє солдатів, матрос, військовий урядовець, двоє цивільних – представників УСДРП). Вирішення флотських справ покладалося на спеціально створену Українську Морську Раду, яку очолив матрос Балтійського флоту С. Письменний (*Фурман & Печенюк, 2020:67*). УВГК здійснював керівництво українським військовим рухом в арміях по всіх фронтах, у тилкових військових округах і тилкових гарнізонах під гаслом визнання автономії України (*Щусь, 2004:77*).

Очолив ГВГК соціал-демократ С. Петлюра, який отримав цю посаду завдяки активній роботі під час з'їзду його однопартійців, що виступали радше за народну міліцію, ніж за національну армію (В. Винниченко, М. Грушевський, М. Порш). Вони переважили прибічників самостійницького напрямку, адже «радикальна група Міхновського мала в ньому меншість, а більшість була за обережний поступу вимогах до московської влади» (*Зозуля, 1967:31*).

9 травня щойно обраний Всеукраїнським військовим з'їздом УВГК взяв участь в роботі Третіх загальних зборів УЦР, який «згідно постанові військового з'їзду, приймав також у повному складі участь в обговоренні справи з делегацією» (*Треті..., 1996:82*). Окрім того, на засіданні УЦР Комітету було надано невелику фінансову допомогу для розгортання роботи (*Смолій, 2011:168*).

Позиція соціал-демократів проявилася невдовзі під час поїздки до Петрограда спеціальної делегації для порозуміння у справі автономії України, яку очолював В. Винниченко. У її складі для обговорення проблем українізації армії були представники українського вояцтва – полковник О. Пилькевич, поручник А. Чернявський, матрос С. Письменний, солдат Д. Ровинський. Однак через слабку переговорну позицію політичного крила делегації поїздка не мала успіху.

У фронтових і тилкових частинах російської армії поразка української делегації в Петербурзі не вплинула на загальну тенденцію підтримки УЦР й творення українських підрозділів. Показовими були збори офіцерів і солдатів 466-го піхотного Малмижського полку, який базувався на Поділлі. Там прийняли

постанову з резолюцією: «Прилучити свій голос до голосу Української Центральної Ради, яка є виразницею всього Українського Народу, обіцяючи скільки сили і хисту вистачить, підтримувати її» та «Перейти до широкої організаційної і агітаційної праці на ґрунті національної свідомости, лозунгів і братнього єднання» (ЦДАВО, 1115, 1, 12:11).

Інші думки переважали в українському офіцерському корпусі, де втручання цивільних осіб у військові справи сприймали негативно, особливо риторику про створення народної міліції замість регулярної армії. Майбутній гетьман України, генерал-лейтенант Павло Скоропадський, описуючи ті події, зазначив, що «в той час усі особи, що там засідали, ще абсолютно не вбралися в пір'я; всі вони складали враження початківців у своїй справі. Власне кажучи, ніякого діловодства ще не було, і, здається, уся їхня турбота була зосереджена на боротьбі з командувачем військами Київського військового округу» (Скоропадський, 2016:29).

До кінця весни так і вдалося залагодити українську військову справу. Тому було вирішено зібрати Другий Всеукраїнський військовий з'їзд.

Висновки. Таким чином, українізація в російському війську та виокремлення / створення українських підрозділів навесні 1917 року напряду залежали від діяльності громадських організацій мілітарного спрямування та ставлення українських політиків. Громадські організації у війську (громади, гуртки, спілки, ради, клуби) переважно виконали свої функції. Натомість органи центральної влади (насамперед Українська Центральна Рада) навесні 1917 року займали вичікувальну позицію, лише вербально підтримуючи спроби українізації. Очевидно, що Перший Всеукраїнський військовий з'їзд не виконав свого завдання, політики не порозумілися з військовими, українізація стихійно наростала, УГВК не зміг очолити чи хоча би систематизувати український рух у війську.

Використані посилання

Верстюк В. Ф. (2012). Українська Центральна Рада й українізація військових частин російської армії. *Український історичний журнал*. № 3. С. 4–27.

Волковинський В. (2004). Бойові дії на українських землях у роки Першої світової війни. *Український історичний журнал*. № 4. С. 38–56.

Голубко В. (1997). *Армія Української Народної Республіки 1917–1918. Утворення та боротьба за державу*. Львів: Кальварія. 288 с.

Григорій Н. (1936). *Українська боротьба за державу в роках 1917–1920*. Скрантон. 48 с.

Дем'янюк О. (2013). Боротьба політичних сил за вплив на солдатські маси на Волині навесні 1917 року. *Воєнна історія*. № 2. С. 18–25.

Дем'янюк О. Й. (2011). *Військово-політичні аспекти розвитку Волинської губернії у 1914–1923 роках* : монографія. Луцьк : ПВД «Твердиня». 320 с.

Друге загальне зібрання Української Центральної ради. (1996). *Українська Центральна Рада: Документи і матеріали: у 2 т.* Київ : Наукова думка. Т. 1.: 4 березня – 9 грудня 1917 р. С. 69–71.

Збаразький С. *Крути. У 40-річчя Великого Чину*. Мюнхен–Нью-Йорк, Шлях молоді. 104 с.

Зозуля Я. (1967). Всеукраїнський військовий з'їзд в 1917 р. *Вісті комбатанта*. № 4. С. 29–34.

Киевская мысль (1917). 11 березня.

Киевская мысль (1917). 19 березня.

Ковальчук М. (2009). Створення 1-го українського імені Богдана Хмельницького полку (травень 1917 року). *Український визвольний рух*. № 13. С. 5–44.

Крип'якевич І., Гнатевич Б., Стефанів З. (1992). *Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.)*. Львів : Світ. 712 с.

Матеріали українського національного з'їзду. (1996). *Українська Центральна Рада: Документи і матеріали: у 2 т.* Київ : Наукова думка. Т. 1.: 4 березня – 9 грудня 1917 р. С. 52–63.

Нова Рада (1917). 28 березня.

Нова Рада (1917). 20 квітня.

Нова Рада (1917). 30 квітня.

Оголошення про створення Установчої української військової ради (2003). *Український національно-визвольний рух. Березень – листопад 1917 року* : Документи і матеріали. Київ : Видавництво імені Олени Пчілки. С. 48–49.

Постанови I Всеукраїнського військового з'їзду. *Український національно-визвольний рух. Березень – листопад 1917 року* : Документи і матеріали. Київ : Видавництво імені Олени Пчілки. С. 279–284.

Резолюції Українського військового віча у м. Києві (1917). *Нова Рада*. 30 березня.

Скоропадський П. П. (2016). *Спогади: кінець 1917 – грудень 1918*. Київ : Наш формат. 480 с.

Смолій В. А. та ін. (2011). *Нариси історії української революції 1917–1921 років: в 2-х кн.* Київ : НВП «Видавництво «Наукова думка» НАН України». Кн. 1. 390 с.

Третє загальні збори Української Центральної ради. (1996). *Українська Центральна Рада: Документи і матеріали: у 2 т.* Київ : Наукова думка. Т. 1.: 4 березня – 9 грудня 1917 р. С. 82–84.

Український національно-визвольний рух. Березень – листопад 1917 року : Документи і матеріали (2003). Київ : Видавництво імені Олени Пчілки. 1024 с.

Феденко П. (б.д.). *Історія революції (1917–1921): в 2 ч.* Б.м. І. Центральна Рада. 30 с.

Фурман І. І., Печенюк І. С. (2020). Перший всеукраїнський військовий з'їзд та його значення в національному державотворенні й українізації армії. *Військово-науковий вісник*. Випуск 3. С. 61–74.

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО), ф. 1115, оп. 1, спр. 11.

ЦДАВО, ф. 1115, оп. 1, спр. 12.

ЦДАВО, ф. 1115, оп. 1, спр. 23.

Щусь О. Й. (2004). Український генеральний військовий комітет. *Енциклопедія історії України*: у 10 т. Київ : Наукова думка, Т. 2. С. 77.

Щусь О. Й. (2019). Український військовий клуб імені гетьмана Павла Полуботка. *Енциклопедія історії України: Україна-Українці*. Кн. 2. Київ : Видавництво «Наукова думка». С. 718.

References

Verstyuk V. F. (2012). Ukrainian Central Rada and Ukrainianization of the Russian Army. *Ukrainian Historical Journal*. No. 3. P. 4-27 (ukr).

Volkovynskyi V. (2004). Combat actions on Ukrainian lands during the First World War. *Ukrainian Historical Journal*. No. 4. P. 38-56 (ukr).

Golubko V. (1997). *Army of the Ukrainian People's Republic 1917-1918. Formation and struggle for the state*. Lviv: Calvariya. 288 p. (ukr).

Hryhoryiv N. (1936). *The Ukrainian Struggle for the State in the 1917-1920*. Scranton. 48 p. (ukr).

Demianiuk O. (2013). The struggle of political forces for influence on the soldier masses at Volyn in the spring of 1917. *Military History*. No. 2. P. 18-25 (ukr).

Demianiuk O. Y. (2011). *Military-political aspects of the development of Volyn region in 1914-1923* : monograph. Luts'k : PPH «Tverdynia». 320 p. (ukr).

The Second General Meeting of the Ukrainian Central Council. (1996). *Ukrainian Central Council: Documents and Materials*: in 2 volumes. Kyiv: Scientific Thought. Vol. 1.: 4 March – 9 December 1917. P. 69-71 (ukr).

Zbarazkyi S. *Kruty. On the 40th Anniversary of the Great Action*. Munich-New York, The Youth's Way. 104 p. (ukr.).

Zozulia Y. (1967). All-Ukrainian Military Congress in 1917. *News of the combatant*. № 4. P. 29-34 (ukr).

Kyiv's thought (1917). 11 March (ukr).

Kyiv's thought (1917). 19 March (ukr).

Kovalchuk M. (2009). Creation of the 1st Ukrainian Regiment named after Bohdan Khmelnytskyi (May 1917). *Ukrainian Liberation Movement*. No. 13. P. 5-44 (ukr).

Krypiakievych I., Hnatevych B., Stefaniv Z. and others (1992). *History of the Ukrainian Army (from princely times to the 1920s)*. Lviv : Svit. P. 712 (ukr).

Materials of the Ukrainian National Congress. (1996). *Ukrainian Central Rada: Documents and Materials*: in 2 volumes. Kyiv: Scientific Thought. Vol. 1.: 4 March – 9 December 1917. P. 52-63 (ukr).

New Council (1917). 28 March (ukr).

New Council (1917). 20 April (ukr).

New Council (1917). 30 April (ukr).

Announcement on the creation of the Constituent Ukrainian Military Council (2003). *Ukrainian National Liberation Movement. March – November 1917 : Documents and Materials*. Kyiv: Publishing House named after Olena Pchilka. P. 48-49 (ukr).

Resolutions of the First All-Ukrainian Military Congress. *Ukrainian National*

Liberation Movement. March – November 1917 : Documents and Materials. Kyiv: Publishing House named after Olena Pchilka. P. 279–284 (ukr).

Resolutions of the Ukrainian Military Council in Kyiv (1917). *New Council*. 30 March (ukr).

Skoropadskiy P.P. (2016). *Memoirs: late 1917 – December 1918*. Kyiv : Our format (Nash format). 480 p. (rus).

Smolii V. A. et al. (2011). *Essays on the History of the Ukrainian Revolution of 1917–1921*: in 2 volumes. Kyiv: Scientific Enterprise «Publishing House «Scientific Thought» of the National Academy of Sciences of Ukraine». Vol. 1. 390 p. (ukr).

Third General Meeting of the Ukrainian Central Rada. (1996). *Ukrainian Central Rada: Documents and Materials*: in 2 volumes. Kyiv: Scientific Thought. Vol. 1.: 4 March – 9 December 1917. P. 52–63 (ukr).

Ukrainian National Liberation Movement. March – November 1917 : Documents and Materials (2003). Kyiv: Publishing House named after Olena Pchilka. 1024 p. (ukr).

Fedenko P. (without date). *History of the Revolution (1917–1921)*: in 2 parts. Without publishing place. I. Central Council. 30 p. (ukr).

Furman I. I., Pecheniuk I. S. (2020). The First All-Ukrainian Military Congress and its Significance in National State Formation and Ukrainization of the Army. *Military-Scientific Bulletin*. Issue 3. P. 61–74 (ukr).

Central State Archives of Higher Authorities and Administration of Ukraine (hereinafter – CSAHAG of Ukraine), f. 1115, op. 1, spr. 11 (ukr).

CSAHAG of Ukraine, f. 1115, op. 1, spr. 12 (ukr).

CSAHAG of Ukraine, f. 1115, op. 1, spr. 23 (ukr).

Shchus O. Y. (2004). Ukrainian General Military Committee. *Encyclopedia of the History of Ukraine*: in 10 volumes. Kyiv : Scientific Thought, Vol. 2. P. 77 (ukr).

Shchus O. Y. (2019). Ukrainian Military Club named after Hetman Pavlo Polubotko. *Encyclopedia of the History of Ukraine: Ukraine-Ukrainians*. Book 2. Kyiv : Publishing House «Scientific Thought». P. 718 (ukr).

Demianiuk O.

UKRAINIZATION OF THE ARMY IN THE BACKGROUND OF THE DEVELOPMENT OF THE UKRAINIAN REVOLUTION IN THE SPRING OF 1917

The initial period of Ukrainization of military units of the Russian imperial army in the spring of 1917 is analyzed. During this period, the Ukrainian Revolution was gaining its momentum, and domestic politicians were choosing the guidelines for the future Ukrainian statehood. In those conditions, the confrontation between two directions was clearly defined – the independentist one (as defined by M. Mikhnovskiy and his supporters from the circle of the Ukrainian military) and the moderate one (as developed by representatives of Ukrainian social democracy, primarily V. Vynnychenko, M. Porsh, S. Petliura, M. Tkachenko, and others).

The article deals with the struggle for Ukrainization in rear units, combat units, and naval crews, owing to the fact that revolutionary events led to democratic transformations in the army units of the imperial army, primarily on the Southwestern Front and, to a lesser extent, the Romanian Front, both of which operated in Ukrainian territories. The empire, to a certain extent, considered the emergence of Polish,

Czechoslovak, and Serbian units favorably, but did completely not accept Ukrainization in its army.

In the first spring months, two public organizations stood in charge of changes in the army – the Ukrainian Military Organizational Committee (chairman – Colonel O. Hlynskyi) and the Club named after Hetman Pavlo Polubotok (leader – Lieutenant (“*poruchyk*”) M. Mikhnovskyi). Unfortunately, the same cannot be said about the political leadership of the state, represented by members of the Ukrainian Central Rada, which took a wait-and-see position and mostly supported Ukrainization only verbally and declaratively.

In the background of the spontaneous growth of Ukrainization, the 1st Ukrainian Regiment named after Hetman Bohdan Khmelnytskyi was created, which was not recognized by either russian politicians or russian generals. The russian military command in every way hindered the process of Ukrainization and the creation of Ukrainian units in parts of the imperial army. Only on the eve of the beginning of the First All-Ukrainian Military Congress, when the regiment was de facto created, the command of the Southwestern Front recognized its existence, although it limited its quantitative composition.

The First All-Ukrainian Military Congress, which took place in Kyiv on May 5-8, 1917, failed to unite Ukrainian politicians and military around the idea of creating a Ukrainian national army, although it adopted a dozen resolutions. This was to be dealt with by the newly formed Ukrainian Military General Committee, but, eventually, this proved to be impossible to do this in a short time. The Provisional Government did not accept any arguments for Ukrainization, and the number of Ukrainian soldiers wishing to join national formations in the russian army was growing spontaneously. The need to convene the Second All-Ukrainian Military Congress was maturing.

Keywords: Ukrainian Revolution, Ukrainization in the army, First All-Ukrainian Military Congress, Ukrainian Military General Committee.

СТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ВІЙСЬКОВОГО КЛУБУ ІМ. ГЕТЬМАНА П. ПОЛУБОТКА ТА ЙОГО РОЛЬ В ОРГАНІЗАЦІЇ ПЕРШИХ УКРАЇНСЬКИХ ВІЙСЬКОВИХ ЧАСТИН

У статті розглянуто революційні процеси, що почалися в Росії весною 1917 р. після повалення самодержавства, і як вони вплинули на значну частину російської армії, в тому числі українців. Проаналізовано передумови та причини створення Українського військового клубу ім. гетьмана П. Полуботка, його дії щодо організації українських військових частин, роль Миколи Міхновського у діяльності клубу, створення Українського Військового Організаційного Комітету і його значення у творенні українських військових частин. Окреслено ставлення до військового питання українських політичних лідерів. Проаналізовано діяльність Військового клубу ім. гетьмана П. Полуботка з формування Першого українського козачого полку ім. Б. Хмельницького. Показано, в чому полягали ідеологічні розбіжності полуботківців з Центральною Радою стосовно українського військового будівництва, роль клубу у підготовці до скликання українського військового з'їзду. Висвітлено процес формування Другого українського полку ім. гетьмана П. Полуботка, причини збройного виступу полку ім. гетьмана П. Полуботка та роль самостійників. Проаналізовано значення діяльності Українського військового клубу ім. гетьмана П. Полуботка у формуванні перших українських військових формувань.

Ключові слова: Український військовий клуб, Український Військовий Організаційний Комітет, український козачий полк, М. Міхновський, українізація, армія.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження полягає в тому, щоб показати причини створення Українського військового клубу ім. гетьмана П. Полуботка, його діяльність з організації українських військових частин, формування перших українських військових полків і який це мало вплив в подальшому у створенні українських збройних сил. Як показують останні події, зумовлені широкомасштабним вторгненням росіян на територію України,

Зінкевич Роман Дмитрович, кандидат історичних наук, доцент, старший викладач кафедри гуманітарних наук, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

Голик Микола Михайлович, кандидат історичних наук, доцент кафедри гуманітарних наук, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

© Зінкевич Р. Д., Голик М. М., 2025.

створення власної могутньої армії має важливе значення для оборони суверенності держави. Вивчення досвіду військового будівництва в період повалення самодержавства і на початках творення національної держави має важливе значення для подальшого творення власних збройних сил. Воно показує, що нехтування військовим питанням різними політичними силами може призвести до фатальних наслідків нищення української державності. Весною 1917 р. саме Український військовий клуб започаткував творення власних збройних сил і, незважаючи на спротив лідерів Центральної Ради, почав творення перших українських полків, які би мали стати прообразом української армії. Лідери клубу показали, що військове питання має важливе значення у державотворчому процесі.

Метою та завданнями дослідження є показати передумови та причини створення Військового клубу ім. гетьмана П. Полуботка, його військову діяльність зі створення перших українських військових формувань і роль у цьому процесі Миколи Міхновського.

Аналіз попередніх досліджень та публікацій. Аналізуючи дослідження та публікації з цієї теми, бачимо, що комплексного дослідження українськими науковцями ще повністю не проведено. Хоча в українській історіографії є багато праць, присвячених цій проблематиці, але в основному вони стосуються діяльності М. Міхновського. Це праці українських істориків П. Мірчука (Мірчук, 1960) і Ф. Турченка (Турченко, 2006). Також є чимало праць, присвячених українському військовому руху цього періоду. Серед них найбільш вагомими є дослідження Д. Дорошенка (Дорошенко, 1932), П. Христюка (Христюк, 1921), Р. Млиновецького (Млиновецький, 1994), В. Солдатенка (Солдатенко, 1999), В. Голубка (Голубко, 1997), В. Верстюка (Верстюк, 2012), В. Кедровського (Кедровський, 1967) та інших. Загалом, незважаючи на зацікавленість дослідників українським військовим рухом, діяльність Українського військового клубу ім. П. Полуботка висвітлена побіжно. Цілісного дослідження, що стосується діяльності клубу з організації українських полків і його ролі у військовому будівництві, сьогодні немає. Ця проблема вимагає поглибленого вивчення та вирішення наявних дискусійних питань.

Виклад основного матеріалу. В лютому 1917 р. у Росії відбулася революція, яка призвела до скинення самодержавства та демократичних перетворень в країні. В цей період йшла Перша

світова війна і значну частину українського населення було мобілізовано в армію. На українських теренах дислокувалися два фронти: Південно-Західний та Румунський. На початок 1917 р. із 6798 тис. військовиків діючої російської армії та 2260 тис., що перебували в запасних частинах, українці становили 3,5 мільйона. Тобто, майже на 40 відсотків російська армія складалася з українців (*Голубко, 1997:24*). Революційні процеси, що почалися в Росії, охопили значну частину російської армії, зокрема українців. Для цього настала потреба створення єдиного керівного центру, який би очолив український революційний рух серед українських вояків. Таким центром став у Києві Український військовий клуб ім. гетьмана П. Полуботка.

16 березня 1917 р. у Києві відбулася велика маніфестація на честь Дня свята революції. У ній також взяли участь й українські організації під жовто-блакитними прапорами. Серед демонстрантів було близько двох тисяч українських військових. Колона демонстрантів пішла на Думську площу і демонтувала пам'ятник колишньому прем'єр-міністру Росії П. Столипіну (*Киевская мысль, 18 марта*). В той же день, 16 березня, у приміщенні Київського комерційного інституту в Києві було скликано нараду українців-вояків київської залоги. Головою наради був полковник Павло Волошин – начальник штабу запасної бригади; його заступником – капітан Олександр Сахно-Устимович, ад'ютант київської військової округи, а секретарем наради – поручник Микола Міхновський. На цій нараді було вирішено створити в Києві українську військову організацію – Український військовий клуб ім. гетьмана П. Полуботка, що мав зайнятися ідеологічною частиною організації національного українського руху в російській армії (*Вісти з Української Центральної Ради, № 1, 19 березня*). Очолила клуб рада, яка складалася з 24 членів і 12 кандидатів, голови і двох його заступників, писаря та скарбника. Раду очолив Микола Міхновський, заступником його був український соціал-демократ капітан артилерії Лев Ган (*Нова Рада, 28 березня*). Членом клубу міг бути будь-який український військовий за згодою ради і рекомендацією спеціальних рекомендаційних комітетів (*Верстюк, 2012: 6-7*). Рада клубу закликала українських солдатів та офіцерів фронту об'єднатися і боротися за автономну Україну у федеративній демократичній Росії (*Нова Рада, 9 квітня*). У справі організації українського війська, після палкої промови

М. Міхновського, прийнято одногolosно постанову приступити до «негайної організації власної національної армії, як могутньої мілітарної сили, без якої не можна подумати здобуття повної волі України» (*Киевская Мысль*, 19 марта).

Там же було обрано Український Військовий Організаційний Комітет, який мав зайнятися творенням українських військових частин. Очолив його член УСДРП, начальник резервної бригади у Києві полковник Михайло Глинський. До його складу увійшли командир Запасної київської бригади полковник Павло Волошин, капітан Лев Ган, поручник Микола Міхновський і прапорщик Віктор Павелко (*Кедровський*, 1976: 25). Цей Організаційний Комітет властиво став першою центральною організацією для введення українзації у війську.

Того ж дня за ініціативою Військового клубу вулицями Києва вперше промарширували два батальйони солдатів-українців під національними прапорами (*Голубко*, 1997: 36). Вже 25 березня Український військовий клуб ім. П. Полуботка нараховував у Києві понад 5000 організованих членів товариства (*Робітнича газета*, 4 квітня). Як бачимо, головним ідейним натхненником і організатором військового клубу був М. Міхновський.

18 березня відбулися другі збори Військового клубу ім. гетьмана П. Полуботка. На них було затверджено Статут організації (*Вісти з Української Центральної Ради*, № 2, 21 березня), який склав М. Міхновський разом із капітаном артилерії Л. Ганом, і визначено головне завдання, яке полягало в згуртуванні всіх воїнів-українців під гаслом проголошення автономії України у складі федеративної Росії, ідею якої пропагували лідери Центральної Ради. Протягом тижня Статут було зареєстровано. Клуб був організований як військове товариство з центром у Києві з правом відкривати філії у всій Україні (*Турченко*, 2006: 160). У Статуті сказано, що головна мета товариства «згуртування і стоваришування в одній сім'ї усіх вояків, лікарів і військових урядовців української народності під прапором Федеральної Росії – Автономної України» (*Нова Рада*, 28 березня).

Після створення в березні 1917 р. Українського військового комітету, військового клубу ім. гетьмана П. Полуботка і військових рад в армії, почалася робота з її українзації. Незважаючи на свою нечисельність члени клубу створювали в частинах фронту і в тилу філії Військового клубу, брали активну участь у

формуванні військових рад, у проведенні віч, маніфестацій на підтримку створення української армії. Одразу після заснування клубу його члени опублікували і поширили листівку, у якій закликали українських військових до об'єднання для боротьби за звільнення України. Ця відозва справила глибоке враження на військових. На фронті і в тилу почали відбуватися українські віча й організовуватися військові товариства та клуби (*Історія українського війська, 1936: 103–103; Дорошенко, 1932: 346–347*).

6 – 8 квітня 1917 р. в Києві відбувся Всеукраїнський національний конгрес. В його роботі взяли активну участь чимало військовослужбовців. Конгрес визнав Центральну Раду як Крайову Раду і провів перевибори Президії Центральної Ради. Членами Центральної Ради від військового Товариства ім. П. Полуботка стали підпоручник Микола Міхновський, полковник Лев Ган, поручник В. Запорожець, полковник Піщанський, солдат Сергій Колос (Колосов), полковник Микита Глинський (*Дем'янюк, 2018:82-91*).

У цей період уже відчувається неприязнь між двома відомими українськими політиками М. Грушевським та М. Міхновським. Михайло Грушевський розумів, що Військовий клуб ім. гетьмана П. Полуботка потенційно міг стати конкурентом Центральній Раді в боротьбі за впливи серед солдатів-українців, які становили значний відсоток населення України, оскільки йшла війна і значна частина українців були мобілізовані. М. Грушевський не поділяв самостійницьких поглядів М. Міхновського. Оскільки ідея виникнення клубу належала М. Міхновському, М. Грушевський прохолодно ставився до його діяльності. Голова Центральної Ради побоювався, що діяльність Військового клубу ім. гетьмана П. Полуботка може призвести до якихось самочинних акцій, свого роду військового перевороту. На думку М. Грушевського, це б дало привід для російської влади знищити паростки національної організації (*Грушевський, 1989: 110*). Ці побоювання змушували прихильників Грушевського, які стояли на позиціях автономії України, пильно слідкувати за діяльністю членів клубу і намагатися не допускати до посилення їх впливу у Центральній Раді. З боку прихильників М. Міхновського також існувало певне упередження до діяльності Центральної Ради. За свідченням Миколи Галагана, коли він на початку квітня відвідав Військовий клуб ім. гетьмана П. Полуботка, був глибоко вражений тим, що

серед керівництва і членів клубу панував слабо прихований настрій недовіри до діяльності лідерів Центральної Ради (*Галаган, 2005:211*). Подібне упереджене ставлення членів клубу до лідерів українського національного руху у коридорах Центральної Ради відчував підполковник Микола Янчевський, який перебував у Києві у квітні 1917 р. (*Янчевський, 1930:139*).

Основне навантаження для збільшення впливу та поширення ідей Військового клубу ім. гетьмана П. Полуботка лягло на одного із співзасновників клубу капітана Лева Гана, секретаря Установчої української військової ради. На початку діяльності Центральної Ради Лев Ган займався встановленням зв'язків з українськими військовими організаціями в армії.

Філії клубу почали створюватися у різних містах України. У Чернівцях на початку квітня відбулися організаційні збори, які вирішили заснувати єдиний керівний центр для українців VIII армії Румунського фронту – Клуб ім. гетьмана П. Полуботка. (*Кириченко, 136:65*). Організатором військового клубу був лікар одного з шпиталів Савчук. Членами клубу в основному були підстаршини та старшини нижчих рангів та один генерал-майор, голова Військового корпусного суду О. А. Гречка, досить було і цивільних осіб (*Кириченко, 136:65*). Клуб підтримував українізацію російської армії. В резолюції, яка була прийнята 23 квітня, вимагалось негайного формування українських частин у тилу, а на фронті українців виділити в окремі роти (*Робітнича газета, 28 квітня*).

У березні-квітні 1917 р. на Волині створилася і діяла філія українського військового клубу ім. П. Полуботка (*Тимошенко, 1993:64*). Також філії клубу були в 23-му пішому запасному полку VII армії Південно-Західного фронту, 3-й пішій дивізії XI армії (*Зінкевич, 2007:66*).

15 квітня у Києві було засновано Союз українських юнкерських товариств військових шкіл Росії (*Нова Рада, 15 квітня*). Всі заходи ця організація здійснювала, співпрацюючи з Військовим клубом ім. П. Полуботка. Також до Ради клубу входили два представники юнкерських товариств м. Києва (*Робітнича газета, 10 липня*).

Лідери Військового клубу ім. гетьмана П. Полуботка бачили в українізації початок творення української національної армії. В цей час більшість національних партій, що були представлені в Центральній Раді, обмежували його культурницькими рамками.

Рада Військового клубу ім. гетьмана П. Полуботка прийняла рішення з солдатів і офіцерів-українців тилкових частин почати негайно формувати українські полки з різних родів зброї, українська мова в цих частинах мала бути офіційною (*Киевская мысль*, 19 марта). 21 березня Український військовий організаційний комітет направив на розгляд Ставки проєкт формування полку імені Б. Хмельницького, оскільки з дозволу Тимчасового уряду в Україні вже створювалися польські військові організації. Чисельність загону мала становити 5600 багнетів та поділитися на 32 курені, два козацькі кінні полки і дві кінні батареї у складі трьох саперних, однієї телеграфної та однієї понтонної роти (*РДВІА*, ф. 2003, оп. 2, спр. 1034, арк. 9). Полк мав називатися Першим козацьким ім. гетьмана Б. Хмельницького. Проєкт було відхилено російською військовою владою. Та незважаючи на відмову, отриману від штабу, було ухвалено рішення формувати полк самостійно, використовуючи тактику «доконаних фактів».

Найактивнішу участь у створенні полку взяли члени Військового клубу ім. П. Полуботка полковники М. Глинський і П. Волошин. Перший командував Київською дружиною, тобто резервною частиною чисельністю 10 – 12 тис. військовиків, з якої посилали на фронт поповнення, другий обіймав важливу посаду начальника штабу запасної ополченської бригади в Києві. Полковник М. Глинський у дружині, якою командував, почав зосереджувати лише солдатів-українців. Наприкінці березня вона налічувала близько 3000 військовиків, які стали основою полку ім. Б. Хмельницького. Лише тепер його організатори офіційно звернулися до військової влади з проханням дати дозвіл на формування української частини (*Голубко*, 1997: 44-45). Водночас Клуб ім. гетьмана П. Полуботка розгорнув серед тилкових і фронтових частин армії агітацію серед солдатів-українців за вступ до українських частин, що формувалися в Києві.

Початок створення українського полку ім. Б. Хмельницького виявився для командування зовсім несподіваним. Події почали розгортатися в швидкому темпі. 18 квітня клуб ім. П. Полуботка організував у передмісті Києва – Сирецькому полі військове свято «перших квітів». Тут зібралися близько 10 000 солдатів-українців Київського гарнізону (*Киевская Мысль*, 20 апреля). На пропозицію Миколи Міхновського вояки ухвалили створити Перший

український полк імені Богдана Хмельницького, розподілившись на батальйони, роти і відділення, й обрали своїм командиром штабс-капітана Дем'яна Путника-Гребенюка, який прибув до Києва на лікування з Кавказького фронту (*РДВІА, ф. 2067, оп. 1, спр. 3794, арк. 20*). Звідси, за наказом М. Міхновського та інших членів клубу солдати пішли до будинку Київської Ради робітничих і солдатських депутатів. Невідомо, чи під тиском солдатів, чи за переконанням М. Міхновського, командувач округом генерал М. Ходорович погодився з ідеєю формування українських національних частин, але повідомив, що це питання належить винятково до компетенції головнокомандувача Південно-Західного фронту генерала О. Брусілова. У відповідь Київська Рада, яка складалася з шовіністично налаштованих есерів і меншовиків, звинуватила Ходоровича у братанні з українськими «бунтівниками» і виступила проти формування українського полку (*Киевская Мысль, 20 апреля*). Тоді М. Міхновський намовив солдатів київського етапного пункту (це та сама дружина М. Глинського) виїхати на фронт лише за умови, якщо з них буде сформований окремий український полк – Козачий полк ім. гетьмана Б. Хмельницького (*Голубко, 1997: 45*).

Щоб узаконити формування полку, 19 квітня до головнокомандувача Південно-Західного фронту генерала Олексія Брусілова була відправлена делегація у складі представників Військового клубу ім. гетьмана П. Полуботка і Богданівського полку генерала М. Іванова, поручика М. Міхновського, полковника В. Павелка, штабс-капітана Д. М. Путника-Гребенюка, прапорщика Мандюги та солдатів С. Ізбицького, Тарасенка і Сахновського (*Нова Рада, 21 квітня*). Генерал О. Брусілов прийняв їх і після консультацій зі Ставкою направив це питання на розгляд військового міністра Росії Олексія Гучкова. 21 квітня стало відомо, що військовий міністр після наради з Верховним головнокомандувачем, генералом Михайлом Алексєєвим, дав дозвіл на формування окремого українського полку лише з 500 солдатів (*РДВІА, ф. 2003, оп. 2, спр. 1034, арк. 15; Робітнича газета, 22 квітня*).

У подальшому до полку вписалося 3574 вояків (*Монкевич, 1927: 16*). Формування полку почалося вже 18 квітня у казармах на Великій Васильківській. Полк набрав чіткої структури: його склали чотири батальйони по чотири піших роти (сотні), кулеметна команда, гарматна, кінна та інженерно-саперна роти.

Обрано командирів всіх підрозділів. Передбачалося полк розгорнути у пішу дивізію (Ткачук, 2009:40). Там було організовано сотні і обрано старшин С. Ярошенка, В. Дмитриченка, І. Лук'яненка, С. Ізбицького та Г. Мичика. Також було обрано полкову раду.

Діяльність Військового клубу ім. гетьмана П. Полуботка зі створення Першого українського козачого полку ім. Б. Хмельницького засудили представники Тимчасового уряду, російське військове керівництво, а також лідери російських соціалістичних партій. Командувач Південно-Західним фронтом генерал О. Брусилов, остерігаючись загального обурення українських солдатів на фронті, дозволив формування полку на умовах, що полк має формуватися тільки з добровольців і основна частина українських солдатів піде на фронт, а в тилу залишиться лише 500 бійців (Винниченко, 1920: 135-136). Командиром полку було призначено підполковника Юрія Капкана, а Дем'яна Путника-Гребенюка за наказом командування було терміново відкомандировано до його частини – на Кавказький фронт. Підполковник Ю. Капкан був кадровим офіцером-кулеметником командиром батальйону 4-го кулеметного полку в м. Саратові, підтримував тісні зв'язки з Українським військовим клубом ім. П. Полуботка. Ймовірно, саме М. Міхновський та його соратники висунули кандидатуру Ю. Капкана на посаду командира українського полку. Значна частина українських вояків, яка не потрапила до полкового реєстру, зголосилися до лав полку вже як добровольці із запасних частин. З Києва було вислано на фронт порівняно незначну кількість богданівців – лише 1046 вояків-українців. Натомість до українського полку було зараховано, окрім цих 500 вояків, ще 2900 добровольців (РДВІА, ф. 2067, оп. 2, спр. 445, арк. 1, 3, 56).

14 квітня 1917 р. в Києві, за ініціативою клубу ім. гетьмана П. Полуботка, відбулося об'єднане засідання представників військових частин Київського гарнізону і різних тилкових воєнних організацій. Головою зборів був обраний солдат М. Павловський. Збори прийняли рішення добиватися у командування планомірного переведу полків і військових частин на Румунський і Південно-Західний фронти (ЦДА ВО України), також скликати український військовий з'їзд у Києві 5 травня 1917 р. Організацію з'їзду було доручено Українському Організаційному Військовому Комітетові і Українській Центральній Раді (Нова Рада, 25 квітня).

При підготовці до військового з'їзду у Військовому Клубі ім. гетьмана П. Полуботка було організовано комісію, яка під головуванням представника V армії Федора Селецького виробила свою програму проведення з'їзду. Головна мета програми самостійників визнавалася як боротьба за створення власної української регулярної армії (*Киевская мысль*, 6 мая), тоді як програма проведення з'їзду, складена автономістами Центральної Ради, зводилася до: «Боротьби з дезертирством в російській армії, утримання дисципліни в армії, обговорення заклику до українського селянства в справі допомоги армії харчами, проведення в життя ідеї українізації полків і військових частин на Південно-Західному і Румунському фронтах без найменшої шкоди для військової організації російської армії» (*Млиновецький*, 1994: 201-202). Як згадує Д. Дорошенко, В. Винниченко, який представляв табір української революційної демократії, вважав «формування регулярної української армії за річ непотрібну і небезпечну» і хотів використати український рух в армії для зміцнення авторитету Центральної Ради перед Тимчасовим урядом (*Дорошенко*, 1932: 352).

5 – 8 травня 1917 р. в Києві відбувся I Всеукраїнський військовий з'їзд. На з'їзд прибуло 700 делегатів, які представляли 993 400 організованих українських солдатів (*Робітнича газета*, 28 травня; *Киевская мысль*, 6 мая). На з'їзді розгорнулася гостра боротьба між представниками клубу ім. П. Полуботка та представниками української влади, які не підтримували створення власної національної армії. Поручник М. Міхновський, прапорщик В. Павелко та інші представники клубу ім. П. Полуботка вважали, що єдиним і правильним шляхом до відбудови української державності є негайне створення могутньої власної армії. З'їзд в цілому не підтримав пропозицію полуботківців (*Збірник пам'яті Симона Петлюри (1879-1926)*, 1992: 112-113).

Незважаючи на це у червні 1917 року силами Військового клубу імені Полуботка була сформована військова частина, яка проголосила себе Другим українським ім. гетьмана Павла Полуботка козачим полком. Полк не був визнаний ані російською владою, ані Центральною Радою. Останню налякала поява у Києві самостійницького війська. Володимир Винниченко відвідав полк та закликав солдатів повернутися до своїх частин і вирушити на фронт. Також було дано розпорядження інтендантській службі

припинити постачання продовольством, спорядженням, зброєю (*Вісти з Української Центральної Ради, № 11-12, Червень: 6-7*).

Історія створення полку почалася ще в середині травня 1917 р. В цей час в Чернігові скупчилася значна кількість мобілізованих українців і під впливом агітації самостійників, які швидше за все були членами військового клубу імені Полуботка, солдати почали самочинно гуртуватися в український полк (*Вісти з Української Центральної Ради, № 11-12, червень: 6*). У двадцятих числах травня кілька ешелонів чернігівських новобранців у кількості 700 осіб прибули до Києва. Вони розмістилися разом з солдатами-українцями, що прибули з інших регіонів, на розподільному пункті в селі Грушки біля Києва. 19 червня 1917 р. вояки цього ешелону звернулися до УГВК з вимогами, щоб їх послали на фронт не інакше, як цілим полком під назвою «імені гетьмана Полуботка» і тільки в один із тих корпусів, який призначено для укомплектування українцями (*Вісти з Української Центральної Ради, № 11-12, Червень: 6-7*). За свідченнями М. Падалки, ідея організації полку і присвоєння йому ім'я П. Полуботка належала Українському військовому клубу імені П. Полуботка в Києві, тим його членам, які були невдоволені нерішучою політикою Центральної Ради, її лояльним ставленням до російського уряду (*Падалка, 1921: 59*).

21 червня член УЦР і Генерального військового комітету український соціал-революціонер М. Полозков повідомив Центральну Раду про те, що ешелони українського війська числом 5000 чоловік, комплектуваних у Чернігові, прибувши в Київ, відмовилися їхати на фронт (*РДВІА, Ф. 2139, оп. 5, спр. 48, арк. 3*). Ці вимоги Генеральний комітет виконати відмовився. Він визначив певний термін, після якого полуботківці мали відправитися на фронт. У відповідь солдати прислали до УГВК делегацію, яка заявила, що після видачі обмундирування і відпочинку вони готові відправитися на позиції під українським прапором як полк імені гетьмана Павла Полуботка (*Зінкевич 2011: 73; Вістник Союза визволення України: 500*).

Великий вплив у цьому полку мали самостійники і особливо члени військового товариства імені П. Полуботка, яке очолював М. Міхновський. Тому їхні рішучі вимоги були відкинуті більшістю членами Центральної Ради під різними приводами. Проти них виступили члени Центральної Ради, український

соціал-демократ Петлюра і український соціаліст-революціонер Величко. Вони говорили, що «полк Полуботка» наче навмисне відтягує справу відправки на фронт, бажання ж їхнє не можна задовільнити, бо це забере занадто багато часу і розіб'є план, за яким Генеральний Комітет проводить формування українського війська, і закликали полк не ставати на шлях анархії. На засіданні Центральної Ради було винесено три резолюції, але була прийнята резолюція українських соціалістів-революціонерів, в якій говорилося, що «Українська Центральна Рада постановила закликати товаришів-солдатів, що мешкають в Грушках, до національної громадської дисципліни, яка особливо повинна керувати озброєною революційною демократією. В інтересах української національної справи запропонує товаришам-солдатам негайно виконати наказ і виступити до вказаного Командуванням українського запасного полку» (*Нова Рада*, 24 червня; *Русское слово*, 24 июня).

Незважаючи на прийняту резолюцію Центральної Ради полуботківці ще активніше почали самочинну організацію полку, обравши собі командира-поручника Романенка і виконком полкового комітету у складі: голова – прапорщик Майстренко, члени – прапорщик 98-го запасного піхотного полку Стріленко, рядовий 635-го піхотного Киселинського полку Сподаренко, рядовий Осадчий, секретар – єфрейтор лейб-гвардії Гренадерського гусарського полку Квашенко (*Нова Рада*, 19, 21 липня; *Вісти з Української Центральної ради*, № 11-12: 6-7). Винниченко видав наказ інтендантським службам не видавати полуботківцям обмундирування, провіанту і зброї, таким чином змусити їх капітулювати (*Визорик*, *Пехів*, 2017: 158).

3 липня 1917 р. Центральна Рада видала II Універсал, в якому вона відмовлялася від автономії України на невизначений час. Під впливом самостійників, насамперед членів Військового клубу ім. П. Полуботка, 4 липня вибухнуло повстання, в якому активну участь взяв Другий український полк ім. гетьмана П. Полуботка. Після невдалого виступу полк був відправлений на фронт. Тільки пізніше, вже на фронті, завдяки клопотанням представників Центральної Ради перед військовим командуванням полку офіційно було присвоєно звання імені гетьмана П. Полуботка. Самого М. Міхновського та деяких інших членів клубу було заарештовано. Хоча прямих доказів участі М. Міхновського в повстанні

не було, але чимало дослідників схиляються до думки, що безпосереднім ініціатором повстання був саме він.

Висновки. Якщо в цілому проаналізувати створення та діяльність Українського військового клубу ім. гетьмана П. Полуботка, то воно спрямоване було на творення української регулярної армії як основи майбутньої самостійної України. Завдяки діяльності М. Міхновського та членів Клубу були організовані перші українські військові частини, серед яких були Перший і Другий українські полки, які пізніше стали основою творення української національної армії. В цей час лідери Центральної Ради, що представляли українську революційну демократію на чолі з В. Винниченком, вважали «формування регулярної української армії за річ непотрібну і небезпечну» і хотіли використати його лише для зміцнення авторитету Центральної Ради перед всеросійською революційною демократією та Тимчасовим Урядом (Дорошенко 1932: 352).

Використані посилання

Верстюк В.Ф. (2012). Українська Центральна Рада й українізація військових частин російської армії. *Український історичний журнал*. № 3, С. 4–27.

Виздрик В.С., Пехів В.Б. (2017). Роль Миколи Міхновського у формуванні національної регулярної армії в добу Центральної Ради. *Військово-науковий вісник*. Випуск 27, С. 151–162.

Винниченко В. (1920). *Відродження нації*. Київ-Відень, Ч. I, 348 с.

Вісти з Української Центральної Ради. (1917).

Вістник Союзу визволення України. (1917), 5 серпня, Ч. 162.

Грушевський М. (1989). Спомини. Київ, № 9, С. 113–155.

Голубко В. (1997). *Армія Української Народної Республіки 1917–1918. Утворення та боротьба за державу*. Львів, 288 с.

Галаган М. (2005). *З моїх споминів (1880-ті – 1920 р.)*. Київ. 656 с.

Дем'янюк О.Й. (2018). Представництво військових у складі Української Центральної Ради. *Військово-науковий вісник*. Випуск 30, С. 82–91.

Дорошенко Д. (1932). *Історія України 1917–1923. Доба Центральної Ради*. Ужгород, Т. 1, 437 с.

Збірник пам'яті Симона Петлюри (1879-1926). (1992). Київ, 260 с.

Зінкевич Р.Д. (2011). Збройний виступ полку ім. П. Полуботка у Києві. *Держава та армія. Вісник Національного університету “Львівська політехніка”*. № 693, С. 72–78.

Зінкевич Р.Д. (2007). Процес українізації армії та тилових гарнізонів Південно-Західного та Румунського фронтів у березні-листопаді 1917 р. *Держава та армія. Вісник Національного університету “Львівська політехніка”*. № 584, С. 64–70.

Історія українського війська. (1936). Львів, 568 с.

- Кедровський В. (1967). Початок українізації в російській армії і Перший Український Військовий З'їзд. *Вісті комбатанта*. № 1, С. 24–31.
- Киевская мысль*. (1917).
- Кириченко Ю. (1936). До історії українського військового судівництва. *За державність*. Каліш, 36. 6, С. 65–77.
- Мірчук П. (1960). *Микола Міхновський – апостол української державності*. Філадельфія, 136 с.
- Млиновецький Р. (1994). *Нариси з історії українських визвольних змагань 1917–1918*. Препринт. Львів, 564 с.
- Монкевич Б. (1927). Піонери українського війська. *Табір*, № 4, 26 с.
- Нова Рада*. (1917).
- Падалка М. (1921) Виступ полуботківців 4 – 6 липня 1917 р. в м. Києві на фоні політичної ситуації цього часу. *До зброї*. Тарнів, 36. 1. С. 58–74.
- Робітничая газета*. (1917).
- РДВІА. (Російський державний військово-історичний архів)*.
- Русское слово*. (1917).
- Солдатенко В. (1999). *Українська революція. Історичний нарис*. Київ, 976 с.
- Тимошенко В.І. (1993). Волинь в період української революції і громадянської війни / 1917 – 1920 рр. *Велика Волинь: минуле й сучасне. Тези міжнарод. краєзн. конф.* Житомир, 1993. С. 64-65.
- Ткачук П. (2009). *Сухопутні війська України доби революції 1917-1921 рр.* Львів, 312 с.
- Турченко Ф. Г. (2006). *Микола Міхновський: життя і слово*. Київ, 318 с.
- ЦДА ВО України* (Центральний державний архів вищих органів влади та управління України). ф. 4079, оп. 1, спр. 4, арк. 9.
- Христюк П. (1921). *Замітки і матеріали до історії української революції. 1917–1920 рр.* Відень, Т. 1, Кн. 1, 152 с.
- Янчевський М. (1930). Зі споминів. *За державність: Матеріали до історії війська українського*. 36. 2, Каліш, С. 137–148.

References

- Verstyuk V.F. (2012). The Ukrainian Central Rada and the Ukrainization of the Military Units of the Russian Army. *Ukrainian Historical Journal*. No. 3, pp. 4-27.
- Vyzdryk V.S., Pekhiv V.B. (2017). The Role of Mykola Mikhnovsky in the Formation of the National Regular Army during the Time of the Central Rada. *Military-Scientific Bulletin*. Issue 27, pp. 151-162.
- Vynnychenko V. (1920). *The Renaissance of the Nation*. Kyiv-Vienna, Part I, 348 p.
- News from the Ukrainian Central Rada*. (1917).
- Bulletin of the Union of the Liberation of Ukraine*. (1917), August 5, Part 162.
- Hrushevsky M. (1989). *Memories*. Kyiv, No. 9, pp. 113-155.
- Holubko V. (1997). *Army of the Ukrainian People's Republic 1917–1918. Formation and struggle for the state*. Lviv, 288 p.
- Galagan M. (2005). *From my memories (1880s – 1920s)*. Kyiv., 656 p.
- Dem'yanyuk O.Y. (2018). Representation of the military in the Ukrainian Central Rada. *Military-scientific bulletin*. Issue 30, pp. 82-91.
- Doroshenko D. (1932). *History of Ukraine 1917–1923. The era of the Central Rada*. Uzhgorod, T. 1, 437 p.
- Collection of memory of Symon Petliura (1879-1926)*. (1992). - Kyiv, 260 p.

Zinkevych R.D. (2011). Armed performance of the P. Polubotka regiment in Kyiv. *State and army. Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic"*. No. 693, pp. 72-78.

Zinkevych R.D. (2007). The process of Ukrainization of the army and rear garrisons of the South-Western and Romanian fronts in March-November 1917. *State and army. Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic"*. No. 584, pp. 64-70.

History of the Ukrainian army. (1936). Lviv, 568 p.

Kedrovsky V. (1967). The beginning of Ukrainization in the Russian army and the First Ukrainian Military Congress. *Combatant's news*. No. 1, pp. 24-31.

Kiev thought. (1917).

Kyrychenko Yu. (1936). To the history of Ukrainian military judiciary. *For statehood*. Kalisz, Collection 6, pp. 65-77.

Mirchuk P. (1960). *Mykola Mikhnovsky - the apostle of Ukrainian statehood*. Philadelphia, 136 p.

Mlynovetsky R. (1994). *Essays on the history of Ukrainian liberation struggles 1917-1918*. Preprint. vy. Lviv, 564 p.

Monkevych B. (1927). Pioneers of the Ukrainian army. *Tabor*, No. 4, 26 p.

Nova Rada. (1917).

Padalka M. (1921) Speech of the Polubotkivtsi on July 4-6, 1917 in Kyiv against the background of the political situation of that time. *To weapons*. Tarniv, Collection 1, pp. 58-74.

Robitnycha gazeta. (1917).

RDVIA. (Russian State Military Historical Archive).

Russian Word. (1917).

Soldatenko V. (1999). *Ukrainian Revolution. Historical essay*. Kyiv, 976 p.

Tymoshenko V.I. (1993). Volyn during the Ukrainian Revolution and Civil War / 1917-1920. *Great Volyn: past and present. Abstracts of the International Regional Conference Zhytomyr*, 1993. P. 64-65.

Tkachuk P. (2009). *Ground Forces of Ukraine during the Revolution of 1917-1921*. Lviv, 312 p.

Turchenko F. G. (2006). *Mykola Mikhnovsky: Life and Word*. Kyiv, 318 p.

CDA VO Ukraine, (Central State Archives of the Supreme Authorities and Administration of Ukraine). f. 4079, op. 1, spr. 4, sheet. 9.

Khrystyuk P. (1921). *Notes and materials on the history of the Ukrainian revolution. 1917-1920*. Vienna, T. 1, Book 1, 152 p.

Yanchevsky M. (1930). From memoirs. *For statehood: Materials on the history of the Ukrainian army*. Collection 2, Kalisz, pp. 137-148.

Zinkevych R., Holyk M.
CREATION OF THE UKRAINIAN MILITARY CLUB NAMED AFTER
HETMAN P. POLUBOTKO AND ITS ROLE IN THE ORGANIZATION OF
THE FIRST UKRAINIAN MILITARY UNITS

The article examines the revolutionary processes that began in Russia in the spring of 1917 after the overthrow of the autocracy and how they affected a significant part of the Russian army, including Ukrainians. The prerequisites and reasons for the creation of the Ukrainian Military Club named after Hetman P. Polubotko, his actions in organizing Ukrainian military units are analyzed. The role of Mykola Mikhnovsky in the activities of the club. The creation of the Ukrainian Military Organizing Committee and its significance in the creation of Ukrainian military units. The attitude to the military issue of Ukrainian political leaders is outlined. The activities of the Military Club named after Hetman P. Polubotko in forming the First Ukrainian Cossack Regiment named after B. Khmelnytsky are analyzed. The ideological differences between the Polubotkos and the Central Rada in relation to Ukrainian military construction are shown. The role of the club in preparing for the convening of the Ukrainian military congress is outlined. The process of forming the Second Ukrainian Regiment named after Hetman P. Polubotko is highlighted. The reasons for the armed uprising of the regiment named after P. Polubotko and the role of the independentists in it. The significance of the activities of the Ukrainian Military Club named after P. Polubotko in the formation of the first Ukrainian military formations is analyzed.

At this time, the leaders of the Central Rada, who represented the Ukrainian revolutionary democracy headed by V. Vynnychenko, considered the formation of a regular Ukrainian army to be unnecessary and dangerous and wanted to use it only to strengthen the authority of the Central Rada before the all-Russian revolutionary democracy and the Provisional Government.

In the spring of 1917, it was the Ukrainian Military Club that initiated the creation of its own armed forces and, despite the opposition of the leaders of the Central Rada, began the creation of the first Ukrainian regiments, which were to become the prototype of the Ukrainian army. The leaders of the club showed that the military issue is of great importance in the state-building process.

Keywords: Ukrainian Military Club, Ukrainian Military Organizing Committee, Ukrainian Cossack Regiment, M. Mikhnovsky, Ukrainization, Army.

РОСТИСЛАВ МИХАЙЛОВИЧ ТА ВОРШ НА ВІЙСЬКОВІЙ «ГРІ» 1245 р.

У статті проаналізовано літописний уривок про проведення «ири» біля стін Ярослава у 1245 р. Продемонстровано, що руський книжник звернув особливу увагу на цю подію, що також вказує на поширення європейських змагальних традицій серед руської військової еліти. Окрім символічного значення (покарання князя Ростислава за надмірну гордість, недооцінку противника) та елементів «знамення», характерних для середньовічної історіографії, відзначено й практичні, реалістичні аспекти. Галицько-волинська знать знала про «ири зі списками» і брала в них участь. Ці змагання походили з Європи та потрапили до держави Романовичів через контакти місцевої еліти з угорськими та польськими нобілями. До того ж літописець був обізнаний із такими практиками, тому не пояснював, що означає «игра», лише зафіксував травму князя Ростислава та поранення його коня. Вказано, що це вплинуло на хід битви під Ярославом у 1245 р.: невідомо, наскільки серйозною була травма плеча претендента на галицький престол, але вона могла знизити його бойові можливості. Також відомо, що під час битви князь Ростислав втратив коня, що було важливим для середньовічного воїна. Поразка в «ири» стала для нього не тільки поганим знаменням, але й мала цілком негативно-практичні наслідки.

Ключові слова: держава Романовичів, Ярославська битва, князь Ростислав Михайлович, «игра».

Постановка проблеми. Боротьба за спадщину володаря Романа Мстиславовича, під час якої молоді князі Данило і Василько збирали колишні батьківські землі, була тривалим процесом, що охопив майже 40 років – від часу загибелі князя Романа у 1205 р. до, як вважається, битви біля Ярослава у 1245 р. Цей період був наповнений війнами, зрадами й багатьма іншими перешкодами, які Романовичам довелося подолати на шляху до оволодіння Галицько-Волинською державою. Вирішальний її акорд – битва біля Ярослава – надзвичайно докладно описана в літописі. Очевидно, що вона мала величезне значення для Романовичів. Характеристика цієї кампанії важлива також з огляду на демонстрацію тогочасного руського суспільства, його знайомства

Меренюк Христина Василівна, аспірантка, молодший науковий співробітник відділу історії середніх віків, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, м. Львів.

© Меренюк Х. В., 2025.

із військовими змагальними практиками європейських еліт. Це перетворює сюжет на актуальне джерело, що потребує подальшого переосмислення.

Прелюдією до битви під Ярославом стала «игра», яку розпочав Ростислав Михайлович із невідомим до цього часу Воршем. Сучасні дослідники наголошують на тому, що запропонований тут літописний термін «игра» – це еквівалент до середньовічного західноєвропейського змагання між озброєними воїнами – турніру. Проте таке порівняння потребує перегляду, оскільки термін «турнір» є загальним та означає в окремих випадках більше помпезне і святкове дійство.

Мету дослідження складає аналіз літописного повідомлення про організацію гри 1245 р. під стінами Ярославового двору на основі вивчення текстологічного та просопографічного матеріалу.

Аналіз попередніх досліджень та публікацій. Поширення рицарських звичок на галицько-волинських землях є дискусійним та проблемним питанням водночас. Студії істориків кінця ХІХ – ХХ ст. вводять перші дослідницькі спроби вивчення мілітарної рицарської культури в українську історіографію. Вперше концепт рицарства на Русі розглянуто у працях професора Київського університету Святого Володимира Миколи Дашкевича (*Дашкевич, 1902a, 1902b*). Визначний історик Михайло Грушевський пов'язував поширення турнірів на Русі суто із Галицьким князівством: «Так само тільки з Галичини йдуть звістки про рицарські турніри – “игры”» (*Грушевський, 1992: 6*). Такі твердження потребують перегляду й уточнення, оскільки віднайдення нових згадок демонструє ознайомлення ширших верств руської еліти із західноєвропейськими мілітарними традиціями. У студіях Івана Крип'якевича феномен руського рицарства розглянуто більш детально. Йому вдалося описати синтез руських військових традицій із ідеалами західного рицарства, зокрема окремі його роздуми («Вірність князеві, голові держави й полководцеві – це обов'язок лицарства») вказують на глибоку інтеграцію звичних європейських ідеалів у Русі (*Кравців, Крип'якевич та Радзикович, 1964: 97*). Однак ці автори не ставили собі за мету дослідити практику західних традицій на Русі, проте вони побіжно згадували про окремі елементи, притаманні рицарству, що побутували серед тогочасної еліти. Помітним доробком є фундаментальні праці Миколи Котляра, який сформував важливу теоретичну базу

вивчення рицарських практик на землях Русі (Котляр, 2009). Леонтій Войтович також вказував на те, що окрім полювання улюбленою розвагою галицьких та волинських князів були і рицарські турніри (Войтович, 2000).

Нині сучасні автори дедалі більше цікавляться цією проблематикою та продовжують вводити у науковий обіг нові розвідки. Володимир Ричка, вивчаючи побутове життя та розваги руської еліти, побіжно акцентував увагу на окремих запозиченнях європейських традицій (Ричка, 2009). Мирослав Волощук описав вплив західної культури на розвиток Русі та її тісні контакти із тогочасною Європою (Волощук, 2018). Володимир Гуцул окреслив окремі вияви рицарської культури, притаманної галицькій та волинській еліті, водночас цей автор також здійснив введення у науковий обіг теоретичного вивчення таранного бою на Русі як одного з елементів рицарського прийому (Гуцул, 2010; Гуцул, 2015). Ілля Паршин спробував реконструювати окремі обставини військового поєдинку 1245 р. поблизу Ярослава (Паршин, 2019). Дослідження Христини Меренюк підтверджують спорідненість ігор в Русі із військовими змаганнями, які були поширені у середньовічній Європі (Mereniuk, 2021; Меренюк, 2023). Окремі рицарські практики, які побутували у руському літописанні, також досліджені в сучасній історіографії (Паршин, Меренюк, 2022). Теоретичну базу дослідження також складають напрацювання іноземних вчених, які дослідили ознаки турнірної культури у Західній та Центральній-Східній Європі (Barber, Barker, 1989; Cripps-Day, 1918; Coltman, 1919; Crouch, 2007; Keen, 1984; Szymczak, 1995; Petrauskas, 2006).

Виклад основного матеріалу. В українській історіографії подія 1245 р. відома як Ярославська битва, проте вона також привертає увагу з огляду на широку прелюдію до неї. Князь Ростислав Михайлович не міг довго опанувати містом та, відповідно до свідчень літописців, влаштував «гру» біля міських мурів: «Гогордащоу же са емоу и створѣтии гроу предѣ градомъ и сразивъшоуся емоу со Воршемъ и падеса под нимъ конь и вырази собѣ плече и не на добро слоучиса емоу знамение» (*Chronica Galiciano-Voliniana*, 2017:273–274). Це повідомлення є найінформативнішим та найбагатшим на деталі описом організації військових змагань, яке можна знайти у Галицько-волинському літописі.

Гогордащоу же са емоу

Князь Ростислав Михайлович походив із родини Чернігівських Ольговичів, був споріднений із вигаслою династією Галицьких Ростиславовичів і доводився, як вважають, двоюрідним братом князям Данилу та Васильку Романовичам (*Войтович, 2000*). У «галицько-волинській історії» він з'явився у 1230-х роках, коли галицькі бояри звернулися до чернігівських володарів, щоби вони успадкували Галич. Першим на цю пропозицію, схоже, відгукнувся чернігівський князь Михайло Всеволодович, який привів свого сина Ростислава і правив разом із ним (*Харди, 2019: 28–29*). Відтак, особливо після монгольського нашествия, князь Ростислав став головним претендентом на галицький престол, особливо після того, як одружився із донькою угорського короля Бели IV (імовірно, між осінню 1242 р. та весною 1244 р. відбулося одруження князя Ростислава Михайловича із принцесою Анною, дочкою угорського короля Бели IV).

У контексті опису облоги м. Ярослав Ростислав Михайлович, який очолював військо чисельністю до 4 тис. осіб, усвідомлював свою перевагу над Романовичами. Про це свідчить його літописний образ, де він відверто хизувався перед своїми боярами кількістю свого воїнства «хвалащоу же са емоу предъ вои своими...» (*Chronica Galiciano-Voliniana, 2017:273*). Кульмінацією такої поведінки стала безпосередньо організація «игри», в межах якої літописець вдруге підкреслив його надмірну гордість.

У середньовічній релігійній думці гординя належала до вияву одного із семи смертних гріхів (марнославства, заздрості, гніву, жадібності, лінощів, ненажерливості, хтивості та гордині). Літописець був вірним союзником Романовичів, тому йому належало на тому, аби підкреслити недостойну поведінку їхніх противників. Князь Ростислав Михайлович, наскільки можна встановити, повів себе досить самовпевнено – вирішив продемонструвати свою віру у загальну перемогу. З погляду середньовічної світської ментальності європейського воїнства, таку поведінку вважали би цілком прийнятною. Станом на 1245 р. князь Ростислав уже був зятем угорського короля Бели IV. Імовірно, за згодою тестя отримав вакантний після смерті у 1234 р. принца Андрія титул *Galliciae Dux* та окремі володіння на сході Угорського королівства, зокрема комітати Абауйвар, Саболч, Земплін та землі Родни (*Волощук, 2017: 112-113*). Тож для князя Ростислава

знайомство із тогочасними елітними військовими розвагами було би звичним явищем, так само як і демонстрація гордості. До того ж, претендент на галицький престол сподівався на подальшу підтримку місцевого прикарпатського боярства і не розраховував, що його противники здатні зібрати подібне за силою військо.

Показово, що надмірну «гордість» мав ще один учасник Ярославської битви – угорський бан Фільній. Його літописець означив як «Фила гордый». Він командував ар'єгардом угорсько-польсько-галицького війська, потрапив у полон до Романовичів, де, вірогідно, був страчений (Волощук, 2017: 114–115). Книжник додатково акцентував на його зарозумілій поведінці: угорський воєвода (напевно, керівник походу на рівні із князем Ростиславом Михайловичем) вважав руське військо слабким, таким, що скоро втомиться від битви, і тоді угорці доб'ють армію Романовичів. Щоправда, задум бана Фільнія не спрацював, і угорський полководець був покараний за власну самовпевненість.

Створ^ати игроу

Основне, що привертає увагу у цьому текстологічному аналізі, є сполучення «створ^фти игроу». Деякі вчені, які звертали увагу на цей епізод, вказували, що «игра» еквівалент до західно-європейського турніру (Грушевський, 1992; Войтович, 2000; Котляр, 2009). Проте сучасні студії західноєвропейських вчених доводять, що термін «турнір» не є коректним для вжитку у наукових студіях, передусім через загальність його значення. Прийнято розрізняти декілька складових «загального турніру», які мають власні назви та можуть виступати як у єдності, так і окремими змаганнями. Тож, що може означати концепт «игра» у Галицько-Волинському літописі? Зважаючи на пропонований літописний сюжет, «створ^ити игроу» мало би означати початок змагань між воїнами. З контексту зрозуміло, що ці змагання не планувалися наперед, тобто про них не оголосили завчасно, а Ростислав Михайлович «кинув виклик» своєму опоненту під час ведення воєнної кампанії. Відсутні також свідчення про особливі урочисті церемонії, заздалегідь сплановане турнірне дійство із переліком учасників, як це часто бувало у «рицарському світі». Не применшуючи значення західноєвропейських традицій у розвитку держави Романовичів, пропонована «игра» могла означати військове змагання «гастилюд» (*hastilude*), яке відбувалося як індивідуально, так і масово та могло було частиною загального

турніру. У цій ситуації більшого загального змагання не помітно. Відтак, швидше за все це була індивідуальна «гра» між двома противниками. Латинський термін «*Hastiludium*» або французький «*hastilude*» трактується буквально як «гра зі списками» та неодноразово згаданий в англійських та французьких літописах періоду 1100 – 1400 рр. (Mereniuk, 2021; Mereniuk, 2022). Цей вид турнірного бою міг застосовуватися як масово (*en masse*), так і у вигляді індивідуальних поєдинків (Barber, Barker: 2, 213). Водночас, «*Hastiludium*» і «*hurdicia*» є такими ж поширеними термінами як і «*torneamentum*», адже часто повторюються у папських та королівських заборонах. Крім цього, ці терміни нерідко ототожнюються один з одним, зокрема у Матвія Паризького ідеться «...як і під час гастилюду, що торнаментум називають...» (*non ut in hastiludio quod torneamentum dicitur*) (Cripps-Day, 1918: 13; Mereniuk, 2022: 135). Також в окремих ситуаціях французький хроніст вживав словосполучення «*Hastiludia et torneamentum*» (Cripps-Day, 1918: 15). Проте на основі докладного вивчення західноєвропейських пам'яток стає очевидним те, що «*hastilude*» означає військову гру на списках та є загальним терміном, який використовувався по всій Європі. Зокрема, польські хроністи активно використовували цей термін для окреслення військових змагань, навіть тих, у яких брали участь воїни із руських земель (Dlugosz, 1970; Dlugosz, 1982; Wapowski, 1848). Таким чином, термін «гра зі списками» чи латинський варіант «*hastiludium*» був поширеним у тогочасному європейському світі, а тісні контакти із угорцями, німцями та поляками тільки сприяли поширенню рицарських практик і ідеалів серед галицької та волинської еліти.

Сразивъшоуса емоу со Воршемъ

Окремі особи у літописі згадуються лише один раз. Невідомий рицар Ворш, який зауважений лише під час «игор» з князем Ростиславом, – саме такий випадок. На основі доступних джерел складно визначити біографічні подробиці його життя, етнічну приналежність тощо. Щоправда, не варто також сумніватися у тому, що така людина існувала, принаймні, у науковій літературі існують окремі розвідки, що можуть підтвердити певні деталі.

Походження Ворша, беручи до уваги склад війська князя Ростислава, варто шукати між галицьким боярством, угорцями та поляками. Можна висловити поважні сумніви у тому, що рицар

належав до боярського середовища, оскільки таку версію складно підтримати через брак джерел. Одним із перших ґрунтовну ідентифікацію особи цього воїна запропонував Даріуш Домбровський: ідея дослідника полягала у тому, що ім'я Ворш подібне до імені Варш, і декілька таких малопольських рицарів відомі з актових документів (Dąbrowski, 2013: 255). Один із них належав до родини Равітув і зробив непогану кар'єру – уперше про нього як про сandomirського мечника вказано 1252 р., а у 1282 р. (остання згадка) він уже значиться краківським каштеляном. Інший Варш, що міг би бути літописним «Воршем», у грамоті 1241 р. визначений на посаді підкоморія, на жаль, без конкретних територіальних вказівок. Пропоновані ідентифікації знайшли підтримку у середовищі польських дослідників. До того ж, М. Волощук зазначив, що Варш із родини Равітув генеалогічно був пов'язаний із сім'єю Одровонжів, представники якої були активними місіонерами-проповідниками католицької Церкви на землях Русі (Волощук, 2017: 119). Тож перша версія підтримує малопольське походження рицаря Ворша.

З іншого боку, ще М. Грушевський назвав Ворша угорцем (Грушевський, 1992: 6). Хоча дослідник не навів аргументацію для такого означення, можна припустити, що він керувався наступною логікою: оскільки князь Ростислав перебував разом із угорськими баронами, то й «игра» відбувалася в їхньому середовищі, бо польські контингенти мали своїх князів-очільників. Гіпотетичну ідентифікацію рицаря Ворша продовжив І. Паршин (Паршин, 2019: 153). Вів дослідив дипломи угорських королів, на основі чого припустив, що пропоноване «Worz» (латинською) подібне до написання званої угорської родини «Bors». Вихідці із цієї сім'ї відомі від 1222 р., коли комет Борс (Борш) заснував монастир Диви Марії у межах власних володінь. Також зазначено, що Bors був сином угорського бана Домініка і належав до родини Miskocz (Паршин, 2019: 154). Проте тотожність Ворша і Борса, зважаючи на брак інформації (зокрема, також на нестачу хронологічних відомостей), гіпотетична. Беручи до уваги вік рицаря Борша, можна дійти висновку, що князь Ростислав Михайлович отримав достойного противника, якому, схоже, програв у сутичці. Подальша доля Ворша маловідома, збереглися перекази про те, що він зрадив католицькій вірі, хотів здійснити замах на угорського короля та навернувся до православ'я. Щоправда, не

виключено, що він не пережив битву біля Ярослава і загинув у ній, а новіша традиція про нього опирається на легендарних відомостях, а не на реальних подіях.

Падеса под нимъ конь и вырази собѣ плече

Згадки про коней як про невід'ємних учасників руської військової культури досить традиційні для літописців. Загибель чи травмування коня під воїном згадується декілька разів, зокрема князь Данило Романович втрачав свого коня під час битви (*Chronica Galiciano-Voliniana*, 2017: 273–274). Не обов'язково такий «знак» прив'язаний до майбутньої невдачі – не зважаючи на популярність звороту про загибель коня, для вершника битва могла завершитися успіхом. Очевидно, у цьому епізоді йдеться про реальну замальовку, а не про певне знамення. Літописець як безпосередній учасник подій зазначив факти, які значно послабили позиції князя Ростислава.

Князь Ростислав Михайлович був серед активних учасників Ярославської битви. Щоправда, якщо довіряти словам літописця, ще до її початку він опинився без свого коня та зазнав травми плеча, що могло зашкодити йому битися разом з іншими. У середньовічному світі такі втрати відчутні. Якщо припустити, що у князя Ростислава було декілька бойових коней, усе ж для участі у «грі» він би, схоже, обрав найкращого. Літописець не вживав щодо такої їздової тварини термін «фарь» (*Паришин, Меренюк*, 2022), яким він часто позначав коней в угорському війську, але «хвалькуватий» характер молодого зятя угорського короля вказує на таку можливість. Про важливість коня у середньовічній битві вказує той факт, що після поразки під Ярославом декілька угорських нобілів отримали надання від короля Бели IV за проявлену сміливість. Серед нагороджених був магістр Лаврентій, який полонив руського боярина, а у момент смертельної небезпеки віддав свого коня князю Ростиславу Михайловичу, щоби той урятувався (*Волощук*, 2017: 116). Тож опинитися у вирі битви без перевіреної їздової тварини – вкрай небажана ситуація, що ледь не коштувала князю Ростиславу життя.

Про серйозність отриманої травми докладні відомості відсутні, хоча вона також могла бути відчутною навіть для молодого володаря. Участь у поєдинку, таким чином, обернулася для князя Ростислава вкрай нещасливим епізодом.

не на добро слоучиса емоу знамение

Зауваження літописця про певний «знак» виконано у середньовічному стилі. Дослідники звертали увагу на той факт, що Ярославська битва має чималий символічний підтекст. Мовиться не тільки про те, що князь Данило Романович перед початком кампанії бачив, як орел сміливо розігнав зграю круків у небі, але також про те, що старший Романович як переможець наказав звести монумент із зображенням орла біля своєї столиці – Холма (Дибя, 2015). Участь князя Ростислава Михайловича також «вмонтована» у такий сюжет: отримана травма символізувала покарання за гріховну самовпевнену поведінку, що спричинила поразку у битві. Хоча віра у передбачення і знамення суперечать літописанню (зазвичай, літописцями були представники духовенства, досить переконані противники будь-яких забобонів), окремі винятки, як бачимо, існували. На думку прихильного Романовичам книжника, поведінка претендента на галицький престол від самого початку була невиправданою, оскільки його претензії на спадщину князя Романа Мстиславовича – несправедливі. Тож з досить лаконічного опису помітно, що «передбачення» літописця не є справжнім передбаченням, а лише констатацією того, що хибні намагання посісти неналежний йому престол стали для князя Ростислава поразкою і на полі бою і, мабуть, у військовій грі.

Висновки. Літописний фрагмент про проведення «игри» під стінами Ярослава у 1245 р. демонструє, з одного боку, увагу, з якою книжник поставився до цієї події, а також вказує на поширення європейських змагальних практик у руському середовищі. Окрім символічного аспекту (покарання за надмірну гордість та відверту недооцінку противника) та елементів «знамення», загалом притаманних середньовічному історіописанню, варто зазначити окремі практичні й цілком реальні аспекти. Насамперед, руська військова еліта знала про існування «ігор зі списками» і брала участь у них. Такі турнірні змагання походять з європейських теренів, зокрема, потрапляли до держави Романовичів через контакти місцевої знаті із угорськими та польськими нобілями. Літописець знав про такі практики, тому в описі «игри» не став пояснювати, про що йдеться. Лише констатував травму князя Ростислава та поранення його коня. Це вплинуло на хід бою під Ярославом у 1245 р.: невідомо, наскільки серйозним

було пошкодження плеча у претендента на галицький престол, але він міг битися не на повну силу. Також встановлено, що у ході битви князь Ростислав втратив коня, що для середньовічного воїна мало своє значення. Поразка під час «игры», справді, перетворилася для нього на погане знамення.

Використані посилання

Войтович Л. В. (2000). *Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.): склад, суспільна і політична роль. Історико-генеалогічне дослідження*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. 649 с.

Волощук М. (2017). Просопографічні студії битви під Ярославом 17 серпня 1245 року. *Colloquia Russica*. Вип. 2(3). С. 103–123.

Волощук М. (2018). Рицарська культура на руських землях XI–XIV ст. [онлайн]. *Лікбез. Історичний фронт*. Режим доступу: <https://likbez.org.ua/ua/rytsarskaya-kultura-na-ruskih-zemlyah-hi-xiv-vekov.html>

Грушевський М. С. (1992). *Історія України-Руси*. Т. 3. Р. 3. Київ: Наукова думка. 588 с.

Гуцул В. (2010). Рицарі Данила Романовича. Рицарська зброя серед персонажів галицько-волинського літопису. *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики*. Вип. 16. С. 78–91.

Гуцул В. М. (2015). Таранний бій, рицарство і теорія воєнно-технологічного детермінізму: історіографія проблеми. *Записки історичного факультету*. Вип. 26. С. 259–283.

Дашкевич Н. П. (1902a). *Рыцарство на Руси в жизни и поэзии*. Кн. 15. Київ: Типографія М. М. Фиха.

Дашкевич Н. П. (1902b). *Рыцарство на Руси – в жизни и поэзии*. Кн. 16. 4-те вид. Київ: Типографія М. М. Фиха.

Діба Ю. (2015). Холмський пам'ятник перемоги поблизу Ярослава 1245 року. *Княжа доба: історія і культура*. Вип. 9. С. 91–132.

Кравців Б., Крип'якевич І. та Радзикович В. (1964). *Історія української культури Т. 1.: Мітологія. Побут. Письменство*. Вінніпег: Вид. Іван Тиктор. 480 с.

Меренюк Х. (2023). Військова «игра» в Русі: термінологічні та джерелознавчі питання. *Україна: Культурна спадщина, Національна ідентичність, Державність*. Вип. 38. С. 41–52. doi: 10.33402/ukr.2023-38-41-52

Паршин І. (2019). Поєдинок князя Ростислава Михайловича та лицаря Ворша – прелюдія до Ярославської битви 1245. *Проблеми історії війн і військового мистецтва*. Вип. 2. С. 147–156.

Паршин І. та Меренюк Х. (2022). «Подліть твої стремень»: малодосліджений рицарський епізод із життя галицького князя Ярослава Володимировича. *Україна: Культурна спадщина, Національна ідентичність, Державність*. Вип. 36. С. 3–13. doi: 10.33402/ukr.2022-36-3-13

Ричка В. М. (2009). *«Вся королівська рать» (Влада Київської Русі)*. Київ: Інститут історії України НАН України. 180 с.

Харди Ђ. (2019). *Итинерариј Ростислава Михаиловича*. Сремска Митровица: Историјски архив «Срем». 160 с.

Barber R. W. та Barker J. (1989). *Tournaments: Jousts, chivalry and pageants in the Middle Ages*. Woodbridge: Boydell. 225 p.

Chronica Galiciano-Voliniana (Chronica Romanoviciana). Monumenta Poloniae Historica. Nova Series II, ed. D. Dąbrowski et H. Jusupović. T. 16. (Kraków-Warszawa: Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii nauk, 2017).

Cripps-Day F. H. (1918). *The history of the tournament in England and in France*. Toronto: University of Toronto Press. 276 p.

Coltman C. (1919). *The Tournament: its Periods and Phases*. London: Methuen & co., Ltd. 262 p.

Crouch D. (2007). *Tournament*. London: Bloomsbury Academic. 240 p.

Dąbrowski D. (2013). *Daniel Romanowicz król Rusi (ok. 1201–1264). Biografia polityczna*. Kraków: Avalon. 538 s.

Długosz J. (1970). *Annales seu cronicae incliti Regni Poloniae*. Ks. 3-5 ed. I. Dąbrowski, M. Plezia. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Długosz J. (1982). *Roczniki czyli kroniki sławnego królestwa Polskiego. Księga dziesiąta i księga jedenasta 1406–1430*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe.

Keen M. (1984). *Chivalry*. New Haven: Yale University Press. 364 p.

Mereniuk K. (2021). “Tournaments” and “games” in Rus: traditional or single mention. *Проблеми історії війн та військового мистецтва*. Вип. 3. С. 57–69.

Mereniuk K. (2022). Knight’s Tournaments in England and France from the 11th to the 14th Century: The Problems of Sources and Terminological Aspects. *Średniowiecze Polskie i Powszechne*. Vol. 14(18). P. 126–148.

Petrauskas R. (2006). Knighthood in the Grand Duchy of Lithuania from the late fourteenth to the early sixteenth centuries. *Lithuanian Historical Studies*. P. 39–66.

Szymczak J. (1995). Knightly Tournaments in Medieval Poland. *Fasciculi Archaeologiae Historice*. Vol. 8. P. 9–28.

Wapowski B. (1848). *Dzieje Korony Polskiej i Wielkiego Księstwa Litewskiego*. V. 3. Wilno: Glücksberg Teofil. 511 p.

References

Voytovych L.V. (2000). *Princely dynasties of Eastern Europe (late IX – early XVI centuries): composition, social and political role. A historical and genealogical study*. Lviv: I. Krypiakievych Institute of Ukrainian Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine. 649 p (ukr).

Voloshchuk M. (2017). Prosopographical studies of the Battle of Yaroslav on August 17, 1245. *Colloquia Russica*. Issue 2(3). P. 103-123 (ukr).

Voloshchuk M. (2018). Knightly culture on the Russian lands of the XI–XIV centuries [online]. *Likbez. Historical front*. Available from: <https://likbez.org.ua/ua/rytsarskaya-kultura-na-ruskih-zemlyah-hi-xiv-vekov.html> (ukr).

Hrushevsky M. S. (1992). *History of Ukraine-Rus'*. T. 3.P. 3. Kyiv: Naukova Dumka. 588 p. (ukr).

Hutsul V. (2010). Knights of Danylo Romanovych. Knightly weapons among the characters of the Galician-Volyn chronicle. *Special historical disciplines: issues of theory and methodology*. Issue 16. P. 78-91 (ukr).

Hutsul V. M. (2015). Ram Fight, Chivalry and the Theory of Military-Technological Determinism: Historiography of the Problem. *Notes of the Faculty of History*. Issue 26. P. 259-283 (ukr).

Dashkevich N. P. (1902a). *Knighthood in Rus in life and poetry*. Book 15. Kyiv: Tipografiya M. M. Fikh (rus).

Dashkevich N. P. (1902b). *Chivalry in Rus in life and poetry*. Book 16. Kyiv: Tipography of M. M. Fikh (rus).

Dyba Y. (2015). Kholm monument of victory near Yaroslav in 1245. *Princely Age: History and Culture*. Issue 9. P. 91-132 (ukr).

Kravtsiv B., Krypiakievych I. and Radzykevych V. (1964). *History of Ukrainian culture. 1: Mitology. Life. Writing*. Winnipeg: Ivan Tyktor Publishing House. 480 p. (ukr).

Mereniuk Kh. (2023). Military “game” in Rus': terminological and source issues *Ukraine: Cultural Heritage, National Identity, Statehood*. Issue 38. P. 41-52. doi: 10.33402/ukr.2023-38-41-52 (ukr).

Parshyn I. (2019). The duel between Prince Rostislav Mikhailovich and the knight Vorsh – a prelude to the Battle of Yaroslavl in 1245. *Problems of the History of Wars and Military Art*. Issue 2. P. 147-156 (ukr).

Parshyn I. and Mereniuk Kh. (2022). “Under your stirrup”: a little-studied knightly episode from the life of the Galician prince Yaroslav Volodymyrovych. *Ukraine: Cultural Heritage, National Identity, Statehood*. Issue 36. P. 3-13. doi: 10.33402/ukr.2022-36-3-13 (ukr).

Rychka V. M. (2009). “The whole royal army” (*The power of Kievan Rus*). Kyiv : Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine. 180 p. (ukr).

Hardy Ђ. (2019). *Itineraries of Rostyslav Mykhailovch*. Sremska Mitrovica: Historijski archiv Srem. 160 p (srb).

Barber R. W. та Barker J. (1989). *Tournaments: Jousts, chivalry and pageants in the Middle Ages*. Woodbridge: Boydell. 225 p (eng).

Chronica Galiciano-Voliniana (Chronica Romanoviciana). Monumenta Poloniae Historica. Nova Series II, ed. D. Dąbrowski et H. Jusupović. T. 16. (Kraków-Warszawa: Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii nauk, 2017) (slv).

Cripps-Day F. H. (1918). *The history of the tournament in England and in France*. Toronto: University of Toronto Press. 276 p (eng).

Coltman C. (1919). *The Tournament: its Periods and Phases*. London: Methuen & co., ltd. 262 p (eng).

Crouch D. (2007). *Tournament*. London: Bloomsbury Academic. 240 p (eng).

Dąbrowski D. (2013). *Daniel Romanovych king of Rus (c. 1201–1264). Political biography*. Krakow : Avalon. 538 s (pol).

Długosz J. (1970). *Annales seu cronicae incliti Regni Poloniae*. Ks. 3-5 ed. I. Dąbrowski, M. Plezia. Warszawa: Pánstwowe Wydawnictwo Naukowe (lat).

Długosz J. (1982). *Roczniki czyli kroniki sławnego krolestwa Polskiego. Księga dziesiąta i księga jedenasta 1406–1430*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe, 1982 (pol).

Keen M. (1984). *Chivalry*. New Haven: Yale University Press. 364 p (eng).

Mereniuk K. (2021). “Tournaments” and “games” in Rus: traditional or single mention. *Проблеми історії війн та військового мистецтва*. Issue. 3. P. 57–69 (eng).

Mereniuk K. (2022). Knight's Tournaments in England and France from the 11th to the 14th Century: The Problems of Sources and Terminological Aspects. *Średniowiecze Polskie i Powszechne*. Vol. 14(18). P. 126–148(eng).

Petrauskas R. (2006). Knighthood in the Grand Duchy of Lithuania from the late fourteenth to the early sixteenth centuries. *Lithuanian Historical Studies*. P. 39–66 (eng).

Szymczak J. (1995). Knightly Tournaments in Medieval Poland. *Fasciculi Archaeologiae Historice*. Vol. 8. P. 9–28(eng).

Wapowski B. (1848). History of the Polish Crown and the Grand Duchy of Lithuania. V. 3. Wilno: Glücksberg Teofil. 511 p (pol).

Mereniuk Kh.

**ROSTYSLAV MYKHAILOVYCH AND VORSH ON THE MILITARY
«ИГРА» OF 1245**

The paper analyzed the chronicle passage about the «игра» held near walls of Yaroslavin 1245. It was demonstrated that the Rus'ian scribe paid special attention to this event, which also indicates the spread of European competitive traditions among the Rus'ian military elite. In addition to the symbolic significance (prince Rostyslav's punishment for excessive pride and underestimation of the enemy) and elements of «omen» characteristic of medieval historiography, practical, realistic aspects should be noted. The Galician-Volynian nobility knew about and participated in «spear games». These tournaments originated in Europe and came to the Romanovid's state through the contacts of the local elite with Hungarian and Polish nobles. It was clear from the context that these competitions were not planned, that is, they were not announced in advance, and Rostyslav Mykhailovych «challenged» his opponent during the military campaign. There was also no evidence of special ceremonies, a pre-planned tournament event with a list of participants, as was often the case in the «knightly world». Without diminishing the importance of Western European traditions in the development of the Romanovid state, the proposed game (or игра) could mean a military competition called hastilude, which took place both individually and en masse and could be part of a general tournament. In this situation, there was no evidence of a larger general competition. Therefore, it was most likely an individual “game” between two opponents. In addition, the chronicler was familiar with such practices, so he did not explain what «game» meant, but only recorded Prince Rostyslav's injury and the injury of his horse. It was indicated that this influenced the course of the Battle of Yaroslav in 1245: it was not known how serious the shoulder injury of the pretender to the Galician throne was, but it could have reduced his combat capabilities. It was also known that during the battle prince Rostyslav lost his horse, which was important for a medieval warrior. Defeat in the «игра» was not only a bad omen for him, but also had quite practical negative consequences.

Keywords: Galician-Volynian state, battle of Yaroslav, prince Rostyslav Mykhailovych, “игра”.

АВГУСТИН ВОЛОШИН І ПРОБЛЕМИ ВІЙСЬКОВОГО БУДІВНИЦТВА У КАРПАТСЬКІЙ УКРАЇНІ (1938 – 1939 рр.)

У статті на основі архівних джерел, спогадів і матеріалів преси розкривається один із маловивчених аспектів багатогранної діяльності Августина Волошина як очільника автономного уряду та президента Карпатської України, а саме його політика щодо військового будівництва на Закарпатті у 1938 – 1939 рр. Хоча у стратегічному плані уряд Волошина робив ставку на чехословацькі сили безпеки та оборони у захисті кордонів автономного краю від гібридних і конвенційних загроз з боку сусідніх Угорщини та Польщі, він водночас всіляко сприяв розбудові Карпатської Січі як центру доармійської підготовки населення та вишколу національних військових кадрів. В умовах драматичного розпаду Чехо-Словацької Республіки та проголошення незалежності Карпатської України 14-15 березня 1939 р. уряд Волошина ухвалив важливі воєнно-політичні рішення щодо формування збройних сил молодой держави – Національної Оборони Карпатської України на чолі з полковником Сергієм Єфремовим та початку збройного спротиву вторгненню угорських військ.

Ключові слова: чехословацька криза, Мюнхенська конференція, Підкарпатська Русь, Карпатська Україна, Августин Волошин, Карпатська Січ, ОУН.

Постановка проблеми. 1938 – 1939 роки ввійшли в історію Центрально-Східної Європи як період «чехословацької кризи», що завершила демонтаж Версальської системи та стала одним із ключових етапів міжнародних відносин, який передував початку Другої світової війни. Кульмінацією цієї кризи стала сумнозвісна Мюнхенська конференція, що була апофеозом англо-французької політики «умиротворення», призвівши до руйнівних для чехословацької державності наслідків. Внаслідок територіальних втрат і політичних змін з'явилася Друга республіка, або Чехо-Словаччина, що проіснувала – до остаточної дезінтеграції під натиском гітлерівської Німеччини – менше як пів року.

У період, коли чехословацька державність переживала кризу, на сході республіки постала Карпатська Україна як автономна

Пагіря Олександр Михайлович, кандидат історичних наук, докторант історичного факультету, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ.

© Пагіря О. М., 2025.

одиниця у складі федералізованої держави. Протягом п'яти місяців автономного життя у 1938 – 1939 рр. карпатські русини-українці мали змогу розбудовувати власні урядові інституції, засновувати парамілітарні структури, розвивати національно-культурне життя, проводити парламентські вибори, здійснювати власну внутрішню та, певною мірою, зовнішню політику. За короткий час Карпатська Україна перетворилася на об'єкт пильної міжнародної уваги, внаслідок чого українське питання вийшло на порядок денний європейської політики.

1938 – 1939 рр. стали не тільки важливим етапом українського державотворення, але й віхою українського військового будівництва. За доволі короткий проміжок часу українцям на Закарпатті вдалося сформувати Організацію Народної Оборони «Карпатська Січ» (ОНОКС), що увійшла в історію як парамілітарна організація та армія «одноденної держави» (Пагіря, 2010). З одного боку, вона увібрала в себе військові традиції українських національних армій 1917 – 1921 рр., а з іншого, стала сполучною ланкою до українських збройних формувань періоду Другої світової війни та повоєнних років. Непересічну роль у процесах державного та військового будівництва на Закарпатті у 1938 – 1939 рр. відіграв Августин Волошин.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Серед різних аспектів багатогранної та насиченої життєвої біографії о. Августина Волошина як державного, громадсько-політичного, культурно-освітнього та релігійного діяча, що знайшли своє відображення у науковій літературі, питання поглядів очільника автономного уряду Карпатської України на розбудову збройних сил і його політики у сфері оборони у 1938 – 1939 рр. залишається маловивченим. У найбільш повній науковій біографії Августина Волошина авторства відомих дослідників Миколи Вегеша та Степана Віднянського, що побачила вже п'яте перевидання, цей аспект діяльності лідера Карпатської України отримав тільки фрагментарне висвітлення (Вегеш, Віднянський, 2020; 2021; 2022). До сьогодні у наукових працях і мемуарній літературі побутують численні міфи про роль Августина Волошина в обороні Карпатської України у березневі дні 1939 р.

Мета статті – на основі широкого кола архівних джерел, спогадів і матеріалів преси розкрити погляди та підходи Августина Волошина до проблеми військового будівництва в Карпатській

Україні (1938 – 1939 рр.) і визначити особливості політики його уряду в сфері оборони краю в умовах загрози з боку Угорщини.

Виклад основного матеріалу. На тлі наростання міжнародної кризи навколо Чехословацької Республіки весною 1938 р. відбулася активізація закарпатських політичних сил, які виступали за надання краю автономних прав. У середовищі закарпатських націоналістів визрів план формування власних військових сил, які мали стати на захисті майбутньої автономії. Адептом цієї ідеї був керівник пропагандистського відділу крайової ОУН, головний редактор журналу «Пробоем» Степан Росоха. Прибувши у червні 1938 р. із Праги до Ужгорода, він поділився планом формування української оборонної організації з лідером українофільської течії о. Августином Волошином (*Росоха, 2001:61-62*).

4 вересня 1938 р. відбувся з'їзд Першої Української Центральної Народної Ради (ПУЦНР) за участю 1110 делегатів з усієї Підкарпатської Русі, на якому було ухвалено резолюцію про підтримку територіальної цілісності й демократичного ладу Чехословацької Республіки та прагнення досягти автономії краю згідно зі Сен-Жерменським договором і чехословацькою Конституцією. З цією метою керівництво Ради мало вступити в прямі переговори з празьким урядом (*Діло, 8 вересня 1938: 3-4; Нова Свобода, 6 вересня 1938: 1-2*). Невипадково цього ж дня у будинку «Просвіти» в Ужгороді було скликано крайовий з'їзд української молоді, на якому за ініціативи членів ОУН Степана Росохи, Івана Рогача та Василя Івановчика була заснована парамілітарна організація – Українська Національна Оборона (УНО). До її складу увійшли представники закарпатської молоді – студенти, гімназисти, семінаристи, які перебували під впливом ідей українського націоналізму, пропагованих журналом «Пробоем» (*ДАЗО, ф. 2, оп. 1, спр. 311: 84*). Мета організації була сформульована доволі розмито. У резолюції зборів зазначалося, що вона виступає за об'єднання української молоді «для оборони українських природних прав і спільного наступу на ворожі позиції серед українського населення» і водночас, що «не бажає чужого, але буде боротись за те, що належить кожному народові». Створюючи власну структуру, українські націоналісти водночас декларували підтримку дій ПУЦНР на майбутніх виборах (*ГДА СБУ, ф. 6, спр. 76497фп, т. 3: 2*). Це свідчило про узгодженість політичних стратегій обох організацій щодо досягнення автономії та формування її інституцій.

Поява УНО стала проявом радикалізації та мілітаризації українського руху на Підкарпатській Русі у зв'язку зі зростаючою зовнішньою загрозою. У внутрішньому контексті УНО виникла як протипага загонам русофілів – «Гвардии Чернорубашечников» Російської національної автономної партії (РНАП) Степана Фенцика та «Русской Национальной Гвардии им. И. Куртыка» («Куртяківська гвардія») Автономно-землеробського союзу (АЗС) Андрія Бродія, які були створені за сприяння чехословацького військового командування у період загострення «чехословацької кризи» (вересень-жовтень 1938). Водночас зовнішнім прикладом для УНО слугувала Глінкова гвардія у сусідній Словаччині, перші відділи якої постали ще у серпні 1938 р.

В Ужгороді С. Росоха провів декілька зустрічей із головою ПУЦНР А. Волошиним, під час яких запропонував включити до програмних вимог до празького уряду питання організації народної оборони в краї. 7 вересня 1938 р. ПУЦНР відіслала до Праги делегацію у складі 10 осіб, куди увійшов і лідер УНО С. Росоха, що мала домагатись від чехословацького уряду надання автономного статусу Підкарпатській Русі (*Archiv Kanceláře prezidenta republiky, KPR protocol PR (Podkarpatská Rus) 1921-1939, inv. č. 917, sign. PR 11, kart. 15*). Однак через не поступливість уряду Мілана Годжі українські делегати були змушені повернутися з порожніми руками.

У вересні-жовтні 1938 р. Українська Національна Оборона розгорнула свою організаційну мережу по всій території Закарпаття, створюючи у населених пунктах окружні та місцеві команди УНО. Для території всієї Підкарпатської Русі була створена Крайова команда УНО. До лав УНО вступали селяни, робітники та національно свідомо молодь, а її чисельність у жовтні 1938 р. сягнула 1 тис. осіб. На чолі відділів призначались місцеві інтелігенти та військові – офіцери запасу чехословацької армії, колишні комбатанти Першої світової війни, старшини армій УНР та УГА, які проживали на території Підкарпатської Русі. Часто окружні осередки ПУЦНР співпрацювали з окружними командами УНО в справі організаційної розбудови. Найбільшим осідком організації стало місто Ужгород, де розташувався штаб УНО, який координував роботу окружних і місцевих команд (Росоха, 2001: 62–64).

Головними завданнями УНО став захист населення краю від нападів угорських і польських диверсантів, охорона автономного

уряду та державного майна на Підкарпатській Русі. Бойовий склад УНО складали два відділи, укомплектовані із семінаристів і гімназистів, головним чином членів «Пласту» із куреня «Самітні Риси» (*Пап–Пугач, 1976: 129*). УНО долучилося до боротьби з угорськими терористичними групами, які на початку жовтня 1938 р. почали з'являтися на території Підкарпаття. Однак від самого початку своєї діяльності організація зіткнулася з проблемою, яка надалі стала чи не найбільшою перепорою в її розвитку – відсутність зброї. Водночас УНО діяла поза рамками чехословацького правового поля і не була зареєстрована як легальна громадська організація.

Призначення лідера українського напрямку о. Августина Волошина на посаду прем'єр-міністра автономного уряду Підкарпатської Русі 26 жовтня 1938 р. відкрило нові можливості в справі організації самооборони населення краю від нападів угорських та польських диверсійно-терористичних груп. Українська Національна Оборона, будучи напіввійськовою організацією закарпатських націоналістів, не змогла охопити своїм впливом ширші верстви населення автономного краю. Тим паче, їй не вистачало військово-організаційних засад діяльності. За нових умов УНО змушена була саморозпуститись і взяти участь у формуванні нової напіввійськової структури – Карпатської Січі.

В умовах підривної діяльності Польщі та Угорщини проти Карпатської України (*Пагіря, 2016: 292-323*) автономний уряд Волошина вирішив використати ідею січового руху для посилення оборони автономії. Водночас за допомогою нової парамілітарної організації автономна влада прагнула зміцнити свої позиції у відносинах з Прагою, яка продовжувала утримувати контроль над більшістю чехословацьких органів безпеки та оборони краю (*ГДА СБУ, ф. 6, спр. 75834фп, т. 4: 23*).

На початку листопада 1938 року на нараді членів підкарпатського «Пласту» С. Рубиновича, В. Забавського, О. Блістива, О. Сича, Л. Гірняка та С. Папа в Хусті було ухвалено рішення заснувати парамілітарну організацію під назвою «Карпатські Січові Стрільці» (*Гірняк, 1979: 35*) – за аналогією із легіоном Українських Січових Стрільців, що воював у складі австро-угорської армії у роки Першої світової війни, і в 1914-1915 рр. проходив свій вишкіл та формування на території Закарпаття (*Штефан, 1973: 293–299*) для допомоги чехословацьким органам

безпеки у захисті населення краю від нападів угорських і польських диверсантів.

Ініціатива пластунів була підхоплена урядом А. Волошина. Ще до офіційного створення Карпатської Січі автономна влада 31 жовтня 1938 р. розпустила та заборонила спортивно-виховні товариства русофільського спрямування, зокрема організацію «Орел» та гвардію «чорнорубашечників» РНАП С. Фенцика, які через свої зв'язки зі спецслужбами Угорщини та Польщі (як показала викрита змова А. Бродія), розглядалися в якості загрози для безпеки автономії (*ДАЗО, ф. 18, оп. 3, спр. 21: 1-2; Tomášek, 1988: 62*).

7 листопада 1938 р. особистий секретар прем'єр-міністра Іван Рогач по телефону запросив керівника культурно-пожежного товариства «Січ» Дмитра Клипуша до Хуста, де поінформував останнього про військово-політичну ситуацію у краї, проникнення угорських і польських озброєних груп на територію Підкарпатської Русі та здійснення ними актів саботажу і диверсій. Було зазначено, що чехословацька жандармерія потребувала допомоги з боку автономного уряду для боротьби з ними. За завданням прем'єр-міністра на Підкарпатській Русі було вирішено розширити пожежно-спортивне товариство «Січ», яке повинно було розгорнути свою діяльність на території всього автономного краю. Д. Клипушу було запропоновано стати головним комендантом «Карпатської Січі». Інженер Євген Кульчицький отримав завдання на базі старого статуту «Січі» розробити новий статут, який мав відобразити нові завдання товариства. Зокрема, пропонувалося дозволити його членам носити зброю.

Після низки підготовчих заходів 9 листопада 1938 р. у Хусті відбулись установчі збори Організації Народної Оборони «Карпатська Січ» (ОНОКС), на яких було ухвалено статут, обрано командантом Д. Клипуша та затверджено склад Головної команди (ГК) (*ГДА СБУ, ф. 6, спр. 76497фн, т. 1: 19*). Цього ж дня розроблений статут із 5-ма додатками було подано на затвердження до Міністерства внутрішніх справ автономного уряду. 10 листопада 1938 р., скориставшись від'їздом міністра-русофіла Едмунда Бачинського на переговори до Будапешту, Юліан Ревай в якості в.о. міністра внутрішніх справ затвердив статут ОНОКС і дав дозвіл на діяльність організації, а також схвалив вибір команданта Д. Клипуша (*ДАЗО, ф. 3, оп. 1, спр. 19: 25*).

Статут Карпатської Січі складався з 14 параграфів. У першому параграфі («Загальні постанови») зазначалось, що ОНОКС не є партійною організацією. У другому параграфі була сформульована мета організації: «Оборона державних і національних інтересів Підкарпатської Русі та плекання оборонного духа в українськiм громадянстві, поборювання протидержавної пропаганди та всестороння підтримка правительства Підкарпатської Русі, зокрема для удержання ладу та безпеки» (ДАЗО, оп. 1, спр. 19: 19).

10 листопада 1938 р. МВС Підкарпатської Русі звернулось із спеціальним листом до окружних урядів із повідомленням про затвердження статуту Карпатської Січі і закликом сприяти заснуванню січових відділів в округах та співпрацювати з ними в рамках закону (ДАЗО, ф. 211, оп. 1, спр. 45: 2). Автономний уряд розглядав Карпатську Січ як напіввійськову організацію, покликану забезпечити доармійський вишкіл місцевої молоді (Lidovč Noviny, 23 prosince 1938:2). Розбудова товариства відбувалася за сприяння та патронату з боку автономної влади.

В одній із перших відозв Карпатська Січ оголосила про свої завдання з підтримки уряду Карпатської України та підготовки населення до оборони: *«Важлива година, яку переживаємо, вимагає від нас великих зусиль, щоб ми стали панамі своєї землі, щоб не зрадили славних заповітів нашого минулого і сповнили їх перед будучим! Не сміємо проспати того світанку свободи, що до нас завітав! Наш нарід довго терпів неволю і нужду, довго нас зневажали й наживалися нашим коштом. Тепер кажемо всім ворогам нашої свободи і щастя: Настав новий час! Нас не спинить тепер ніщо у дальшій боротьбі за рідний край, за кращу долю народу! (...) Хоронити мусимо національні й державні інтереси нашої держави, мусимо стати сильні й здібні оборонитися перед ворогами! Наш законний уряд мусимо підперти всіми силами й постояти за його правами! Сильні будемо тоді, коли не будемо стояти з голими руками проти ворогів і коли наш нарід перестане бути нуждарем, а буде мати забезпечене людське життя! Оснували ми Організацію Народної Оборони «Карпатська Січ», яка виписала на своєму прапорі такі кличі: За владу народу! За працю й хліб! За лад і добробут»* (На зов Києва: Український націоналізм в Другій світовій війні, 1985: 30).

Щоденник «Нова свобода» 20 листопада 1938 р. писав про завдання оборонних заходів автономного уряду: *«Опорою кожної*

держави є її збройна сила. Яку збройну силу має держава, таку й вагу вона здобуває в сучасному світі (...) Наша держава, наше військо не ставить собі завдання, на когось напади, когось завойовувати, ми маємо одну найважливішу ціль – оборонити наші границі перед зовнішнім ворогом та поборювати всередині держави ворогів народу» (Нова Свобода, 20 листопада 1938: с. 1).

Як пригадував С. Росоха, від самого початку своєї діяльності Карпатська Січ намагалася вплинути на автономний уряд, щоб трансформувати ОНОКС у повноцінні збройні сили Карпатської України, які могли у випадку загрози стати на захист її кордонів та суверенітету (*Пробоем, Ч. 5/6, травень-червень, 1939: 30*). Відносини між Січчю та урядом Карпатської України стали тіснішими після того, як прем'єр-міністр А. Волошин 28 грудня 1938 р. відвідав штаб у Хусті. Тут його привітав організаційний референт Головної Команди Є. Кульчицький («Гут»), який зазначив, що для охорони Карпатської України Січ може виставити до 5 тис. осіб. Обійшовши приміщення та познайомившись зі співробітниками січової канцелярії, членами Головної Команди та працівниками референтур, прем'єр-міністр оглянув Хустський кіш на чолі з поручником Федором Тацинцем. При цій нагоді прем'єр заявив: *«На вас січовики, дивиться наша молода держава з гордістю і вірою, що ви завжди станете на її поклик. Доложу всіх зусиль, щоб ваша організація мала справжній військовий характер»* (Діло, 29 грудня 1938: 1).

Поряд із суто військовими завданнями А. Волошин покладав на Карпатську Січ ширші культурно-просвітницькі функції та місію з ведення агітаційно-пропагандистської роботи серед населення з метою «пробудження в ньому великих моральних сил» (*Наступ, 1 січня 1939:1*). Зокрема, у січні-лютому 1939 р. Карпатська Січ взяла активну участь у підготовці та проведенні виборів до Союму Карпатської України (12 лютого), ставши одним із головних двигунів електоральної мобілізації на підтримку урядової партії УНО (*Пагіря, 2020: 61-74*).

Наприкінці січня 1939 р. для координації зв'язку між автономним урядом та Головною Командою ОНОКС при МВС у Хусті було створено референтуру у справах Карпатської Січі на чолі з чотарем Юрієм Шпилькою. Аналогічні урядові референтури для січових справ були створені також при кожній окружній команді ОНОКС (*Наступ, 9 лютого 1939: 3*).

Скориставшись тим, що після евакуації з територій, які за рішенням Віденського арбітражу (2 листопада 1938 р.) були передані Угорщині, командування чехословацької 12-ї піхотної дивізії не перебазувалося до Хуста, а залишилося в Перечині (згодом переїхало до Сваляви), 14 листопада 1938 р. автономний уряд видав розпорядження, яким повноваження з координації діяльності всіх органів безпеки в краї передавалися від армії до компетенції прем'єр-міністра Підкарпатської Русі. Останній мав діяти у згоді з начальником крайової жандармерії (підполковником Ярославом Вітом), директором державної поліції (надпоручиком Юрієм Білеєм), двома зв'язковими офіцерами чехословацької армії (полковником Ярославом Борецьким і підполковником Карелом Лукасом) та двома зв'язковими офіцерами автономного уряду (надпоручиком Миколою Гуляничем і поручиком Степаном Вайдою) (*Vojenský historický archiv, fond MNO, HS, oper. oddél 3, inv. č. 5569, kart. 17*). Це рішення викликало протест місцевого чехословацького військового командування. На зустрічі з прем'єр-міністром бригадний генерал Олег Сватек наголосив на помилковості таких дій, зауваживши, що офіцери не можуть бути засобом підсилення влади однієї політичної партії. На це Августин Волошин відповів, що відповідальним є він сам, а офіцери – тільки радники (*Vojenský historický archiv, fond MNO, HS, oper. oddél 3, inv. č. 5346, kart. 23*).

Боротьба за контроль над МВС автономного уряду та діяльністю державних органів безпеки в краї була яскравим відображенням протистояння по лінії Хуст – Прага, а також складнішої діалектики відцентрових і доцентрових тенденцій у Другій Чехословаччині. До кінця існування республіки це питання так і не було врегульоване та залишалося джерелом конфліктів між Прагою, з одного боку, і Хустом та Братиславою – з іншого.

У контексті планів уряду встановити більший контроль над правоохоронними органами певна роль відводилася Карпатській Січі, яка прагнула поступово перебрати на себе функцію підтримання правопорядку на території автономії. Ще з кінця 1938 р. в окремих місцях краю січовики почали безапеляційно втручалися в роботу чехословацьких правоохоронних органів, намагаючись перетягнути на себе «ковдру» повноважень у сфері громадського порядку та безпеки (*ДАЗО, ф. 18, оп. 1, спр. 66: 2-3*). Такі дії суперечили верховенству права, підривали авторитет органів

влади, призводили до погіршення відносин із чехословацькими правоохоронцями та створювали певну напругу в стосунках із місцевим населенням. Скаржачись у листі від 18 січня 1939 р. до МВС в Хусті на сваволю січовиків, командир жандармерії Ярослав Віт – заради збереження спокою у краї – пропонував, щоби повна відповідальність за підтримання порядку та безпеки була, як і раніше, покладена на жандармерію, а всі політичні органи були повідомлені, що Карпатська Січ немає права втручатися в питання громадської безпеки (*Пагіря, 2020: 90-110*). Однак хустський уряд проігнорував це та інші подібні звернення, давши фактично карт-бланш Карпатській Січі на часткове заміщення правоохоронних органів на території краю.

Автономна влада розглядала «повзучу» українізацію особового складу крайової жандармерії та державної поліції як засіб формування надійного і відданого корпусу правоохоронців, готових у разі потреби стати на захист автономії та служити українським інтересам. Аби зміцнити свій вплив на правоохоронну систему, 20 січня 1939 р. прем'єр-міністр Волошин звільнив з посади командира крайової жандармерії полковника Ярослава Віта, якого в українських колах вважали чеським централістом, замінивши його своїм ставлеником, підполковником у відставці Володимиром Вакою (*ДАЗО, ф. 18, оп. 1, спр. 15: 20*).

З метою посилення (а також ротації) правоохоронного корпусу уряд оголошував додаткові набори до крайової жандармерії, де на січень 1939 р. служило всього 106 русинів-українців (*Урядовий вісник, 24 січня 1939: 15-16*). У відповідь на заклик влади до кінця січня 1939 р. заяви з проханням про зарахування до жандармерії написали ще 278 українців (*Нова Свобода, 2 лютого 1939: 2*).

Водночас потрібно зазначити, що автономний уряд Карпатської України не приділяв достатньої уваги озброєнню та розбудові Карпатської Січі як суто військового формування. Фактично організація існувала на основі власного статуту. На Підкарпатській Русі не було прийнято окремого закону чи видано розпорядження уряду про сили самооборони/збройні сили Карпатської України, як, наприклад, це було зроблено в сусідній Словаччині. Там 3 листопада 1938 р. Глінкова гвардія була визнана єдиною крайовою обороною організацією (*Sokolovič, 2009: 69–71*), а 14 лютого 1939 р. уряд Йозефа Тісо розпорядився почати формування на її основі окремої словацької армії (*Malkiewicz, 2013: 321*).

Чехословацьке командування після короткого періоду співпраці з карпатськими січовиками у боротьбі з угорськими та польськими терористами (Пагіря, 2019: 97-122) почало всіляко блокувати видачу зброї ОНОКС, вбачаючи в останній загрозу для чехословацьких безпекових інтересів. Найбільш послідовно ця політика впроваджувалася після призначення на посаду третього міністра в автономному уряді 16 січня 1939 р. генерала Лева Прхали, який перед тим успішно блокував озброєння Глінкової гвардії в Словаччині.

13 січня 1939 р. Головна Команда Карпатської Січі звернулась до уряду А. Волошина з проханням передати їй зброю, вилучену окружними урядами та судами у цивільного населення, «для вишколу та виконування служби січовиками» (ДАЗО, ф. 3, оп. 1, спр. 15: 3). Внаслідок проведеної у вересні 1938 р. мобілізації, а згодом демобілізації чехословацької армії певна частина зброї, боєприпасів та військового обладнання опинилася «на руках» у населення. Своїм циркуляром на адресу окружних урядів, поліційної дирекції та крайової команди жандармерії в Хусті від 2 лютого 1939 р. МВС Карпатської України визначило 20 лютого 1939 р. як крайню дату для здачі населенням привласнених частин військового однострою та озброєння у розпорядження жандармерії та державної поліції, після чого мала наступити судова відповідальність для нелегальних власників зброї (Карпатська Україна (1938–1939). Збірник архівних документів і матеріалів, 2009: 148-149). Водночас ОНОКС прохала прем'єра дозволити закупити певну кількість зброї для відділів Січі, мотивуючи це тим, що «забезпечення порядку Карпатської України може заручити лише озброєна Карпатська Січ» (ДАЗО, ф. 3, оп. 1, спр. 15: арк. 4).

Однак уряд А. Волошина не поспішав виконати ці прохання січового керівництва, побоюючись загострення відносин із місцевим чехословацьким командуванням, яке принципово виступало проти озброєння Карпатської Січі. Водночас, як стверджував член січового штабу оунівець Євген Врецьона, автономна влада саботувала пропозиції чеських фірм щодо продажу зброї ОНОКС (Врецьона, 1949:3). Розуміючи усю складність міжнародного становища Карпатської України, А. Волошин покладав значні сподівання на допомогу чехословацьких військ в обороні краю. Зокрема, він підтримував приязні стосунки із командиром 12-ї піхотної дивізії бригадним генералом Олегом Сватком, який

згідно із затвердженою наприкінці листопада 1938 р. новою структурою оборони ЧСР був призначений комісаром оборони краю.

Аби підштовхнути уряд, у середині січня 1939 р. січовики провели демонстрації під гаслами «Січі зброю!». Однак це не дало результату. Відтак, керівництво Карпатської Січі було змушене шукати інші шляхи забезпечення свого особового складу зброєю. Незважаючи на невеликі за розмірами постачання зброї та боєприпасів, які за допомогою зусиль окремих членів ОУН нелегальним шляхом здійснювалися із Польщі на Закарпаття, напередодні вторгнення Угорщини відділи Карпатської Січі були кепсько озброєні та не готові до тривалого протистояння з регулярною армією противника. Загалом, за різними даними, Головна Команда Карпатської Січі, станом на початок березня 1939 р., встигла таємно придбати з різних джерел від 200 до 400 револьверів (переважно калібру 6,35 мм) із 2,5 тис. набойів і три німецькі автоматичні пістолети Бергмана МР-18 з невеликою кількістю патронів. Разом із 10 гвинтівками Манліхера та кількома ручними гранатами складалось усе озброєння Січі напередодні угорського нападу (*На зов Києва: Український націоналізм в Другій світовій війні, 1985: 52, 82; Врецьона, 1949: 3*).

Важливою подією, яка підбила підсумки перших етапів формування Карпатської Січі як військової організації, став її ІІ крайовий з'їзд, що відбувся у Хусті 19 лютого 1939 р. за участю, за різними оцінками, від 6,7 тис. до 10 тис. січовиків/січовичок із усіх округ Карпатської України (*Наступ, 23 лютого 1939: 3; Нова Свобода, 21 лютого 1939: 3; Державний архів Закарпатської області, ф. 18, оп. 3, спр. 105: 18*). Захід став потужною маніфестацією, що мала на меті продемонструвати українську військову силу перед обличчям агресивних намірів Угорщини та Польщі, а також спроб Праги встановити жорсткіший контроль над автономним краєм. Після служби Божої в греко-католицькій церкві організовані частини Карпатської Січі пройшли вулицями міста до будинку автономного уряду, ГК Карпатської Січі та «Січової Гостинниці», де відбулась офіційна частина з'їзду. Після урочистої частини у приміщенні «Січової Гостинниці» відбувся з'їзд окружних і районних командантів Карпатської Січі, де в якості почесних гостей були також присутні прем'єр А. Волошин, міністр Ю. Ревай, представники ПУНу генерал В. Курманович та Я. Барановський.

У резолюції II з'їзду окремий пункт вимагав від уряду включення до крайового бюджету статті про витрати на розбудову Карпатської Січі як військового формування та її озброєння. Водночас було оголошено про початок загально-крайової акції збору грошових коштів серед населення на оборону Карпатської України. У військовій сфері від автономного уряду також вимагалось здійснити підготовчі заходи для відокремлення солдатів, підстаршин і старшин чехословацької армії українського походження в окрему «територіальну армію» Карпатської України з українським командуванням. Окрім цього, передбачалось передати повноваження служби безпеки, жандармерії та фінансової сторожі в українські руки, створивши для цього єдину державну службу безпеки, до якої Карпатська Січ мала делегувати своїх представників (*Центральний державний архів вищих органів влади і управління України, ф. 3575, оп. 1, арк. 39–41*).

У контексті планів розбудови Карпатської Січі як зародка української регулярної армії привертає увагу стаття «Військові проблеми Карпатської України», що з'явилася у газеті «Нова Свобода» 11 березня 1939 р. Її автор залишився невідомим, однак стилістика та мова тексту дуже схожі на воєнно-теоретичні студії начальника військового штабу Карпатської Січі полковника Михайла Колодзінського з його акцентами на «мілітарно сильному, войовничому народі, який користується всіма духовними і матеріальними благами природи» та «має місце під сонцем», може бути «спільником інших народів і держав, зокрема сильних, виходити на шахівницю міжнародних подій» тощо. В душі імперіалістичних концепцій М. Колодзінського тут йшлося про початок шляху української нації до побудови «великої української імперії» від Каспію та Кавказьких гір до Татр у Словаччині. «Великий Український народ зрозумів, що його геополітичні обставини є такі, що він може і повинний існувати лише як народ мілітаристичний. А тому для конечної перемоги над історичним ворогом необхідна негайна мілітарна підготовка цілої української нації» (*Нова Свобода, 11 березня 1939; 3-4*).

Однак, усвідомлюючи обмежені можливості парамілітарної Карпатської Січі для досягнення цього величного ідеалу в конкретних воєнно-політичних умовах на Закарпатті, автор [очевидно, М. Колодзінський] пропонував тимчасове рішення – в рамках правового поля Чехо-Словаччини створити територіальну

армію Карпатської України. Покликаючись на норми чехословацької Конституції, він закликав празький уряд призначити одного із карпатоукраїнських державних секретарів на посаду другого помічника федерального міністра національної оборони (першим мав бути делегат від Словаччини), який мав забезпечити комплектування чехословацьких військових частин і з'єднань на території Карпатської України переважно вихідцями з місцевого населення. Своєрідна «українізація» чехословацького східного угруповання мала бути лише першим кроком до формування повноцінної української армії з окремим командуванням та офіцерським корпусом, що на випадок війни підпорядковувалася би головному командуванню збройних сил ЧСР. У такий спосіб М. Колодзінський пропонував федералізувати стратегічно важливий для Праги сектор оборони, увівши до нього український та словацький компоненти. На його думку, це мало відповідати як українським, так і загальнодержавним інтересам, адже «українцям залежить на існуванні ЧСР, її загальної збройної сили, як також і сили українського народу в Карпатській Україні» (*Нова Свобода*, 12 березня 1939: 3-4).

Однак ця пропозиція з'явилася вкрай запізно, перед самою розв'язкою долі міжвоєнної ЧСР. Окрім цього, протягом усього автономного періоду празьке Міністерство національної оборони Чехо-Словаччини усіляко протидіяло намаганням словаків та українців «федералізувати» чехословацьку армію шляхом розподілу її на три автономні складові чи спробам установити принаймні частковий контроль над чехословацькими військовими формуваннями, розміщеними в автономних краях (*Straka, 2007: 131; Vojenské dějiny Československa, 1987: 549–550*). Центральний уряд розглядав армію як запоруку збереження територіальної цілісності республіки і твердо протистояв відбіжним тенденціям у цій сфері.

Нестача зброї була головною перешкодою на шляху до організаційної розбудови Карпатської Січі, вишколу її особового складу та перетворення із військової організації на справжні збройні сили Карпатської України. Серед головних причин такого стану слід визначити наступні:

- 1) відсутність у Карпатській Україні власної юридично-правової бази діяльності Карпатської Січі як військового формування автономного краю;

2) негативне ставлення чехословацького військового командування до можливості озброєння відділів ОНОКС;

3) відсутність цілеспрямованої політики автономного уряду А. Волошина у справі озброєння Карпатської Січі;

4) невдачі української еміграції та ОУН із здобуття зброї для січовиків за кордоном.

Усі ці фактори в сукупності призвели до того, що у вирішальний момент початку угорського вторгнення до краю Карпатська Січ, незважаючи на свою чисельність (10 – 15 тис. осіб), виявилась не в змозі чинити тривалий збройний опір регулярним частинам угорської армії. Зброю довелося захоплювати в надзвичайно короткий проміжок часу у частин чехословацької армії що відступають. Врешті-решт, це призвело до кривавої трагедії Карпатської України та її захисників.

Незважаючи на існування певних розбіжностей між автономним урядом та керівництвом Карпатської Січі щодо тактики і стратегії українського руху на Закарпатті, його відносин із Прагою та Варшавою, звинувачення радикальних членів командування ОНОКС у підготовці перевороту проти уряду А. Волошина з боку деяких мемуаристів (*Росоха, 2001; Шандор, 1996: 306-307, 325*) не знайшли на сьогодні документального підтвердження. Намагання окремих авторів пов'язувати «змовницькі плани» членів штабу ОНОКС зі збройним конфліктом між Карпатською Січчю та чехословацькими військами в Хусті 13-14 березня 1939 р. та начебто спробами повалення уряду Волошина були спростовані нами в окремому дослідженні (*Пагіря, 2019: 21-37; Пагіря, 2020: 137-167*). Насправді, як свідчать документи, у конфлікті з чехословацькими військами на чолі з генералом Левом Прхалою уряд Августина Волошина і керівництво Карпатської Січі в ті дні перебували по один бік. Саме український прем'єр-міністр в ніч з 13 на 14 березня 1939 р. перед загрозою угорського вторгнення видав письмовий наказ про передачу частину озброєння та боєприпасів зі складів чехословацької жандармерії відділам Карпатської Січі.

Вже після початку широкомасштабної збройної агресії Угорщини уряд Августина Волошина безуспішно намагався переконати командира 12-ї чехословацької дивізії Олега Сватека очолити оборону Карпатської України (*Нова Свобода, 16 березня 1939: 1*). За повідомленням німецького консула в Хусті Гамількара

Гофмана, генерал був готовий обороняти країну від угорського нападу, якби з Праги не надійшов протилежний наказ (*Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, Ministerien, R103421: 1*). «Чеський штаб відповів, що захищати Підкарпатську Русь належить лише в тому разі, якщо цього вимагатиме Німеччина. Оскільки німці не видавали наказів щодо захисту Підкарпатської Русі, оборону краю перебрала на себе «Січ», – ішлося в розвідувальному донесенні 2-го відділу Головного штабу ВП за 16 березня 1939 р. (*Archiwum Akt Nowych, Sztab Główny w Warszawie, cz. I, sygn. 616/362: 83-84*). Дотримуючись інструкцій вищого командування, Олег Сватек у кінцевому підсумку відмовився від позиції карпатоукраїнської влади і невдовзі переїхав разом зі штабом дивізії у Словаччину.

Увечері 14 березня 1939 р., вже після проголошення урядом незалежності Карпатської України, у помешканні Августина Волошина відбулася нарада за участю провідних діячів краю і старшин Карпатської Січі для обговорення міжнародно-політичного становища молодой держави та організації її оборони проти наступу угорських військ. За свідченням полковника Сергія Єфремова, офіційно призначеного 15 березня 1939 р. командувати збройними силами Карпатської України, під час дискусії було одностайно вирішено розпочати збройний спротив. Водночас було ухвалено відхилити угорський ультиматум, переданий того ж вечора, а з метою затягування часу вислати до Будапешту дипломатичну місію на чолі з Юліаном Брацкайком для проведення переговорів про можливість припинення бойових дій на території краю. Угорському військовому делегатові капітану Вільмошеві Віллердінгу було заявлено, що уряд Карпатської України добровільно владу Угорщині не передасть і хоче вести переговори з урядом у Будапешті про можливість припинення наступу угорської армії на Закарпатті (*Єфремов, 2009: 20–21; Карпатська Україна (1938–1939). Збірник архівних документів і матеріалів, 2009: 114; ДАЗО, ф. 6, спр. 76497фп, т. 2: 133зв; Hadtörténelmi Levéltár, VKF. 1939. eln. 1 oszt. 4065: 634*).

Михайло Бажанський, який працював редактором «Урядового вісника» Карпатської України, стверджував, що ввечері 14 березня 1939 р. А. Волошин передав йому документ, яким проголошував Карпатську Січ армією уряду Карпатської України. Однак, з огляду на подальші події, він так і не був опублікований.

Прем'єр, мовляв, хотів зробити це ще у січні-лютому 1939 р., однак його постійно відраджували це робити через конфлікти з керівництвом Карпатської Січі (*Бажанський, 1995: 19*).

Зрештою, після проголошення незалежності Карпатської України її уряд приступив до організації збройних сил. Уранці 15 березня 1939 р. військовий міністр Карпатської України Степан Клочурак видав свій перший наказ «Про формування штатів управління», яким створювалася Національна Оборона Карпатської України на чолі з вже згадуваним полковником Сергієм Єфремовим. Одночасно було призначено генеральний штаб у складі 11 осіб на чолі з полковником Михайлом Колодзінським. Карпатська Січ стала «хребтом» для формування збройних сил Карпатської України, до яких також увійшли добровольці та українці з чехословацького війська (*Пагіря, 2020: 118–153*).

Серед учасників подій та істориків немає єдності щодо позиції прем'єр-міністра Августина Волошина в питанні збройного опору угорському вторгненню. Одні, як Юліан Химинець, вважали, що він «дав наказ своїй армії боронити державу від поневолення» (*Химинець, 1984: 103*). Інші це заперечували. Наприклад, на переконання Миколи Бандусяка, прем'єр був свідомий того, що «будь-який герць із дивізією гонведів приречений на поразку» і «здоровий глузд не дозволяв марно проливати кров» (*Бандусяк, 1991*). Прихильником цієї ж версії був Володимир Бірчак, який стверджував, що перед від'їздом із Хуста вранці 16 березня 1939 р. Волошин видав командуванню Січі наказ не чинити опору угорським військам, при цьому начебто зазначивши: «Проти нас іде правильна малярська армія, проти якої не встояти неправильній, наборзі зорганізованій Січі. Не бийтеся, а бережіть ваш найцінніший дар – життя. Вашого життя й вашої праці потребує Україна більше, як вашої смерті». Втім Карпатська Січ, як свідчив Бірчак, начебто не послухалася цього наказу й оголосила карпатоукраїнського лідера «зрадником» (*Бірчак, 1940: 77*). Теза про «зраду» А. Волошина досить популярна також у публікаціях русиноцентричних і деяких чеських авторів (*Encyclopedia of Rusyn History and Culture, 2002: 60; Пон, 2006: 204; Пон, 2008: 47; Rychlík, 2016: 81*). Однак наведені вище спогади полковника С. Єфремова, який був учасником останніх нарад за участю Волошина, спростовують це твердження.

Натомість вони свідчать, що останній був прихильником поєднання дипломатичних і військових заходів у захисті суверенітету Карпатської України.

Представник українського уряду в Празі Вікентій Шандор гадував, що Волошин як священник і м'яка людина певний час вагався оголошувати заклик до збройного опору угорським військам, який не мав жодних шансів на успіх і загрожував численними жертвами. Однак після численних телефонних дзвінків і консультацій таки ухвалив рішення про захист країни та формування Національної Оборони Карпатської України (Shandor, 1997: 199–200). Документальне підтвердження того, що карпато-український уряд узяв на себе відповідальність за збройний опір угорському вторгненню, міститься в одній із телеграм Волошина на адресу Німеччини від 15 березня 1939 р.: *«Уряд Карпатської України наказав головному командуванню збройних сил організувати оборону країни. Бойові дії вже розпочалися. Цивільне населення, не маючи достатньо зброї, дає гідну й героїчну відсіч загарбникам. Українські збройні сили, які тільки створюються, усе ж можуть витіснити угорські війська із зайнятих ними територій»* (Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, Politische Beziehungen der Karpatho-Ukraine zu Deutschland, vol. IV, 127, R. 103408: 30). Згодом в інтерв'ю «The Exchange Telegraph» на території Румунії Волошин визнав, що уряд Карпатської України не зміг протягом кількох годин створити армію, однак населення продовжувало опір і боротьба тривала по всьому краю (The New York Herald Tribune, 18 March, 1939: 1).

Висновки. Ще на етапі формулювання вимог до чехословацької влади щодо надання автономії Підкарпатській Русі у вересні 1938 р. Августин Волошин як лідер ПУЦНР включив питання національної оборони до програми українського руху в краї, розділяючи погляди закарпатських націоналістів на необхідність формування української парамілітарної організації з метою захисту населення краю від зовнішніх і внутрішніх загроз. Ставши на чолі автономного уряду 26 жовтня 1938 р., А. Волошин ініціював перетворення створеної 4 вересня 1938 р. Української Національної Оборони у загальнокрайову напіввійськову організацію – Карпатську Січ, яка розглядалась як зародок майбутніх збройних сил Карпатської України. Хоча у стратегічному плані уряд Волошина робив ставку на чехословацькі сили

безпеки та оборони у захисті кордонів автономного краю від гібридних і конвенційних загроз з боку сусідніх Угорщини та Польщі, він водночас всіляко сприяв розбудові Карпатської Січі як центру доармійської підготовки населення та вишколу національних військових кадрів. На тлі посилення тертя між Хустом і Прагою на початку 1939 р. автономна влада почала також розглядати Карпатську Січ як певну протизагрозу зростаючій владі чехословацьких військових на чолі з генералом Левом Прхалою. В умовах драматичного розпаду Чехо-Словацької Республіки та проголошення незалежності Карпатської України 14-15 березня 1939 р. уряд Августина Волошина ухвалив важливі воєнно-політичні рішення щодо формування збройних сил молодшої держави – Національної Оборони Карпатської України на чолі з полковником Сергієм Єфремовим та початку збройного спротиву вторгненню угорських військ. Водночас у вкрай складних геополітичних обставинах президент Карпатської України та його уряд шукали політико-дипломатичні шляхи її міжнародного захисту та порятунку перед обличчям угорської агресії (Пагіря, 2019: 8–19).

Використані посилання

- Архів Управління Служби безпеки України в Закарпатській області.
Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ).
Державний архів Закарпатської області (ДАЗО).
Центральний державний архів вищих органів влади і управління України.
Archiwum Akt Nowych
Archiv Kanceláře prezidenta republiky
Hadtörténelmi Levéltár
Politisches Archiv des Auswärtigen Amts
Vojenský historický archiv
Діло.
Наступ.
Нова Свобода.
Проблем.
Урядовий вісник.
Lidové Noviny
The New York Herald Tribune
Бажанський М. (1995). *Моя Карпатська Україна: синхронізація неповторних подій*. К. – Нью-Йорк : Світовид.
Бандусяк М. (1991). Августин Волошин: політичний авантюрист чи патріот рідного краю. *Карпатський край*. 9 липня.
Бірчак В. (1940). *Карпатська Україна. Споми́ни й переживання*. Прага: Нація в поході.

Вегеш М. М., Віднянський С. В. (2022). *Августин Волошин: Монографія / Видання п'яте, доопрацьоване і змінене*. Ужгород–Київ: РІК-У, Інститут історії України НАН України.

Вегеш М.М., Віднянський С.В. (2020). *Августин Волошин – «батько карпатоукраїнського народу»*. К.: Парламентське видавництво.

Віднянський С. В., Вегеш М. М. (2021). *Августин Волошин і Карпатська Україна в історії українського державотворення: монографія*. Київ: НАН України, Інститут історії України, 2021.

Врецьона Є. (1949). Спогади із Закарпаття. *Гомін України*. 4 червня.

Енциклопедія історії та культури карпатських русинів (2010). Укл. П. Р. Магочій, І. Поп; Заг. ред. П. Р. Магочій. Ужгород.

Єфремов С. (2009). *Бої 14–15 березня 1939 року на Карпатській Україні / Ред. та вступ. стаття М. Мушинки*. Ужгород: Гражда.

Гірняк Л. (1979). *На стежках історичних подій. Карпатська Україна і наступні роки*. Спогади і матеріали. Нью-Йорк.

Карпатська Україна (1938–1939). Збірник архівних документів і матеріалів. (2009). Упоряд. М. Делеган, С. Вискварко. Ужгород: Карпати.

Карпатська Україна в боротьбі. (1939). Відень.

На зов Києва: Український націоналізм в Другій світовій війні (1985). Збірник статей. Торонто-Нью-Йорк, 1985.

Пагіря О. (2020). Від співпраці до ворожнечі: протистояння Карпатської Січі та чехословацьких органів безпеки на зламі 1938–1939 рр. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність* / гол. ред. Ігор Соляр; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів. Вип. 33. С. 90–110.

Пагіря О. (2020). Війна за спадщину святого Іштвана: збройний конфлікт у Карпатській Україні в середині березня 1939 року. *Угорсько-українське пограниччя: етнополітичні, мовні та релігійні критерії самоідентифікації населення: монографія* / [від. ред. І. Патер; упоряд.: О. Муравський, М. Романюк]; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів. С. 118–153.

Пагіря О. (2016). «Гібридна війна» Угорщини та Польщі проти Карпатської України у 1938–1939 рр. *Український визвольний рух*. № 21. Львів. С. 292–323.

Пагіря О. (2019). Зовнішньополітичні маневри уряду Карпатської України в умовах угорської агресії (середина березня 1939 р.). *Науковий вісник Ужгородського університету, серія «Історія»*, вип. 2 (41). С. 8–19.

Пагіря О. (2010). *Карпатська Січ: військове формування Карпатської України*. Науково-популярне видання. К.: «Темпора».

Пагіря О. (2020). *Карпатська Україна в документах Другої Чехо-Словацької Республіки: у 2 кн. / перекл. із чеської Ірина Забіяка; картограф Дмитро Вортман*. Кн. 1. Львів: Україна Модерна; Видавництво Українського Католицького Університету.

Пагіря О. (2020). Інструмент електоральної мобілізації: участь Карпатської Січі у проведенні виборів до Союму Карпатської України 12 лютого 1939 р. *Науковий вісник Ужгородського університету, серія «Історія»*. № 2 (43). С. 61–74.

Пагіря О. (2019). Події 13–14 березня 1939 р. в Хусті: путч, повстання чи збройний конфлікт? *Карпатська Україна – незалежна держава. Матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої 80-річчю проголошення незалежності Карпатської України (Ужгород, 14–15 березня 2019)*. Ужгород. С. 21–37.

Пагіря О. (2019). Співпраця чехословацьких військових і «Карпатської Січі» у протидії диверсійним акціям Польщі й Угорщини проти Карпатської України (1938-1939). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. С. 97–122.

Пап Пугач С. (1976). Пластовий Альманах: 3 нагоди п'ятдесятиріччя Українського Пласту на Закарпатті 1921-1971. Рим.

Поп И. (2006). *Энциклопедия Подкарпатской Руси*. Ужгород.

Поп И. (2008). *Подкарпатская Русь – Карпатська Україна – Kárpátaljai Területi – Закарпатська Україна. (1938-1945 гг.)*. Ужгород.

Росоха С. (2001). *Спомини: Події та люди на моєму життєвому шляху* / Уклад. В. Худанич. Торонто-Ужгород: Мистецька лінія.

Сарвадій І. (1984). *Змова проти уряду Карпатської України*. Нью-Йорк.

Химинець Ю. (1984). *Закарпаття – земля української держави*. Нью-Йорк, 1984.

Шандор В. (1996). *Спомини. Т. 1: Карпатська Україна. 1939–1945*. Ужгород, 1996.

Штефан А. (1973). *За правду і волю. Спомини і дещо з історії Карпатської України*. Торонто.

Encyclopedia of Rusyn History and Culture. (2002). / Ed. P. R. Magocsi, I. Pop. Toronto.

Małkiewicz A. (2013). *Samobójstwo demokracji: Czechosłowacja w okresie II Republiki 1938-1939* / Polsko-Czeskie Towarzystwo Naukowe. Zielona Góra: Univ. Zielonogórski.

Rychlík J., Rychlíková M. (2016). *Podkarpatská Rus v dějinách Československa 1918–1946*. Vyšehrad, Praha.

Shandor V. (1997). *Carpatho-Ukraine in the Twentieth Century. A Political and Legal History*. Harvard University Press.

Sokolovič P. (2009). *Hlinkova Garda. 1938-1945* / Ústav pamäti národa. Bratislava.

Straka K. (2007). *Československá armáda pilíř obrany státu z let 1932-1939* / Ministerstvo obrany České republiky. Praha.

Tomášek D. (1988). *Deník druhé republiky*. Praha, Naše vojsko.

Vojenské dějiny Československa (1918-1939). (1987). Díl 3. Praha : Naše vojsko.

References

- Arkhip Upravlinnia Sluzhby bezpeky Ukrainy v Zakarpatskii oblasti (ukr.)
Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy. (ukr.)
Derzhavnyi arkhiv Zakarpatskoi oblasti. (ukr.)
Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady i upravlinnia Ukrainy. (ukr.)
Archiwum Akt Nowych (pol.).
Archiv Kanceláře prezidenta republiky (czech)
Hadtörténelmi Levéltár (hun.).
Politisches Archiv des Auswärtigen Amts (germ.).
Vojenský historický archiv (czech).
Dilo. (ukr.)

- Nastup. (ukr.)
 Nova Svoboda. (ukr.)
 Proboiem. (ukr.)
 Uriadovi visnyk. (ukr.)
 Lidově Noviny. (czech)
 The New York Herald Tribune
 Bazhanskyi M. (1995). *Moia Karpatska Ukraina: synkhronizatsiia nepovtornykh podii*. K.-Niu-Iork : Svitovyd. (ukr.)
 Bandusiak M. (1991). Avhustyn Voloshyn: politychnyi avantiuryst chy patriot ridnoho kraiu. *Karpatskyi kraj*. 9 lypnia.
 Birchak V. (1940). *Karpatska Ukraina. Spomyny y perezhyvannia*. Praha: Natsiia v pokhodi. (ukr.)
 Vehesh M. M., Vidnianskyi S. V. (2022). *Avhustyn Voloshyn: Monohrafiia / Vydannia p'iate, doopratsovane i zminene*. Uzhhorod–Kyiv: RIK-U, Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. (ukr.)
 Vehesh M.M., Vidnianskyi S.V. (2020). *Avhustyn Voloshyn – «batko karpatokrainskoho narodu»*. K.: Parlamentske vydavnytstvo. (ukr.)
 Vidnianskyi S. V., Vehesh M. M. (2021). *Avhustyn Voloshyn i Karpatska Ukraina v istorii ukrainskoho derzhavotvorennia: monohrafiia*. Kyiv: NAN Ukrainy, Instytut istorii Ukrainy, 2021. (ukr.)
 Vretsona Ye. (1949). Spohady iz Zakarpattia. *Homin Ukrainy*. 4 chervnia. (ukr.)
Entsyklopediia istorii ta kultury karpatskykh rusyniv (2010). Ukl. P. R. Mahochii, I. Pop; Zah. red. P. R. Mahochii. Uzhhorod. (ukr.)
 Yefremov S. (2009). *Boi 14–15 bereznia 1939 roku na Karpatskii Ukraini* / Red. ta vstup. statia M. Mushynky. Uzhhorod: Grazhda. (ukr.)
 Hirniak L. (1979). *Na stezhkakh istorychnykh podii. Karpatska Ukraina i nastupni roky. Spohady i materialy*. Niu-Iork. (ukr.)
Karpatska Ukraina (1938–1939). Zbirnyk arkhivnykh dokumentiv i materialiv. (2009). Uporiad. M. Delehan, S. Vyskvarko. Uzhhorod: Karpaty. (ukr.)
Karpatska Ukraina v borotbi. (1939). Viden. (ukr.)
Na zov Kyieva: Ukrainskyi natsionalizm v druhii svitovii viini. (1985). Zbirnyk statei. Toronto-Niu-Iork, 1985. (ukr.)
 Pahiria O. (2020). Vid spivpratsi do vorozhnechi: protystoiannia Karpatskoi sichi ta chekhoslovatskykh orhaniv bezpeky na zlami 1938–1939 rr. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist* / hol. red. Ihor Soliar; NAN Ukrainy, Instytut ukrainoznavstva im. I. Kryp'iakevycha. Lviv. Vyp. 33. S. 90-110. (ukr.)
 Pahiria O. (2020). Viina za spadshchynu sviatoho Ishtvana: zbroinyi konflikt u Karpatskii Ukraini v seredyni bereznia 1939 roku. *Uhorsko-ukrainske pohranychchia: etnopolitychni, movni ta relihiini kryterii samoidentyfikatsii naselennia: monohrafiia* / [vid. red. I. Pater; uporiad.: O. Muravskiy, M. Romaniuk]; NAN Ukrainy, Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha. Lviv. S. 118-153. (ukr.)
 Pahiria O. (2016). «Hibrydna viina» Uhorschchyny ta Polshchi proty Karpatskoi Ukrainy u 1938-1939 rr. *Ukrainskyi vyzvolnyi rukh*. №21. Lviv. S. 292-323. (ukr.)
 Pahiria O. (2019). Zovnishnopolitychni manevry uriadu Karpatskoi Ukrainy v umovakh uhorskoi ahresii (seredyna bereznia 1939 r.). *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu, seriia «Istoriia»*, vyp. 2 (41). S. 8-19. (ukr.)
 Pahiria O. (2010). *Karpatska Sich: viiskove formuvannia Karpatskoi Ukrainy*. Naukovo-populiarne vydannia. K.: «Tempora». (ukr.)

Pahiria O. (2020). *Karpatska Ukraina v dokumentakh Druhoi Chekho-Slovatskoi respubliky: u 2 kn.* / perekl. iz cheskoj Iryna Zabiia; kartohraf Dmytro Vortman. Kn. 1. Lviv: Ukraina Moderna; Vydavnytstvo Ukrainskoho Katolytskoho Universytetu. (ukr.)

Pahiria O. (2020). Instrument elektoralnoi mobilizatsii: uchast Karpatskoi Sichi u provedenni vyboriv do Soimu Karpatskoi Ukrainy 12 liutoho 1939 r. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu, serii «Istoriia»*. № 2 (43). S. 61-74. (ukr.)

Pahiria O. (2019). Podii 13–14 bereznia 1939 r. v Khusti: putch, povstannia chy zbroinyi konflikt?. *Karpatska Ukraina – nezalezhna derzhava. Materialy mizhnarodnoi naukovoï konferentsii, prysviachenoï 80-richchii proholoshennia nezalezhnosti Karpatskoi Ukrainy (Uzhhorod, 14–15 bereznia 2019)*. Uzhhorod. S. 21–37. (ukr.)

Pahiria O. (2019). Spivpratsia chekhoslovatskykh viiskovykh i "Karpatskoi Sichi" u protydii dyversiinym aktsiiam Polshchi y Uhorshchyny proty Karpatskoi Ukrainy (1938-1939). *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*. S.97–122. (ukr.)

PapPuhach S. (1976). *Plastovyï Almanakh: Z nahody p'iatdesiatyrichchia Ukrainskoho Plastu na Zakarpatti 1921-1971*. Rym. (ukr.)

Pop Y. (2006). *Entsyklopediia Podkarpatskoi Rusy*. Uzhhorod. (ukr.)

Pop Y. (2008). *Podkarpatskaia Rus – Karpatska Ukraina – Kárpátaljai Területi – Zakarpatska Ukraina*. (1938-1945 hh.). Uzhhorod. (rus.)

Rosokha S. (2001). *Spomyny: Podii ta liudy na moiemu zhyttievomu shliakhu*. Uklad. V. Khudanych. Toronto-Uzhhorod: Mystetska liniia. (ukr.)

Sarvadii I. (1984). *Zmova proty uriadu Karpatskoi Ukrainy*. Niu-Iork. (ukr.)

Khymynets Yu. (1984). *Zakarpattia – zemlia ukraïnskoi derzhavy*. Niu-Iork, 1984. (ukr.)

Shandor V. (1996). *Spomyny. T. 1: Karpatska Ukraina. 1939–1945*. Uzhhorod, 1996. (ukr.)

Shtefan A. (1973). *Za pravdu i voliu. Spomyny i desho z istorii Karpatskoi Ukrainy*. Toronto. (ukr.)

Encyclopedia of Rusyn History and Culture. (2002). / Ed. P. R. Magocsi, I. Pop. Toronto.

Małkiewicz A. (2013). *Samobójstwo demokracji: Czechosłowacja w okresie II Republiki 1938-1939* / Polsko-Czeskie Towarzystwo Naukowe. Zielona Góra: Uniw. Zielonogórski. (pol.)

Rychlík J., Rychlíková M. (2016). *Podkarpatská Rus v dějinách Československa 1918–1946*. Vyšehrad, Praha. (czech)

Shandor V. (1997). *Carpatho-Ukraine in the Twentieth Century. A Political and Legal History*. Harvard University Press. (slov.)

Sokolovič P. (2009). *Hlinkova Garda. 1938-1945 / Ústav pamäti národa*. Bratislava. (slov.)

Straka K. (2007). *Československá armáda pilíř obrany státu z let 1932-1939 / Ministertvo obrany České republiky*. Praha. (czech).

Tomášek D. (1988). *Deník druhé republiky*. Praha, Naše vojsko. (czech).

Vojenské dějiny Československa (1918-1939). (1987). Díl 3. Praha : Naše vojsko. (czech).

Pahiria O.

**AVGUSTYN VOLOSHYN AND THE PROBLEM OF MILITARY
DEVELOPMENT IN CARPATHO-UKRAINE (1938 – 1939)**

Drawing on archival sources, memoirs, and press materials, the article reveals one of the little-known aspects of the multifaceted activities of Avgustyn Voloshyn, as the head of the autonomous government and the president of Carpatho-Ukraine, namely, his policies on the military development in Transcarpathia in 1938–1939. In strategic terms, the Voloshyn government relied upon Czechoslovak defence and security forces when it came to the defence of the frontiers of the autonomous province against both hybrid and conventional threats originating from neighbouring Hungary and Poland. At the same time, the autonomous authorities assisted in the development of the paramilitary organization of Carpathian Sich as a pre-army training school for the general population, as well as a centre for preparing Ukrainian national military personnel. In political terms, the Voloshyn government viewed Carpathian Sich as a counterweight against the increasing powers of the Czechoslovak military in the region led by the controversial Czech general Lev Prchala, as well as a non-state instrument of mass political mobilization in the run-up to the regional elections held on 12 February 1939. On the other hand, the Voloshyn government did not pay much attention to the institutional development of Carpathian Sich as a military formation and failed to resolve the issue with the provision of weapons and ammunition. The organization acted based on its internal regulations and not because of any separate law or a governmental decree giving it the status of self-defence forces / armed forces of Carpatho-Ukraine, as it was the case in neighbouring Slovakia with the Hlinka Guard. Only during the final dissolution of the Czechoslovak Republic and the proclamation of Carpatho-Ukraine as an independent state on 14-15 March 1939, the Voloshyn government adopted important decisions to establish the armed forces of the newly-born republic – the National Defence of Carpatho-Ukraine commanded by colonel Serhii Yefremov, as well as the beginning of armed resistance to the Hungarian invasion of the region.

Keywords: Czechoslovak crisis, Munich conference, Podkarpatska Rus, Carpatho-Ukraine, Avgustyn Voloshyn, Carpathian Sich, Organization of Ukrainian Nationalists.

**ІНСТИТУЦІЙНА СИСТЕМА ПОЛЬСЬКОЇ ДЕРЖАВИ
НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ ЯК ОБ'ЄКТ РОЗВІДУВАЛЬНОЇ
ТА ДИВЕРСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СПЕЦСЛУЖБ УРСР І СРСР
у 20 – 30-х РОКАХ ХХ ст.:
ЗДОБУТКИ ТА ВИКЛИКИ ДЛЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ
ІСТОРІОГРАФІЇ**

У статті критично узагальнено підходи вітчизняних дослідників до визначення політики та дій спеціальних служб Української Радянської Соціалістичної Республіки та Союзу Радянських Соціалістичних Республік проти інституційної системи Польської держави на західноукраїнських землях у 20 – 30-ті роки минулого століття.

Показано історичну ретроспективу розвитку тих партійних і державних органів спеціальних служб УРСР та СРСР, дії яких були направлені проти становлення та функціонування Польської Республіки на західноукраїнських етнічних землях, які опинилися у межах цієї держави у результаті поразки національно-визвольних змагань 1917 – 1923 рр.; діяльність Всеросійської надзвичайної комісії з боротьби з контрреволюцією і саботажем, Закордонного відділу ЦК ВКП(б) України, Іноземного відділу ОДПУ СРСР та військової розвідки щодо організації нелегальної роботи, здійснення агентурних, розвідувальних і контррозвідувальних операцій, диверсій та терористичних актів, виокремлено причини та методи такої діяльності. Також показано висвітлення українською історіографією системи підготовки та застосування відповідних агентурних кадрів.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що вперше в українській історіографії не тільки узагальнено наукові здобутки останніх двох десятиліть у розкритті радянської розвідувальної та диверсійної діяльності проти Польщі у Східній Галичині та Західній Волині впродовж 20 – 30-х років ХХ ст., а визначено гуманітарні виклики, які не втрачають своєї актуальності на третьому році широкомасштабної агресії росії проти України.

Методологічною основою статті є історичний, системний та функціональний принципи наукового пізнання, загальнофілософські, загальнонаукові та спеціально-наукові методи та міждисциплінарний дослідницький підхід для розкриття складної наукової проблематики.

Ключові слова: диверсійна діяльність, Польська Республіка, Радянський Союз, розвідувальна діяльність, спецслужби.

Постановка проблеми. Проблема використання усього арсеналу розвідувальних та диверсійних засобів радянськими спеціальними службами Радянського Союзу для дестабілізації внутрішнього становища суміжних територій Польської держави із домінуючим українським населенням впродовж 20 – 30-х років минулого століття є не лише теоретичною проблемою узагальнення відповідної історіографії, але також має прикладне значення для аналізу сучасної політики російської федерації як проти України, так і Польщі, у реаліях реалізації реваншистського зовнішньополітичного курсу президента в. путіна останньої чверті ХХІ ст. Українська наука в умовах сучасної російсько-Української війни не тільки потребує узагальнення та систематизації відповідних робіт історичного та юридичного спрямування, але також повинна гідно відповідати на виклики заідеологізованого минулого, викриваючи наративи радянської та пострадянської російської історіографії.

Виклад основного матеріалу. Розпочати можна із цілком обґрунтованого твердження, що на початку 1920-х років геополітичні задуми більшовицьких урядів РРФСР та УРСР щодо Східної Галичини були нерозривно пов'язані з ідеєю світової комуністичної революції. Цю територію вони сприймали як ключову точку для подальшого розповсюдження революційних принципів до Польщі, Румунії, Німеччини, Угорщини та інших держав, що планувалося здійснити через масштабний військовий наступ (Захожай, 2010:14).

Однак слабкий вплив комуністичної ідеології на території Східної Галичини, а також військові поразки унеможливили завершення процесу її радянізації, змусивши більшовиків відкласти ці плани на майбутнє. Як зазначає З. Захожай, рішення Антанти від березня 1923 року про передачу Східної Галичини під управління Польщі сприймалося більшовиками як тимчасовий крок, а питання її територіальної приналежності розглядалося лише як питання часу (Захожай, 2010:14).

Проводячи слухні паралелі із сьогоденням, івано-франківська дослідниця Т. Галицька-Дідух наголошує, що «російський уряд продовжує політику царського і радянського режимів на дестабілізацію внутрішньополітичного становища України через створення системи агентів, підкупу політичних діячів тощо» (Галицька-Дідух, 2023:80).

Як одне із вихідних положень новітньої вітчизняної історіографії можемо взяти до уваги твердження, що «радянський уряд займався організацією нелегальної роботи, проведенням агентурних, розвідувальних і контррозвідувальних операцій, здійсненням диверсій та терористичних актів» (*Захожай, 2017:21*).

Основи радянської розвідувально-диверсійної та контррозвідувальної діяльності проти Польської держави було закладено після підписання Ризького перемир'я, коли відповідними функціями було наділено Всеросійську надзвичайну комісію з боротьби з контрреволюцією і саботажем при РНК (Раді народних комісарів) РРФСР, що вчергове вказує на квазідержавний, залежний від москви характер утвореної Української Соціалістичної Радянської Республіки згідно з декретом від 14 січня 1919 р. т. зв. Тимчасового робітничо-селянського уряду України.

Співробітники органів державної безпеки Радянської України від самого початку активно долучалися до розвідувально-диверсійної діяльності, спрямованої проти Польщі. Зокрема, у квітні 1920 року через кордон цієї країни проникали спеціальні групи розвідників у цивільному, які не лише збирали розвідувальну інформацію, але й займалися організацією підпільного руху на польських землях того часу (*Цибулькін & Рожен & Ведєнєєв & Гавриленко & Закутайло, 2011:308*).

У 1921 році відторгнення від УРСР значних територій із багатомільйонним українським населенням стало причиною того, що Комінтерн, ЦК ВКП(б) та радянський уряд взяли під свій ідейний та організаційний контроль революційний рух на землях, окупованих Польщею (*Реабілітовані історією, 2010:12*). Щодо причин формування своєрідної саме партійної зовнішньої розвідки, дослідник О. Козенюк припускає, що «необхідність створення у партійних органах підрозділу з настільки специфічними функціями, тим більше що аналогічні завдання були покликані вирішувати органи державної безпеки та військової розвідки Робітничо-Селянської Червоної армії (РСЧА), була зумовлена тим, що партійне керівництво певною мірою не довіряло співробітникам Всеукраїнської надзвичайної комісії (ВУНК) і військовій розвідці того періоду з огляду на явну політичну неоднорідність оперативного складу цих органів» (*Козенюк, 2002*).

Отже, паралельно із державними спеціальними службами новопосталим на уламках трьох імперій державам Східної та

Центральної Європи з 1920 р. серйозні проблеми почала завдавати розвідка більшовицької партії – т. зв. Закордонний відділ ЦК КП(б) України («Закордот»), згаданий у протоколі № 4 засідання ЦК КП(б)У від 21 травня 1920 року та створений відповідно до рішення вищої партійної інстанції більшовиків: «Розвідувально-інформаційну роботу зосередити при ЦК, організувавши відповідний відділ», із включенням його до системи інформаційного забезпечення військової розвідки (Козенюк, 2002).

Кураторами цієї структури виступали Ф. Кон і В. Затонський, які діяли під керівництвом члена ЦК РКП(б) та голови Виконкому Комінтерну Г. Зінов'єва (Литвин, 2022: 16).

Історик О. Скрипник фахово розкриває, що цей орган створював агентурні мережі з опорою на місцеві партійні осередки і займався веденням політичної, економічної та військової розвідки на півдні Польщі, в Галичині, Буковині, Бессарабії та інших суміжних з Радянською Україною територіях (Скрипник, 2020: 87–88).

Дотримуючись директив із Москви, «Закордот» зосередив свою діяльність на організації нападів на державні установи, об'єкти та поліцейські відділки, обеззброєнні солдатів і поліціантів, ліквідації представників влади й шляхти, а також здійсненні терористичних актів і рейдів на важливі державні об'єкти. Ці акції були спрямовані на те, щоб спровокувати польську владу до жорстких дій, які викликали б невдоволення серед місцевого українського населення. Отриманий негатив до польської влади планувалося використати для її дискредитації та піднесення народного визвольного руху з прокомуністичною орієнтацією (Реабілітовані історією, 2010:12).

Найбільш ефективною діяльністю «Закордот» була на Волині, де його основним завданням стало створення розгалуженої мережі так званих революційних трійок. Ці групи мали організовувати диверсійно-підривні загони для здійснення дестабілізаційних акцій. Збройні виступи планувалося використовувати як засіб для провокації польсько-радянської війни, що, у свою чергу, відкривало б шлях до встановлення більшовицької влади в Польщі та приєднання західноукраїнських земель до УРСР. З території радянської України на Волинь постачали не лише гроші та агітаційно-пропагандистську друковану продукцію, а й зброю та боєприпаси (Разиграєв, 2017:215).

Радянська розвідувально-диверсійна діяльність, спрямована проти Польської держави загалом і української збройної еміграції зокрема, неминуче враховувала зміну міжнародно-дипломатичної ситуації, що склалася після завершення Першої світової війни. Формування Версальсько-Вашингтонської системи договорів, яка докорінно змінила структуру міжнародних відносин, значно вплинуло на характер і напрям цієї діяльності.

12 жовтня 1920 р. між Польщею та Радянською Росією й УРСР було укладено угоду про перемир'я, що не лише окреслювала умови майбутнього мирного договору, а й вирішувала практичні аспекти, пов'язані з демаркацією лінії та створенням так званої нейтральної зони. В угоді зазначалося, що війська обох сторін тимчасово залишаються на тих територіях, де вони перебували на момент припинення бойових дій, тобто на 18 жовтня 1920 р. (Каленська, 2012:53).

Як комплексно зауважує Р. Коцан, після політичного, дипломатичного та військового протистояння у 1921 році Польща з одного боку, а Радянська Україна та Радянська Росія з іншого, підписали мирний договір у Ризі. Цей договір встановив кордон між державами, який не лише поділяв дві різні суспільно-політичні системи, а й виконував функцію ідеологічного відмежування від сусіда (Коцан, 2019:69–70).

На вкрай важливому аспекті акцентує С. Гуменний, пишучи, що до завершення демаркації радянські спецслужби активно використовували існування так званих «вікон» – територій, що не підлягали контролю або були спеціально створені для цього. Через ці «вікна» відбувалося масове проникнення на територію сусідньої держави. До категорій осіб, які нелегально перетинали Державний кордон, належали, серед інших, такі, що виконували військові, розвідувально-диверсійні завдання на території СРСР або II Речі Посполитої (Гуменний, 2017: 111–112).

Додамо також від себе, що виконання цих, умовно кажучи, превентивних функцій зовсім не означало, що радянсько-польський кордон не ставав інструментом розвідувально-диверсійної діяльності з обидвох боків, а відразу ставала очевидною асиметрія на користь квазіспецслужб Радянської України, жорстко контрольованих з москви (Щеглов, 2024: 1251).

Т. Галицька-Дідух справедливо вказує, що поява радянських агентів на території Польщі була обумовлена репатріаційними

діями, здійсненими відповідно до Ризького мирного договору. Окрім того, деякі радянські агенти прибули до Польщі з Відня задля підготовки революційних дій в країні. Агенти, яких вербували більшовики, здебільшого були місцевими жителями. Вони надавали розвідувальну інформацію та повідомляли про різні події. Їхні послуги оплачувалися, а вербування здійснювалося через спеціальні органи. Серед більшовицьких агентів також були місцеві чиновники (*Галицька-Дідух, 2023:78-79*).

Створене постановою ВУЦВК у 1922 році Державне політичне управління, використовуючи складну економічну і соціальну повоєнну ситуацію українців, активно діяло на користь експорту революції в Польщу. Метою цих дій було приєднання західно-українських земель до СРСР (*Реабілітовані історією, 2010:12*).

Після підписання «Договору про створення СРСР» 30 грудня 1922 року Президія Вsesоюзного Центрального Виконавчого Комітету (ВЦВК) Союзу Радянських Соціалістичних Республік (СРСР) затвердила Положення від 15 листопада 1923 року «Про об'єднане державне політичне управління (ОДПУ) СРСР та його органи», що сприяло створенню потужного спеціалізованого органу державної безпеки (*Кульгавець, 2015:2011–2012*).

Іноземний відділ ОДПУ СРСР та військова розвідка активно підтримували бойові загони комуністичних організацій у Галичині. Регіон був розподілений на чотири «військових округи» (9 районів): Львівський (Золочівський, Рава-Руський, Рогатинський), Тернопільський (Тернопільський, Чортківський), Станіславський (Станіславський, Коломийський) та Перемишльський (Перемишльський і Дрогобицький). Волинь – на два округи та десять повітових організацій (*Подкур, 2014: 20-21*).

Волинський історик О. Разиграєв на основі аналізу архівних документів розкриває антидержавну та диверсійну діяльність протягом 1923 – 1924 рр. таких формувань революційного характеру як «Козацька рада», «Українська національно-повстанська організація» (УНПО), «Українська революційно-повстанська організація» (УРПО), «Західноукраїнська народно-революційна організація», «Організація «Т»», «Українська Червона повстанська армія» (*Разиграєв, 2017:220*).

Повстанські загони та диверсійні групи організовувались не тільки на території Волинського воєводства, але й переправлялись через кордон з радянської сторони. Вони комплектувались

добровольцями, серед яких були радянські військові, міліціонери та вихідці із Західної Волині. Керівниками цих збройних формувань були особи, вишколені та завербовані ДПУ. Особливо виділявся загін під командуванням Мухи-Михальського, який складався з 50 кавалеристів (*Реабілітовані історією, 2010:12*).

Історик Р. Подкур виходить з того, що на початку 20-х років ХХ століття М. Фрунзе (один із основних воєначальників у Червоній Армії під час громадянської війни в Росії та радянсько-української війни, який з березня 1924-го – заступник голови Реввійськради СРСР і наркома з військових і морських справ, з квітня 1924-го – одночасно начальник штабу Червоної Армії та начальник Військової академії, а з січня 1925-го – голова Реввійськради СРСР і нарком з військових і морських справ до своєї смерті за нез'ясованих обставин у лікарні 31 жовтня 1925 р. – *А. Щеглов*), узагальнюючи досвід повстанської та партизанської війни, виступав за застосування концепції «малої війни» в умовах майбутніх конфліктів з технічно більш оснащеним ворогом. Ці заходи були спрямовані насамперед на прикордонні регіони України та Білорусі. Їх реалізація була покладена на органи державної безпеки та відповідні управління, включаючи розвідувальне (пізніше 4-те) управління Штабу РСЧА. Як наслідок, у 1923–1925 роках, на основі вказівок командувача військами України та Криму М. Фрунзе, під час польових навчань підрозділи Українського військового округу проводили тренування з проведення диверсійних та партизанських дій у тилу ворога (*Подкур, 2014: 14-16*).

Приводом для згортання радянської «активної розвідки» став т. зв. Ямпільський інцидент, на якому докладніше вже зупинилися в публікації (*Щеглов, 2024: 1252*). Як результат, до кінця 1925 року більшість радянських «партизанських» загонів, що діяли на території східних воєводств II Речі Посполитої, були розформовані та частково виведені з країни нелегальним шляхом (*Гуменний, 2021: 120*).

20 лютого 1925 р. вийшла директива ДПУ УРСР № 15 щодо організації Одеським, Подільським та Волинським губернськими відділами інформаційного «обслуговування» 50-верстної прикордонної смуги з Польщею та Румунією. Безпосередньо це завдання було покладено на начальників прикордонних загонів, а узагальнення і обробка отриманих матеріалів, а також звітність перед

центрального апарату – на контррозвідальні відділи губернських відділів ДПУ (Скрипник, 2022:91–92).

Зокрема, розсекречені архівні документи прямо вказують на те, що Польська держава була одним із основних об'єктів розвідально-диверсійної діяльності радянського ДПУ (згодом – ОДПУ). Так в одному із документів зазначено, що «1. ДПУ УРСР розпочинає створювати закордонні резидентури в Польщі та Румунії для обслуговування територій: стосовно Польщі – Волині та Східної Галичини з містами Рівне, Ковель, Хелм, Люблін, Луцьк, Тернопіль, Станіславів, Львів і Перемишль... 2.2. Завданням для вашої закордонної мережі у Польщі є:

а) висвітлення розвідальної діяльності 5-ї експозитури 2-го відділу Польського генерального штабу з її постерунками;

б) обслуговування інформаційних відділів Волинського (Луцьк), Люблінського (Люблін), Тернопільського (Тернопіль), Станіславівського (Станіслав), Львівського (Львів) воєводств;

в) висвітлення діяльності 2-х відділень 2-го Люблінського, 6-го Львівського та 10-го Перемишльського корпусів;

г) висвітлення на вищезазначеній території діяльності білогвардійської еміграції, а також місцевих політичних організацій і груп;

д) загальні спостереження за військовими приготуваннями на терені згаданих трьох корпусів (2-го, 6-го і 10-го)» (*Зародження зовнішньої розвідки*, 2009).

У другій половині 1920-х років Іноземний відділ ОДПУ став самостійним із прямим підпорядкуванням Колегії ОДПУ, функціональними обов'язками якого було визначено у контакті з Контррозвідальним і Східним відділами активізувати заходи із розвитку закордонних агентурних мереж. У 1926 р. започатковано також самостійний підрозділ – Особливу групу при голові ОДПУ, котра здійснювала закордонну роботу, спрямовану на фізичне знищення ворогів радянської влади. У 1920 – 30-х роках на території Радянської України було сформовано мережу шкіл та курсів, де готувалися кадри для розвідальної та диверсійної роботи, у т.ч. на території Польської держави. Іноземці, передусім з числа перебіжчиків із західних територій України та Білорусі, навчали у школі ОДПУ в м. Куп'янську (Харківська область), а також на курсах розвідвідділу Українського військового округу в Києві та Одесі (*Цибулькін & Рожен & Веденєєв & Гавриленко & Закутайло*, 2011:319).

Наприклад, у місті Одесі функціонували політичні курси, які готували кадри для здійснення агітаційної роботи за кордоном. У 1921 р. ці курси успішно закінчили 360 слухачів, з яких 70% складали комуністи. Серед слухачів були представники різних національностей, такі як українці, поляки, чехи, румуни та євреї. Після закінчення курсів чимало з них були вислані за кордон, включаючи Польщу, для здійснення агітаційної роботи (*Галицька-Дідух, 2023:79*).

Загалом, за даними вітчизняних дослідників радянських спецслужб, у п'яти спеціальних школах Українського військового округу було здійснена підготовка 80 диверсійно-організаторських груп (або 600 професіоналів) задля дій у тилу противника (*Цибулькін & Рожєн & Ведєнєєв & Гавриленко & Закутайло, 2011:319*).

За словами Л. Бортник, покращення роботи радянських спецслужб спричинило зниження ефективності протидії з боку Корпусу охорони прикордоння (КОП). У 1935 р. силами Корпусу було ліквідовано лише 87 акцій шпигунства. Роком раніше – 118. А у 1937 р. нараховувалось лише 39 знешкоджених радянських шпигунів (*Бортник, 2015:127*).

Акцентуючи на радянських агресивних діях в умовах формального миру з Польщею не може не згадати про те, що остання теж вдавалася до відповідних акцій, як за участі української збройної еміграції на Волині, так власних агентів польських спеціальних служб (докладніше – у статті Т. Вронської (Вронська, 2005) та в публікаціях Т. Самсонюк (Самсонюк, 2012а, 2012b)). При цьому остання робить важливе зауваження, що незаперечним є той факт, що польські розвідники та громадяни II Речі Посполитої, яких підозрювали в співпраці з розвідувальними органами, отримували найбільші терміни покарання – до восьми років ув'язнення. Цей факт хоча й здається парадоксальним, насправді вказує на високий рівень їхнього професіоналізму. Саме цей рівень майстерності, яку радянські карально-репресивні органи вважали небезпечною, і спричинив таку сувору реакцію з їхнього боку (*Самсонюк, 2012а:2017*).

Тогочасна розвідувальна діяльність спеціальних служб Польської держави в прикордонних регіонах Радянської України є очевидною. Однак водночас варто згадати цілком очевидну шпигуноманію, яка підживлювалася репресивно-каральною сутністю радянського тоталітаризму. Для прикладу, в 1937 р. було

репресовано 5486 поляків Вінницької області, 3123 особи польської національності у Кам'янець-Подільській області. В той же час було піддано репресіям по «польській лінії» й їхніх земляків – подолян-українців: на Вінниччині – 1075 осіб, у Кам'янець-Подільській області – 919 осіб. Репресії торкнулися також українського населення Поділля – передусім тих, кого підозрювали у провадженні власної «контрреволюційної діяльності» на користь «буржуазно-поміщицької» Польщі. У іншому випадку підозрюваним було інкриміновано чітко неокреслене «співробітництво» з поляками (Тимова, 2007:252).

Незважаючи на виявлені ще у 90-х роках минулого століття факти фальсифікації діяльності різних «шпигунських» організацій, зокрема «Польської військової організації», певні вітчизняні історики навіть у публікаціях 2000-х років повторюють радянські історіографічні пропагандистські штампи: «Особливу активність на території СРСР, насамперед України і Білорусі, розгорнули філії Польської організації військової (ПОВ), завдання яких визначалось в «організації повстанських, шпигунських і терористичних груп» (Чайковський, 2014а: 220). Зокрема, історик А. Чайковський вдається до некритичного створення радянських історичних постулатів – «до середини 1933 р. лише в Україну та Білорусію число затриманих польських агентів, диверсантів, бойовиків, інформаторів тощо склало понад 13 тис. осіб. Не зменшилося їх число і пізніше, зокрема, у 1937 р. воно становило 12 тисяч» (Чайковський, 2014а: 220). Причиною цього, за А. Чайковським, була далеко недружня від перших днів державності аж до краху у 1939 р. політика Польщі щодо СРСР. На території Польщі без перешкод почувалися численні анти-радянські військово-політичні угруповання, а Польська спецслужба – 2-й відділ Генерального штабу («двуйка») – регулярно засилала до Радянського Союзу терористів, шпигунів та диверсантів (Чайковський, 2014b: 198).

Одночасно залишаються поза увагою об'єктивні історичні передумови та факти, зокрема, за міркуваннями історика Р. Подкури, «на формування воєнної доктрини СРСР впливали ідеологічні засади комуністичної партії, котра оголосила «війну світовому капіталу», що зумовило вироблення алгоритму: оборона від агресії капіталістичних країн, виснаження ворога у прикордонних боях, перехід у контрнаступ з остаточним розгромом армії противника на території держави-агресора» (Подкура, 2014:31).

Підсумовуючи, Л. Бортник пише, що в міжвоєнний період ВКП (б) та радянський уряд, навіть після укладення радянсько-польського договору про ненапад 1932 р., Москва та Київ не приховували свого ставлення до Польщі, коли «висловлювалася думка, що у близькому майбутньому українські робітники і селяни змінуть поліцейсько-фашистський режим, ліквідують Малопольщу, і на її місці створять вільну від колоніального панування робітничо-селянську Західну Україну» (Бортник, 2012:82).

Висновки та перспективи подальших досліджень. На основі проведеного дослідження узагальнено та критично інтерпретовано основні положення вітчизняної історіографії першої чверті XXI ст. щодо розвідувальної та диверсійної діяльності спецслужб УРСР та СРСР в 20–30-х роках XX ст. проти інститутів та посадових осіб політичної та правової системи Польщі в Східній Галичині та Західній Волині. В історичній ретроспективі розкрито еволюцію системи державних та партійних спеціальних служб УРСР та СРСР, діяльність яких була спрямована на системну дезорганізацію основних сфер встановлення та функціонування Польської держави на західних українських етнічних землях після поразки національно-визвольних змагань українського народу 1917–1923 рр. На основі комплексного представлення результатів актуальних досліджень вітчизняної історичної науки показано напрями, засоби та методи організаційних зусиль численних радянських спецслужб зі дестабілізації суспільно-політичної ситуації у суміжних південно-східних воєводствах Польщі під маніпулятивними гаслами підтримки західного українства від «панування польських панів». Одночасно теперішньому поколінню українських дослідників варто відповідати на історичні виклики широкомасштабної агресії російської федерації проти України загалом та здійснити переоцінку попереднього радянського минулого та досвіду українсько-польських відносин зокрема.

Використані посилання

Бортник Л. (2015) *Корпус охорони прикордоння на Волині у 1924–1939 рр.*: дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 – Історія України. Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки. Луцьк. 284 с.

Бортник Л. (2012) Українсько-польське прикордоння у 1918–1939 рр.: проблеми формування і функціонування. *Волинь і волиняни у Другій світовій війні*: збірник наукових праць за матеріалами I Міжнародних науково-практичних

конференцій, присвячених подіям Другої світової війни на території Волинської області. Луцьк. С. 79–84.

Вронська Т. (2005) Діяльність польської розвідки на теренах УРСР у 20-ті роки ХХ ст. Наукове видання «*Ukrainica Polonica*». Вип. 2. С. 90–104.

Галицька-Дідух Т. (2023) Радянська пропагандистсько-агітаційна діяльність у Східній Галичині в 1920-х роках. *Науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис «Галичина»*. № 36. С. 70–83.

Гуменний С. (2021) *Нелегальні міграційні процеси на польсько-радянському кордоні (в адміністративних межах УСРР/УРСР) у 1921–1939 рр.*: дис... на здобуття наук. ступ. докт. філософ: спеціальність 032 «Історія та археологія». Київський національний університет імені Тараса Шевченка. 249 с.

Гуменний С. (2017) Основні категорії нелегальних мігрантів на українському відрізку радянсько-польського кордону в 20–30-х роках ХХ століття. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Вип. 47. С. 109–114.

Зародження зовнішньої розвідки радянської України у 20 – 30-ті роки ХХ століття. Галузевий державний архів СЗРУ. URL: <https://www.szru.gov.ua/history/archives/zarodzhennya-zovnishnoi-rozvidky-radyanskoj-ukrainy-u-20-30-ti-roky-khkh-stolittya> (дата звернення: 18.12.2024 р.)

Захожай З. (2017) Між польським «молотом» і радянським «ковадлом» (Східна Галичина в 20–30 роках ХХ ст.). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. Вип. 1, Ч. 2. С. 29–35.

Захожай З. (2010) *Політика радянського партійно-державного керівництва щодо Східної Галичини в міжвоєнний період (1921–1939 рр.)*: автореф. дис... канд. іст. н.: спеціальність 07.00.01 – історія України. ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет». 19 с.

Каленська А. (2012) Прикордонні війська ОДПУ–НКВС СРСР на Поділлі та Південно-Східній Волині у 1921-1939 рр. : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 – історія України. Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова. Київ. 238 с.

Козенюк В. (2002) «ЗАКОРДОТ» у системі спецслужб радянської України. *Воєнна історія*. № 1. URL: https://warhistory.ukrlife.org/1_02_9.htm (дата звернення: 18.12.2024 р.)

Коцан Р. (2019) Порушення режиму радянсько-польського кордону та боротьба з ними у міжвоєнний період (1921–1939 роки). *Історико-політичні проблеми сучасного світу*. Чернівці. Т. 39. С. 68–78.

Кульгавець Х. (2015) Система і функції радянських каральних органів РРФСР та УРСР у період їх формування. *Південноукраїнський правничий часопис*. № 2. С. 209–213.

Литвин М. (2022) Воєнно-політична експансія більшовицької Росії на західні землі України в 1919–1923 рр. *Український історичний журнал*. № 5. С. 4–17. DOI: <https://doi.org/10.15407/uhj2022.05.004>

Подкур Р. (2014) Діяльність спецслужб СРСР у прикордонні радянської України у 1920–1930-х роках. *З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ*. № 2 С. 7–33.

Разиграєв О. (2017) Волинське воєводство в контексті польсько-радянських взаємин: глобальні та регіональні виміри безпеки (1921–1925 рр.). Історичні паралелі з сучасною ситуацією на Сході України. *Український історичний збірник*. Вип. 19. С. 211–229.

Реабілітовані історією: у двадцяти семи томах. Волинська область. Книга перша (2010). Луцьк: БАТ «Волинська обласна друкарня». 976 с.

Самсонюк Т. (2012a) Польська військова розвідка напередодні та під час першого етапу Другої світової війни (1938–1941 рр.). *Волинь і волиняни у Другій світовій війні: збірник наукових праць за матеріалами I Міжнародних науково-практичних конференцій, присвячених подіям Другої світової війни на території Волинської області*. Луцьк. С. 211–217.

Самсонюк Т. (2012b) Польська військова розвідка напередодні та під час першого етапу Другої світової війни. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Наукові записки РДГУ*. Вип. 23. С. 391–402.

Скрипник О. (2020) *Українська розвідка. 100 років боротьби, протистоянь, звершень*. Вид. 2. Київ: «АДЕФ-Україна». 344 с.

Тітова Н. (2007) «Санація» прикордоння УРСР: поборювання «польсько-українського фашизму» на Поділлі у 1930-ті роки. *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. № 1. С. 220–252.

Цибулькін В., Рожен Л., Веденєєв Д., Гавриленко О., Закутайло О., Парфенюк О. (2011). *Нариси з історії розвідки суб'єктів державотворення на теренах України*. Київ: Видавництво «Преса України». 536 с.

Чайковський А. (2014a) Радянсько-польські військово-політичні відносини напередодні та в умовах Другої світової війни. *Архіви України*. № 2. С. 215–236.

Чайковський А. (2014b) Радянсько-польські військово-політичні відносини напередодні та в умовах Другої світової війни. *Україна у світовій історії*. № 1. С. 194–214.

Щеглов А. Розвідувальна та диверсійна діяльність СРСР проти Польщі на українській ділянці кордону в 20 – 30-х роках ХХ ст.: сучасна вітчизняна історіографія. *Актуальні питання у сучасній науці*. № 6 (24) 2024. С. 1244–1256.

References

Bortnyk, L. (2015) *The Border Guard Corps in Volhynia in 1924–1939*: dissertation for the Candidate of Historical Sciences Degree in the specialty 07.00.01 – History of Ukraine. Lesya Ukrainka Eastern European National University. Lutsk, 284 p. (ukr).

Bortnyk, L. (2012) *Ukrainian-Polish Borderland in 1918–1939: Problems of Formation and Functioning. Volhynia and volhynians during World war II: collection of scientific papers based on the materials of the First international scientific and practical conference dedicated to the events of World War II in the Volhynia Region*, Lutsk, p. 79–84. (ukr).

Vronska, T. (2005) The activities of Polish intelligence in the Ukrainian SSR in the 1920s. *Ukrainica Polonica*, Issue 2, p. 90–104. (ukr).

Halytska-Didukh, T. (2023) Soviet propaganda and agitation activities in Eastern Galicia in the 1920s. *Scientific, cultural, and educational local lore journal «Halychyna»*, No. 36, p. 70–83. (ukr).

Humennyi, S. (2021) *Illegal migration processes on the polish-soviet border (within the administrative borders of the Ukrainian SSR) in 1921–1939*: dissertation for the doctor of philosophy degree in the specialty 032 «History and Archaeology». Taras Shevchenko National University of Kyiv, 249 p. (ukr).

Humennyi, S. (2017) The Main categories of illegal migrants on the ukrainian section of the Soviet-Polish border in the 1920s–1930s. *Scientific works of the Historical faculty of Zaporizhzhia National University*. Issue 47, pp. 109–114. (ukr).

The origins of Foreign Intelligence Service in Soviet Ukraine in the 1920s–1930s. Branch State Archive of the Foreign Intelligence Service of Ukraine. URL: <https://www.szru.gov.ua/history/archives/zarodzhennya-zovnishnoi-rozvidky-radyanskoi-ukrainy-u-20-30-ti-roky-khkh-stolittya> (accessed: 18.12.2024). (ukr).

Zakhochai, Z. (2017) Between the polish «hammer» and the soviet «anvil» (Eastern Galicia in the 1920s–1930s). *Scientific notes of Ternopil National Pedagogical University named aAfter Volodymyr Hnatiuk. Series: History*, Issue 1, Part 2, p. 29–35. (ukr).

Zakhochai, Z. (2010) *The policy of the soviet party-state leadership towards Eastern Galicia in the interwar period (1921–1939)*: author's Abstract of the dissertation for the candidate of historical sciences degree in the specialty 07.00.01 – History of Ukraine. Pereiaslav-Khmelnytsky State Pedagogical University, 19 p. (ukr).

Kalenska, A. (2012) *The Border troops of the OGPU–NKVD of the USSR in Podillia and Southeastern Volhynia in 1921–1939*: dissertation for the candidate of historical sciences degree in the specialty 07.00.01 – History of Ukraine. M. Drahomanov National Pedagogical University, Kyiv, 238 p. (ukr).

Kozenyuk, V. (2002) «ZAKORDOT» in the system of Soviet Ukraine's special services. *Military History*, No. 1. URL: https://warhistory.ukrlife.org/1_02_9.htm (Accessed: 18.12.2024). (ukr).

Kotsan, R. (2019) Border violations and the fight against it on the soviet-polish border during the interwar period (1921–1939). *Historical-political issues of the modern world*, Vol. 39, p. 68–78. (ukr).

Kulhavets, Kh. (2015) The system and functions of soviet punitive organs in the RSFSR and the Ukrainian SSR during their formation period. *Southern Ukrainian Legal Journal*, No. 2, p. 209–213. (ukr).

Lytvyn, M. (2022) Military-political expansion of bolshevik Russia into the Western lands of Ukraine in 1919–1923. *Ukrainian Historical Journal*, No. 5, p. 4–17. DOI: <https://doi.org/10.15407/uhj2022.05.004> (ukr).

Podkur, R. (2014) The activities of Soviet special services in the borderlands of Soviet Ukraine in the 1920s–1930s. *From the Archives of the VUCHK–GPU–NKVD–KGB*, No. 2, p. 7–33. (ukr).

Razyhraiev, O. (2017) The Volynia Voivodeship in the context of Polish-Soviet relations: global and regional dimensions of security (1921–1925). Historical parallels with the current situation in Eastern Ukraine. *Ukrainian Historical Journal*, Issue 19, p. 211–229. (ukr).

Rehabilitated by history: in twenty-seven volumes. Volynia region. First Book (2010). Lutsk: Volyn Regional Printing House JSC, 976 p. (ukr).

Samsoniuk, T. (2012a) Polish military intelligence on the eve and during the first stage of World war II (1938–1941). *Volhynia and Volhynians during World war II: collection of scientific papers based on the materials of the First International Scientific and Practical Conference dedicated to the events of World war II in the Volhynia Region*, Lutsk, p. 211–217. (ukr).

Samsoniuk, T. (2012b) Polish military intelligence on the eve and during the first stage of World war II. *Actual problems of national and world history: scientific notes of Rivne State Humanities University*, Issue 23, p. 391–402. (ukr).

Shcheglov A. Intelligence and sabotage activities of the USSR against Poland on the Ukrainian border in the 1920s and 1930s: modern domestic historiography. *Current issues in modern science*. No. 6 (24) 2024. p. 1244–1256 (ukr).

Skrypnyk, O. (2020) *Ukrainian Intelligence Service: 100 years of struggles, confrontations and aAchievements. 2nd edition*. Kyiv: ADEF-Ukraine, 344 p. (ukr).

Titova, N. (2007) «Sanation» of the Ukrainian SSR borderlands: combating «Polish-Ukrainian Fascism» in Podillia during the 1930s. *From the Archives of the VUCHK-GPU-NKVD-KGB*, No. 1, pp. 220–252. (ukr).

Tsibulkin, V., Rozhen, L., Viedienieiev, D., Havrylenko, O., Zakutailo, O., Parfeniuk, O. (2011) *Essays on the history of Intelligence of state-building subjects in Ukraine*. Kyiv: Presa Ukrainy Publishing House, 536 p. (ukr).

Chaikovskiy, A. (2014) Soviet-polish military-political relations on the eve and during World War II. *Archives of Ukraine*, No. 2, p. 215–236. (ukr).

Chaikovskiy, A. (2014) Soviet-polish Military Relations on the eve and during World war II. *Ukraine in World history*, No. 1, pp. 194–214. (ukr).

Shchehlov A.

THE INSTITUTIONAL SYSTEM OF THE POLISH STATE IN THE WESTERN UKRAINIAN LANDS AS AN OBJECT OF INTELLIGENCE AND SUBVERSIVE ACTIVITIES OF THE UKRAINIAN SSR AND USSR SPECIAL SERVICES IN THE 1920s–1930s: ACHIEVEMENTS AND CHALLENGES FOR CONTEMPORARY UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY

The article critically synthesizes the approaches of domestic researchers to defining the policies and actions of the special services of the Ukrainian Soviet Socialist Republic (USSR) and the Union of Soviet Socialist Republics (USSR) against the institutional framework of the Polish state in the western Ukrainian territories during the 1920s and 1930s.

It presents a historical retrospective on the development of party and state organs of the USSR and USSR's special services, whose activities targeted the establishment and functioning of the Polish Republic on western Ukrainian ethnic lands. These territories fell within the borders of Poland following the defeat of the national liberation struggles of 1917–1923. The study examines the activities of the All-Russian Extraordinary Commission for Combating Counter-Revolution and Sabotage (Cheka), the Foreign Department of the Central Committee of the Communist Party (Bolsheviks) of Ukraine, the Foreign Department of the Soviet State Political Directorate (OGPU), and military intelligence. These entities were involved in clandestine operations, including intelligence, counterintelligence, sabotage, and acts of terrorism. The reasons and methods of such activities are highlighted, alongside an analysis of Ukrainian historiography's coverage of the preparation and deployment of relevant agent personnel.

The scholarly novelty of this work lies in its first-ever synthesis in Ukrainian historiography of the academic achievements of the past two decades. The study reveals Soviet intelligence and subversive activities against Poland in Eastern Galicia and Western Volhynia during the 1920s–1930s and identifies humanitarian challenges that remain relevant amid the third year of Russia's full-scale aggression against Ukraine.

The methodological framework of the article is rooted in historical, systematic, and functional principles of scientific inquiry, employing general philosophical, general scientific, and specialized methods, as well as an interdisciplinary research approach, to explore this complex scholarly problem.

Keywords: sabotage activities, Republic of Poland, Soviet Union, intelligence activities, special services.

ІСТОРІЯ СУЧАСНОЇ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

УДК 355:327 (623:327)“2022 – 2023”

ГНЕВАШЕВА А. В.

<https://orcid.org/0009-0008-0973-3637>

<https://doi.org/10.33577/2313-5603.43.2025.125-142>

АСПЕКТИ МІЖНАРОДНОЇ ВІЙСЬКОВОЇ ДОПОМОГИ ПОЛЬЩІ ТА КРАЇН БАЛТІЇ СИЛАМ ОБОРОНИ УКРАЇНИ У РОКИ ШИРОКОМАСШТАБНОЇ АГРЕСІЇ рф (2022 – 2023)

У статті аналізується військова допомога, надана країнами Польщі та Балтії Силам оборони України у перші два роки повномасштабного російського вторгнення. Зазначається, що військова допомога Збройним Силам України активно надавалася цими країнами з початку російсько-Української війни, з лютого 2014 р., однак організоване та регулярне постачання озброєння та військової техніки були впроваджені у перші роки повномасштабного вторгнення російського агресора. Польща розгорнула масштабну ремонтну операцію, спрямовану на відновлення пошкодженої української артилерії та бронетехніки. Активно надходила військова допомога з боку країн Балтії – Латвії, Литви, Естонії. Ці держави були у 2022 – 2023 рр. лідерами з погляду частки допомоги Україні у власному ВВП. Водночас важливо підкреслити, що допомога Україні з боку Польщі та Балтії одночасно є внеском у зміцнення обороноздатності та безпеки Східної Європи, над якою нависає загроза російської експансії.

Ключові слова: міжнародна військова допомога, російсько-Українська війна, повномасштабне вторгнення росії в Україну, озброєння і військова техніка, Сили оборони України.

Постановка проблеми та її актуальність. Широкомасштабне вторгнення російських агресорів в Україну 24 лютого 2022 р. призвело до найбільшого та екстремального розламу сучасного глобального світоустрою, в самому епіцентрі якого опинилася наша держава. Сьогодні мова йде не лише про війну однієї країни проти іншої. Постало питання збереження архітектури світового порядку, побудованої на принципах міжнародного права. Усвідомлення цього факту значною мірою зумовило не лише політичну, дипломатичну та фінансово-економічну підтримку України з боку широкого кола держав-партнерів, а і військову допомогу Силам оборони України для відсічі агресору.

Гневашева Анастасія Вікторівна, ад'юнкт науково-організаційного відділу, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

© Гневашева А. В., 2025.

Дієва міжнародна коаліція на підтримку України сформувалась після перших успіхів Збройних Сил України (далі – ЗСУ) на фронті, які стали реальністю до кінця березня 2022 р. Сили оборони України у перші місяці повномасштабної війни змогли зупинити агресора і успішно контратакувати.

26 квітня 2022 р. на американській авіабазі у німецькому містечку Рамштайн відбулася перша зустріч міжнародної коаліції з підтримки України. Серед держав, які активно долучилися до створення антипутінської коаліції, були Польща та країни Балтії. Як наслідок, надходженням широкої міжнародної військової допомоги ЗСУ з боку союзників було нівельовано військово-технічні асиметричні переваги російського агресора.

Метою статті є аналіз динаміки надходжень міжнародної військової допомоги з Польщі та Балтії Силам оборони України за два перші роки широкомасштабного вторгнення росії в нашу державу (2022 – 2023).

Аналіз попередніх досліджень і публікацій показує, що військова підтримка з боку Польщі та країн Балтії протягом 2022 – 2023 років висвітлена в аналітичних оглядах, офіційних звітах, на різних медіаресурсах. В монографії відомих вітчизняних істориків – С. Віднянського та А. Мартинова, яка присвячена реакції світового співтовариства на російсько-Українську війну, в четвертому розділі розглядається політика Польщі, а в п'ятому – політика країн Балтії щодо агресії кремля. Автори зазначають, що соціологічне опитування, проведене в Польщі на початку лютого 2023 р., засвідчило, що 80,4% опитаних поляків позитивно ставилися до політики й дій уряду РП на міжнародній арені щодо підтримки України і допомоги їй (Віднянський & Мартинов, 2023: 115).

Військово-політичні аспекти співробітництва Польщі та держав Балтії в роки російсько-Української війни у період до повномасштабного вторгнення розглядали львівські військові історики Ю. Бураков та П. Проховник (Бураков & Проховник, 2020).

Польща, Естонія, Латвія, Литва залишаються найбільш послідовними прихильниками ідеї швидкого вступу України до Євросоюзу і НАТО як гарантій від неповторення російської агресії. Військово-політичне співробітництво України з Північноатлантичним альянсом в роки російсько-Української війни проаналізував Ю. Бураков. Він вказує на те, що НАТО зробило низку важливих

кроків із підтримання безпеки в Європі після початку російсько-Української війни: розмістили свої наземні військові сили в Польщі та країнах Балтії, відправили до Литви реактивні винищувачі в рамках польсько-литовської поліцейської місії (Бураков, 2019: 114).

Українсько-польська військова співпраця в умовах російсько-Української війни 2014 – 2024 рр. представлена у статті М. Р. Литвина. Він зазначає, що вибух російсько-Української війни активізував співробітництво України і Польщі у військово-технічній і гуманітарній сферах. Західний сусід передав Україні модернізовані танки (260 одиниць Т-72), самохідні артилерійські реактивні системи залпового вогню, ракети класу «повітря – повітря», кулемети, гранатомети, броневих автомобілі піхоти, машини командування, пожежні та медичні автомобілі, запчастини до літаків, захисні шоломи (Литвин, 2024: 92).

М. Литвин та Л. Хахула дослідили особливості військово-політичної співпраці України і Польщі у період розгортання повномасштабної російської агресії (Литвин & Хахула, 2023: 49–66). Г. Перепелиця проаналізував польську військову допомогу з початку російсько-Української війни (Перепелиця, 2023: 143–152). І. Вовканич та І. Шніцер дослідили реакцію країн Вишеградської четвірки на російське вторгнення в Україну. Вони зазначають, що Республіка Польща стала чи не найактивнішим союзником України, всіляко підтримуючи Україну в її спротиві російському агресору, а також в її євроінтеграційному прагненні. Зокрема, польська підтримка українців та України з початку повно масштабного вторгнення росії на кінець 2022 р. становила майже 9 мільярдів доларів США (40 мільярдів польських злотих), з них майже 2 мільярда доларів – військова допомога (Вовканич & Шніцер, 2022: 7).

Аналізувалася історія створення та діяльності навчально-тренувальних місій для ЗСУ в роки російсько-Української війни, організаторами яких виступають країни НАТО (частина з них відбуваються на території Польщі) (Бураков & Гневашева, 2024: 61–68).

У цілому історіографія питання військової допомоги з боку Польщі та країн Балтії Силам оборони України знаходиться у стадії активної розробки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Польща та країни Балтії відіграють вагомий роль у підтримці Сил оборони України у

сучасній війні. Брутальне, неспровоковане й невинуватене воєнне вторгнення росії в Україну 24 лютого 2022 р. консолідувало представників усіх політичних партій та сил Республіки Польща і польського суспільства на всебічну підтримку України.

Окрім гуманітарної допомоги, економічної та політичної підтримки, Польська Республіка передала Україні значну кількість військової техніки, зокрема танки, гаубиці, системи ППО та боеприпаси.

22 травня 2022 р., перебуваючи з візитом в Україні, президент ПР Анджей Дуда виступив у Верховній Раді з промовою. Він став першим іноземним лідером, який після повномасштабного вторгнення російських військ в Україну особисто виступив у сесійній залі українського парламенту, заявивши про безумовну підтримку України в її супротиві агресору і зажадавши від Німеччини і Франції та інших країн ЄС більш послідовної підтримки України (*Президент Польщі Анджей Дуда виступив зі зверненням...*, 2022).

Польща перша з країн-союзників ухвалила рішення про постачання в Україну бронетехніки, включно з танками. Таким чином, Україна отримала понад 260 танків різних моделей, зокрема Т-72М1 і Т-72М1R, а також БМП-1 і бронетранспортери. Загалом Польща за два роки передала близько 350 танків, включно з «Leopard-2».

Варто також зауважити, що в 2023 р. польський уряд передав Україні 60 танків РТ-91, розроблених на базі Т-72М1, з динамічним захистом ERAWA польського виробництва, здатних протидіяти старим кумулятивним боеприпасам. Також у рамках «танкової коаліції» Польща надала ЗСУ 14 танків «Leopard-2A4» зі своїх запасів: перші 4 прибули в лютому, ще 10 – у березні, після завершення навчання українських танкістів. Окрім цього, Україна також отримала від Польщі бронетранспортери «Rosomak», які у серпні надійшли на озброєння однієї з механізованих бригад ЗСУ. Польща передала близько 100 «Rosomak» у варіанті БМП з 30-мм гарматами (*Вовканич & Шніцер, 2022: 7*).

Ще в травні 2022 р. стало відомо, що Польща передає Україні 155-мм самохідні артилерійські установки «Krab» у кількості трьох батареїв (18 одиниць), а також провела підготовку 100 українських військових для роботи з цією технікою. Разом з гаубицями передали і командирські машини для їхнього управління. Також Україна отримала від Польщі 122-мм снаряди

OF-462 для САУ 2С1 «Гвоздика», які виробляються на підприємстві MESKO S.A. У цьому ж році Україна також отримала польські зенітно-ракетні комплекси «Оса», зокрема модернізовану версію «Osa»-АКМ-Р1 «Żądło», яка обладнана пасивними оптоелектронними станціями, що дозволяють виявляти повітряні цілі без демаскування комплексу. Окрім ЗРК, Польща передала Україні й десять винищувачів МіГ-29, щоб посилити оборонні спроможності Повітряних сил ЗСУ. Як бачимо, польська допомога стала вагомим внеском у забезпечення української армії засобами для боротьби з російськими окупантами та посилення новостворених військових частин.

Важливою подією стало те, що у квітні 2023 р. Polska Grupa Zbrojeniowa та одна з українських компаній підписали угоду про спільне виробництво 125-мм танкових снарядів. За цією угодою сторони запланували створити нові виробничі лінії для випуску боєприпасів у великих обсягах для потреб української армії.

Польща розгорнула масштабну ремонтну операцію, спрямовану на відновлення пошкодженої української артилерії та бронетехніки. На польському бронетанковому заводі «Bumag», проводилися роботи з ремонту танків Т-64 в рамках угоди між Polska Grupa Zbrojeniowa та українським концерном «Укроборонпром». Угода передбачала співпрацю в ремонті, модернізації, складанні та розвитку ланцюга постачання для техніки Т-64. Таким чином, можна зробити висновок, що завдяки Польщі Україна змогла оперативно відновлювати втрати в танках, бойових машинах піхоти (БМП) та іншій техніці (*Польська військова допомога Україні...*, 2023).

Незважаючи на різні виборчі кампанії, політичні дебати щодо польсько-української історії, блокади фермерів на кордоні, уряд Польщі продовжував надавати військово-технічну допомогу Україні. Польська влада розгорнула масштабну ремонтну операцію, спрямовану на повернення на поле бою пошкодженої української артилерії та бронетехніки. Сотні механіків цілодобово працювали над відновленням української військової техніки, яка вийшла з ладу у результаті боїв на фронтах війни. У польських майстернях, зокрема, ремонтували самохідні артилерійські установки (САУ) «Krab» (*Польща розгорнула...*, 2023). Водночас польські спеціалісти навчили близько 100 українських військових самостійно виконувати базові ремонтно-сервісні роботи (*У Польщі створили центр обслуговування...*, 2023).

На польському бронетанковому заводі Bumar-Łabędy розпочали ремонт танків Т-64 у рамках підписаної угоди між компанією Polska Grupa Zbrojeniowa та українським концерном «Укроборонпром». Про це повідомляла польська оборонна компанія на своєму офіційному сайті. Bumar-Łabędy та «Укроборонпром» спільно створили технологічний центр з ремонту танків Т-64. Угода передбачала, що українські танки будуть обслуговуватися та приводитися в повну працездатність. Нові потужності створено на основі технологічного потенціалу компанії в місті Глівіце (*У Польщі створили центр обслуговування...*, 2023).

Польща активно формувала танкову коаліцію із постачання танків «Леопард», які надавалися Україні. Того ж року українські танкісти розпочали тренування із цими танками. Про це повідомив міністр оборони Польщі Маріуш Блашак 3 лютого 2023 р. під час спільної пресконференції міністрів оборони України та Польщі. Очільники оборонних відомств двох країн обговорили посилення спроможностей Сил оборони України, зокрема проведення тренувальних місій українських військових на території Польщі. Навчання українських військовослужбовців на танках «Леопард-2» проходило в рамках програми європейської військової підтримки EUMAM. Президент Польщі Анджей Дуда особисто відвідав полігон 10-ї бронекавалерійської бригади, де українські військовослужбовці готувалися до експлуатації танків «Леопард-2», які Варшава передавала ЗСУ (*Українські танкісти розпочали навчання на Leopard 2...*, 2023).

У Польщі неодноразово заявляли про готовність посилити підготовку українських військових та щомісячне навчання двох батальйонів Збройних Сил України. Зокрема заступник міністра національної оборони Польщі Войцех Скуркевич повідомив про групову спеціальну підготовку, насамперед навчання саперів, медичні курси та базові тренування для військових (*Польща готова...*, 2023).

У березні 2023 р. польський уряд передав Україні останні 10 із 14 танків «Леопард-2А4» та завершив навчання українських танкістів. Про це заявив віцепрем'єр-міністр і міністр оборони Польщі Маріуш Блашак. «Ми передали Україні ще 10 танків «Леопард-2А4», також завершився процес навчання українських танкістів на цих бойових машинах. Нам вдалося зібрати цілий батальйон «Леопард-2А4». Таким чином ми як частина

міжнародної коаліції підтримуємо Україну» (*Польща відправила Україні... , 2023*).

Упродовж першого року повномасштабної війни Польща передала Україні вісім літаків-винищувачів МіГ-29 і готувала ще шість винищувачів. Про це заявив президент Польщі Анджей Дуда під час спільної пресконференції з президентом України Володимиром Зеленським у Варшаві. Чотири МіГ-29 передали Збройним Силам України у перші місяці 2023 р. (*Перепелиця... , 2023*). Ще чотири МіГ-29 Україна отримала згодом, точні дати не повідомлялися із міркувань безпеки.

17 лютого 2023 р. президент Польщі Анджей Дуда в інтерв'ю «Укрінформ» заявив, що виступає за надання Україні також бойових літаків F-16 та підготовку льотчиків для них, яка, щоправда, передбачала довготривалий процес (*Польща розгляне передачу Україні винищувачів, 2023*). Того ж року українську протиповітряну оборону посилили польськими зенітними самохідними установками «Шилка». Фотографію з цією установкою, яка має характерний польський камуфляж, показали у соціальній мережі. На озброєнні Збройних сил Польщі стояло близько 50 радянських ЗСУ-23-4 «Шилка» (*В Україні використовують польські «Шилки»... , 2023*). Часопис The Wall Street Journal інформував, що Польща таємно передала Україні близько десяти ударних гелікоптерів Мі-24 (*Польща таємно передала Ми-24 Україні... , 2023*).

Благодійний фонд «Повернись живим» спрямував на допомогу українському війську 1,8 млн доларів, зібраних поляками на «Bayraktar TB2». Акція «Купимо Україні Bayraktar» тривала протягом місяця. За цей час кошти на безпілотник переказали понад 200 тис. мешканців Польщі. Однак турецька компанія «Bayraktar» тоді вирішила безкоштовно передати безпілотники ЗСУ, а зібрані кошти попросила направити благодійним організаціям, котрі допомагають громадянам України та війську (*На гроші, зібрані у Польщі на ... , 2023*).

У вересні 2023 р. українських військових озброїли новими польськими зенітними установками ZU-23-2СР. Аналітики з NMFTE, які оприлюднили відео з установкою, розповіли, що ці ZU-23-2СР виготовили у 2022 р. на підприємстві польської компанії Zakłady Mechaniczne Tarnów, яка входила до складу Polska Grupa Zbrojeniowa. Випробування польських зенітних

установок провели на одному з полігонів (*До України надійшли нові зенітки ZU-23-2СР... , 2023*).

Активно у перші два роки повномасштабного вторгнення російських агресорів в Україну надходила військова допомога із країн Балтії. Латвія передала Україні партію гелікоптерів, ракет і безпілотників, самохідні гаубиці, протитанкову зброю та інші види озброєнь. З початку повномасштабного російського вторгнення Латвія виділила Україні допомогу на суму 595 млн євро, що становило 0,85% внутрішнього валового продукту держави. Про це заявив міністр закордонних справ Кріш'яніс Каріньш у щорічному звіті про зовнішню політику Латвії у грудні 2023 р. Латвійський уряд надавав Україні військову, фінансову, гуманітарну допомогу, активним був міждержавний діалог. Латвія продовжує брати участь у заходах щодо відновлення України, приділяючи особливу увагу Чернігівській області, зокрема у рамках програми розвитку ООН (було укладено договір на 2 млн євро про відновлення об'єктів соціальної інфраструктури в цьому регіоні). Загалом у 2023 р. Латвія виділила 5,1 млн євро на відновлення України, з яких 3,1 млн євро на різні проєкти реалізувало МЗС країни. Підтримувалися проєкти щодо євроінтеграції України, на які було виділено понад 500 тисяч євро. Від початку повномасштабної війни (до кінця 2023 р.) у лікарнях та реабілітаційних центрах Риги пройшли лікування та реабілітацію 240 українських воїнів (*Стало відомо... , 2023*).

Латвія передала Україні всі свої переносні зенітно-ракетні комплекси «Stinger», а також вирішила передати Україні усі свої військові гелікоптери. У серпні 2023 р. Збройні Сили України отримали від Латвії чотири вертольоти Мі-17 та Мі-2 (*Латвія передасть Україні... , 2023*).

Збільшилися більш ніж учетверо обсяги підготовки українських військових за участі Латвії. Про це стало відомо під час зустрічі у Києві делегацій міністерств оборони двох країн під головуванням міністрів Рустема Умерова та Андріса Спрудса у грудні 2023 р. Латвія тренувала українців за такими напрямками: базова загальновійськова підготовка, підготовка лідера «офіцер – сержант», сапер, стрілець та інші. Починаючи з липня 2022 р. по грудень 2023 р., за сприяння латвійської сторони вдалося підготувати майже 350 українських військовослужбовців за декількома напрямками (*Латвія збільшила... , 2023*).

Естонія, як й інші країни Балтії, стала одним з ключових та надійних партнерів України у протидії російському вторгненню. Населення і влада країни добре пам'ятали ціну свободи під час радянської окупації. Відтак у перші роки повномасштабної війни уряд Естонії передав Україні всі гаубиці (155-мм, 122-мм), протитанкові гармати «Carl-Gustav», партії снарядів, гвинтівок, пістолетів, безпілотних літальних апаратів, тепловізорів, генераторів та зарядних пристроїв, вантажівок, а також одягу. Загалом Естонія у перший рік широкомасштабного вторгнення надала Україні військову допомогу на суму близько 230 млн євро (майже 0,8% від ВВП, для порівняння – США виділяють близько 0,05% від ВВП, Польща – 0,4%), яка надійшла у вигляді військової техніки та боєприпасів. Латвія ж витратила на військову допомогу для Києва близько 200 млн євро (трохи більше 0,7% від ВВП), які були направлені до України у вигляді запчастин, зброї та боєприпасів. Вона, як і Естонія та Литва, надала прихисток тисячам українців, які мусили покинути свої оселі через війну (*Міжнародна військова допомога Силам оборони України: Хроніка подій. Довідник, ч.1: 144*).

За ініціативою Естонії на початку 2023 р. Європейський Союз ухвалив рішення щодо передачі ЗСУ 1 млн снарядів калібру 155 мм. Таллінн продовжував надавати допомогу в реабілітації українських військових. Від лютого 2022 р. до травня 2024 р. країною Балтії було прийнято 104 особи на реабілітацію. У грудні 2022 р. започатковано проєкт з Міністерством соціальних справ Естонії щодо протезувань українських військовослужбовців.

В Естонії організовано вишкіл українських військових. У травні 2023 р. започатковано тренінги для державних службовців України в сфері ЄС та євроінтеграції. Переймався також досвід Естонії у сфері діджиталізації. Натомість Таллінн розпочав впровадження аналогічного проєкту «Дія» (Mgiik) в Естонії (*Брайлян, 2023*).

Влада Естонії готувала передачу Збройним Силам України касетних боєприпасів, чекаючи на згоду Німеччини, яка виробляла ці снаряди. Наприкінці 2023 р. уряд підтримав нову пропозицію міністра оборони Естонії Ханно Певкура щодо довгострокової військової допомоги Україні та широкого пакета військової допомоги Україні для захисту від російської агресії. До нового пакета допомоги увійшли протитанкові ракети «Javelin», судна, кулемети, боєприпаси до легкої зброї, різні транспортні

засоби та судна, а також водолазне спорядження та інше обладнання. Точні суми уряд не розголошував з міркувань безпеки. Вартість вказаного пакета становила майже 80 мільйонів євро. Попередні пакети допомоги від Естонії Україні включали «Javelin», гаубиці, артилерійські боєприпаси, протитанкові міни, протитанкові міномети, кулемети, транспортні засоби, обладнання зв'язку, польові госпіталі, медичне приладдя, особисте засоби захисту (шоломи, бронежилети тощо), а також військовий продовольчий пайок (Албул, 2023).

Спільно з Ісландією Естонія доставила в Україну військово-польовий шпиталь. Балтійська країна приєдналася 2023 р. до рамкового контракту Німеччини щодо постачання боєприпасів Україні, зокрема польових гаубиць з боєприпасами, двох мобільних польових госпіталів та різних транспортних засобів (*Естонія та Німеччина об'єднали...*, 2023).

Вагомою була військова допомога іншій балтійській країні – Литви, зокрема її міністерство національної оборони докладало усіх зусиль для забезпечення постійного надання військової підтримки українській армії; забезпечувати реабілітацію поранених українських військових; продовжувати консультації щодо оборонних реформ, розпочатих ще до повномасштабної війни для наближення України до членства в НАТО.

У рамках виконання цієї мети проводилися чотириденні інструкторські курси для українських військових, які вивчали військову педагогіку, основи стрільби та володіння зброєю, а також отримували навички самостійного планування та проведення навчальних занять (*Міжнародна військова допомога Силам оборони України: Хроніка подій. Довідник, ч. 2: 242*). Зокрема організовано навчання мінометних груп (калібр 60 мм) українських військових, операторів зенітних установок L70, які відпрацьовували навички зі знищення літаків, гелікоптерів та дистанційно керованих літальних апаратів (БПЛА) противника (*У Литві українці...*, 2023).

Для посилення протиповітряної оборони України відправлено десятки зенітних установок L70. Разом із зенітними гарматами ЗСУ отримала і необхідні для них боєприпаси. Литовські інструктори також навчили українських військових технічному обслуговуванню та ремонту цих 40-мм зенітних установок. Установка здатна була стріляти по безпілотниках як одиночними

пострілами, так і автоматичним вогнем. Боскомплект гармати включав унітарні снаряди, які також передали українським силам оборони. Водночас поставлено українським військовим бронетранспортери М113, які призначалися для перевезення піхоти. Литовські військові також ознайомлювали українських колег з теоретичними знаннями і на практиці показували будову вказаної бронемашини та її механічні вузли. В оборонну допомогу також увійшли два гелікоптери Мі-8 (*У Литві розповіли...*, 2023).

Збройні сили Литви навчали українських військових обслуговуванню гусеничних бронетранспортерів М113. Українські військові навчалися ремонту ходової частини та двигуна БТР М113 як у майстерні, так і в польових умовах. Водночас Збройні сили Литви передали Україні партію позашляховиків «Land Rover Defender» та сухпайки для військових, установки NASAMS.

24 липня 2023 р. Рада національної оборони Литви затвердила трирічний план військової допомоги Україні (200 млн євро), який передбачає закупівлю зброї, військову підготовку та тренування українських воїнів, фінансові внески до фондів допомоги, ремонт військової техніки в Литві та підготовку особового складу Сил оборони України (*Литва схвалила...*, 2023).

Українські військові проходили двотижневі навчання в Литві по застосуванню 120-мм мінометів Panzermörser на шасі гусеничного бронетранспортера М113А2. Військовослужбовці отримали теоретичні та практичні навички та здійснювали бойові стрільби на полігоні (*Група українських мінометників...*, 2023). Загалом литовські інструктори у 2023 р. підготували близько 2,9 тис. українських військових. Навчання українців відбувалися на території Литви та в рамках багатонаціональної програми у Великій Британії та місії Євросоюзу. Програми включали базову підготовку, а також навчання на конкретних видах техніки і підготовку командирів різного рівня.

Активна допомога з боку Польщі та країн Балтії надходить Військово-Морським Силам України. Литва передала Україні комплекти радіолокаційного обладнання, які призначалися для забезпечення морського спостереження за противником (*Литва передала Україні радіолокаційне обладнання...*, 2023).

Таким чином, отримання Україною міжнародної військової матеріально-технічної допомоги від держав-партнерів протягом двох років відсічі широкомасштабного вторгнення російської

федерації в Україну дало змогу Силам оборони України не втратити свій бойовий потенціал та суттєво наростити свої бойові спроможності щодо ведення ефективних бойових дій, спрямованих на стримування російських наступальних угруповань, виснаження їх військового потенціалу та ведення наступальних дій.

Польща та країни Балтії у 2022 – 2023 рр. були лідерами з погляду частки допомоги Україні у власному ВВП. Естонія витратила на допомогу Україні 1,26% ВВП (0,54 млрд доларів), Латвія – 1,09% ВВП (0,51 млрд доларів), Литва – 0,95% ВВП (0,76 млрд доларів), Польща – 0,68% ВВП (6,21 млрд доларів) *(Які країни-союзники роблять найбільший внесок у перемогу України..., 2023)*.

Слід зазначити, що міжнародна військова допомога Силам оборони України була уривчастою і спрямовувалася переважно на задоволення першочергових потреб ЗСУ, що ускладнювало процес накопичення достатніх сил для проведення вирішальних наступальних операцій та здійснення стратегічного перелому у війні.

Водночас важливо підкреслити, що допомога Україні від країн Польщі та Балтії одночасно є внеском у зміцнення обороноздатності та безпеки регіону. Окрім турботи про власні національні інтереси та безпеку, активну підтримку України з боку країн Балтії пояснюють кілька важливих факторів: усвідомлення взаємозв'язку безпеки країн Центральної Європи, включно з Україною та Балтійськими державами; прагнення стимулювати ключові держави Західної Європи до активнішого протистояння російській загрозі й посилення гарантій безпеки в регіоні; а також потреба довгострокового усунення загроз з боку росії.

Завдяки активній підтримці України Польща, Латвія, Естонія та Литва отримали можливість зміцнити власну безпеку, а також розвинути оборонну співпрацю в межах НАТО і на двосторонньому рівні з провідними країнами – членами Альянсу. Беручи до уваги широкий спектр традиційних і гібридних загроз, ці країни послідовно розробляють стратегії реагування та поглиблюють взаємодію між військовими, розвідувальними, правоохоронними органами та прикордонними службами у сферах оборони, зовнішньої політики та безпеки.

Зміцнення обороноздатності країн Польщі та Балтії відбувається насамперед через активне оновлення військового озброєння, закупівлю ракетних і протиповітряних систем, а також модернізацію

збройних сил. Держави Балтії значно збільшують військові витрати для поповнення власних оборонних резервів. Вони першими із країн НАТО погодилися збільшити щорічне фінансування оборони на рівні щонайменше 5% ВВП.

Тривалі та інтенсивні бойові дії в Україні спонукають Польщу та країни Балтії до розробки як власних, так і спільних оборонних проєктів. Наприклад, Латвія веде переговори з європейськими країнами щодо створення на своїй території спільного оборонного заводу для виробництва боєприпасів.

Зміщення акценту на використання новітніх технологій, таких як безпілотні літальні апарати (БПЛА), під час бойових дій підсилює потребу в їхньому виробництві. Латвія вже є одним із виробників і постачальників БПЛА в Європі, зокрема й для України. Заводи компаній «Edge Autonomy» і «Atlas Aerospace» у Латвії збільшують свої виробничі потужності.

Для країн Польщі та Балтії пріоритетом у зміцненні обороноздатності та безпеки є збільшення військового потенціалу й ресурсів. У рамках цього впроваджуються зміни до строкової служби, зокрема, розглядаються кроки щодо відновлення обов'язкової військової служби, щоб забезпечити високий рівень національної готовності та колективної оборони проти потенційного російського агресора.

Використані посилання

Албул С. Естонія надсилає Україні пакет військової допомоги на 80 млн євро. 14.12.23. https://lb.ua/society/2023/12/14/588981_estoniya_nadsilaie_ukraini_paket.html [дата звернення: 28.01.2025].

Брайлян Єгор. Естонія надала Україні військової допомоги на понад 400 мільйонів євро – Мар'яна Беца. Інтерв'ю. 24.05.23. <https://armyinform.com.ua/2023/05/24/estoniya-nadala-ukrayini-vijskovoyi-dopomogy-na-ponad-400-miljoniv-yevromaryana-becza/> [дата звернення: 28.01.2025].

Бураков Ю., Проховник П. Співробітництво Польщі та держав Прибалтики з Україною: військово-політичні аспекти. *Baltys w dziejach ludow Morza Baltycznego*. Tom XV/ red. Maciej Franz, Zbigniew Pilarczyk. Wyd-wo Adam Marszalek, Torun, 2020. S. 390–408.

Бураков Ю.В., Гневашева А.В. Діяльність міжнародних навчально-тренувальних місій для військовослужбовців ЗС України у роки російсько-української війни (2014 – 2023). *Воєнно-історичний вісник: Збірник наукових праць Національного університету оборони України*. К.: НУОУ, 2024. Вип. 1 (51), С. 61–68.

Бураков Ю. В. Військово-політичне співробітництво України з Північно-атлантичним альянсом на сучасному етапі. *Військово-науковий вісник*. Вип. 32. Львів: НАСВ, 2019, С. 111–120.

В Україні використовують польські «Шилки». 25.03.23. URL: <https://mil.in.ua/uk/news/v-ukrayini-vykorystovuyut-polski-shylky/> [дата звернення: 28.01.2025].

Віднянський С., Мартинов А. Російсько-Українська війна та міжнародне співтовариство: монографія. К.: Інститут історії України НАН України, 2023. 264 с.

Вовканич І., Шніцер І. Реакція країн Вишеградської четвірки на повномасштабне воєнне вторгнення Росії в Україну. *Геополітика України: історія і сучасність: збірник наукових праць*. Вип. 2 (29). Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2022. С. 7–19.

Група українських мінометників завершила навчання в Литві. 2.10.23. URL: <https://mil.in.ua/uk/news/grupa-ukrayinskyh-minometnykiv-zavershylo-navchannya-v-lytvi/> [дата звернення: 28.01.2025].

До України надійшли нові зенітки ZU-23-2CP. 4.09.23. URL: <https://mil.in.ua/uk/news/do-ukrayiny-nadiyshly-novi-zenitky-zu-23-2cp/> [дата звернення: 28.01.2025].

Естонія та Німеччина об'єднали зусилля у посиленні України боєприпасами 27.09.23. URL: <https://mil.in.ua/uk/news/estoniya-ta-nimechchyna-ob-yednaly-zusylyya-u-posylenni-ukrayiny-boyeprypasamy/> [дата звернення: 28.01.2025].

Латвія збільшила підготовку українських військових. 18.12.23. URL: <https://mil.in.ua/uk/news/latviya-zbilshyla-pidgotovku-ukrayinskyh-vijskovykh/> [дата звернення: 28.01.2025].

Латвія передасть Україні усі свої військові гелікоптери Латвія передасть Україні усі свої військові гелікоптери – прем'єр. 21.06.23. URL: <https://chas.news/news/latviya-peredast-ukraini-usi-svoi-viiskovi-gelikopteri-premer> [дата звернення: 28.01.2025].

Литва передала Україні радіолокаційне обладнання. 27.09.23. URL: <https://mil.in.ua/uk/news/lytva-peredala-ukrayini-radiolokatsijne-obladnannya/> [дата звернення: 28.01.2025].

Литва схвалила трирічний план військової підтримки України. 25.07.23. URL: <https://mil.in.ua/uk/news/lytva-shvalyla-tryrichnyj-plan-vijskovoyi-pidtrymky-ukrayiny/> [дата звернення: 28.01.2025].

Литвин М., Хахула Л. Особливості військово-політичної співпраці України і Польщі у період розгортання повномасштабної російської агресії. *Wojna na Ukrainie a polsko-ukraińskie partnerstwo strategiczne. Analizy – refleksje – kalendarium*. Warszawa – Przemyśl, 2023. S. 49–66.

Литвин М. Україна – Польща: військово-політична співпраця в умовах новітньої російської агресії. *Україна та цивілізаційні виклики: долаючи лихоліття війни (1914 – 2024 pp.)*: колективна монографія (за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції, 12 березня 2024 р., м. Львів) / Упоряд. І. Підкова. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2024. С. 90–91.

Міжнародна військова допомога Силам оборони України: Хроніка подій. Частина перша (лютий – грудень 2022 р.). Довідник. Т. 1. / Укладачі: доктор історичних наук, проф. Павло Ткачук, кандидат історичних наук, доц. Лілія Питльована, кандидат історичних наук, доц. Юрій Бураков; за заг. ред. Кандидата історичних наук, доц. Юрія Буракова. – Львів: НАСВ, 2024. – 613 с.

Міжнародна військова допомога Силам оборони України: Хроніка подій. Частина перша (січень – грудень 2023 р.). Довідник. Т. 2. / Укладачі: доктор історичних наук, проф. Павло Ткачук, кандидат історичних наук, доц. Лілія Питльована, кандидат історичних наук, доц. Юрій Бураков; за заг. ред. кандидата історичних наук, доц. Юрія Буракова. – Львів: НАСВ, 2024. – 613 с.

На гроші, зібрані у Польщі на Bayraktar TB2, придбали мобільні майстерні для ЗСУ. 27.04.23. URL: <https://mil.in.ua/uk/news/na-groshi-zibrani-u-polshhi-na-bayraktar-tb2-prydbaly-mobilni-majsterni-dlya-zsu/> [дата звернення: 28.01.2025].

Перепелиця Г. Польська військова допомога Україні в російсько-Українській війні. *Wojna na Ukrainie a polsko-ukraińskie partnerstwo strategiczne. Analizy – refleksje – kalendarium*. Warszawa – Przemysł, 2023. S. 143–152.

Польська військова допомога Україні: бронетехніка, авіація, боєприпаси. URL: <https://mil.in.ua/uk/articles/polska-vijskova-dopomoga-ukrayini-bronetehnika-aviatsiya-boeyegrupy/> [дата звернення: 28.01.2025].

Польща відправила Україні 10 танків Leopard 2 та підготовлені екіпажі. 9.03.23. URL: <https://mil.in.ua/uk/news/polshha-vidpravyla-ukrayini-10-tankiv-leopard-2-ta-pidgotovleni-ekipazhi/> [дата звернення: 28.01.2025].

Польща готова щомісяця навчати два батальйони українських військових. 8.02.23. URL: <https://mil.in.ua/uk/news/polshha-gotova-shhomisysatsya-navchaty-dva-bataljony-ukrayinskyh-vijskovykh/> [дата звернення: 28.01.2025].

Польща розгляне передачу Україні винищувачів МиГ-29. 18.02.23. URL: <https://mil.in.ua/uk/news/polshha-rozglyane-peredachu-ukrayini-vynyshhuvachiv-myg-29/> [дата звернення: 28.01.2025].

Польща розгорнула масштабний ремонт техніки ЗСУ. 29.01.23. URL: <https://mil.in.ua/uk/news/polshha-rozgornula-masshtabnyj-remont-tehniky-zsu/> [дата звернення: 28.01.2025].

Польща таємно передала Ми-24 Україні. 9.07.23. URL: <https://mil.in.ua/uk/news/polshha-tayemno-peredala-my-24-ukrayini/> [дата звернення: 28.01.2025].

Президент Польщі Анджей Дуда виступив зі зверненням у Верховній Раді України 22.05.2022. URL: https://www.youtube.com/watch?v=nJvX-M8_gyA [дата звернення: 28.01.2025].

Стало відомо, яку допомогу Латвія надала Україні з початку повномасштабної війни. 31.12.23. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2023/12/31/povyna/bezpeka/stalo-vidomo-yaku-dopomohu-latviya-nadala-ukrayini-pochatku-rovnomasshtabnoyi-vijny> [дата звернення: 28.01.2025].

У Литві розповіли про зброю, яку надали Україні у 2023 році. 4.08.23. URL: <https://mil.in.ua/uk/news/u-lytvi-rozpovily-pro-zbroyu-yaku-nadaly-ukrayini-u-2023-rotsi/> [дата звернення: 28.01.2025].

У Литві українці опанували зенітні установки L70. 7.02.23. URL: <https://mil.in.ua/uk/news/u-lytvi-ukrayintsi-opanuvaly-zenitni-ustanovky-l70/> [дата звернення: 28.01.2025].

У Польщі створили центр обслуговування Т-64. 7.04.23. URL: <https://mil.in.ua/uk/news/u-polshhi-stvoryly-tsentr-obslugovuvannya-t-64/> [дата звернення: 28.01.2025].

Українські танкісти почнуть навчання на Leopard 2 за декілька днів – Блащак. 3.02.23. URL: <https://mil.in.ua/uk/news/ukrayinski-tankisty-pochnut-navchannya-na-leopard-2-za-dekilka-dniv-blashhak/> [дата звернення: 28.01.2025].

Які країни-союзники роблять найбільший внесок у перемогу України. 17.07.23. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2023/07/17/infografika/ekonomika/yaki-krayiny-soyuznyky-roblyat-najbilshiy-vnesok-peremohu-ukrayiny> [дата звернення: 28.01.2025].

References

Albul S. Estoniia nadsylaie Ukraini paket viiskovoi dopomohy na 80 mln yevro. 14.12.23. https://lb.ua/society/2023/12/14/588981_estoniya_nadsylaie_ukraini_paket.html [Data accessed 28.01.2025] (ukr).

Brailian Yehor. Estoniia nadala Ukraini viiskovoi dopomohy na ponad 400 milioniv yevro – Mariana Betsa. Interv'iu. 24.05.23. <https://armyinform.com.ua/2023/05/24/estoniya-nadala-ukrayini-vijskovoyi-dopomogy-na-ponad-400-miljoniv-yevro-maryana-becza/> [Data accessed 28.01.2025] (ukr).

Burakov Yu., Prokhovnyk P. Spivrobitnytstvo Polshchi ta derzhav Prybaltyky z Ukrainoiu: viiskovo-politychni aspekty. V. kn. Baltyc w dziejach ludow Morza Valtyskiego. Tom XV/ red. Maciej Franz, Zbigniew Pilarczyk. Wyd-wo Adam Marszalek, Torun, 2020. S.390 – 408 (ukr).

Burakov Yu.V., Hnevasheva A.V. Diialnist mizhnarodnykh navchalno-trenuvalnykh misiï dlia viiskovosluzhbovtiv ZS Ukrainy u roky rosiisko-ukrainskoi viiny (2014-2023)// Voienno-istorychni visnyk: Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy.- K.: NUOU, 2024. - Vyp.1 (51), s. 61-68. [Data accessed 28.01.2025] (ukr).

Burakov Yu. V. Viiskovo-politychne spivrobitnytstvo Ukrainy z Pivnichnoatlantychnym aliansom na suchasnomu etapi. Viiskovo-naukovyi visnyk. Vyp. 32. – Lviv: NASV, 2019, s.111 – 120. [Data accessed 28.01.2025] (ukr).

V Ukraini vykorystovuiut polski «Shylky». 25.03.23. URL: <https://mil.in.ua/uk/news/v-ukrayini-vykorystovuyut-polski-shylky/> [Data accessed 28.01.2025] (ukr).

Vidnianskyi S., Martynov A. Rosiisko-ukrainska viina ta mizhnarodne spivotvarestvo: monohrafiia. K.: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2023. 264 s. (ukr).

Vovkanych I., Shnitsler I. Reaktsiia krain Vyshehradskoi chetviryky na povnomashtabne voienne vtorhnennia Rosii v Ukrainu. Heopolityka Ukrainy: istoriia i suchasnist: zbirnyk naukovykh prats. Vyp. 2 (29). Uzhhorod: DVNZ «UzhNU», 2022. S. 7 – 19.(ukr).

Hrupa ukrainskykh minometnykiv zavershyla navchannia v Lytvi.2.10.23. URL: <https://mil.in.ua/uk/news/grupa-ukrayinskykh-minometnykiv-zavershyla-navchannya-v-lytvi/> [Data accessed 28.01.2025] (ukr).

Do Ukrainy nadiishly novi zenitky ZU-23-2CP. 4.09.23. URL: <https://mil.in.ua/uk/news/do-ukrayiny-nadiishly-novi-zenitky-zu-23-2cp/> [Data accessed 28.01.2025] (ukr).

Estoniia ta Nimechchyna obiednaly zusyillia u posylenni Ukrainy boieprypasamy 27.09.23. URL: <https://mil.in.ua/uk/news/estoniya-ta-nimechchyna-ob-yednaly-zusyillya-u-posylenni-ukrayiny-boieprypasamy/> [Data accessed 28.01.2025] (ukr).

Latviia zbilshyla pidgotovku ukrainskykh viiskovykh. 18.12.23. URL: <https://mil.in.ua/uk/news/latviya-zbilshyla-pidgotovku-ukrayinskykh-vijskovykh/> [Data accessed 28.01.2025] (ukr).

Latviia peredast Ukraini usi svoi viiskovi helikoptery Latviia peredast Ukraini usi svoi viiskovi helikoptery — premier. 21.06.23. URL: <https://chas.news/news/latviya-peredast-ukraini-usi-svoi-viiskovi-gelikopteri-premer> [Data accessed 28.01.2025] (ukr).

Lytva peredala Ukraini radiolokatsiine obladdannia. 27.09.23. URL: <https://mil.in.ua/uk/news/lytva-peredala-ukrayini-radiolokatsijne-obladdannya/> [Data accessed 28.01.2025] (ukr).

Lytva skhvalyla tryrichnyi plan viiskovoi pidtrymky Ukrainy. 25.07.23. URL: <https://mil.in.ua/uk/news/lytva-shvalyla-tryrichnyj-plan-vijskovoyi-pidtrymky-ukrayiny/> [Data accessed 28.01.2025] (ukr).

Lytvyn M., Khakhula L. Osoblyvosti viiskovo-politychnoi spivpratsi Ukrainy i Polshchi u period rozghortannia povnomasshtabnoi rosiiskoi ahresii. *Wojna na Ukrainie a polsko-ukraińskie partnerstwo strategiczne. Analizy – refleksje – kalendarium*. Warszawa – Przemysł, 2023. S. 49–66. (ukr).

Lytvyn M. Ukraina – Polshcha: viiskovo-politychna spivpratsia v umovakh novitnoi rosiiskoi ahresii. *Ukraina ta tsyvilizatsiini vyklyky: dolaiuchy lykholittia viiny (1914–2024 rr.): kolektyvna monohrafiia (za materialamy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, 12 bereznia 2024 r., m. Lviv) / uporiad. I. Pidkova*. Lviv : LNU imeni Ivana Franka, 2024. S. 90–91. (ukr).

Mizhnarodna viiskova dopomoha Sylam oborony Ukrainy: *Khronika podii*. Chastyna persha (liutyi – hruden 2022 r.). Dovidnyk. T.1. / Ukladachi: doktor istorichnykh nauk, prof. Pavlo Tkachuk, kandydat istorichnykh nauk, dots. Liliia Pytlova, kandydat istorichnykh nauk, dots. Yurii Burakov; za zah. red. kandydata istorichnykh nauk, dots. Yurii Burakova. – Lviv: NASV, 2024. – 613 s. (PDF) (ukr).

Mizhnarodna viiskova dopomoha Sylam oborony Ukrainy: *Khronika podii*. Chastyna persha (sichen – hruden 2023 r.). Dovidnyk. T.2. / Ukladachi: doktor istorichnykh nauk, prof. Pavlo Tkachuk, kandydat istorichnykh nauk, dots. Liliia Pytlova, kandydat istorichnykh nauk, dots. Yurii Burakov; za zah. red. kandydata istorichnykh nauk, dots. Yurii Burakova. – Lviv: NASV, 2024. – 613 s. (PDF) (ukr).

Na hroshi, zibrani u Polshchi na Bayraktar TB2, prydbaly mobilni maisterni dlia ZSU. 27.04.23. URL: <https://mil.in.ua/uk/news/na-groshi-zibrani-u-polshhi-na-bayraktar-tb2-prydbaly-mobilni-majsterni-dlya-zsu/> [Data accessed 28.01.2025] (ukr).

Perepelytsia H. Polska viiskova dopomoha Ukraini v rosiisko-ukraińskii viini. *Wojna na Ukrainie a polsko-ukraińskie partnerstwo strategiczne. Analizy – refleksje – kalendarium*. Warszawa – Przemysł, 2023. S. 143 – 152. (ukr).

Polska viiskova dopomoha Ukraini: bronetehnika, aviatsiia, boieprypasy. URL: <https://mil.in.ua/uk/articles/polska-vijskova-dopomoga-ukrayini-bronetehnika-aviatsiya-boieprypasy/> [data zvernennia 28.01.2025].

Polshcha vidpravyla Ukraini 10 tankiv Leopard 2 ta pidhotovleni ekipazhi. 9.03.23. URL: <https://mil.in.ua/uk/news/polshha-vidpravyla-ukrayini-10-tankiv-leopard-2-ta-pidgotovleni-ekipazhi/> [dara zvernennia 28.01.2025].

Polshcha hotova shchomisitsia navchaty dva bataliony ukrainskykh viiskovykh. 8.02.23. URL: <https://mil.in.ua/uk/news/polshha-gotova-shhomisyatsya-navchaty-dva-bataliony-ukrayinskykh-vijskovykh/> [Data accessed 28.01.2025] (ukr).

Polshcha rozghliane peredachu Ukraini vynyshchuvachiv MyH-29. 18.02.23. URL: <https://mil.in.ua/uk/news/polshha-rozglyane-peredachu-ukrayini-vynyshhuvachiv-myg-29/> [Data accessed 28.01.2025] (ukr).

Polshcha rozghornula masshtabnyi remont tekhniky ZSU. 29.01.23. URL: <https://mil.in.ua/uk/news/polshha-rozghornula-masshtabnyj-remont-tehniky-zsu/> [Data accessed 28.01.2025] (ukr).

Polshcha taiemno peredala My-24 Ukraini. 9.07.23. URL: <https://mil.in.ua/uk/news/polshha-tayemno-peredala-my-24-ukrayini/> [Data accessed 28.01.2025] (ukr).

Prezydent Polshchi Andrzej Duda vystupyv zi zvernenniam u Verkhovnii Radi Ukrainy 22.05.2022. URL: https://www.youtube.com/watch?v=nJvX-M8_gyA [Data accessed 28.01.2025] (ukr).

Stalo vidomo, yaku dopomohu Latviia nadala Ukraini z pochatku povnomasshtabnoi viiny. 31.12.23. URL: <https://www.slovovidlo.ua/2023/12/31/novyna/bezpeka/stalo-vidomo-yaku-dopomohu-latviya-nadala-ukrayini-pochatku-povnomasshtabnoyi-viiny/> [Data accessed 28.01.2025] (ukr).

Lytvi rozpovily pro zbroiu, yaku nadaly Ukraini u 2023 rotsi. 4.08.23. URL: <https://mil.in.ua/uk/news/u-lytvi-rozpovily-pro-zbroyu-yaku-nadaly-ukrayini-u-2023-rotsi/> [Data accessed 28.01.2025].

U Lytvi ukraintsi opanuvaly zenitni ustanovky L70. 7.02.23. URL: <https://mil.in.ua/uk/news/u-lytvi-ukrayintsi-opanuvaly-zenitni-ustanovky-l70/> [Data accessed 28.01.2025] (ukr).

U Polshchi stvoryly tsentr obsluhovuvannia T-64. 7.04.23. URL: <https://mil.in.ua/uk/news/u-polshhi-stvoryly-tsentr-obslugovuvannya-t-64/> [Data accessed 28.01.2025] (ukr).

Ukrainski tankisty pochnut navchannia na Leopard 2 za dekilka dnev – Blashchak. 3.02.23. URL: <https://mil.in.ua/uk/news/ukrayinski-tankisty-pochnut-navchannia-na-leopard-2-za-dekilka-dniv-blashhak/> [Data accessed 28.01.2025].

Yaki krainy-soiuznyky robliat naibilshyi vnesok u peremohu Ukrainy. 17.07.23. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2023/07/17/infografika/ekonomika/yaki-krainy-soyuznyky-roblyat-naibilshiy-vnesok-peremohu-ukrayiny/> [Data accessed 28.01.2025].

Gnevasheva A.

ASPECTS OF INTERNATIONAL MILITARY ASSISTANCE PROVIDED BY POLAND AND THE BALTIC STATES TO THE UKRAINIAN DEFENSE FORCES DURING THE YEARS OF FULL-SCALE RUSSIAN AGGRESSION (2022 – 2023)

The article analyzes the military assistance provided by Poland and the Baltic States to the Ukrainian Defense Forces in the first two years of the full-scale Russian invasion. It is noted that military assistance to the Armed Forces of Ukraine has been actively provided by these countries since the beginning of the Russian-Ukrainian war in February 2014, but organized and regular supplies of weapons and military equipment were introduced in the first years of the full-scale invasion of the Russian aggressor. Thus, in the first two years of the invasion, Poland transferred about 350 tanks to the Ukrainian Defense Forces, including Leopard 2, Rosomak armored personnel carriers, 155-mm self-propelled artillery systems AHS Krab, Osa anti-aircraft missile systems, including the modernized version Osa-AKM-P1 Żądło, and other weapons. Poland launched a large-scale repair operation aimed at restoring damaged Ukrainian artillery and armored vehicles. Military assistance was actively provided by the Baltic states - Latvia, Lithuania, and Estonia. These countries were leaders in terms of the share of aid to Ukraine in their own GDP in 2022-2023. Ukraine's allies have deployed training missions to train Ukraine's military in the skillful use of weapons supplied to Ukraine by the anti-Putin coalition. At the same time, it is important to emphasize that the assistance to Ukraine from Poland and the Baltic states is also a contribution to strengthening the region's defense and security. Several important factors explain the active support of Ukraine by the Baltic states: awareness of the interconnectedness of the security of Central European countries, including Ukraine and the Baltic states; the desire to encourage key Western European states to more actively confront the Russian threat and strengthen security guarantees in the region; and the need to eliminate threats from Russia in the long term.

Keywords: international military assistance, Russian-Ukrainian war, Russia's full-scale invasion of Ukraine, Ukrainian Defense Forces, weapons and military equipment.

ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ВІЙНИ ЯК ЕЛЕМЕНТ ЕКСПАНСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ В УКРАЇНІ (2005 – 2014)

У статті розкрито причини, перебіг і результати торговельно-економічних війн, які російська федерація вела проти України упродовж 2005 – 2014 років. Показано, що російсько-українські м'ясо-молочні конфлікти, «сирна», «шоколадна» та «митна» війни почалися після приходу до влади в. путіна і стали інструментом політико-економічного примусу, цілеспрямованого тиску росії на Україну, економіка якої після здобуття незалежності у 1991 році залишалася орієнтованою на російський ринок. Доведено, що ці конфлікти супроводжувалися потужними російськими інформаційними компаніями у масмедіа з підриву іміджу української продукції, яку імпортували на росію, та завдання навмисної шкоди інвестиційному клімату України. Насправді причини торговельно-економічних війн полягали у намаганнях росії інтегрувати російську та українську економіки, зупинити євроінтеграційні процеси, примусити Україну відмовитися від підписання Угоди про асоціацію з Європейським Союзом та створити умови для її входження у Митний Союз та Єдиний економічний простір, підконтрольні російській федерації. Зазначене в цілому мало вирішити геополітичну мету росії – повністю домінувати на пострадянському просторі, бути політичним та економічним лідером у регіоні.

Ключові слова: російська експансія в Україні, торговельно-економічні війни, російсько-українські м'ясо-молочні конфлікти, «сирна війна», «шоколадна війна», «митна війна».

Постановка проблеми та її актуальність. Відносини між Україною та російською федерацією (далі – росією), яка є спадкоємицею московії, російської імперії та СРСР, мають давню історію. Основний їх зміст упродовж 1991 – 2014 рр., від розпаду СРСР і набуття Україною незалежності до відкритої російської збройної агресії, полягав в унеможливленні становлення незалежної Української держави. Досвід кількох столітньої історії засвідчив, що для досягнення цієї стратегічної мети росія проводить експансіоністську політику, яка завдала значної шкоди національній безпеці України, незважаючи на укладені двосторонні

Котилевський Олег Олександрович, ад'юнкт штатний науково-організаційного відділу, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

© Котилевський О. О., 2025.

договори про дружбу, співробітництво та партнерство між двома суверенними державами, відносини між якими ніколи не були добросусідськими, а супроводжувалися з боку росії постійним шантажем, брехнею, залякуванням, провокаціями та іншими діями, які у 2005 – 2014 роках переросли у м'ясо-молочні конфлікти, «сирну», «шоколадну» і «митну» війни, та відкриті погрози застосувати зброю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематикою дослідження російсько-українських торговельно-економічних війн упродовж 2005 – 2014 рр. займається небагато фахівців. Переважна більшість опублікованих праць – це інформаційно-аналітичні матеріали, розміщені на порталах відомих Інтернет-видань і телеканалів. Перші публікації («Звуки життя», 2006; Тимошенко, В., 2007) розкривають проблеми, пов'язані з російсько-українським м'ясо-молочним протистоянням. У матеріалах (Торгові війни, 2012; Азаров, 2012; Баркар Д., 2012; Сирна війна, 2012; Україна – Росія, 2012; «Сирна» війна, 2013), опублікованих у різних виданнях, українські урядовці, аналітики й журналісти шукають відповіді на питання, чому росія обмежує імпорту українських продуктів, «сирна війна» – це економіка чи політика... та її наслідки для України. У матеріалах різних видань (Івженко Т., 2013; Івахненко В., 2013; Лащенко О., 2013; Кайзенберг Н., 2013; Росспоживнагляд, 2013; Чорнокондратенко М., 2013; Roshen, 2013) аналітики й журналісти дискутують з приводу «шоколадної війни» росії проти України, аналізують її причини, перебіг і роблять висновок, що вона є логічним продовженням «сирної війни». В інформаційно-аналітичних матеріалах (Михельсон О., 2013; О комплексе мер, 2013; Путин обещает, 2013; Путин рассказал, 2013; Савицький О., 2013; Хмельовська О., 2013) журналісти й експерти прагнуть знайти відповіді на проблемні питання, пов'язані з черговою російською війною проти України, на цей раз – «митною», вважаючи її продовженням двох попередніх – «шоколадної» та «сирної».

Мета статті. Розкрити основні причини, перебіг і результати торговельно-економічних війн, які російська федерація вела проти України упродовж 2005 – 2014 рр.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз розглянутих матеріалів показав, що упродовж 2005 – 2014 рр. відбулася низка торговельно-економічних війн, які росія періодично розв'язувала

проти України для її утримання в зоні свого впливу. У грудні 2005 р. росія без попередніх консультацій з українською стороною і без попереджень ввела заборону на ввезення продукції тваринництва, що проходила транзитом через Україну, а у січні 2006 р. заборонила ввезення всієї продукції тваринництва з України (*Етапи*, 2013). Таким чином, «північна сусідка» вдарила по одному з найбільючіших секторів української економіки та розпочала так звані російсько-українські м'ясо-молочні війни. Їх офіційною причиною було нібито недотримання українською стороною ветеринарно-санітарних норм. Водночас виробники української м'ясо-молочної продукції спростували це звинувачення («*Звуки життя*», 2006). Припинення українського експорту в росію дуже болюче вдарило по українській економіці і, насамперед, по українських виробниках сиру. Вони не були готові до такої ситуації, тому частина з них збанкрутіла («*Сирна*» війна, 2012). Наприклад, у 2006 р. на російський ринок припадало близько 60% українського молочного експорту. Експерти прогнозували, що збитки української молочної галузі у випадку остаточної заборони експорту могли скласти понад \$50 – 60 млн («*Звуки життя*», 2006; *Тимошенко В.*, 2007). Як висловилися деякі українські і російські експерти, Україна як найбільша російська годувальниця зазнала тоді економічних збитків за спроби своєї політичної незалежності («*Звуки життя*», 2006).

У першій половині 2012 р. розпочалося чергове, найбільше російсько-українське торговельно-економічне протистояння, відоме як «сирна війна». Головний державний санітарний лікар і голова Федеральної служби з нагляду у сфері захисту прав споживачів та благополуччя людини (Росспоживнагляд, *рос. скор.* Роспотребнадзор) Геннадій Оніщенко 11 січня з подачі російських молочних лобістів, зокрема Айрата Хайрулліна, російського мультимільонера (*Влада та гроші*, 2019) і президента Національної спілки виробників молока («*Сирна*» війна, 2013), звинуватив українських виробників сиру у низькій якості твердих сирів через використання пальмової олії (*В Оніщенка*, 2012). Практично кожен випуск центральних російських телеканалів транслював сюжети про «неякісні» українські продукти (*Україна – Росія*, 2012). У заяві зазначено, що «за четвертий квартал 2011 р. відбулося помітне погіршення споживчих властивостей сирів, що постачаються з України... Це помітний сегмент російського

ринку... орієнтовний обсяг поставок становить 55,5 тис. т (третє місце у структурі російського експорту («Сирна» війна, 2013). – *Авт.*)... Основною проблемою є те, що при виробництві... безконтрольно використовуються рослинні компоненти, зокрема пальмова олія» (Оніщенко В., 2012).

Загалом, за підсумками «сирного» протистояння, росія так і не змогла навести жодного доказу щодо використання українськими сироварами пальмової олії, а міжнародна експертиза не виявила жодних порушень Україною технології виробництва твердих сирів та довела її відповідність усім міжнародним стандартам.

Прем'єр-міністр України Микола Азаров відповів на звинувачення так: «Я можу своїм російським партнерам сказати, що треба ще постаратися, щоб російські заводи виготовляли сири такої якості... наша продукція – це продукція високої якості» (Азаров, 2012; «Сирна» війна, 2013; Сирна війна, 2012).

Зазначимо, що, за деякими даними, в 2011 р. Україна експортувала в росію 67 тис. т сиру на суму \$340 млн, що, за оцінками експертів, становило близько 85% річного експорту цього продукту (Баркар Д., 2012). Тому, як зазначають українські експерти, для України будь-які заборони з експорту сиру в росію, яка є безальтернативним партнером України у молочній галузі, були дуже болючим питанням (Сирна війна, 2012). Дев'ять найпотужніших українських заводів-виробників сиру через заборону постачати свою продукцію до росії були змушені призупинити свою роботу. Близько 6 тис. українців опинилися без роботи. 120 т українського сиру затримано на російському кордоні, 35 т – вилучено з продажу (Україна – Росія, 2012). Фактично було заблоковано понад 70% експорту української продукції. Як зазначив Тарас Гагалюк, аналітик Українського Клубу аграрного бізнесу, у 2012 р. сироварна галузь України у грошовому вимірі недоотримала \$85 млн. За іншими даними, що наводилися у телевізійному проєкті Першого Національного «Без цензури», Україна за кілька місяців торговельного ембарго втратила \$75 млн («Сирна» війна, 2013). Як висловився Валерій Димов, директор інформаційно-аналітичного центру «Форум», «Сирна війна» завдала також удару по іміджу продукції українських підприємств, зменшила довіру до українських харчових продуктів, завдала шкоди й інвестиційному клімату України. росія дала чіткий сигнал інвестору, що розвивати сироварний бізнес в Україні небезпечно,

оскільки в будь-який момент можуть бути закриті, у першу чергу, з політичних аргументів, ринки збуту. А ці аргументи ніяк не вкладаються в концепцію дружніх рівноправних відносин (*Україна – Росія, 2012*).

Переважає більшість вітчизняних і закордонних експертів схиляються до того, що «сирна війна» була розв'язана росією з метою економічного тиску на Україну. Наприклад, у коментарі для «Радіо Свобода» Павло Розенко, провідний експерт Українського центру економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова, наголосив, процитуємо: «Очевидно, що тут політичний фактор присутній... Певні кола в росії мають таку ідеологію, що передбачає бажання прив'язати до себе Україну. Щоб Україна йшла на поступки з газового питання, Митного союзу, Зони вільної торгівлі й, взагалі, щодо інтеграційних процесів» (*Баркар Д., 2012*). З цього приводу колишній міністр закордонних справ України Володимир Огризко зазначив, що чергові претензії до українських виробників є не випадковими. Про «санітарні норми тут не йдеться, а йдеться про намагання Кремля не випустити колишні радянські республіки зі сфери свого впливу... Більше того, я побоююся, що цим не обмежиться і що чим ближче до Вільнюського саміту, тим більше загроза нестандартних ситуацій в Україні зростатиме... поки євроінтеграція України не завершиться успіхом, сусід на сході постійно виставлятиме «санітарні претензії» (*Лащенко О., 2013*). Віктор Небоженко, український політолог, директор Соціологічної служби «Український барометр» навів історичні паралелі між подібними подіями в Україні та у Грузії, Білорусії й Молдові. Він зазначив, що це є «першим залпом геополітичної війни між Україною і росією... Справа не в сирах... Як результат – перехід нашої ГТС [газотранспортна система, одна з найпотужніших і найрозгалуженіших мереж магістральних газогонів у світі (*ТОВ, 2023*). – *Авт.*] до росії. Погляньте на Білорусь, там так само було» (*Торгові війни, 2012*).

На нашу думку, білоруський приклад є досить показовим щодо справжніх причин торговельно-економічних війн росії, які вона розпочинала проти «дружніх» пострадянських держав-сусідів. Коротенько наведемо його. Так у червні 2009 р. виник торговий конфлікт між росією та Білоруссю, відомий також як «молочна війна». Тоді Білорусь відмовилася визнати незалежність Південної Осетії (*Акт, 1992*) та Абхазії (*Декларація, 1990*;

Гучуа Е. Б., 2011) – російських сателітів у Грузії [росія нібито намагалася виплатити Білорусі за це \$500 млн (Erlanger, Steven, 2014)], а також приєдналася до програми «Східного партнерства» Європейського Союзу. росія також висловила бажання приватизувати білоруську молочну галузь. Білорусь відповіла на це перемовинами з Європейським Союзом щодо сертифікації білоруського молока до європейських норм. Через це росія застосувала до Білорусі безпідставні економічні санкції, заборонила ввезення на свою територію молочних продуктів, посиляючись на їх невідповідність санітарним нормам (Zawadzki, Sabina, 2009; Erlanger, Steven, 2014; Калиновський В., 2009).

29 липня 2013 р. між Україною та росією виникло чергове торговельно-економічне протистояння, яке у вітчизняних і закордонних масмедіа отримало назву «шоколадна війна». Воно було спричинене заборонаю росспоживнаглядом продажів на території росії продукції з українських фабрик кондитерської корпорації «Roshen» через її невідповідність вимогам до якості і безпеки (буцімто було виявлено токсичну речовину – бензопірен). Хоча претензії не стосувалися тих фабрик компанії, що були розташовані у самій росії. Корпорація «Roshen», відповідно, спростувала ці звинувачення. Також не виявили порушень і під час перевірки продукції у Казахстані, Узбекистані, Таджикистані та Молдові (Кайзенберг Н., 2013; Росспоживнагляд, 2013; Roshen, 2013; Івженко Т., 2013).

Зазначимо, що корпорація «Roshen» є одним із найбільших в Україні виробників кондитерської продукції, а за результатами рейтингу Global Top-100 Candy Companies-2018 увійшла до ТОП-30 кращих виробників кондитерської продукції світу. Згідно з даними видання «ІнвестГазета», у 2012 р. корпорація «Roshen» збільшила свій прибуток на 5,7% – до 8,12 млрд, тоді як її чистий прибуток зріс до 21,359 млрд. Водночас для українців «Roshen» є своєрідним символом, візитівкою країни. За оцінками фахівців, від введеної росією заборони до кінця 2013 р. загальні втрати корпорації «Roshen», підприємств-суміжників, які постачають продукцію, а також через несплачені податки до бюджету, нарахування зарплати, соціальні внески тощо могли перевищити понад 1 млрд (близько \$123 млн за поточним курсом) (Roshen, 2013).

У контексті дослідження проблем торговельно-економічних війн звернемо увагу на дві події, що відбулися напередодні, а саме

27 липня 2013 р. На нашу думку, вони проливають світло на справжні причини російського економічного свавілля. Перша – це участь президента російської федерації в. путіна в урочистостях, які відбулися у Києві з нагоди 1025-річчя Хрещення Русі. Більшість експертів були переконані, що під час зустрічі російського й українського лідерів пройшли переговори з проблемних питань двосторонніх відносин: постачання російського газу в Україну, спільне управління українською газотранспортною системою, євроінтеграція України тощо (Ивженко Т., 2013). Наприклад, політичний аналітик Інституту Євроатлантичного співробітництва Володимир Горбач висловив думку, що «Посилення торгових воєн буде батою, яким путін у ході свого українського турне має намір погрожувати Януковичу. Пряником у цих дискусіях можуть стати обіцянки путіна надати Києву багатомільярдний кредит». Він також зазначив, що для в. путіна це може бути останнім шансом відмовити українського президента підписати Угоду про асоціацію з Європейським Союзом, заплановану на листопад 2013 року, та не допустити остаточного виходу сусідньої країни та найближчого економічного партнера із зони зовнішньополітичного впливу росії (Савицький О., 2013). Друга подія – це конференція «Православно-слов'янські цінності – основа цивілізаційного вибору України», яка відбулася у Києві під патронатом проросійської партії «Український вибір», засновником і головою якої був Віктор Медведчук – український політик і кум російського президента в. путіна. Ця партія декларувала східний напрям зовнішньоекономічної інтеграції України з країнами Митного союзу – росією, Білоруссю і Казахстаном, Єдиний економічний простір та участь у Євразійському Союзі (Маніфест 2013; Білоус К., 2013; Про ратифікацію, 2004). Щодо останнього утворення заслуговує на увагу висловлювання українського дослідника Олександра Дудніка, який зазначив, що проєкт Євразійського союзу, висунутий в. путіним, це, процитуємо, «старий-новий елемент російської політики, зумовлений традиційним з часів розпаду СРСР прагненням кремля повністю контролювати й домінувати на пострадянському просторі... росія... прагне бути центром аналогічного ЄС інтеграційного об'єднання на пострадянських теренах, що дозволить їй виконувати роль не тільки політичного, а й економічного й військового лідера, про що свідчить намір запровадження єдиної валюти та наявність

військової організації – ОДКБ». Таку ж думку підтримав керівник українського Інституту публічної політики Віктор Чумак, який зазначив, що керівництво росії єдине у тому, що без участі України в наднаціональних інтеграційних проєктах не буде ні «Руського світу», ні «єдності слов'янських народів», ні довіри російських виборців до своїх кандидатів, які не змогли раз і назавжди розв'язати «українське питання» (Дуднік О., 2011).

На вищезгаданій конференції обговорювалося питання цивілізаційного вибору України в контексті економічного розширення відносин добросусідства та співпраці з росією і Білоруссю, а також її духовного й ментального вибору. Російський президент в. путін, виступаючи перед учасниками конференції, заявив, що росія поважатиме будь-який вибір українського народу та Української держави в галузі економічної інтеграції, але вважає, що конкурентні переваги українська економіка може отримати, лише об'єднавшись з російською «на абсолютно рівноправних, чесних, зрозумілих та прозорих умовах... ми можемо і маємо це зробити» (путін *рассказал*, 2013; *путін обещает*, 2013; *путін прийшов*, 2013). Отже, можна припустити, що російські чиновники виконували пряму вказівку керівництва росії, зокрема її президента щодо примушення України до «тісної інтеграції російської та української економік».

Уже наступного дня після візиту в. путіна в Україну росія розпочала «шоколадну війну», адже російському президенту так і не вдалося домовитися з українською владою. Як зауважив журналіст «Financial Times» Роман Олеарчик, після дводенного візиту «Президент росії володимир путін фізично покинув Україну... Проте, вже наступного дня українським лідерам швидко нагадали, що станеться, якщо вони ігноруватимуть слова путіна – ймовірно, це буде торговельна війна» (Чорнокондратенко М., 2013). За словами керівника Центру політичних досліджень «Пента» Володимира Фесенка, «Це інструмент політичного та економічного тиску на Україну. Це показове покарання, показове бичування українських олігархів, які виступають за євроінтеграцію, сигнал для решти бізнесменів, що з ними може статися те саме» (Russia, 2013).

У липні 2013 р. між росією та Україною розпочалося чергове торговельно-економічне протистояння, яке у масмедіа ще називають «митною війною». Російські митники на кордоні з Україною

почали безпідставно перевіряти транспортні засоби, що перевозили українську продукцію. Тотальна перевірка українських вантажів, включно з їх вивантаженням, перевантаженням вмісту й завантаженням назад у транспорт призвела до збільшення термінів простою залізничного й автомобільного транспорту і, як наслідок, подорожчання товарів або зриву контрактів на їх поставку та псування продукції (Крамар О., 2013; Україна програє, 2013).

14 серпня, за даними Федерації роботодавців України, Федеральна митна служба росії внесла до переліку «ризикових» усіх без винятку українських імпортерів. Фактично на невизначений термін було заблоковано постачання товарів з України. На прикордонних перепускних пунктах з України в росію утворювалися черги з сотень фур і залізничних вагонів з українськими товарами. Наприклад, лише у перший день блокади на під'їзді до російсько-українського кордону з боку росії спостерігалось скупчення 950 залізничних вагонів. У більшості українських експортерів овочів і фруктів, м'яса і молока, кондитерських виробів, вин, а також металургійної продукції, виникли проблеми з митним оформленням товарів на кордоні з росією через «сумніви» російських митників у достовірності сертифіката походження продукції. За прогнозами експертів, до кінця 2013 р. втрати вітчизняної індустрії, спричинені блокадою, могли сягнути \$2 – 2,5 млрд, а загальні обсяги експорту з України скоротитися на 3-4%. За оцінками експертів, за сім місяців 2013 р. український експорт знизився на 12%, у росію – понад 20%. Якщо ця тенденція триватиме і росія продовжуватиме економічну блокаду, то на кінець року Україна може втратити від \$5 – 8 млрд (Крамар О., 2013; Мостова Ю. & Силіна Т., 2013).

18 серпня радник російського президента з координації діяльності федеральних органів виконавчої влади Сергій Глазьев заявив, що митне адміністрування з боку росії може бути посилене у разі підписання Україною Угоди про асоціацію з Європейським Союзом (Росія готує, 2013). «Це не стільки справа торгівлі, і не тільки щодо України. Є тиск на Молдову та Вірменію. Росія заважає учасникам Східного партнерства, це її геополітична стратегія», – наголосив 28 серпня під час засідання Комітету Європарламенту у закордонних справах представник Польщі Яцек Сариуш-Вольський (В Європарламенті, 2013).

У цей же день, 18 серпня, тижневик «Дзеркало тижня» оприлюднив копію документа, російського так званого комплексу

заходів щодо залучення України до євразійського інтеграційного процесу. Хоча походження цього документа через неможливість встановити першоджерело викликає певну дискусію, але його зміст красномовно свідчить про цілеспрямовану експансіоністську політику росії в Україні, зокрема в економічній сфері. Її основними найближчими цілями визначалися: запобігання підписанню Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом; формування впливової мережі проросійських суспільно-політичних сил, здатних стримувати українську владу від несприятливих для росії дій, а також примушувати їх (створення умов) до входження (до 2015 р.) України до Митного Союзу та Єдиного економічного простору (ЄЕП), укладених між Білорусією, Казахстаном та росією (*Угода про формування, 2003; Проект Закону, 2015*); у разі «продовження дрейфу Януковича на Захід та здачі суверенітету» України Європейському Союзу «результатом цієї роботи має стати перемога нашого кандидата на майбутніх президентських виборах у 2015 році». У документі простежуються побоювання росії, що після підписання Угоди про асоціацію, приєднання України до Митного Союзу стане неможливим і створить загрозу розмивання відносин вільної торгівлі в Співдружності Незалежних Держав, а також зазначалося, що негативне ставлення українського керівництва до приєднання, «як показали спроби його переконання на найвищому рівні», не може бути подолано лише роз'яснювальною роботою, а повинно підкріплюватися «всебічним тиском для створення відчуття неминучості приєднання з метою виживання нинішньої владної еліти», нейтралізації противників та просування прихильників інтеграції. Ці напрями роботи доповнювалися заходами з «поглиблення та розширення російського економічного впливу» на валютно-кредитні та платіжно-розрахункові відносини, фінансовий ринок, технічне регулювання, злиття та поглинання підприємств. Результатом мали стати критична залежність української економіки від росії, а також додаткові переваги російським компаніям на українському ринку, зокрема для поглинання українських партнерів. Загалом, як визначалося, приєднання України «має стати її стрижнем, який мобілізує відповідний суспільний вибір як сучасний аналог історичного руху Б. Хмельницького за возз'єднання з Росією» (*О комплексе мер 2013; Михельсон О., 2013*).

Отже, блокада росією товарів українських виробників є її спробами зберегти свій вплив на Україну, зупинити євроінтеграційні

процеси, схилити українську владу відмовитися від підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, а також нецивілізованими жорсткими способами змусити Україну, як висловилася директорка фонду «Демократичні ініціативи» Ірина Бекешкіна, увійти в Євразійський простір, щоб відродити імперію, але не у формі єдиної держави, а у формі аналога Євросоюзу (Київ, 2013). «Зараз важко згадати українські товари, на які росія не вводила заборон, – це і м'ясо-молочні, сирні, карамелеві, «трубні» обмеження. Сьогодні товари будь-якої сфери і будь-якої галузі можуть виявитися «поганими», адже це – елемент російської політики стосовно України», – таку думку висловив Василь Юрчишин, директор економічних програм Українського центру економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова. За його словами, такі різносортові «наїзди» мають на меті спонукати до сильнішої інтеграції України з росією – насамперед шляхом вступу України до Митного союзу (Хмельовська О., 2013). Український економіст Любомир Шавалюк пов'язав російську торговельну блокаду зі зменшенням закупівель Україною російського газу: «Це стратегічно-політична лінія росії, яка розпочалась уже давно... Це може бути пов'язано з реакцією на зменшення закупівель газу, тобто з погіршенням торговельного балансу з Україною, тому росія відповідає не зовсім цивілізованим шляхом. Якщо це аргументи на користь вступу України до Митного союзу, то вони не промовисті: такі інструменти стратегічного результату не принесуть. Проте росіян можна зрозуміти, адже вони у певному сенсі втрачають Україну» (Хмельовська О., 2013). У свою чергу, інформаційно-аналітичний портал «Inpress.ua» констатував, що з наближенням Вільнюського саміту «Східного партнерства» (відбувся 28–29.11 2013 р. – *Авт.* (Спільна Декларація, 2013), де «планується підписати Угоду про асоціацію між Україною та ЄС, тим гострішими стають торговельно-економічні відносини України з Росією» (Івахненко В., 2013).

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене зазначимо, що проведене дослідження дає підстави зробити такі висновки. Російсько-українські м'ясо-молочні конфлікти, «сирна», «шоколадна» та «митна» війни, які розпочалися після приходу до влади в. путіна і відбулися упродовж 2005–2014 років, стали інструментом політико-економічного примусу, цілеспрямованого тиску росії на Україну. Ці конфлікти супроводжувалися потужними російськими

інформаційними компаніями у масмедіа з підриву іміджу української продукції, яку імпортували на росію, та завдання навмисної шкоди інвестиційному клімату України.

Причини торговельно-економічних війн полягали у намаганнях росії інтегрувати російську та українську економіки, зупинити євроінтеграційні процеси, примусити Україну відмовитися від підписання Угоди про асоціацію з Європейським Союзом та створити умови для її входження у Митний Союз та Єдиний економічний простір, підконтрольний російській федерації. Зазначене в цілому мало вирішити геополітичну мету росії – повністю домінувати на пострадянському просторі, бути політичним та економічним лідером у регіоні.

Перспективним напрямом подальших наукових розвідок з означеної теми можуть бути дослідження причин, перебігу і результатів «газової війни» як складової російської економічної експансіоністської політики проти України, а також блокади акваторії Чорного та Азовського морів від 2014 р. як інструменту підриву росією економічної безпеки України напередодні повномасштабної агресії 24 лютого 2022 р.

Використані посилання

Азаров: Підстав для обмеження імпорту українських сирів немає. (2012) 24 канал. 17.01.2012. URL: http://24tv.ua/azarov_pidstav_dlya_obmezheniya_importu_ukrayinskih_siriv_nemaye_n178125 (дата звернення: 01.10.2024).

Акт провозглашения независимости Республики Южная Осетия. (1992). *Верховный Совет Республики Южная Осетия* от 29 мая 1992 года URL : <https://cominf.org/node/1166498169> (дата звернення: 02.10.2024).

Баркар Д. (2012). «Сирна війна» росії з Україною – економіка чи політика? *Радіо Свобода*. 14.02.2012. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/24483122.html> (дата звернення: 04.10.2024).

Білоус К. (2013). Плакат: «Український вибір» зупинив асоціацію з ЄС. *Свідомо*. 05.12.2013. URL: http://www.svidomo.org/defend_article/22301 (дата звернення: 04.11.2024).

В Європарламенті домовились, як захистити Україну від росії (2013). *BBC*. 28.08.2013. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2013/08/130828_euparlament_special_committee_results_vc (дата звернення: 11.10.2024).

В Оніщенко з'явилися серйозні претензії до українського сиру. (2012). 24 канал. 12.01.2012. URL: https://24tv.ua/v_onishhenka_z'yavilisya_seryozni_prete_nziyi_do_ukrayinskogo_siru_n176193 (дата звернення: 07.10.2024).

Влада та гроші – 2019. Рейтинг найбагатших держслужбовців та депутатів росії (2019). *Forbes*. URL: <https://www.forbes.ru/spetsproekt/502228-svoj-krug-roscemu-rastet-spros-na-zakrytye-kinopokazy-v-hudozestvennom?erid=4CQwVsZtH9pWvJX6rFpX> (дата звернення: 01.10.2024).

Гучуа Е. Б. (2011). Проблемы суверенности абхазской государственности в постсоветский период. *Бизнес в законе*. № 4. С. 79–83.

Декларация о государственном суверенитете Абхазской Советской Социалистической Республики (1990). Принята X сессией Верховного Совета Абхазской АССР XI созыва 25 августа 1990 года. URL: <http://www.apsuara.ru/portal/book/export/html/1013> (дата звернення: 10.10.2024)

Дуднік О. (2011). Європейський союз чи Євразійський союз: що вигідно для України? *ЄвроАтлантика*. 17.05.2012. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/24584570.html> (дата звернення: 12.10.2024).

Етапи м'ясо-молочної війни між Росією і Україною. (2013). *MilkUA.info*. 30.10.2013. URL: <http://milkua.info/uk/post/etapi-maso-molocnoi-vijni-miz-rosieiu-i-ukrainou> (дата звернення: 22.10.2024).

«Звуки життя»: М'ясо-молочна війна. (2006) *Радіо Свобода*. 01.02.2006. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/939647.html> (дата звернення: 10.10.2024)

Ивженко Т. (2013). Шоколадная война россии с Украиной может разделить СНГ. *Независимая газета*. 05.08.2013. URL: https://web.archive.org/web/20130808012636/http://www.ng.ru/cis/2013-08-05/1_chocolate.html (дата звернення: 07.10.2024).

Івахненко В. (2013). «Сирна війна» росії з Україною продовжила шоколадну. *Радіо Свобода*. 09.08.2013. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/25071434.html> (дата звернення: 04.10.2024)

Кайзенберг Н. (2013). «Шоколадна» війна, росія забракувала українські солодощі компанії Roshen. *Львівська Пошта*. №82 (1407). 30.07.2013. URL: <https://www.http://archive.lvivpost.net/ekonomika/n/21343> (дата звернення: 07.10.2024).

Калиновський В. (2009). Молочна війна між Білоруссю та росією. *Радіо Свобода*. 09.06.2009. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/1750450.html> (дата звернення: 22.10.2024).

Київ поки що виграє інформаційну війну з московією, – Бекешкіна. (2013). *iPress*. 28.08.2013. URL: https://ipress.ua/news/kyiv_poky_shcho_vygraie_informatsiynu_viynu_z_moskvoyu_bekeshkina_26850.html (дата звернення: 12.10.2024)

Крамар О. (2013). Без оголошення війни. Втрати України від російської торговельної блокади не перевищать 1% ВВП. *Тиждень*. 14.08.2013. URL: <https://tyzhden.ua/bez-oholoshennia-vijny-vtraty-ukrainy-vid-rosijskoi-torhovelnoi-blokady-ne-perevyshchat-1-vvp/> (дата звернення: 01.10.2024).

Лашенко О. (2013). За «Рошеном» будуть труби, за трубами будуть сири, а за сирами буде ще щось – Огризко. *Радіо Свобода*. 29.07.2013. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/25060512.html> (дата звернення: 26.10.2024).

Маніфест Громадського руху «Український вибір» (2013). *Український вибір*. URL: <http://vybor.ua/documents/reformy/2.html> (дата звернення: 04.11.2023)

Михельсон О. (2013). «Дивна війна» за Митний союз. І за Медведчука? *Український Тиждень*. 19.08.2013. URL: <https://tyzhden.ua/dyvna-vijna-za-mytnyj-soiuz-i-za-medvedchuka/> (дата звернення: 19.10.2024).

Мостова Ю. & Силіна Т. (2013). Російський план, осмислений і нещадний. *Дзеркало тижня. Україна*. № 29. 16.08.2013. URL: <https://zn.ua/ukr/internal/rosiyskiy-plan-osmisleniy-i-neschadniy-.html> (дата звернення: 01.10.2024).

О комплексе мер по вовлечению Украины в евразийский интеграционный процесс: Объективная необходимость и субъективный фактор (2013). *Дзеркало*

тижня. № 29. 17-23 серпня. 3 с. URL: https://zn.ua/internal/o-komplekse-mer-povovlecheniyu-ukrainy-v-evraziyskiy-integracionnyy-process_.html (дата звернення: 08.10.2024).

Про ратифікацію Угоди про формування Єдиного економічного простору (2004). *Закон України* від 20 квітня 2004 р. № 1683-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1683-15#Text> (дата звернення: 01.10.2024)

Проект Закону про припинення участі України в Єдиному економічному просторі (СЄП) та про внесення змін до деяких законів України з питань міжнародних договорів від 2 лютого 2015 р. (2015). URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/jh1gx00a?ed=2015_02_02 (дата звернення: 07.10.2024).

Путин обещает уважать любое интеграционное решение Украины (2013). *OBOZ.UA*. 27.07.2013. URL: <https://news.obozrevatel.com/politics/02498-putin-obeschaet-uvazhat-lyuboe-integratsionnoe-reshenie-ukrainyi.htm> (дата звернення: 07.10.2024).

Путин рассказал о выгодах Таможенного союза (2013). *LB.ua*. 27.07.2013. URL: https://rus.lb.ua/news/2013/07/27/215942_putin_rasskazal_vigodah.html (дата звернення: 01.10.2024).

«Путін прийшов на конференцію до Медведчука говорити про «цивілізаційний вибір України» (2013). *Дзеркало тижня*. 27.07.2013. URL: https://zn.ua/POLITICS/putin-prishel-na-konferenciyu-k-medvedchuku-govorit-o-civilizacionnom-vybore-ukrainy-126439_.html (дата звернення: 01.10.2024)

Росія готує реакцію на «самовбивчу» асоціацію України з ЄС (2013). *Українська правда*. 18.08.2013. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2013/08/18/6996231/> (дата звернення: 10.10.2024).

Роспоживнагляд офіційно заборонив ввезення до росії продукції компанії «Рошен» із України (2013). *Радіо Свобода*. 30.07.2013. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/25061560.html> (дата звернення: 05.10.2024)

Савицький О. Візит путіна до України (2013). *DW*. 27.07.2013. URL: <https://www.dw.com/uk/путін-янукович-протирич-більше-ніж-досягнень/a-16978862> (дата звернення: 03.10.2024).

Сирна війна з росією (2012) Що далі? [бесіда у прес-центрі «Главкому» керівника аналітичного відділу консалтингової компанії ААА Марії Колесник та експерта Українського клубу аграрного бізнесу Тараса Гагалюка]. *Главком*. 09.02.2012. URL: <https://glavcom.ua/publications/116713-sirna-vijna-z-gosijeju-shcho-dali.html> (дата звернення: 03.10.2024).

«Сирна» війна росії з Україною (2013). *Без цензури. Перший національний*. 23.09.2013. Відео. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=MU-AC8hl3tg> (дата звернення: 01.10.2024).

Спільна Декларація Саміту «Східного партнерства», Вільнюс, 28-29 листопада 2013 року (2013). *Представництво України при Європейському Союзі*. URL: <https://ukraine-eu.mfa.gov.ua/news/16631-spilna-deklaracija-samitu-skhidnogo-partnerstva-vilynyus-28-29-listopada-2013-roku> (дата звернення: 01.10.2024).

Тимошенко В. Українсько-російська молочна війна перетворилася на млявий конфлікт (2007). *Голос України*. 14.08.2007. URL: <http://www.golos.com.ua/article/201645> (дата звернення: 05.10.2024).

ТОВ «Оператор ГТС України» (2023). *Gas Transmission System Operator of Ukraine*. URL: <https://tsoua.com/> (дата звернення: 01.10.2024).

Торгові війни: чому росія відмовляється від українських продуктів (2012). *TCH*. 16.01.2012. URL: <https://tsn.ua/groshi/produnktovi-viyni-chomu-rosiya-vidmovlyayetsya-vid-ukrayinskih-harchiv.html> (дата звернення: 21.10.2024).

Угода про формування Єдиного економічного простору від 19 вересня 2003 р. (2003). URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JH1GX00A?an=13> (дата звернення: 03.10.2024).

Україна – росія: наслідки сирної війни (2012). *УНІАН*. 02.04.2012. URL: <https://www.unian.ua/politics/630867-ukrajina-rosiya-naslidki-sirnoji-viyni.html> (дата звернення: 14.10.2024)

Україна програє торговельну війну з росією без допомоги СОТ і МВФ, вважає експерт (2013). *Інтерфакс-Україна*. 16.08.2013. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/164424.html> (дата звернення: 07.10.2024).

Хмельовська О. (2013). Експерти: влада росії оцінює якість українських товарів власними геополітичними інтересами. *Тиждень.ua*. 03.08.2013. URL: <http://tyzhden.ua/eksperty-vlada-rosii-otsiniuiie-iakest-ukrainskykh-tovariv-vlasnymu-geopolitychnymu-interesamy/> (дата звернення: 10.10.2024).

Чорнокондратенко М. Кордон у шоколаді (2013). *MEDIA SAPIENS*. 22.08.2013. URL: <https://ms.detector.media/oglyad-zmi/post/3152/2013-08-22-kordon-u-shokoladi/> (дата звернення: 07.10.2024).

Erlanger Steven (2014). NATO Steps Back Into the U.S.S.R. *The New York Times*. 22.05.2014. URL: <https://web.archive.org/web/20200227184228/https://www.nytimes.com/2014/05/23/world/asia/nato-steps-back-into-the-ussr.html> (дата звернення: 08.10.2024).

Roshen оцінює втрати України від заборони постачань його продукції до росії в 1 млрд грн у 2013 р. (2013). *Інтерфакс-Україна*. 20.08.2013. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/164780.html> (дата звернення: 26.10.2024).

Russia worried as Ukraine creeps closer to EU (2013). *EUbusiness*. 13.08.2013. URL: <https://www.nation.com.pk/14-Aug-2013/russia-worried-as-ukraine-creeps-closer-to-eu> (дата звернення: 12.10.2024).

Zawadzki Sabina (2009). Russia bans Belarus milk products as tensions rise. *Kyiv Post*. 06.06.2009. URL: <https://www.kyivpost.com/post/10694> (дата звернення: 12.10.2024).

References

Azarov: Pidstav dlia obmezhenia importu ukrainskykh syriv nemaie. (17.01.2012). 24 kanal. URL: https://24tv.ua/azarov_pidstav_dlya_obmezheniya_imp_ortu_ukrayinskih_siriv_nemaye_n178125 (ukr.) (accessed: 01.10.2024)

Akt provozglasheniya nezavisimosti Respubliki Yuzhnaya Osetiya. Verhovnyj Sovet Respubliki Yuzhnaya osetiya ot 29 maya 1992 goda (1992). URL: <https://cominf.org/node/1166498169> (rus.) (accessed: 02.10.2024)

Barkar, D. (14.02.2012). «Syrna viina» Rosii z Ukrainoiu – ekonomika chy polityka? Radio Svoboda. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/24483122.html> (ukr.) (accessed: 04.10.2024)

Bilous, K. (05.12.2013). Plakat: «Ukrainskyi vybir» zupynyv asotsiatsiiu z YeS. Svidomo. URL: http://www.svidomo.org/defend_article/22301 (ukr.) (accessed: 04.11.2023)

V Yevroparlamenti domovylys, yak zakhystyty Ukrainu vid Rosii (28.08.2013). BBC. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2013/08/130828_euparlament_s_pacial_committee_results_vc (ukr.) (accessed: 11.10.2024)

V Onishchenka ziavylysia seriozni pretenzii do ukrainskoho syru. (12.01.2012). 24 kanal. URL: https://24tv.ua/v_onishhenka_zyavilisya_seryozni_pretenziyi_do_ukrayinskogo_siru_n176193 (ukr.) (accessed: 07.10.2024)

Vlada ta hroshi – 2019. Reitynh naibahatshykh derzhsluzhbovtziv ta deputativ Rosii (2019). Forbes. URL: <https://www.forbes.ru/spetsproekt/502228-svoj-krug-pocemu-rastet-spros-na-zakrytye-kinopokazy-v-hudozestvennom?erid=4CQwVsZH9pWvJX6rFpX> (ukr.) (accessed: 01.10.2024)

Huchua, E. B. (2011). Проблемы суверенности абхазской государственности в постсоветский период. Бизнес в законе. № 4. С.79-83.

Deklaraciya o gosudarstvennom suverenitete Abkhazskoj Sovetskoj Socialisticheskoy Respubliki. Prinyata H sessiej Verhovnogo Soveta Abkhazskoj ASSR XI sozyva 25 avgusta 1990 goda. (1990). URL: <http://www.apsuara.ru/portal/book/export/html/1013> (rus.) (accessed: 10.10.2024)

Dudnik, O. (17.05.2012). Yevropeyskyi soiuз chy Yevraziyskyi soiuз: shcho vyhidno dlia Ukrainy? YevroAtlantyka. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/24584570.html> (ukr.) (accessed: 12.10.2024)

Etapy miaso-molochnoi viiny mizh Rosiieiu i Ukrainoiu. (30.10.2013). MilkUA.info. URL : <http://milkua.info/uk/post/etapi-maso-molocnoi-vijni-miz-rosieiu-i-ukrainou> (ukr.) (accessed: 22.10.2024)

«Zvuky zhyttia»: Miaso-molochna viina (01.02.2006). Radio Svoboda. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/939647.html> (ukr.) (accessed: 10.10.2024)

Yvzhenko, T. (05.08.2013). Shokoladnaia voina Rossyy s Ukrainoi mozhет razdelyt SNH. Nezavysyamaia hazeta. URL: https://web.archive.org/web/20130808012636/http://www.ng.ru/cis/2013-08-05/1_chocolate.html (rus.) (accessed: 07.10.2024)

Ivakhnenko, V. (09.08.2013). «Syrna viina» Rosii z Ukrainoiu prodovzhyla shokoladnu. Radio Svoboda. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/25071434.html> (ukr.) (accessed: 04.10.2024)

Kaizenberh, N. (30.07.2013). «Shokoladna» viina. Rosiia zabrakovala ukrainski solodoshchi kompanii Roshen. Lvivska Poshta. №82 (1407). URL: <https://www.http://archive.lvivpost.net/ekonomika/n/21343> (ukr.) (accessed: 07.10.2024)

Kalynovskiy, V. (09.06.2009). Molochna viina mizh Bilorussiiu ta Rosiieiu. Radio Svoboda. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/1750450.html> (ukr.) (accessed: 22.10.2024)

Kyiv poky shcho vyhraie informatsiinu viinu z Moskvoiu, – Bekeshkina. (28.08.2013). iPress. URL: https://ipress.ua/news/kyiv_poky_shcho_vygraie_informat_siyu_vynu_z_moskvoyu_bekeshkina_26850.html (ukr.) (accessed: 12.10.2024)

Kramar, O. (14.08.2013). Bez oholoshennia viiny. Vtraty Ukrainy vid rosiiskoi torhovelnoi blokady ne perevyshchat 1% VVP. Tyzhden. URL: <https://tyzhden.ua/bez-oholoshennia-vijny-vtraty-ukrainy-vid-rosijskoi-torhovelnoi-blokady-ne-perevyshchat-1-vvp/> (ukr.) (accessed: 01.10.2024)

Lashchenko, O. (29.07.2013). Za «Roshenom» budut truby, za trubamy budut syry, a za syramy bude shche shchos – Ohryzko. Radio Svoboda. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/25060512.html> (ukr.) (accessed: 26.10.2024)

Manifest Hromadskoho rukhu «Ukrainskyi vybir». (2013). Ukraynskyi vybir. URL: <http://vybor.ua/documents/reformy/2.html> (rus.) (accessed: 04.11.2023)

Mykhelson, O. (19.08.2013). «Dyvna viina» za Mytnyi soiuz. I za Medvedchuka? Ukrainskyi Tyzhden. URL: <https://tyzhden.ua/dyvna-vijna-za-mytynyj-soiuz-i-za-medvedchuka/> (ukr.) (accessed: 19.10.2024)

Mostova, Yu. & Sylina, T. (16.08.2013). Rosiyskyi plan, osmyslenyi i neshchadnyi. Dzerkalo tyzhnia. Ukraina. №29. URL:

<https://zn.ua/ukr/internal/rosiyskiy-plan-osmysleniy-i-neschadnyi-.html> (ukr.) (accessed: 01.10.2024)

O komplekse mer po vovlecheniyu Ukrainy v evrazijskij integracionnyj process: Obektivnaya neobhodimost i subektivnyj faktor. (2013). Dzerkalo tizhnya. № 29. 17-23 serpnya. 3 c. URL: <https://zn.ua/internal/o-komplekse-mer-po-vovlecheniyu-ukrainy-v-evraziyskiy-integracionnyj-process-.html> (ukr.) (accessed: 08.10.2024)

Pro ratyfikatsiiu Uhody pro formuvannia Yedynoho ekonomichnogo prostoru. Zakon Ukrainy vid 20 kvitnia 2004 roku № 1683-IV. (2004). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1683-15#Text> (ukr.) (accessed: 01.10.2024)

Proekt Zakonu pro prypynennia uchasti Ukrainy v Yedynomu ekonomichnomu prostori (YeEP) ta pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy z pytan mizhnarodnykh dohovoriv vid 2 liutoho 2015 r. (2015). URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/jh1gx00a?ed=2015_02_02 (ukr.) (accessed: 07.10.2024)

Putin obeshaet uvazhat lyuboe integracionnoe reshenie Ukrainy. (27.07.2013). OBOZ.UA. URL: <https://news.obozrevatel.com/politics/02498-putin-obeschaet-uvazhat-lyuboe-integratsionnoe-reshenie-ukrainyi.htm> (rus.) (accessed: 07.10.2024)

Putin rasskazal o vygodah Tamozhennogo soyuza. (27.07.2013). LB.ua. URL: https://rus.lb.ua/news/2013/07/27/215942_putin_rasskazal_vigodah.html (rus.) (accessed: 01.10.2024)

Putin pryshiv na konferentsiiu do Medvedchuka hovoryty pro «tsyvilizatsiinyi vybir Ukrainy». (27.07.2013). Dzerkalo tyzhnia. URL: https://zn.ua/POLITICS/putin-prishel-na-konferentsiyu-k-medvedchuku-govorit-o-civilizacionnom-vybore-ukrainy-126439_.html (rus.) (accessed: 0.10.2024)

Rosiia hotuie reaktsiiu na «samovybvchu» asotsiatsiiu Ukrainy z YeS. (18.08.2013). Ukrainska pravda. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2013/08/18/6996231/> (ukr.) (accessed: 10.10.2024)

Rosspozhyvnyahliad ofitsiino zaboronyv vvezennia do Rosii produktsii kompanii «Roshen» iz Ukrainy. (30.07.2013). Radio Svoboda. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/25061560.html> (ukr.) (accessed: 05.10.2024)

Savitskyi, O. Vizyt Putina do Ukrainy. (27.07.2013). DW. URL: <https://www.dw.com/uk/путін-янукович-протирич-більше-ніж-досягнень/a-16978862> (ukr.) (accessed: 03.10.2024)

Syrna viina z Rosiieiu. Shcho dali? [besida u pres-tsentri «Hlavkomu» kerivnyka analitychnoho viddilu konsaltnhovo kompanii AAA Marii Kolesnyk ta eksperta Ukrainskoho klubu aharnoho biznesu Tarasa Hahaliuka]. (09.02.2012). Hlavkom. URL: <https://glavkom.ua/publications/116713-sirna-vijna-z-rosiyeju.-shcho-dali.html> (ukr.) (accessed: 03.10.2024)

«Syrna» viina Rosii z Ukrainoiu (23.09.2013). Bez tsenzury. Pershyi natsionalnyi. Video. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=MucAC8hl3tg> (ukr.) (accessed: 01.10.2024)

Spilna Deklaratsiia Samitu «Skhidnoho partnerstva», Vilnius, 28-29 lystopada 2013 roku. (2013). Predstavnytstvo Ukrainy pry Yevropeiskomu Soiuzi. URL: <https://ukraine-eu.mfa.gov.ua/news/16631-spilna-deklaracija-samitu-skhidnogo-partnerstva-vilnyus-28-29-listopada-2013-roku> (ukr.) (accessed: 01.10.2024)

Tymoshenko, V. Ukraino-rosiiska molochna viina peretvorylasia na mliavyi konflikt. (14.08.2007). Holos Ukrainy. URL: <http://www.golos.com.ua/article/201645> (ukr.) (accessed: 05.10.2024)

TOV «Operator HTS Ukrainy». (2023). Gas Transmission System Operator of Ukraine. URL: <https://tsoua.com/> (ukr.) (accessed: 01.10.2024)

Torhovi viiny: chomu Rosiia vidmovliaietsia vid ukrainskykh produktiv. (16.01.2012). TSN. URL: <https://tsn.ua/groshi/produktovi-viyni-chomu-rosiya-vidmovlyayetsya-vid-ukrayinskih-harchiv.html> (ukr.) (accessed: 21.10.2024)

Uhoda pro formuvannia Yedynoho ekonomichnoho prostoru vid 19 veresnia 2003 r. (2003). URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JH1GX00A?an=13> (ukr.) (accessed: 03.10.2024)

Ukraina – Rosiia: naslidky syrnoi viiny. (02.04.2012). UNIAN. URL: <https://www.unian.ua/politics/630867-ukrajina-rosiya-naslidki-sirnoji-viyni.html> (ukr.) (accessed: 14.10.2024)

Ukraina prohraie torhovelnu viinu z Rosiieiu bez dopomohy SOT i MVF, vvazhaie ekspert. (16.08.2013). Interfaks-Ukraina. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/164424.html> (ukr.) (accessed: 07.10.2024)

Khmelovska, O. (03.08.2013). Eksperty: vlada Rosii otsiniuiie yakist ukrainskykh tovariv vlasnymi heopolitychnymi interesamy. Tyzhden.ua. URL: <https://tyzhden.ua/eksperty-vlada-rosii-otsiniuiie-iajist-ukrainskykh-tovariv-vlasnymi-heopolitychnymi-interesamy/> (ukr.) (accessed: 10.10.2024)

Chornokondratenko, M. Kordon u shokoladi. (22.08.2013). MEDIA SAPIENS. URL: <https://ms.detector.media/oglyad-zmi/post/3152/2013-08-22-kordon-u-shokoladi/> (ukr.) (accessed: 07.10.2024)

Erlanger, Steven (22.05.2014). NATO Steps Back Into the U.S.S.R. The New York Times. URL: <https://web.archive.org/web/20200227184228/https://www.nytimes.com/2014/05/23/world/asia/nato-steps-back-into-the-ussr.html> (eng.) (accessed: 08.10.2024)

Roshen otsiniuiie vtraty Ukrainy vid zaborony postachan yoho produktsii do Rosii v 1 mlrd hrn u 2013 r. (20.08.2013). Interfaks-Ukraina. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/164780.html> (ukr.) (accessed: 26.10.2024)

Russia worried as Ukraine creeps closer to EU (13.08.2013). EUbusiness. URL: <https://www.nation.com.pk/14-Aug-2013/russia-worried-as-ukraine-creeps-closer-to-eu> (eng.) (accessed: 12.10.2024)

Zawadzki, Sabina (06.06.2009). Russia bans Belarus milk products as tensions rise. Kyiv Post. URL: <https://www.kyivpost.com/post/10694> (eng.) (accessed: 12.10.2024)

Kotylevsky O.

**TRADE AND ECONOMIC WARS AS AN ELEMENT
OF RUSSIAN FEDERATION EXPANSION IN UKRAINE (2005 – 2014)**

This paper describes the reasons of and results of trade and economic wars conducted by Russian Federation against Ukraine during 2005–2014. It is shown that Russo-Ukrainian meat and dairy conflicts, the «cheese», «chocolate» and «customs» wars began after V. Putin came to power and became an instrument of political and economic coercion, targeted pressure from Russia on Ukraine, whose economy after gaining independence in 1991, it remained focused on the Russian market. Experience from 1991 to 2014 shows, that Russia, as during all centuries, denies independence of Ukraine. To achieve this strategic goal, Russia pursues an expansionist policy that has caused significant damage to Ukraine's national security. Despite of concluded bilateral agreements on friendship, cooperation and partnership between two sovereign states, relations between which have never been good-neighborly, but were accompanied by Russia's constant blackmail, lies, intimidation, provocations and other actions, which from 2005 to 2014 turned into «meat» and «milk» conflicts, "cheese", "chocolate" and "customs" wars, and open threats to use weapons. They were accompanied by powerful information companies in mass media to undermine the image of Ukrainian products imported to Russia and harm the investment climate of Ukraine. In reality, the reasons for trade and economic wars were Russia's attempts to integrate Russian and Ukrainian economies, to stop European integration processes, to force Ukraine to refuse to sign the Association Agreement of Ukraine with European Union and to create conditions for its entry into the Customs Union and the Single Economic Space controlled by Russian Federation. In general, this was supposed to solve the geopolitical goal of Russia – completely to dominate on post-Soviet space, to be a political and economic leader.

Keywords: Russian expansion in Ukraine, trade and economic wars, Russo-Ukrainian meat and dairy conflicts, «cheese war», «chocolate war», «customs war».

КОНТЕНТ-АНАЛІЗ УКРАЇНСЬКИХ ПРОПАГАНДИСТСЬКИХ ЛИСТІВОК, ПРИЗНАЧЕНИХ ДЛЯ ПРОТИВНИКА НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ РОСІЙСЬКОЮ ФЕДЕРАЦІЄЮ ТЕРИТОРІЯХ УКРАЇНИ ПЕРІОДУ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

У статті проаналізовано зміст українських пропагандистських листівок, що розповсюджувались на тимчасово окупованій росією території України в період російсько-Української війни та які були спрямовані на військовослужбовців противника; виявити спільні та відмінні риси цих агітаційних матеріалів та здійснити їх класифікацію. Методологія наукових пошуків ґрунтувалась на принципах історизму та неупередженості. Основою для узагальнень отриманої інформації став метод групування, який дозволив на основі їх текстового та малюнкового наповнення класифікувати листівки та зробити висновки про особливості кожної групи та про весь масив інформації. Оригінальність дослідження полягає у тому, що автори свідомо відмовляються від переказування окремих існуючих тлумачень інших експертів та аналітиків щодо друкованої листкової продукції, прагнучи особисто провести вивчення та розбір фактичного матеріалу з метою вловлювання особливостей друкованих (рукописних) листівок та власного наукового викладення отриманих спостережень. Основні результати дослідження: аналіз змістового наповнення листкових агітаційних матеріалів дозволяє їх класифікувати за певними ознаками на: залякувальні, оперативні, мотиваційні, інформаційні, листівки-звернення, листівки-перепустки, листівки-жарти. Написані російською мовою листкові агітаційні матеріали стають чи не єдиним джерелом альтернативної до російської інформації на окупаційні збройні формування РФ на тимчасово окупованих територіях України та доволі значним засобом впливу на противника. Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що викладені у статті синтезовані відомості можуть бути використані відповідними структурами для управління емоційними реакціями противника та стати підґрунтям для подальшої сегментації інформаційно-психологічного впливу відповідно до потреб інформування потенційних реципієнтів на полі бою. З огляду на продовження російсько-Української війни перспективою подальших студіювань стає накопичення нових знань за презентованою автором темою.

Куцька Олеся Миколаївна, доктор історичних наук, професор, начальник кафедри воєнної історії, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

Кмін Анастасія Олександрівна, доктор філософії, викладачка кафедри воєнної історії, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

© Куцька О. М., Кмін А. О., 2025.

Ключові слова: російсько-Українська війна, пропаганда, інформаційно-пропагандистський вплив, листівка, бойові дії.

Постановка проблеми та її актуальність. Російсько-Українська війна (2014 р. – по т.ч.) є одним із прикладів організації та проведення такого виду міждержавних протистоянь, як «гібридна агресія». Остання характеризується широким спектром інструментів протиборства сторін, одним із яких є інформаційно-психологічний вплив на противника та цивільне населення як в зоні проведення бойових дій, так і за її межами. В ході інформаційно-пропагандистської боротьби сторони використовують усі форми донесення інформації: усну агітацію, звукомовлення та друковану пропаганду. Зважаючи, що тимчасово окуповані (ТОТ) російською федерацією (рф) території України одразу потрапили під вплив російського теле- і радіомовлення, а доступ місцевого населення до мережі Інтернет став доволі обмеженим, та й користування ним становило небезпеку для їх життя та здоров'я, а друковані періодичні видання проукраїнського спрямування припинили своє існування, – власне листові агітаційно-інформаційні матеріали (листовки) стають чи не єдиним джерелом донесення відомостей на ТОТ. При цьому вони набувають значення не лише як канали зв'язку з українською аудиторією, як пам'ятки, інструкції, але й видом зброї проти російських окупантів. Останньому буде приділена увага у презентованій науковій статті.

Аналіз попередніх досліджень та публікацій. За умов відсутності ґрунтовних праць щодо листових агітаційних матеріалів, що поширювались на тимчасово окупованих територіях в ході російсько-Української війни, це дослідження опирається на окремі повідомлення журналістів та блогерів поточного характеру, які були розміщені на сторінках міжнародної комп'ютерної мережі Інтернет. Автори свідомо відмовляються від переказування окремих існуючих тлумачень інших експертів та аналітиків щодо друкованої листової продукції, прагнучи особисто провести вивчення та розбір фактичного матеріалу з метою вловлювання особливостей друкованих (рукописних) листівок та власного наукового викладення отриманих спостережень. Узагальнені та проаналізовані електронні публікації достатньою мірою забезпечують поставлену мету наукових пошуків. Запропоновані *синтезовані відомості є новими* у полі вітчизняних історичних досліджень.

Метою дослідження визначено проаналізувати зміст українських листівок, спрямованих на противника, та згрупувати їх за акцентами інформаційно-психологічного впливу. При цьому до категорії «противник» відносимо не лише військовослужбовців російської армії, але й мобілізованих з окремих районів Донецької і Луганської областей, представників росгвардії та іноземних найманців на службі у рф. *Географічні межі* дослідження окреслено виключно тимчасово окупованими територіями України (включаючи й ті, що на момент написання роботи були визволені Силами оборони України). *Для реалізації поставленої мети* визначено наступні завдання: по-перше, серед розпорошеної інформації провести вибірку тих публікацій, які містять зображення (фотографії) листівок; по-друге, виокремити ті, які стосуються впливу на противника; по-третє провести узагальнення їх контенту (текстового, графічного, малюнкового); по-четверте, виявити їх спільні та відмінні риси; по-п'яте, здійснити їх класифікацію та викласти результати спостережень.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз змістового наповнення листкових агітаційних матеріалів дозволяє їх *класифікувати* за певними ознаками на: залякувальні, оперативні, мотиваційні, інформаційні, листівки-звернення, листівки-перепустки, листівки-жарти.

Залякувальні листівки. Людині властиві декілька інстинктів, базовим та домінуючим серед яких є відчуття самозбереження. Страх, спричинений, в першу чергу, болем чи очікуванням смерті, запускає вроджений механізм щодо їх уникнення. Тому для підсилення цих відчуттів інформаційний вплив є безпрограшним варіантом під час війни.

За існуючими в широкому доступі листівками можна прийти до висновку, що найбільше такого роду друковані матеріали використовували представники партизанського руху. Вони намагались навести жах на окупантів не лише прямим фізичним знищенням представників окупаційних сил, але й закарбувати в їх свідомості розуміння, що на непідконтрольній офіційному Києву території вони не можуть почуватись у безпеці, що у будь-якому населеному пункті переважають проукраїнські настрої, що українці чинитимуть опір поневоленню (рис. 1).

До залякувальних за змістом пропагандистських матеріалів відносимо віршовані листівки-жахалки. Вони базуються на

коротких, відомих багатьом людям середнього віку радянських лічилкаx. В українському перекладі вони звучать наступним чином: «Раз, два, три, чотири, п'ять, зараз я їду шукать» та «Вийшов їжачок з туману. Вийняв ножичка з карману. Буду різати, буду бити – з ким залишишся дружити?». Що цікаво, у дитинстві саме ці невеликі віршовані твори визначали роль і місце у колективній грі кожного учасника. У нашому випадку вони також розставляють акценти на тому, хто має ховатись, а хто виходить, так би мовити, «шукати» (рис. 2).

Рис. 1. Залякувальні листівки, що з'явились у 2022 році на вулицях Мелітополя (*Бійтеся ночі...*, 2022) (ліворуч) та Херсона (*Херсонські уроки*, 2022) (праворуч)

Рис. 2. Віршовані залякувальні листівки, які були розклеєні у місті Херсон (червень 2022 року) (*Рашиста здав – гроші забрав...*, 2022)

Зміст друкованих матеріалів був розрахований на різних представників російських окупаційних сил. Зокрема, зустрічаємо листівки (інформація датована липнем 2022 р.), які призначені для чеченських бойовиків армії р. кадірова. Текст на них подається двома мовами – російською та чеченською. У листі до самого глави Чечні йдеться: «Кадіров, де ти ховаєшся? Чому ми тебе не можемо знайти у Северодонецьку?» (*В оккупированном Северодонецке...*, 2022). Це, ймовірно, був натяк на його заяву про те, що місто Северодонецьк звільнено і знаходиться під повним контролем військ рф та республіки (*Кадыров заявил об освобождении...*, 2022). А насправді у тимчасово окупованому Северодонецьку, що на Луганщині, залишилися українські партизани, які попереджають противника про все ж існуючу загрозу.

Були виготовлені також листівки, спрямовані на бійців-білорусів, які долучились до війни на боці рф. Зокрема до них було донесено ідею, що окупанти з Республіки Білорусь мають два варіанта: можна померти в Україні з ганьбою як вбивця мирних громадян, або здатися в полон і повернутися до своєї країни після закінчення війни (*Сирота, 2022*).

Рис. 3. Листівки у місті Мелітополь для сирійських найманців (В окупованому місті на Запоріжжі, 2022) (ліворуч) та для чеченців (В оккупированном Северодонецке..., 2022) (праворуч)

Залякувальні агітаційні матеріали українського підпілля за змістом гнучко реагували на ситуацію у регіоні. Коли партизани Мелітополя в червні 2022 року дізнались про приїзд у місто для підсилення російських військ найманців з Сирії, миттєво було прореаговано й у інформаційній сфері на цю подію. Зокрема по місту були розклеєні листівки, які спрямовувались виключно на цю аудиторію. Звернення, написані арабською мовою, у перекладі на українську звучали так: «Сирійці, ми будемо різати вас як собак» (*В окупованому місті на Запоріжжі...*, 2022) (рис. 3).

Оперативні листівки. Як такі розуміємо не агітаційні листівки оперативного рівня (операційної зони чи напряму), а такі, що швидко та гнучко реагують на зміни у воєнно-політичній ситуації. Їх важлива риса – це своєчасність. Вони покликані доводити інформацію саме у той момент, коли представники певної аудиторії впливу мають ухвалювати важливе для себе рішення, або коли з'явився момент найбільшої дієвості тої чи іншої агітації, або коли інформація має випередити якісь дії противника, або для збалансування інформаційного простору, або коли виграш буде саме від того, хто першим поінформує про подію чи факт, або коли треба надати «відповідь» на інформаційні викиди протиборчої сторони.

Найпоширенішими листівками, які можна віднести до оперативних повідомлень (як за видами їх виконання, так і за масштабами розповсюдження), є, на нашу думку, перемоги Сил оборони України у ході бойових дій. Для прикладу, щойно з'явилось повідомлення про те, що українці проводять активні контратакуючі дії на півдні і наближаються до міста Херсон у червні 2022 року, як одразу противника попередили: «Рашисти, ви вже під прицілом! Херсон – буде вільним!» (*Спротив окупації*, 2022), «Рашисти, вже пізно втікати. Ростов – 558 км, ЗСУ – 10 км» (*Херсонські партизани попередили...*, 2022), «Рашисти, ви готові співати гімн України? Херсон 10 км до свободи!» (*На Херсонщині партизани...*, 2022). А коли Збройні Сили України (ЗСУ) завдали удар по захоплених росією під час окупації «вишках Бойка» у Чорному морі, з'явилась листівка з фотографією Кримського моста і надписом: «Газові вишки – це тільки початок. Далі буде більше» (*«Вишки Бойка»...*, 2022). З надходженням на озброєння Збройних Сил України першої партії західних зброї та техніки одразу з'явилися листівки із попередженням до окупантів:

«Зброю підігнали – перемога за нами» (Воронцова, 2022). Щойно з'явилась інформація, що український гурт здобув перемогу на пісенному конкурсі «СВРОБАЧЕННЯ-2022», активістами були віддруковані листівки з портретами солдата Сил оборони України та соліста гурту Олега Псюка, що супроводжувались текстом: «Що спільного у групи "KalushOrchestra" та ЗСУ? Вони перемагають!» («Рашиста здав – гроші забрав»..., 2022) (рис. 4).

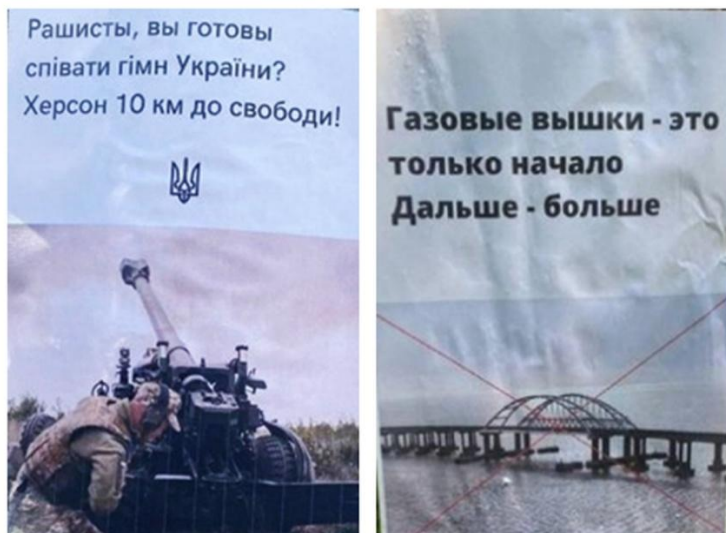

Рис. 4. Листівки-реакції на перемоги української армії, які були розклеєні в Херсоні (На Херсонщині партизани..., 2022) та Криму (Вишки Бойка..., 2022)

Мотиваційні листівки. Вони були призначені для стимулювання виконання певних дій, нейтралізуючи негативне поле до конструктивних вчинків. Аналізуючи листкові агітаційні матеріали, які були розповсюджені за лінією фронту та на тимчасово окупованих територіях, виокремлюємо один домінуючий мотиваційний прийом – грошова винагорода. Для прикладу, у листівках від імені військово-політичного командування України 2022 р. до противника щодо здачі у полон вказувались (крім гарантій Женевської Конвенції) розміри оплати за російську зброю і техніку, яку військовослужбовець захопить із собою і доправить через лінію фронту на бік ЗСУ. Таким чином, командування Сил оборони України зверталось як російських військових окремих

видів збройних сил рф, так і до армійців противника в цілому («Рашиста здав – гроші забрав»..., 2022; Синєокий, 2022; Як здатись в полон..., 2022).

Рис. 5. Приклад мотиваційної листівки. 2022 рік
(Синєокий, 2022)

Щодо першого варто навести приклад мотиваційної листівки до російських пілотів. У ній зазначалось наступне: «Єдиний спосіб зберегти свої життя і честь – здатись українським військовим. Україна пропонує тобі: очищену совість, повну безпеку, \$ 1 млн за російський літак або \$ 500 тис. за російський вертоліт» (Як здатись в полон для російських військових, 2022). А для того, щоб військовий міг передзвонити і переконатись у правдивості цієї інформації, наводився номер телефону. Варіант мотиваційної листівки загалом до військовослужбовців рф, які перебували в Україні, був інформаційно більш наповненим. У ньому зазначалось: як підготуватись до полону, процедура здавання та що буде після завершення війни. Окремим пунктом наводились розміри грошової винагороди за окремі види техніки. Загалом центральний заголовок однієї із таких листівок говорив сам за себе: «Як росіянину повернутись додому живим і багатим» (Синєокий, 2022) (рис. 5).

Інформаційні листівки. Такі друковані матеріали є своєрідним засобом комунікації. Вони покликані забезпечити інформацією осіб, які перебувають в зоні безпосередніх бойових дій (як противника, так і цивільного населення). Такі листівки розробляються не тільки для сприяння обізнаності аудиторії, на яку вони розраховані, у певних тематичних питаннях, але й спонукають до конкретних дій, надаючи алгоритм їх вірного (сприятливого) виконання. З іншого боку, такі інформаційні матеріали надають впевненості (відчуття заспокоєння) людям, що з ними ознайомились, у стані справ, або виконанні дій (бездіяльності), або вірності прийнятого рішення тощо.

Рис. 6. Зразок листівки з правилами здачі в полон
(Як здатись в полон: інструкція..., 2022)

Однією із таких листівок є інформування противника про те, як правильно здаватися у полон. Там зазначено, яким силовим структурам України солдат чи офіцер (група військовослужбовців) з армії противника можуть здатись, вказується порядок їх дій при цьому, окреслюються гарантії їх безпеки, правила перебування у полоні та шляхи повернення у свою країну по завершенні бойових дій (Як здатись в полон для російських військових, 2022) (рис. 6).

До інформаційних листівок відносимо й ті агітаційні матеріали, які пропагували вступ до добровольчих батальйонів

Інтернаціонального легіону Територіальної оборони Збройних Сил України. Наприклад, з початком широкомасштабного вторгнення російської армії в Україну територіальні центри комплектування та соціальної підтримки областей розпочинають набір добровольців до лав легіону «Свобода Росії». Нагадаємо, що цей підрозділ був сформований у березні 2022 року із колишніх військовослужбовців збройних сил російської федерації, а також інших росіян та білорусів, які виявили бажання захистити територіальну цілісність та недоторканність України (*Добровольців до легіону..., 2022; Рус, здавайся..., 2022*). Власне, з метою доведення інформації до вищезазначених реципієнтів впливу були створені листівки, у яких містились відомості про процедуру приєднання до Легіону (рис. 7).

Рис. 7. Зразки листівок із інформацією про процедуру вступу до Легіону «Свобода Росії»
(*Добровольців до легіону..., 2022; Рус, здавайся..., 2022*)

Листівки-звернення. У таких інформаційних матеріалах у стислій формі містились політичні (війнні) вимоги, заклики та роз'яснення. До такого виду листкової пропаганди відносимо як звернення військово-політичного командування, так і звернення активістських осередків населення, партизанських груп. Основний

акцент у них робиться на усвідомленому, критичному сприйнятті адресатом відомостей, що до нього доносяться. Адже особа, на яку таким чином здійснюється вплив, повинна самостійно проаналізувати події та ситуацію, в яких перебуває, та ухвалити для себе вірне рішення. Її спонукають зрозуміти, що життєдіяльність людини в умовах війни не повністю підкорена обставинам, вона вільна приймати рішення щодо цілеспрямованої зміни стану справ.

До листівок-звернень відносимо, насамперед, заклики до військовослужбовців російської федерації від командування Збройних Сил України. Так ще у 2015 році з'явилися заклики штабу Антитерористичної операції до бійців так званих ДНР і ЛНР. Їхній зміст був наступним: «Досить бути слухняним безвільним інструментом, який використовують як гарматне м'ясо місцеві та заїжджі князьки для власного збагачення. Батьки та діти цих князків не воюють за псевдореспубліки, які приречені на безславний кінець. Настав час змінити беззаконня та свавілля ДНР-ЛНР, скласти зброю та звернути з дороги в нікуди на шлях мирного життя в Україні. Шахта вимагає відбійного молотка, а не гранатомета». Водночас у листівці нагадується, що «...тим, хто ще не наважився залишити лав бойовиків, слід нагадати, що згідно зі ст. 258 – 3 Кримінального кодексу України особа, яка добровільно повідомляє правоохоронний орган про відповідну терористичну діяльність, сприяє її припиненню або розкриттю злочинів, якщо в його діях немає складу іншого злочину, звільняється від кримінальної відповідальності» (*У АТО роздають листівки...*, 2015).

Найперші зразки листівок-закликів під час активної фази російсько-Української війни) датовані 28 лютого 2022 року. Наприклад, на сайті Чернігівського обласного територіального центру комплектування та соціальної підтримки закликали скачувати з їх електронного ресурсу, роздруковувати пропагандистські заклики до противника та розклеювати їх по всіх місцях можливого пересування ворожих військ. Зокрема, у цих листівках звертались до солдатів та офіцерів російської армії і роз'яснювали, що: «Війна, яку розпочало ваше військово-політичне керівництво, є загарбницькою, несправедливою і ганебною. Ви прийшли з вогнем і мечем на віковічні українські землі. Ми не хочемо зайвого кровопролиття, ми не хочемо загибелі кращих представників наших народів. Ви стали заручниками злочинної

політики, агресивних задумів та дій вашої верхівки». Наприкінці містився заклик: «Відмовляйтесь виконувати злочинні накази командування! Здавайтесь у полон, де на вас чекають безпека та гуманне ставлення!» (*У Чернігівській області закликають...*, 2022).

Водночас до окупаційних військ звертались й партизани. Тут інтерес становить листівка від імені Партизанського руху України, які у травні 2022 року дислокувались у Бердянську, Токмаку, Мелітополі, Великому Бурлуку та інших тимчасово окупованих містах Запорізької області. У них йшлося: «Російський солдат, якщо ти не хочеш бути нацистом ХХІ століття, то йди з нашої землі! В іншому випадку на тебе чекає доля гітлерівських солдатів і Нюрнберзький трибунал! Ми вшановуємо пам'ять наших дідів-партизан і продовжуємо їхні традиції зі знищення сил ворога на окупованих територіях!» (*Сезон полювання відкрито...*, 2022). На опублікованих в мережі Інтернет фотографіях бачимо, що такі листівки були розклеєні на під'їздах будинків, бетонних стоянках, зупинках громадського транспорту тощо.

Подібні листівки з'являлись не лише на «новоокупованих» у 2022 р. територіях, але й в межах українських адміністративних одиниць, які перебували під владою рф ще з 2014 року. Для прикладу наведемо повідомлення, яке було розклеєне на вулицях Сімферополя в Автономній Республіці Крим. У ньому зазначалось: «Рашисти, 8 років і 3 місяці кримчани чекали ЗСУ, ми чекаємо контрнаступу і звільнення Криму від рашистів. 8 років і 3 місяці ми готувались. У нас є зброя та вся інформація – де ви, скільки вас, та чим вас треба палити. За Бучу, Гостомель, Ірпінь, Маріуполь – ми готові вас стерти з лиця землі! Чекайте, тварюки!» (*Чекаємо контрнаступу ЗСУ...*, 2022). Як бачимо, листівка переповнена внутрішньої ненависті, яка прагне вилитись в активну боротьбу із загарбником. Про це говорять чіткі цифри терміну перебування під окупацією та зневажливі звернення до чужинців-завойовників.

До листівок-звернень варто віднести й ті, що розповсюджувались військовим партизанським рухом «Атеш», який був створений українцями та кримськими татарами на тимчасово окупованих територіях України, а також на території росії у вересні 2022 року. За відкритими відомостями, станом на кінець 2023 року рух нараховував близько 1800 агентів. Серед них є й військовослужбовці російської армії (здебільшого ті, кого

примусово мобілізували до зс рф, у тому числі українці з окупованих територій) (*Від ракетних ударів до...*, 2023). З метою розширення агентурної мережі серед тих, хто не підтримує так званої російської «спеціальної воєнної операції», хоче пришвидшити звільнення України і завершення війни, рух «Атеш» розвішував на тимчасово окупованій території агітки із закликом приєднуватись до його членів у спільній боротьбі (рис. 8).

*Рис. 8. Листівки-заклики від партизанського руху «Атеш»
(Бочкар, 2024; Від ракетних ударів до..., 2023)*

Листівки-перепустки. Значна частина листівок від імені командування Сил оборони України після викладення основного матеріалу пропонувала противнику здатись у полон. На таких інформаційних матеріалах нерідко розміщували слово «Перепустка». Таким чином, ця листівка набувала рівня документа, який засвідчує бажання військовослужбовця армії рф на припинення бойових дій з його боку і право на гідне поводження з ним як з військовополоненим згідно з міжнародними правилами ведення війни (рис. 9).

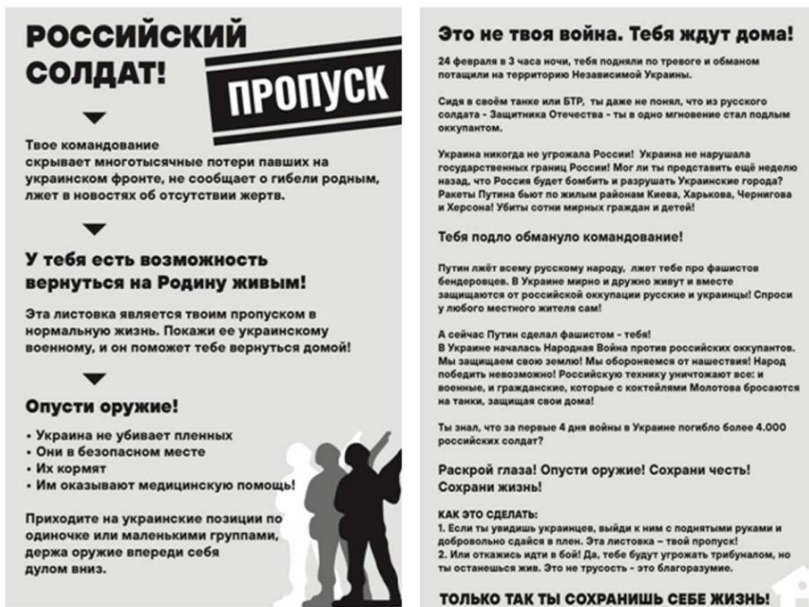

Рис. 9. Листівка-перепустка. 28.02.2022 р.
(Українців просять поширювати..., 2022)

На сьогодні немає даних, скільки російських солдатів та офіцерів здались у полон, скориставшись власне такою листівкою. Більше того, допускаємо, що виявлення керівним складом чи колегами по службі у російських солдатів наявності агітки із пропуском у полон до ЗСУ могло спричинити початок проти нього слідчих дій представниками федеральної служби безпеки російської федерації. Тому завданням листівки-перепустки було донести, що припинення опору і одноосібна (групово) здача у полон є нормальним актом доброї волі особи та гарантією збереження життя. З приводу цього радник міністра внутрішніх справ А. Геращенко зазначав: «Наша команда вивчила світовий досвід антивоєнної агітації та зробила макет листівки-перепустки для російських солдатів – рабів путіна» та закликав українців розмножувати запропоновані на сайті агітаційні матеріали та поширювати їх усіма доступними способами (*Українців просять поширювати..., 2022*). Такий вид інформаційно-психологічного впливу здебільшого є мотивацію до прийняття рішення. Ця техніка

називається «менше із зла» – цільовій аудиторії пропонується обрати найбільш оптимальний варіант поведінки із кількох небажаних.

Іншою за оформленням є листівка-перепустка адресована у 2015 році до чеченців та осетинів, які входили до складу проросійських терористичних сил на Донбасі. Відрізнялась вона тим, що спочатку містила звернення до них з питанням: «Для чого ви прийшли сюди?» та надання відповіді на нього. Також у ній наголошувалось: «Назад вас росія не пустить!», а тому слід вже зараз обирати з двох варіантів: смерть або полон. Наприкінці тексту цієї листівки зазначалось: «Ця листівка – є для вас перепусткою» (*Штамы времени..., 2015*).

Також окремо створювались листівки до українців, які входили до складу військових формувань так званих ДНР і ЛНР. Зокрема над окупованою Горлівкою у 2018 році були розповсюджені агітки наступного змісту: «Боець ДНР! Ця листівка є твоїм квитком для повернення до нормального життя. Покажи її українському солдату, і вона допоможе тобі повернутися додому живим. Це не твоя війна. На тебе чекають вдома» (*У «ДНР» розкидали листівки..., 2018*).

Зазначимо, що досвід інформаційно-психологічної війни доводить, що цей вид листівок є дуже поширеним і важливим, адже вони завершують і закріплюють роботу з деморалізації противника. Зазвичай такі листівки оформлюють як офіційний документ, що збільшує їхню суб'єктивну цінність і спонукає до збереження.

Листівки-жарти. Агітаційні матеріали у стилі бурлеску були відповіддю на зовнішні подразники в окупованому суспільстві, змальовували картину подій, що відбувались, в іронічному світлі, а загалом, на нашу думку, сприяли зниженню рівня стресу у населення та викликали занепокоєння та роздратування у противника.

Матеріал з відвертим глузуванням можна було зустріти на вулицях Северодонецька після того, як Збройним Силам України довелось наприкінці червня 2022 року залишити це місто і відступити на більш вигідні для ведення оборони рубежі. Послання адресувалось помічника р. кадірова, командира спецзагону «ахмат», апті алаудінова. У ньому зазначалось: «Аптішка, якого кольору будуть твої штанці, коли ми прийдемо за тобою?» (*В оккупированном Северодонецке, 2022*). У цьому випадку партизани висміювали любов останнього до штанів жовтого

кольору, які він одягав, коли йшов на виконання особливо важливих завдань (*Кавказ-Россия..., 2021*).

Рис. 10. Листівка, яка у 2022 році була розклеєна на вулицях в селищі міського типу Приазовське Мелітопольського району Запорізької області (*В Мелітопольском районе..., 2022*)

Привертає увагу листівка під заголовком «Антистрес для українців – відрви ногу окупанту». Особливо відзначається її креативне виконання. Ззовні – це листок паперу з надрізаним нижнім краєм за типом оголошення, які можна зустріти на вулицях на дошці з приватними об’явами. На ньому зображено кілька окупантів у положенні стоячи, обличчям вперед, ноги на ширині плечей. А внизу аркуша класичні «відривні» папірці, де зазвичай зазначається телефон. Ось тільки в цьому конкретному випадку замість телефону були ті самі ноги окупантів (*В Мелітопольском районе предлагают..., 2022*), які пропонувалось відрвати (рис. 10). Ця листівка – яскравий приклад чорного гумору, адже у ній представлений не лише жарт з домішкою цинізму, але й розкрито складник абсурдності подій, що відбуваються.

Позицію чорного гумору займає ще одна листівка, яка була поширена над Донеччиною напередодні Дня незалежності у 2020 році. Тоді українські волонтери запустили на синьо-жовтих кульках «посилку» для бойовиків. Серед тисячі демотивуючих

листівок було запрошення на концерт російського естрадного співака, українця за походженням Йосипа Кобзона, який у 2014 році підтримав агресію РФ у Криму та на Донбасі. Він помер від раку у 2018 році. З того часу в українському народному лексиконі з'явився мем «відправити на концерт Кобзона», тобто вбити, знищити. Окрім фото цього артиста, на агітці були зображені вже ліквідовані бойовики, для яких відведено перші ряди у залі на цьому заході: ватажок так званої ДНР О. Захарченко та його поплічники М. Толстих («Гіві») та А. Павлов («Моторола»). На запрошенні зазначено: «Ми будемо разом» (ЗСУ оригінально «привітали»..., 2020).

Підсумовуючи зазначимо, що метою листівок було створення лише початкового інтересу до інформації, провокування подальших дій, внесення сумніву у вже існуючі переконання тощо. Написані російською мовою листкові агітаційні матеріали стають чи не єдиним джерелом альтернативної до російської інформації на окупаційні збройні формування РФ на тимчасово окупованих територіях України та доволі значним засобом впливу на противника.

Враховуючи те, що повідомлення з однаковим змістом може ефективно вплинути на одну аудиторію і водночас бути абсолютно неефективним стосовно іншої, розроблялись різні варіанти інформаційного наповнення пропагандистських листкових матеріалів. Проведений контент-аналіз листкових друкованих матеріалів дозволяє констатувати цільову їх направленість та за основними ознаками класифікувати на тематичні групи. Зауважимо, що окремі із них за інформаційним наповненням можуть одночасно доносити різні мотиви, що покликані спонукати реципієнтів до певних дій (або бездіяльності).

Ці знання у теоретичній площині надають можливість поглибити досвід у питаннях управління емоційними реакціями противника, а в практичній – проводити сегментацію відомостей, що розміщені у друкованих малоформатних пропагандистських матеріалах, з метою диференційованого підходу у поданні відомостей відповідно до потреб інформування потенційних споживачів в конкретних умовах розвитку бойових дій у збройних протистояннях, у тому числі російсько-Української війни.

Викладений вище матеріал є першою спробою узагальнити наявні в широкому доступі відомості щодо листкових пропагандистських матеріалів, спрямованих на противника, на території

України в межах тимчасово окупованої росією території. Поява нової інформації щодо цієї події може слугувати нарощуванню матеріалів та стати підґрунтям для продовження загальних студій із цих питань.

Використані посилання

Бійтеся ночі – мелітопольці залишають послання окупантам (2022). URL: [https://ria-m.tv/news/290288/boytes_nochi_melitopoltsyi_ostavlyayut_poslaniya_okkupantam_\(foto\).html](https://ria-m.tv/news/290288/boytes_nochi_melitopoltsyi_ostavlyayut_poslaniya_okkupantam_(foto).html) (дата звернення: 03.03.2024).

Бочкар О. (2024). Мобілі рідко виживають на передовій. В АТЕШ розповіли про стан справ у військовій частині в Мелітополі. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/partizani-atesh-predstavniki-ruhu-rozpovili-pro-viyskovu-chastinu-v-melitopoli-50382027.html> (дата звернення: 21.03.2024).

«Вишки Бойка» – лише початок: у Криму розклеїли попередження для окупантів (2022). URL: <https://uagolos.com/vyshky-boyka-lyshe-pochatok-u-krymu-rozkleily-poperedzhennia-dlia-okupantiv/> (дата звернення: 21.03.2024).

В Мелітопольском районе предлагают «оторвать ногу» оккупанту (2022). URL: [https://ria-m.tv/news/290201/v_melitopolskom_rayone_predlagayut_otortvat_nogu_okkupantu_\(foto\).html](https://ria-m.tv/news/290201/v_melitopolskom_rayone_predlagayut_otortvat_nogu_okkupantu_(foto).html) (дата звернення: 13.03.2024).

В оккупированном Северодонецке партизаны оставили «послания» кадыровцам. (2022). URL: <https://charter97.org/ru/news/2022/7/6/ 505421/> (дата звернення: 21.03.2024).

В окупованому місті на Запоріжжі партизани передали «вітання» сирійцям, які прийшли воювати на боці РФ. (2022). URL: <https://subbota.ua/news/182525/nazaporizhzh-partizani-peredali-vitannya-sirijczyam-yaki-pri%20d1%2097hali-voyuvatina-boczi-rf-foto> (дата звернення: 21.03.2024).

Від ракетних ударів до балончиків із фарбою: як український рух опору бореться з російською окупацією (2023). URL: <https://texty.org.ua/articles/111102/vid-raketnyh-udariv-do-balonchikov-z-farboyu-yak-ukrayinskyj-ruh-oporu-boretsya-z-rosijskoju-okupaciyeu/> (дата звернення: 03.03.2024).

Воронцова О. (2022). В окупованому Херсоні активізувалися партизан. URL: <https://glavcom.ua/country/incidents/v-okupovanomu-hermoni-aktivizovalisya-partizani-foto-845830.html> (дата звернення: 13.03.2024).

Добровольців до легіону «Свобода России» набирають на Чернігівщині. (2022). URL: <https://bilahata.net/dobrovoltsiv-do-lehionu-svoboda-rossiyu-nabyraiut-na-chernihivshchyni/> (дата звернення: 10.03.2024).

ЗСУ оригінально «привітали» бойовиків з Днем Незалежності, кадри: «не хочеш на концерт Кобзона?» (2020). URL: <https://politeka.net/uk/society/281607-vsu-originalno-pozdravili-boevikov-s-dnem-nezavisimosti-kadry-ne-hochesh-na-koncert-kobzona> (дата звернення: 13.03.2024).

Кавказ-Россия. Почему у Апти желтые штаны? Из-за бороды были проблемы? (2021). URL: <https://www.youtube.com/watch?v=hyAyj-7Dbj0> (дата звернення: 03.03.2024).

Кадыров заявил об освобождении Северодонецка в ЛНР (2022). URL: <https://www.m24.ru/news/politika/28052022/466184> (дата звернення: 06.07.2023).

На Херсонщині партизани потролили окупантів новими листівками – фото (2022). URL: https://gazeta.ua/articles/life/_na-hersonschini-partizani-potrolili-okupantiv-novimi-listivkami-foto/1095623 (дата звернення: 13.03.2024).

«Рашиста здав – гроші забрав»: по всьому Херсону партизани розклеїли листівки (2022). URL: <https://pravdatutnews.com/society/2022/06/12/17114-rashysta-zdav-groshi-zabrav-po-vsomu-hersonu-partyzany-rozkleyily> (дата звернення: 13.03.2024).

Рус, здавайся! Окупантам, які стоять на Херсонщині, ЗСУ пропонують вступати до легіону «Свобода Росії» (2022). URL: <https://rudana.com.ua/news/rus-zdavaysya-okupantam-yaki-stoyat-na-hersonshchyni-zsu-proponuyut-vstupaty-do-legionu-svoboda> (дата звернення: 10.03.2024).

Сезон полювання відкрито. На захоплених територіях з'явилися листівки із попередженням окупантам про долю солдатів Гітлера (2022). URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/viyna-v-ukrajini-genshtab-zsu-pro-listivki-na-zahoplenih-teritoriyah-novini-ukrajini-50244917.html> (дата звернення: 03.03.2024).

Синеюкий П. (2022). Врятуєся, а ще й добряче заробиш: Україна звернулася до російських військових. URL: https://24tv.ua/vryatuyeshysya-shhe-dobryache-zarobish-ukrayina-zvemulasya-do_n1934295 (дата звернення: 21.03.2024).

Сирота Н. (2022). Як правильно здатись у полон: інструкція для окупантів. URL: <https://donpatriot.news/ru/article/yak-pravilno-zdatsiya-v-polon-instrukciya-dlya-okupantiv-infografika> (дата звернення: 03.03.2024).

Спротив окупації. Українські партизани не дають окупантам створити для пропаганди картинку «добровільного» приєднання регіонів (2022). URL: <https://tyzhden.ua/News/255174> (дата звернення: 10.03.2024).

У ДНР розкидали листівки із закликом здаватись (2018). URL: <https://dn.depo.ua/ukr/donetsk/u-dnr-rozkidali-listivki-dlya-okupantiv-iz-zaklikom-zdavatsia-foto-20180419761917> (дата звернення: 10.03.2024).

У АТО роздають листівки із закликом до сепаратистів здаватись (2015). URL: <https://ua.korrespondent.net/ukraine/politics/3514044-u-ato-rozdauit-lystivky-iz-zaklykom-do-separatystiv-zdavatsiya> (дата звернення: 12.04.2024).

У Чернігівській області закликають поширювати листи до російських військових: ви прийшли з вогнем і мечем (2022). URL: <https://tsn.ua/ukrayina/u-chernigivskiy-oblasti-zaklikayut-poshiryuvati-listi-do-rosiyskih-viyskovih-vi-priyshli-z-vognem-i-mechem-1991926.html> (дата звернення: 21.03.2024).

Українців просять поширювати листівки із закликом окупантів здатись (2022). URL: https://24tv.ua/ru/ukraincev-prosjat-rasprostranjat-listovki-prizyvom-okkupantov_n1883356 (дата звернення: 13.03.2024).

Херсонські партизани попередили окупантів: «Рашисти, вже пізно бігти». (2022). URL: <https://kontrakty.ua/article/199019> (дата звернення: 10.03.2024).

Херсонські уроки (2022). URL: <https://idel-ural.org/uk/archives/hersonski-uroky/> (дата звернення: 03.03.2024).

«Чекаємо контрнаступу ЗСУ та звільнення Криму»: в окупованому Сімферополі діють партизани (2022). URL: <https://novynarnia.com/2022/06/21/chekayemo-kontrnastupu/> (дата звернення: 13.03.2024).

Штамы времени. Агитационные листовки войны на Донбассе (2015). URL: <https://dennislabin.livejournal.com/441423.html> (дата звернення: 17.07.2022).

Як здатись в полон: інструкція для російських військових (2022). URL: <https://apostrophe.ua/ua/news/society/2022-03-19/kak-sdatsya-v-plen-v-ukraine-instruktsiya-dlya-rossiyskih-voennyih/263169> (дата звернення: 10.04.2024).

References

Fear the night - Melitopol residents leave a message to the occupiers. (2022). URL: [https://ria-m.tv/news/290288/boytes_nochi_melitopoltsyi_ostavlyayut_poslaniya_okkupantam_\(foto\).html](https://ria-m.tv/news/290288/boytes_nochi_melitopoltsyi_ostavlyayut_poslaniya_okkupantam_(foto).html) (access date: 03.03.2024) (ukr.).

Bochkar O. (2024). Mobics rarely survive on the front line. ATES told about the state of affairs in the military unit in Melitopol. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/partizani-atesh-predstavniki-ruhu-rozpovili-pro-viyskovu-chastinu-v-melitopoli-50382027.html> (access date: 21.03.2024) (ukr.).

«Boyko's towers» are just the beginning: warnings for the occupiers have been posted in Crimea. (2022). URL: <https://uagolos.com/vyshky-boyka-lyshe-pochatok-ukrymu-rozkleily-poperedzhennia-dlia-okupantiv/> (access date: 21.03.2024) (ukr.).

In Melitopol district, they offer to tear off the occupier's leg. (2022). URL: [https://ria-m.tv/news/290201/v_melitopolskom_rayone_predlagayut_otorvat_nogu_okkupantu_\(foto\).html](https://ria-m.tv/news/290201/v_melitopolskom_rayone_predlagayut_otorvat_nogu_okkupantu_(foto).html) (access date: 13.03.2024) (rus.).

In occupied Severodonetsk, partisans left «messages» to the Kadyrovites. (2022). URL: <https://charter97.org/ru/news/2022/7/6/505421/> (access date: 21.03.2024) (rus.).

In the occupied city of Zaporizhzhia, guerrillas sent «greetings» to Syrians who came to fight on the side of Russia. (2022). URL: <https://subbota.ua/news/182525/nazaporizhzhii-partizani-peredali-vitannya-sirijczyam-yaki-pri%20d1%2097hali-voyuvati-na-boczi-rf-foto> (access date: 21.03.2024) (ukr.).

From rocket attacks to spray paint cans: how the Ukrainian resistance movement is fighting the russian occupation. (2023). URL: <https://texty.org.ua/articles/111102/vid-raketnyh-udariv-do-balonchkyiv-z-farboyu-yak-ukrayinskyj-ruh-oporu-boretsya-z-rosijskoyu-okupaciyeyu/> (access date: 03.03.2024) (ukr.).

Vorontsova O. (2022). Partisans became active in occupied Kherson. URL: <https://glavcom.ua/country/incidents/v-okupovanomu-hersoni-aktivizovalisya-partizani-foto-845830.html> (access date: 13.03.2024) (ukr.).

Volunteers for the «Freedom of russia» Legion are being recruited in Chernihiv Oblast. (2022). URL: <https://bilahata.net/dobrovoltsiv-do-lehionu-svoboda-rossyy-nabyraiut-na-chernihivshchyni/> (access date: 10.03.2024) (ukr.).

Ukrainian Armed Forces «congratulate» militants on Independence Day in an original way, footage: “Do you want to go to a Kobzon concert?” (2020). URL: <https://politeka.net/uk/society/281607-vsu-originalno-pozdravili-boevikov-s-dnem-nezavisimosti-kadry-ne-hochesh-na-koncert-kobzona> (access date: 13.03.2024) (ukr.).

Caucasus-russia. Why is Apti wearing yellow trousers? Was the beard a problem? (2021). URL: <https://www.youtube.com/watch?v=hyAjy-7Dbj0> (access date: 03.03.2024) (rus.).

Kadyrov announced the liberation of Severodonetsk in the LNR. (2022). URL: <https://www.m24.ru/news/politika/28052022/46618> (access date: 06.07.2023) (rus.).

In Kherson region, partisans trolled the occupiers with new leaflets - photos. (2022). URL: https://gazeta.ua/articles/life/_na-hersonschini-partizani-potrolili-okupantiv-novimi-listivkami-foto/1095623 (access date: 13.03.2024) (ukr.).

«If you give up the Rashid, you get the money»: guerrillas put up leaflets all over Kherson. (2022). URL: <https://pravdatutnews.com/society/2022/06/12/17114-rashysta-zdav-groshi-zabrav-po-vsomu-hersonu-partyzany-rozkleyily> (access date: 13.03.2024) (ukr.).

Russ, surrender! The occupiers in the Kherson region are offered to join the «Freedom of Russia» Legion by the Ukrainian Armed Forces. (2022). URL: <https://rudana.com.ua/news/rus-zdavaysya-okupantam-yaki-stoyat-na-hersonshchyni-zsu-proponuyut-vstupaty-do-legionu-svoboda> (access date: 10.03.2024) (ukr.).

The hunting season is open. Leaflets warning the occupiers about the fate of Hitler's soldiers appeared in the occupied territories. (2022). URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/vinya-v-ukrajini-genshtab-zsu-pro-listivki-na-zahoplenih-teritoriyah-novini-ukrajini-50244917.html> (access date: 03.03.2024) (ukr.).

Syneokyi P. (2022). You will be saved, and you will also earn a lot: Ukraine appeals to the Russian military. URL: https://24tv.ua/vryatuyeshysya-shhe-dobryache-zarobish-ukrayina-zvernulasya-do_n1934295 (access date: 21.03.2024) (ukr.).

Sirota N. (2022). How to surrender properly: instructions for the occupiers. URL: <https://donpatriot.news/ru/article/yak-pravilno-zdatysya-v-polon-instrukciya-dlya-okupantiv-infografika> (access date: 03.03.2024) (ukr.).

Resistance to occupation. Ukrainian guerrillas do not allow the occupiers to create a propaganda image of «voluntary» accession of regions. (2022). URL: <https://tyzhden.ua/News/255174> (access date: 10.03.2024) (ukr.).

Leaflets calling for surrender were distributed in the «DNR». (2018). URL: <https://dn.depo.ua/ukr/donetsk/u-dnr-rozkidali-listivki-dlya-okupantiv-iz-zaklikom-zdavatis-foto-20180419761917> (access date: 10.03.2024) (ukr.).

Leaflets calling on separatists to surrender are distributed in the ATO zone. (2015). URL: <https://ua.korrespondent.net/ukraine/politics/3514044-u-ato-rozdauit-listivky-iz-zaklykom-do-separatystiv-zdavatsia> (дата звернення: 12.04.2024) (ukr.).

In the Chernihiv region, they call for the distribution of letters to the Russian military: you have come with fire and sword. (2022). URL: <https://tsn.ua/ukrayina/u-chernigivskiy-oblasti-zaklikayut-poshiryuvati-listi-do-rosiyskikh-viyskovih-vi-priyshli-z-vognem-i-mechem-1991926.html> (access date: 21.03.2024) (ukr.).

Ukrainians are asked to distribute leaflets calling on the occupiers to surrender. (2022). URL: https://24tv.ua/ru/ukraincev-prosjat-rasprostranjat-listovki-prizyvom-okkupantov_n1883356 (access date: 13.03.2024) (ukr.).

Kherson partisans warned the occupiers: «Rashists, it's too late to run». (2022). URL: <https://kontrakty.ua/article/199019> (access date: 10.03.2024) (ukr.).

Kherson lessons. (2022). URL: <https://idel-ural.org/uk/archives/hersonski-uroky/> (access date: 03.03.2024) (ukr.).

«We are waiting for the counter-offensive of the Ukrainian Armed Forces and the liberation of Crimea»: guerrillas are operating in occupied Simferopol. (2022). URL: <https://novynarnia.com/2022/06/21/chekayemo-kontrnastupu/> (access date: 13.03.2024) (ukr.).

Stamps of the time. Propaganda leaflets of the war in Donbass. (2015). URL: <https://dennislavin.livejournal.com/441423.html> (access date: 17.07.2022) (rus.).

How to surrender: instructions for the Russian military. (2022). URL: <https://apostrophe.ua/ua/news/society/2022-03-19/kak-sdatsya-v-plen-v-ukraine-instruktsiya-dlya-rossiyskikh-voennyih/263169> (access date: 10.04.2024) (ukr.).

Kutska O., Kmin A.
**CONTENT ANALYSIS OF UKRAINIAN PROPAGANDA LEAFLETS
INTENDED FOR THE ADVERSARY IN THE TERRITORIES OF UKRAINE
TEMPORARILY OCCUPIED BY THE RUSSIAN FEDERATION DURING
THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR**

The purpose of the study: to analyze the content of Ukrainian propaganda leaflets that were distributed on the territory of Ukraine temporarily occupied by Russia during the Russian-Ukrainian war, and which were directed at enemy servicemen; identify common and distinctive features of these campaign materials and classify them. The methodology of scientific research was based on the principles of historicism and impartiality. The basis for the generalization of the received information was the method of grouping, which made it possible to classify the postcards based on their textual and graphic content and to draw conclusions about the features of each group and the entire mass of information. The originality of the research lies in the fact that the author deliberately refuses to retell individual existing interpretations of other experts and analysts regarding printed leaflet products, striving to personally study and analyze the actual material in order to capture the features of printed (handwritten) leaflets and his own scientific presentation of the observations received. The main results of the study: the analysis of the content of leaflet campaign materials allows them to be classified according to certain characteristics into: intimidating, operative, motivational, informational, leaflets-appeals, leaflets-passes, leaflets-jokes. Leaflet propaganda materials written in Russian became almost the only source of alternative to Russian information on the occupying armed formations of the Russian Federation in the temporarily occupied territories of Ukraine and a fairly significant means of influencing the enemy. The practical significance of the obtained results is that the synthesized information presented in the article can be used by appropriate structures to manage the emotional reactions of the enemy and become the basis for further segmentation of informational and psychological influence in accordance with the needs of informing potential recipients on the battlefield. Given the continuation of the Russian-Ukrainian war, the prospect of further studies is the accumulation of new knowledge on the topic presented by the author.

Keywords: russian-Ukrainian war, propaganda, informational and propaganda influence, leaflet, hostilities.

РОЛЬ АВСТРАЛІЇ У ЗМІЦНЕННІ ОБОРОНОЗДАТНОСТІ УКРАЇНИ: АНАЛІЗ ВІЙСЬКОВОЇ ДОПОМОГИ У 2022 – 2024 рр.

У статті проаналізовано військову підтримку України з боку Австралії в період російсько-Української війни протягом 2022 – 2024 років. Висвітлено ключові напрями допомоги, зокрема постачання бронетехніки, артилерійських систем, боеприпасів, безпілотних літальних апаратів та авіаційних засобів ураження. Охарактеризовано участь Австралії у міжнародних ініціативах, включно з «коаліцією дронів» та Міжнародним фондом для України під егідою Сполученого Королівства. Відзначено значення навчальної місії «Operation Kudu», в межах якої австралійські інструктори підготували понад 2 000 українських військовослужбовців. Розглянуто роль антидронових систем «Slinger» та логістичних дронів «Saraq Cogvo» у підвищенні ефективності ЗСУ на полі бою. Зазначено важливість стратегічних рішень Австралії щодо спільного виробництва артилерійських снарядів із Францією та розвитку національних виробничих потужностей у рамках програми «Guided Weapons and Explosive Ordnance Enterprise». Проаналізовано внесок Австралії у зміцнення оборонного потенціалу України шляхом передачі авіаційних бомб JDAM-ER, бойових танків M1A1 «Abrams» та бронетехніки. Зроблено висновок, що військова підтримка Австралії відіграла важливу роль у зміцненні обороноздатності України та підвищенні її бойових можливостей у протидії російській агресії.

Ключові слова: російсько-Українська війна, міжнародна військова допомога, Австралія, Україна, «Operation Kudu».

Постановка проблеми та її актуальність. Австралія, попри своє географічне віддалення від Європи, стала одним із ключових міжнародних партнерів України у наданні військової допомоги від початку повномасштабного російського вторгнення у 2022 р. Вона є найбільшим донором військової підтримки серед країн Азійсько-Тихоокеанського регіону, демонструючи стратегічну солідарність з міжнародною коаліцією, що підтримує Україну. Військова допомога Австралії охоплює широкий спектр ресурсів: від бронетехніки, артилерійських систем і авіаційних боеприпасів до сучасних безпілотних систем і навчальних програм для

Рудько Сергій Олексійович, кандидат історичних наук, доцент, викладач кафедри тактико-спеціальних дисциплін, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

© Рудько С. О., 2025.

українських військовослужбовців. У період 2022 – 2024 рр. Австралія продемонструвала гнучкість у наданні як матеріально-технічної підтримки, так і навчальних ініціатив. Важливість дослідження полягає у необхідності систематизації та аналізу внеску Австралії у зміцнення оборонного потенціалу України та окреслення перспектив подальшої співпраці у сфері оборони.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій показує, що військова підтримка Австралії Україні протягом 2022 – 2024 рр. висвітлена в аналітичних оглядах, офіційних звітах, на різних медіаресурсах. Важливе місце займають матеріали міжнародних платформ, що спеціалізуються на військовій тематиці, зокрема Militarnyi, Defense Express, Australian Defence, Breaking Defense, DefBrief, Defence Blog, Forces News та Army Recognition. Ці джерела надають детальну інформацію про масштаби, структуру та особливості військової допомоги Австралії. Важливим інструментом для оперативного інформування залишаються соціальні медіа, де офіційні особи, як-от посол України в Австралії Василь Мирошніченко, міністр закордонних справ України Дмитро Кулеба, міністр оборони України Олексій Резніков та надзвичайний і повноважний посол Австралії в Україні Пол Леманн, повідомляють про нові пакети допомоги та їх значення для обороноздатності України. Іноземні та українські ЗМІ, серед яких ABC News, 9News, The West Australian, Le Monde, The Guardian, NV.ua та Telegraf, висвітлюють різні аспекти військової співпраці між країнами. Однак більшість джерел акцентують увагу на окремих епізодах допомоги, не завжди пропонуючи цілісний аналіз австралійської стратегії підтримки України. Єдиною науковою публікацією, дотичною до теми дослідження, є стаття О. Зернецької та О. Мирончук «Внесок Австралії як основного союзника США поза НАТО у допомогу Україні в протистоянні російській військовій агресії в 2014 – 2023 рр.». Авторки частково висвітлюють питання військової допомоги Австралії Україні у 2022 – 2023 рр. Важливими джерелами також є офіційні документи Міністерства оборони Австралії, Міністерства закордонних справ і торгівлі Австралії, Прем'єр-міністра Австралії, Кабінету Міністрів України та Офісу Президента України. Доповнює цю картину інформація, розміщена на офіційних сторінках компаній, які беруть участь у виробництві військової техніки або відповідають за інші складові допомоги, зокрема Sentinel Boats, SPEEZD,

Thales Group. Сукупність цих джерел дозволяє сформувати комплексне уявлення про масштаби та стратегічне значення військової підтримки Австралії для України.

Мета статті – висвітлити внесок Австралії у зміцнення обороноздатності України через аналіз військової допомоги, наданої у період 2022 – 2024 рр., систематизувати ключові напрями підтримки та оцінити вплив австралійської допомоги на оборонний потенціал ЗСУ.

Виклад основного матеріалу дослідження. З 2014 р. до початку повномасштабного вторгнення росії Австралія надавала Україні підтримку, спрямовану на зміцнення її обороноздатності, що включала передачу нелетального військового обладнання, захисних комплектів, медичних засобів та організацію тренувань для українських військовослужбовців. Австралія засудила окупацію Криму у 2014 р., підтримала суверенітет та територіальну цілісність України й разом з іншими партнерами долучилася до міжнародних санкцій проти росії. Вона стала одним зі співавторів резолюції ООН про права людини у Криму та сприяла донесенню української позиції до країн Тихоокеанського регіону. Канберра продовжувала посилювати фінансові обмеження щодо російських фізичних та юридичних осіб після ескалації конфлікту у 2017 і 2018 рр., включно із санкціями за захоплення українських кораблів у Керченській протоці (Зернецька, МIRONЧУК, 2023: 51). Ці заходи відображали стратегічну позицію Австралії щодо підтримки міжнародного правопорядку та протидії агресії.

Після лютого 2022 р. Австралія стала одним із ключових партнерів України серед західних держав у наданні військової допомоги. Незважаючи на те, що Австралія не є членом НАТО, країна демонструє високий рівень міжнародної солідарності та стратегічної підтримки України, що значно доповнює зусилля інших західних союзників. Рішення Канберри щодо надання військової допомоги базувалися на усвідомленні необхідності негайного посилення обороноздатності України та забезпечення критично важливих ресурсів. Уряд Австралії оперативно відреагував на вторгнення росії, оголосивши у березні 2022 р. перші масштабні пакети військової допомоги. Ці кроки стали важливим сигналом міжнародної солідарності та підтвердженням готовності Австралії брати активну участь у глобальній коаліції на підтримку України.

Уже 1 березня 2022 р. австралійській уряд виділив 70 мільйонів доларів на летальну військову допомогу, включаючи ракети та зброю, а також нелетальне військове обладнання та медичні засоби. Австралія підкреслила свою солідарність з міжнародними партнерами, включаючи Велику Британію, США, Канаду та ЄС, у протидії агресії росії (*Australian support, 2022*).

20 березня 2022 р. уряд Австралії оголосив про розширення підтримки України, виділивши додатково 21 млн доларів на військову допомогу для ЗСУ. Цей пакет включав оборонне обладнання та матеріали зі складів австралійських збройних сил (*Additional support, 2022*).

31 березня 2022 р. уряд Австралії оголосив про надання додаткової військової допомоги Україні на суму 25 млн австралійських доларів. Новий пакет включав тактичні приманки, безпілотні наземні та повітряні системи, пайки та медичні засоби (*Additional military, 2022*).

11 квітня 2022 р. посол України в Австралії Василь Мирошниченко оголосив про додатковий пакет військової допомоги на суму 20 млн доларів, який включав не лише бойову техніку та боеприпаси, але й інноваційні технології, що мають стратегічне значення для підвищення ефективності Сил оборони України. Серед цих технологій особливе місце займає 3D-принтер для металу Spee3D вартістю близько 1 мільйона доларів. Завдяки унікальній технології холодного напилення Supersonic 3D Deposition цей пристрій дозволяє швидко виготовляти металеві деталі для понад 40 типів броньованих платформ і застарілих систем військового обладнання безпосередньо на місці (*SPEE3D, 2023*). Це забезпечує оперативний ремонт техніки, мінімізує залежність від складної логістики постачання запчастин і суттєво підвищує боєздатність українських підрозділів. Важливість такого обладнання в умовах бойових дій важко переоцінити, адже воно дозволяє швидко реагувати на технічні виклики та підтримувати функціонування критично важливих елементів військової інфраструктури.

Окрім фінансової підтримки, Австралія зосередила увагу на постачанні критично важливих ресурсів, таких як артилерія та бронетехніка, які стали ключовими у стримуванні російської агресії у 2022 р. Передача зброї, військової техніки та обладнання була спрямована на негайне посилення обороноздатності України.

У квітні 2022 р. Австралія передала Україні шість гаубиць M777 та боєприпаси до них (*Australia sends, 2022*). Австралія разом зі США та Канадою передала Україні понад 200 одиниць цих систем, що значно посилило вогневу міць ЗСУ. Ці гаубиці відзначаються високою мобільністю, точністю та надійністю, що дозволяє ефективно змінювати позиції, вести контрбатарейну боротьбу та знищувати ворожі артилерійські батареї, бронетехніку та живу силу. Порівняно з радянськими аналогами, M777 мають переваги у дальності стрільби, ергономічності та швидкості наведення, що підвищує ефективність бойових операцій (*Михайлова, 2024; M777 у ЗСУ, 2022*).

Того ж місяця у відповідь на особисте звернення Президента Володимира Зеленського до австралійського парламенту Австралія погодилася передати Україні броньовані машини MRAP Bushmaster PMV. Кількість і точний термін поставок не вказувались (*Scott Morrison, 2022*). Австралійський уряд оперативно відповів на цей запит. Уже 5 квітня перша партія цих бронемашин була готова до відправки. Машини пройшли необхідну підготовку та оснащення (*Exclusive pic, 2022*). Загалом у квітні 2022 р. Австралія передала 20 «Bushmaster» на суму 50 мільйонів австралійських доларів (*Vasyl Myroshnychenko, 2022*).

Бронемашини Bushmaster, виготовлені австралійським підрозділом компанії Thales, відомі своєю надійністю та здатністю забезпечувати ефективний захист солдатів у бойових умовах. Вони продемонстрували високу ефективність під час активних бойових дій, гарантуючи екіпажу надійний захист та необхідний рівень комфорту. Десантники 80-ї окремої десантно-штурмової бригади підтвердили ці характеристики під час зустрічі з австралійським сенатором Девідом Ваном на передових позиціях (*Командування, 2022*).

У травні 2022 р. Австралія оголосила про додаткову військову допомогу Україні, що включала 14 бронетранспортерів M113AS4 та додатково 20 броньованих автомобілів Bushmaster. Окрім техніки, Австралія надала 60 палет медичних засобів, а також обладнання для радіаційного моніторингу та індивідуального захисту, наданих організаціями ARPANSA та ANSTO. Загальна вартість нової допомоги склала 60,9 млн австралійських доларів (*M113s, 2022*).

У червні 2022 р. Австралія розпочала передачу Україні обіцяних бронетранспортерів M113AS4. Ці машини були спрямовані для підсилення мобільності українських військових підрозділів і забезпечення їхнього захисту під час виконання бойових завдань. Спочатку було відправлено чотири з 14 бронетранспортерів, а також додаткові «Bushmaster», протитанкову зброю, безпілотні системи та боєприпаси (Edwards, 2022).

Саме австралійські бронетранспортери M113AS4, рідкісної логістичної версії ALV (Armoured Logistics Vehicle), стали важливим елементом підтримки українських механізованих підрозділів. Ці машини, призначені для перевезення вантажів, забезпечували доставку боєприпасів, палива та провіанту на передову, а також могли використовуватись для транспортування піхоти чи буксирування артилерійських систем, таких як 105-мм гаубиці L119. Висока вантажопідйомність (до 7 тонн) та можливість адаптації до різних бойових завдань зробили M113AS4 ALV універсальними платформами, що дозволили ЗСУ ефективно підтримувати бойові дії в умовах активних зіткнень (ЗСУ, 2023).

Під час історичного візиту прем'єр-міністра Австралії Ентоні Албанізі до Києва 3 липня 2022 р. було оголошено про додатковий пакет військової допомоги, який включав 14 бронетранспортерів M113AS4, 20 броньованих автомобілів «Bushmaster», безпілотники, військове обладнання та техніку. Також Австралія пообіцяла підтримку у міжнародних розслідуваннях воєнних злочинів, нові санкції проти російських посадовців та заборону на імпорту російського золота (Глава держави, 2022). У жовтні 2022 р. Австралія оголосила про передачу додаткових 30 бронемашин «Bushmaster». Ця поставка стала частиною чергового пакета військової допомоги Україні (Dmytro Kuleba, 2022).

Бронетранспортери «Bushmaster» відіграли важливу роль у Слобожанському контрнаступі у вересні 2022 р., забезпечивши високу мобільність українських підрозділів, оперативне перекидання особового складу та надійний захист від мін і обстрілів. Завдяки своїй стійкості та маневреності ці бронемашини дозволили українським військовим ефективно просуватися вперед, утримувати зайняті позиції та виконувати бойові завдання в умовах інтенсивних зіткнень. За словами Міністра оборони України Олексія Резнікова, саме завдяки бронетранспортерам Bushmaster ЗСУ успішно вийшли на річку Оскіл та продовжили

звільнення територій Харківської області (*Oleksii Reznikov, 2022*). Цей приклад демонструє вагомий внесок австралійської військової допомоги у досягнення стратегічних цілей України під час контрастувальних дій.

Окрім бронетранспортерів та бронемашин, важливим компонентом австралійської військової підтримки стали бойові танки M1A1 «Abrams», які здатні значно підсилити бронетанкові підрозділи ЗСУ. 16 жовтня 2024 р. міністр оборонної промисловості Австралії Пет Конрой, перебуваючи в Лондоні перед зустріччю з міністрами оборони НАТО в Брюсселі, оголосив про передачу Україні 49 бойових танків M1A1 «Abrams» у межах військової допомоги на суму 245 млн доларів. Це танки, які наближаються до завершення свого терміну служби та плануються до заміни на нові M1A2. Частина танків потребує технічного доопрацювання, тоді як інші можуть бути використані для запасних частин або виконання допоміжних завдань. Посол України в Австралії Василь Мирошниченко привітав це рішення, наголосивши на важливості танків для зміцнення оборонних позицій українських військових, а також на їхньому вже наявному досвіді експлуатації M1A1 «Abrams». Передача танків відбулася після отримання дозволу від уряду США відповідно до міжнародних правил контролю за торгівлею зброєю (*Greene, 2024*).

30 січня 2023 р. Франція та Австралія домовилися про спільне виробництво й постачання Україні кількох тисяч 155-мм артилерійських снарядів. Виробництво здійснюватиме французька компанія «Nexter», тоді як Австралія відповідатиме за постачання пороху. Цю ініціативу оголосили міністри оборони Франції Себастьян Лекорню та Австралії Річард Марлз. Обидві сторони підкреслили стратегічну важливість цієї співпраці, яка також сприяє відновленню відносин після дипломатичної напруженості, викликаній скасуванням австралійського контракту на французькі підводні човни у 2021 р. (*France and Australia, 2023*).

Подальшим кроком у зміцненні оборонного потенціалу та підтримці міжнародних партнерів стало оголошення міністром Петом Конроем про плани розширення національного виробництва 155-мм артилерійських снарядів у межах програми Guided Weapons and Explosive Ordnance Enterprise вартістю 21 млрд доларів. Про це він заявив під час візиту до Вашингтона у жовтні 2024 р. (*Mehta, 2024*). Австралія ставить за мету створити

масштабовані та гнучкі виробничі потужності, які не лише задовольняють внутрішні оборонні потреби країни, але й забезпечать стабільні постачання критично важливих боєприпасів для України. В умовах затяжної війни та високого попиту на 155-мм снаряди цей крок є вагомим внеском у підтримку української обороноздатності. Рішення Австралії підкреслює стратегічну важливість України для глобальної безпеки та демонструє готовність Канберри брати активну участь у підтримці партнерів, які протистоять агресії.

Під час візиту до України 10 липня 2023 р. міністр оборони Австралії Річард Марлз оголосив про новий пакет допомоги на суму 100 млн доларів. Половину цієї суми було заплановано витратити на постачання переносних ЗРК, понад 30 млн – на безпілотики в рамках «коаліції дронів», а решту – на інші військові потреби, зокрема боєприпаси класу «повітря-земля». Сторони також обговорили стратегічну співпрацю, підкресливши важливість довгострокових перспектив партнерства (*Австралія готує*, 2023).

У червні 2023 р. прем'єр-міністром Австралії Ентоні Албанізі було оголошено про черговий пакет допомоги Україні на суму близько 74 мільйонів доларів. Він включав 70 одиниць військової техніки: 28 бронетранспортерів M113AS4, 14 спеціальних оперативних машин Supacat HMT Extenda Mk2 для Сил спеціальних операцій, 28 вантажівок RMMV HX40M та 14 причепів до них, а також 105-мм артилерійські боєприпаси (*Australia pledges further*, 2023). Останні дуже важливі, оскільки використовуються для переданих Сполученим Королівством та Новою Зеландією легких гаубиць L119, а також танків Leopard 1, які Україна отримала від Німеччини, Данії та Нідерландів. Цей пакет допомоги відображає стратегічний підхід Австралії до підтримки України, забезпечуючи як мобільність і вогневу міць на полі бою, так і ефективну інтеграцію з технікою, наданою іншими міжнародними партнерами.

12 липня 2023 р. австралійський уряд пообіцяв передати черговий транш військової допомоги Україні. Серед іншого до нього увійшли 30 бронеавтомобілів «Bushmaster». За перший рік російського вторгнення Австралія уже передала ЗСУ 90 таких бронемашин (*Австралія передасть*, 2023). На початок грудня 2023 р. бронеавтомобілі було доставлено в Україну. Про це повідомив посол Австралії в Україні Пол Леманн. Але він не уточнив кількість переданої техніки (*Paul Lehmann*, 2023).

У серпні 2023 р. австралійська компанія «Thales Australia», за підтримки Міністерства оборони, передала Україні обмежену партію штурмових гвинтівок Australian Combat Assault Rifle (ACAR) калібрів 5.56 мм і 7.62 мм. Ця поставка дозволила українським військовим оцінити ефективність зброї для потенційних майбутніх замовлень. ACAR вирізняється високими технічними характеристиками, такими як міцність, надійність та адаптивність до різних бойових умов (*Thales supplies ACAR, 2023*).

Попри значний обсяг наданої за півтора роки повномасштабної війни військової підтримки, внесок Австралії у допомогу Україні станом на літо 2023 р. становив лише 0,5% від надприбутків, отриманих завдяки зростанню цін на сировину через війну. Це викликало критику з боку опозиції та експертів, які закликали уряд посилити підтримку України та зрівняти обсяги допомоги з іншими країнами, що не входять до НАТО. Водночас міністр оборони Австралії Річард Марлз запевнив, що його країна залишається найбільшим донором військової допомоги Україні в Індо-Тихоокеанському регіоні, окрім США, підкреслюючи стратегічну важливість своєї участі у підтримці безпеки України (*Зернецька, Мирончук, 2023: 57*).

З розвитком війни Австралія продовжила адаптувати свою допомогу, забезпечуючи сучасні технології та системи протидії новим викликам на полі бою. Особливу увагу було приділено БПЛА, системам протиповітряної оборони та інноваційним рішенням у сфері військових технологій.

У квітні 2023 р. австралійська компанія «Electro Optic Systems» (EOS) підписала угоду з українським державним підприємством «СпецТехноЕкспорт». Згідно з домовленістю, протягом 2023 – 2024 рр. Україна отримала до 100 дистанційно керованих бойових модулів Remote Weapon Systems, включно із запасними частинами та технічним обслуговуванням (*EOS, 2023*). У грудні того ж року представники EOS оголосили про передачу Україні сучасних систем протидії дронам «Slinger». Ці мобільні установки оснащені передовими технологіями відстеження та стабілізації, що забезпечують високу точність ураження повітряних цілей. Системи «Slinger» спеціально розроблені для боротьби з невеликими безпілотниками і можуть бути легко інтегровані як у цивільну, так і у військову автомобільну техніку. Комплекс включає оптико-електронну систему, радар, 30-мм гармату

«Bushmaster» M230LF і кулемет калібру 7.62 мм FN MAG, що дозволяє знищувати БПЛА на відстані 1–1,4 км. Вартість одного ураження дрона за допомогою «Slinger» становить від 155 до 1 550 доларів, що робить ці системи економічно ефективними для регулярного використання (*Hermant, 2023*).

Станом на початок 2025 р. Україна отримала першу партію з 10 одиниць Slinger. Загалом було замовлено 160 таких систем: 110 призначені для встановлення на бронетранспортери M113AS4, а ще 50 – для інтеграції на бронемашини, виготовлені українською компанією «Практика». Очікується, що решта замовлених систем буде поставлена протягом 2025 р. (*Malyasov, 2023*).

Важливим складником допомоги Австралії Силам оборони України є безпілотні літальні апарати з різноманітними функціональними можливостями. Вони можуть виконувати як розвідувальні, ударні, так і логістичні завдання, забезпечуючи гнучкість у застосуванні та підвищуючи ефективність бойових операцій.

У серпні 2022 р. було оголошено про передачу Україні 300 дронів-камікадзе DefendTex D40, що мали посилити оборонний потенціал ЗСУ поряд із такими системами, як Warmate, Switchblade 300 та Phoenix Ghost. DefendTex D40 є універсальними баражуючими боєприпасами, здатними виконувати як розвідувальні, так і ударні завдання. Завдяки компактним розмірам, можливості запуску зі стандартних гранатометів і дистанційному керуванню через планшетний пристрій ці дрони забезпечують високу мобільність, точність та ефективність ураження цілей (*Australia to offer, 2022*).

У лютому 2023 р. Канберра оголосила про передачу Україні розвідувальних БПЛА. Хоча точна кількість та тип цих апаратів не були вказані, відомо, що загальна вартість безпілотної системи становить 33 млн доларів (*Doran, 2023*). Окрім розвідувальних дронів, Австралія також надала Україні значну кількість недорогих одноразових вантажних безпілотників Precision Payload Delivery System, розроблених компанією «Sypaq Corvo». Ці «картонні» дрони використовуються для забезпечення логістичних завдань у зоні бойових дій. Починаючи з березня 2023 р., щомісяця в Україну доставляється близько 100 одиниць таких апаратів. Основне призначення цих дронів – доставка боєприпасів, медикаментів та продовольства на передові позиції. Однак їх функціонал може бути розширений для проведення розвідки та

здійснення скидів вибухових пристроїв. Моделі цих БПЛА здатні транспортувати від 3 до 5 кг корисного навантаження на відстань від 40 до 120 км (*Одноразові австралійські*, 2023). Завдяки матеріалам, зокрема просякнутому воском картону, вони є економічно вигідними у виробництві, з вартістю однієї одиниці близько 3169 доларів (*The flat-packed cardboard drones*, 2023).

У серпні 2023 р. з'явилися повідомлення про застосування цих БПЛА під час удару по російському військовому аеродрому у Курську. У ніч на 27 серпня 16 дронів-камікадзе атакували ціль, пошкодивши чотири літаки Су-30, один МіГ-29, радары комплексу С-300 та два ЗРК «Панцир-С1» (*По аеродрому*, 2023). Завдяки своїй конструкції, що робить їх майже не помітними для ворожих радарів, ці дрони змогли подолати ешелоновану систему ППО противника та досягти цілей, спричинивши значні пошкодження інфраструктури аеродрому. Цей випадок продемонстрував потенціал «картонних» дронів у виконанні як допоміжних, так і ударних завдань, що значно підвищує можливості українських сил у протистоянні технічно переважаючому противнику. Водночас офіційного підтвердження використання саме цих дронів у зазначеній операції наразі немає.

Австралія приєдналася до «коаліції дронів», очолюваної Великою Британією та Латвією, для надання Україні безпілотних систем. 21 березня 2024 р. міністр оборони Австралії Річард Марлз оголосив про це на спільній прес-конференції з міністром оборони Сполученого Королівства Грантом Шаппсом (*Australia joins*, 2024). Участь Австралії в цьому проєкті є логічним продовженням її зобов'язань щодо військової підтримки України. Це також демонструє стратегічну важливість міжнародного партнерства для досягнення спільної мети – забезпечення стабільності та безпеки у регіоні в умовах сучасних викликів.

На тлі загострення воєнних дій Австралія посилила свої зобов'язання перед Україною, оголосивши нові масштабні пакети допомоги у 2024 р. Напередодні другої річниці повномасштабного вторгнення росії, у лютому 2024 р., уряд Австралії виділив 50 мільйонів доларів до Міжнародного фонду для України, який адмініструється Міністерством оборони Сполученого Королівства. Ці кошти спрямовані на закупівлю пріоритетного військового обладнання, що включає як летальну, так і нелетальну допомогу (*\$50 million*, 2024).

11 липня 2024 р. Австралія оголосила про рекордний пакет військової допомоги Україні на суму 250 млн доларів, який включатиме керовані та зенітні ракети, протитанкову зброю, боєприпаси та спорядження. Це рішення було оголошено Міністром оборони Річардом Марлзом під час саміту НАТО у Вашингтоні (*Australia pledges increased, 2024*). Серед іншого, до цього пакета допомоги увійшли авіаційні бомби Joint Direct Attack Munition Extended-Range (JDAM-ER), які були зняті з озброєння Королівських військово-повітряних сил після виведення з експлуатації винищувачів F/A-18A/B Hornet у 2021 р. Ще у квітні 2024 р. Канберра офіційно підтвердила передачу Україні JDAM-ER (*Felton, 2024*). Ці високоточні авіаційні бомби суттєво підвищують здатність ВПС України до ефективного ураження ворожих об'єктів на великих відстанях, що робить їх важливим елементом у посиленні оборонного потенціалу країни.

Австралія підтримує Україну не лише матеріальними ресурсами, а й через стратегічні ініціативи. Зокрема, наприкінці жовтня 2023 р., для забезпечення захисту гуманітарної та військової підтримки до Німеччини було направлено літак дальнього радіолокаційного виявлення E-7A Wedgetail Королівських ВПС Австралії. Цей крок відповідав зобов'язанням, узятим під час саміту НАТО в липні 2023 р. Літак створює додаткове радіолокаційне покриття, що дозволяє відстежувати переміщення російської авіації, фіксувати запуски ракет і проводити радіоелектронну розвідку на відстані до 1000 км (*Australia providing, 2023*).

У травні 2024 р. було заявлено про передачу для ВМС України катерів Sentinel 830R. Ці жорстко-корпусні надувні човни є частиною військової допомоги на суму 100 млн доларів, оголошеної урядом Австралії. Катери призначені для виконання широкого спектру завдань, зокрема операцій на річках та у відкритому морі (*Ukrainian Ambassador, 2024*).

Австралія усвідомила важливість не лише матеріальної підтримки, а й підготовки особового складу, активно долучившись до міжнародних навчальних програм для українських військових. Вона є однією з ключових країн, що бере участь у багатонаціональній місії «Operation Interflex» під керівництвом Сполученого Королівства. Австралійські сили оборони зробили значний внесок у навчання військовослужбовців ЗСУ на території Великої Британії в межах місії «Operation Kudu». На початку 2023 р. до

навчальної програми долучилися перші 39 австралійських військових, переважно з першої бригади 5 RAR (Королівський австралійський полк). Загалом до кінця 2023 р. Австралія направила до Сполученого Королівства близько 70 інструкторів для підготовки українських військовослужбовців. Програма тренувань зосереджена на базовій тактиці піхоти, орієнтованій на бойові дії в міських і лісистих районах (Hurst, 2023). До кінця 2023 р. понад 2 000 українських військових пройшли навчання під керівництвом австралійських інструкторів (Operation Kudu, 2024).

Таблиця 1

Військова допомога Австралії (2022 – 2024 рр.)

Найменування	Тип	Країна та компанія виробник	Дата передачі	Кількість
M777	Артилерійська установка	США, BAE Systems	квітень 2022	6
Bushmaster PMV	Бронемашина	Австралія, Thales Australia	квітень 2022	120
M113AS4	Бронетранспортер	США, FMC Corporation	червень 2022	56
Supacat HMT Extenda MK2	Багатоцільовий тактичний автомобіль високої мобільності	Велика Британія, Supacat	червень 2023	14
RMMV HX 40M	Броньована військова вантажівка	Німеччина, Rheinmetall MAN Military Vehicles	червень 2023	28 одиниць, 14 причепів
M1A1 Abrams	Танк	США, General Dynamics Land Systems	жовтень 2024	49
DefendTex D40	Дрон-камікадзе	Австралія, DefendTex	серпень 2022	300
Corvo PPDS	Розвідувальний БПЛА	Австралія, SYPAQ Systems	березень 2023	100+ щомісяця
Remote Weapon Systems	Керовані бойові модулі	Австралія, Electro Optic Systems	квітень 2023	близько 100
Slinger	Система протидії дронам	Австралія, Electro Optic Systems	грудень 2023	160
Sentinel 830R	Жорстко-корпусний надувний човен	Австралія, Sentinel Boats	травень 2024	14
JDAM-ER	Керована авіаційна бомба	США, Boeing	квітень 2024	+
Australian Combat Assault Rifle	Штурмова гвинтівка	Австралія, Thales Australia	серпень 2023	+

У грудні 2023 р. Австралійські сили оборони розпочали ротацию персоналу з метою розширення військової місії «Operation Kudu». Для підтримки цієї ініціативи Канберра виділила додаткові 186 млн доларів, що передбачає фінансування підготовки українських військових у Великій Британії, а також закупівлю вогнепальної зброї, боєприпасів та аmunіції. Програма передбачала збільшення кількості австралійських інструкторів до 90 осіб у 2024 р. (Greene, 2023). Цей крок підкреслює довгострокову відданість Австралії підтримці обороноздатності України та розвитку ключових військових навичок в українських військово-службовців.

Протягом 2024 р. австралійські інструктори розширили програму підготовки молодших командирів для ЗСУ в межах місії «Operation Kudu». Інструктори з Королівського австралійського полку зосередили увагу на навчанні тактиці бою в міських, сільських та траншейних умовах, а також на медичній підготовці та навичках володіння особистою зброєю. Основною метою навчальної програми стало відтворення реалістичних бойових сценаріїв і підвищення ефективності українських підрозділів у бойових умовах. Українське командування високо оцінило якість підготовки, забезпечену австралійськими інструкторами (Government, 2024).

Висновки. Австралія продемонструвала високий рівень стратегічної гнучкості, оперативності та політичної рішучості у наданні військової підтримки Україні в період 2022 – 2024 рр. Виділивши понад 1,3 млрд доларів, вона забезпечила Сили оборони України широким спектром ресурсів. Австралія активно долучилася до багатонаціональних ініціатив, таких як «коаліція дронів» та Міжнародний фонд для України, що підкреслює її інтегрованість у глобальну систему безпеки. Важливою складовою підтримки стала програма навчань українських військово-службовців в межах операції «Operation Kudu», яка забезпечила підготовку понад 2 000 українських військових. Загалом австралійська допомога створила міцний фундамент для подальшого розвитку обороноздатності України, забезпечивши ЗСУ сучасними системами озброєння, технікою та технологіями, що підвищили ефективність бойових операцій. Передані ресурси забезпечили можливість оперативного реагування на загрози, мобільність підрозділів, точність ударів по важливих цілях і

надійний захист особового складу. Інноваційні рішення дозволили покращити логістику, підтримку техніки та забезпечення боєздатності військ у складних умовах. Ця підтримка продемонструвала важливість стратегічного партнерства та міжнародної солідарності у протидії сучасним безпековим викликам.

Використані посилання

Австралія готує для України новий пакет допомоги, що включатиме дрони та ПЗРК (2023). Кабінет Міністрів України. 10 липня. URL: <https://cutt.ly/wrgww6vYz> [дата звернення: 04.01.2025].

Австралія передасть бронетехніку для України. (2023). *Military*. 12 Липня. URL: <https://cutt.ly/Rrweqf8e> [дата звернення: 04.01.2025].

«Великий крок уперед». Австралія надасть Україні додаткову військову допомогу на 20 мільйонів доларів – посол (2022). *NV.ua*. 11 квітня. URL: <https://cutt.ly/QrgwewDA1> [дата звернення: 04.01.2025].

Глава держави у Києві зустрівся з Прем'єр-міністром Австралії (2022). Офіс Президента України. 3 липня. URL: <https://cutt.ly/Yrgwew6Rz> [дата звернення: 04.01.2025].

Зернецька О., Мирончук О. (2023). Внесок Австралії як основного союзника США поза НАТО у допомогу Україні в протистоянні російській військовій агресії в 2014–2023 рр. *Американська історія та політика*. № 16. С. 49–60.

ЗСУ на Сході використовують рідкісне «вантажне бронетаксі» на базі M113 з Австралії (2023). *Defense Express*. 26 березня. URL: <https://cutt.ly/WrweemaB> [Accessed: 06.01.2025].

Командування Десантно-штурмових військ Збройних Сил України (2022). Більше озброєння і військової техніки, більше дипломатичної підтримки Україні пообіцяв сенатор Австралійського парламенту. 3 липня. URL: <https://fb.watch/wOuH84Aпса/> [дата звернення: 04.01.2025].

Михайлова Г. (2024). «Три сокири» допомагають ЗСУ знищувати ворога на фронті: фото, відео. *Telegraf*. 1 червня. URL: <https://cutt.ly/Crgwee5rK> [Accessed: 06.01.2025].

M777 у ЗСУ: усі подробиці – від снарядів до системи управління вогнем та що говорять самі бійці (2022). *Defense Express*. 14 травня. URL: <https://cutt.ly/irwetu4M> [Accessed: 06.01.2025].

Одноразові австралійські дрони з картону на службі українського війська (2023). *Military*. 20 березня. URL: <https://cutt.ly/grwetBTBM> [дата звернення: 04.01.2025].

По аеродрому у Курську вдарили дрони... з картону: журналіст показав відео випробувань (2023). *Telegraf*. 31 серпня. URL: <https://cutt.ly/mrweytjp> [Accessed: 03.01.2025].

\$50 million Australian support for International Fund for Ukraine. (2024). Australian Department of Defence. 15 February. URL: <https://cutt.ly/6rweySYT> [Accessed: 04.01.2025].

Additional military assistance to Ukraine. (2022). Australian Department of Defence. 31 March. URL: <https://cutt.ly/nrweut8L> [Accessed: 04.01.2025].

Additional support to Ukraine. (2022). Australian Department of Foreign Affairs and Trade. 20 March. URL: <https://cutt.ly/PrweuWk6> [Accessed: 04.01.2025]

Andrew Greene. (2022). Exclusive pic of one of the first four Australian Bushmasters freshly repainted and refitted ahead of being flown to Europe on a C 17. X (formerly Twitter). 5 April. URL: <https://x.com/AndrewBGreene/status/1511148955954184193> [Accessed: 04.01.2025].

Australia joins 'drone coalition' agreement to aid in Ukraine war effort. (2024). The Guardian. 21 March. URL: <https://cutt.ly/hrweirKq> [Accessed: 04.01.2025].

Australia pledges further support to Ukraine. Prime Minister of Australia. 26 June 2023. URL: <https://www.pm.gov.au/media/australia-pledges-further-support-ukraine> [Accessed: 04.01.2025].

Australia pledges increased military support for Ukraine at NATO summit in Washington. (2024). ABC News. 11 July. URL: <https://cutt.ly/XrweiGsv> [Accessed: 04.01.2025].

Australia providing Ukraine with \$20m in military aid. (2023). The West Australian. 24 October. URL: <https://cutt.ly/Jrweozaq> [Accessed: 04.01.2025].

Australia sends M777 155mm howitzers to Ukraine. (2022). *DefBrief*. 27 April. URL: <https://cutt.ly/trweoGmQ> [Accessed: 04.01.2025].

Australia to Boost Ukraine's Maritime Defences. (2024). Australian Government Department of Defence. 5 November. URL: <https://cutt.ly/Srweo6Ys> [Accessed: 04.01.2025].

Australia to offer 300 DefendTex D40 kamikaze drones to Ukrainian army. (2022). Army Recognition. 25 August. URL: <https://cutt.ly/qrwepU91> [Accessed: 04.01.2025]

Australian support to Ukraine. (2022). Australian Government Department of Defence. 1 March. URL: <https://cutt.ly/Srwep1FW> [Accessed: 04.01.2024].

Dmytro Kuleba (2022). Grateful to Australia for the new security assistance package which includes training for our forces and 30 additional Bushmasters. X (formerly Twitter). 26 October. URL: <https://x.com/DmytroKuleba/status/1585289312731635713> [дата звернення: 04.01.2025].

Doran M. (2023). Australia pledges drone system for Ukraine, announces additional sanctions on those complicit in Russia's invasion. ABC News. 23 February. URL: <https://cutt.ly/Erwescq1> [Accessed: 04.01.2025].

Edwards E. (2022). We are running out of ammunition: Australia bolsters military aid to Ukraine. *9News*. 19 June. URL: <https://cutt.ly/8rwes2AI> [Accessed: 04.01.2025].

EOS Electro Optic Systems to supply Remote Weapon Systems to Ukraine. (2023). *Army Recognition*. 26 April. URL: <https://cutt.ly/5rwedgiU> [Accessed: 04.01.2025].

Felton B. (2024). Australian JDAM-ERs sent to Ukraine. *Australian Defence Magazine*. 1 November. URL: <https://cutt.ly/hrwedTD3> [Accessed: 04.01.2025].

France and Australia will supply artillery shells to Ukraine. (2023). *Le Monde*. 30 January. URL: <https://cutt.ly/jrwedZPG> [Accessed: 04.01.2025].

Government commits more support for Ukraine. (2024). Australian Department of Defence. 4 March. URL: <https://cutt.ly/8rwed7BT> [Accessed: 04.01.2025].

Greene A. (2023). Australia expands Ukraine military training mission, faces growing pressure to re-open embassy in Kyiv. ABC News. URL: <https://cutt.ly/arwefgnO> [Accessed: 04.01.2025].

Greene A. (2024). Ukraine to receive aging Abrams tanks in latest Australian military aid package. *ABC News*. 16 October. URL: <https://cutt.ly/6rwefJXL> [Accessed: 04.01.2025].

Hermant N. (2023). Australian 'drone killer' system Slinger heading for Ukraine. ABC News. 2 October. URL: <https://cutt.ly/Xrwef5GG> [Accessed: 04.01.2025].

Hurst D. (2023). Australian troops fly to UK to teach Ukrainian recruits 'infantry tactics for urban and wooded environments'. The Guardian. 17 January. URL: <https://cutt.ly/NrwegIrl> [Accessed: 04.01.2025].

M113s and more Bushmasters for Ukraine. (2022). *Australian Defence*. 19 May. URL: <https://cutt.ly/brweAirA> [Accessed: 04.01.2025].

Malyasov D. (2023). Ukraine's ambassador to Australia tests new counter-drone system. Defence Blog. 1 September. URL: <https://cutt.ly/4rwehYqL> [Accessed: 04.01.2025].

Mehta A. (2024). Australia to award 155 shell production contract in coming 'weeks,' minister says. *Breaking Defense*. 22 October. URL: <https://cutt.ly/zrweh3BF> [Accessed: 04.01.2025].

Oleksii Reznikov. (2022). Thanks to Bushmaster armored vehicles, the Armed Forces of Ukraine successfully reached the Oskil River and continued liberating the Kharkiv region. X (formerly Twitter). 12 September. URL: <https://x.com/oleksiireznikov/status/1569040243206098951> [Accessed: 29.12.2024]

Operation Kudu. (2024). Australian Department of Defence. URL: <https://cutt.ly/Yrwejkza> [Accessed: 04.01.2025].

Paul Lehmann. (2023). Australia pledges further support to Ukraine, including military assistance and humanitarian aid. X (formerly Twitter). 4 December. URL: <https://x.com/AUinUA/status/1731735514040930305> [Accessed: 04.01.2025].

Scott Morrison says Australia will send Bushmasters to Ukraine. (2022). *ABC News*. 1 April. URL: <https://cutt.ly/SrwejHVf> [Accessed: 04.01.2025]

SPEE3D and the Australian Government Empowering Ukraine's Defence. (2023). URL: <https://cutt.ly/WrwekbRH> [Accessed: 04.01.2025].

Thales supplies ACAR weapons to Ukraine. (2023). URL: <https://cutt.ly/Erwek1S3> [Accessed: 04.01.2025].

The flat-packed cardboard drones held together with elastic bands that are taking out Russian jets in Ukraine. (2023). *Forces News*. 20 September. URL: <https://cutt.ly/QrweInkH> [Accessed: 04.01.2025].

Ukrainian Ambassador inspects Sentinel vessels destined for frontlines. (2024). URL: <https://cutt.ly/Trwel0vf> [Accessed: 04.01.2025]

Vasyl Myroshnychenko. (2022). URL: <https://www.facebook.com/share/p/1BSda dqjds> [дата звернення: 04.01.2025].

References

Avstraliia hotuie dlia Ukrainy novyi paket dopomohy, shcho vkliuchatyne drony ta PZRK. (2023). Kabinet Ministriv Ukrainy. 10 July. URL: <https://cutt.ly/wrww6vYz> (ukr)

Avstraliia peredat bronetekniku dlia Ukrainy. (2023). *Military*. 12 July. URL: <https://cutt.ly/Rrweqf8e> (ukr)

«Velykyi krok vpered». Avstraliia nadast Ukraini dodatkovy viiskovu dopomohu na 20 milioniv dolariv – posol. (2022). *NV.ua*. 11 April. URL: <https://cutt.ly/QrwewDA1> (ukr)

Hlava derzhavy u Kyievi zustrivsia z Prem'ier-ministrom Avstralii. (2022). Ofis Prezydenta Ukrainy. 3 July. URL: <https://cutt.ly/Yrwew6Rz> (ukr)

Zernetska O., Myronchuk O. (2023). Vnesok Avstralii yak osnovnoho soiuznyka SSHA poza NATO u dopomohu Ukraini v protystoyanni rosiyskiy viyskoviy ahresii v 2014–2023 rr. *Amerykanska istoriia ta polityka*. №16. S. 49–60. (ukr)

ZSU na Skhodi vykorystovuyut ridkisne «vantazhne bronetaksi» na bazi M113 z Avstralii. (2023). *Defense Express*. 26 March. URL: <https://cutt.ly/WrweemaB> (ukr)

Komanduvannia Desantno-shturmovykh viisk Zbroinykh Syl Ukrainy. (2022). Bil'she ozbroiennia i viiskovoi tekhniki, bil'she dyplomatychnoi pidtrymky Ukraini poobitsiav senator Avstraliis'koho parlamentu. 3 July. URL: <https://fb.watch/wOuH84Anca/> (ukr)

Mykhailova H. (2024). «Try sokry» dopomahayut ZSU znyshchuvaty voroha na fronti: foto, video. *Telegraf*. 1 June. URL: <https://cutt.ly/Crwee5rK> (ukr)

M777 u ZSU: usi podrobytsi – vid snaryadiv do systemy upravlinnya vohnem ta shcho hovoryat sami biytsi. (2022). *Defense Express*. 14 May. URL: <https://cutt.ly/irwetu4M> (ukr)

Odnorazovi avstraliis'ki drony z kartonu na sluzhbi ukrains'koho viiska. (2023). *Militarnyi*. 20 March. URL: <https://cutt.ly/grwetTBM> (ukr)

Po aerodromu u Kursku vdarili drony... z kartonu: zhurnalist pokazav video vyprobuvan. (2023). *Telegraf*. 31 August. URL: <https://cutt.ly/mrweytjp> (ukr)

\$50 million Australian support for International Fund for Ukraine. (2024). Australian Department of Defence. 15 February. URL: <https://cutt.ly/6rweySYT> (eng)

Additional military assistance to Ukraine. (2022). Australian Department of Defence. 31 March. URL: <https://cutt.ly/nrweut8L> (eng)

Additional support to Ukraine. (2022). Australian Department of Foreign Affairs and Trade. 20 March. URL: <https://cutt.ly/PrweuWk6> (eng)

Andrew Greene. (2022). Exclusive pic of one of the first four Australian Bushmasters freshly repainted and refitted ahead of being flown to Europe on a C-17. X (formerly Twitter). 5 April. URL: <https://x.com/AndrewBGreene/status/1511148955954184193> (eng)

Australia joins 'drone coalition' agreement to aid in Ukraine war effort. (2024). *The Guardian*. 21 March. URL: <https://cutt.ly/hrweirKq> (eng)

Australia pledges further support to Ukraine. (2023). Prime Minister of Australia. 26 June. URL: <https://www.pm.gov.au/media/australia-pledges-further-support-ukraine> (eng)

Australia pledges increased military support for Ukraine at NATO summit in Washington. (2024). *ABC News*. 11 July. URL: <https://cutt.ly/XrweiGsv> (eng)

Australia providing Ukraine with \$20m in military aid. (2023). *The West Australian*. 24 October. URL: <https://cutt.ly/Jrweozaq> (eng)

Australia sends M777 155mm howitzers to Ukraine. (2022). *DefBrief*. 27 April. URL: <https://cutt.ly/trweoGmQ> (eng)

Australia to Boost Ukraine's Maritime Defences. (2024). Australian Government Department of Defence. 5 November. URL: <https://cutt.ly/Srweo6Ys> (eng)

Australia to offer 300 DefendTex D40 kamikaze drones to Ukrainian army. (2022). *Army Recognition*. 25 August. URL: <https://cutt.ly/qrweuU91> (eng)

Australian support to Ukraine. (2022). Australian Government Department of Defence. 1 March. URL: <https://cutt.ly/Srweu1FW> (eng)

Dmytro Kuleba. (2022). Grateful to Australia for the new security assistance package which includes training for our forces and 30 additional Bushmasters. X (formerly Twitter). 26 October. URL: <https://x.com/DmytroKuleba/status/1585289312731635713> (eng)

Doran M. (2023). Australia pledges drone system for Ukraine, announces additional sanctions on those complicit in Russia's invasion. ABC News. 23 February. URL: <https://cutt.ly/Erwescq1> (eng)

Edwards E. (2022). We are running out of ammunition: Australia bolsters military aid to Ukraine. 9News. 19 June. URL: <https://cutt.ly/8rwes2AI> (eng)

EOS Electro Optic Systems to supply Remote Weapon Systems to Ukraine. (2023). *Army Recognition*. 26 April. URL: <https://cutt.ly/5rwedgiU> (eng)

Felton B. (2024). Australian JDAM-ERs sent to Ukraine. *Australian Defence Magazine*. 1 November. URL: <https://cutt.ly/hrwedTD3> (eng)

France and Australia will supply artillery shells to Ukraine. (2023). *Le Monde*. 30 January. URL: <https://cutt.ly/jrwedZPG> (eng)

Government commits more support for Ukraine. (2024). Australian Department of Defence. 4 March. URL: <https://cutt.ly/8rwed7BT> (eng)

Greene A. (2023). Australia expands Ukraine military training mission, faces growing pressure to re-open embassy in Kyiv. ABC News. URL: <https://cutt.ly/arwefgnO> (eng)

Greene A. (2024). Ukraine to receive aging Abrams tanks in latest Australian military aid package. ABC News. 16 October. URL: <https://cutt.ly/6rwefJXL> (eng)

Hermant N. (2023). Australian 'drone killer' system Slinger heading for Ukraine. ABC News. 2 October. URL: <https://cutt.ly/Xrwef5GG> (eng)

Hurst D. (2023). Australian troops fly to UK to teach Ukrainian recruits 'infantry tactics for urban and wooded environments'. The Guardian. 17 January. URL: <https://cutt.ly/NrwegfIrl> (eng)

M113s and more Bushmasters for Ukraine. (2022). *Australian Defence*. 19 May. URL: <https://cutt.ly/brweAirA> (eng)

Malyasov D. (2023). Ukraine's ambassador to Australia tests new counter-drone system. Defence Blog. 1 September. URL: <https://cutt.ly/4rwehYqL> (eng)

Mehta A. (2024). Australia to award 155 shell production contract in coming 'weeks,' minister says. *Breaking Defense*. 22 October 2024. URL: <https://cutt.ly/zrweh3BF> (eng)

Oleksii Reznikov. (2022). Thanks to Bushmaster armored vehicles, the Armed Forces of Ukraine successfully reached the Oskil River and continued liberating the Kharkiv region. X (formerly Twitter). 12 September. URL: <https://x.com/oleksiireznikov/status/1569040243206098951> (eng)

Operation Kudu. Australian Department of Defence. 2024. URL: <https://cutt.ly/Yrwejzka> (eng)

Paul Lehmann. Australia pledges further support to Ukraine, including military assistance and humanitarian aid. X (formerly Twitter). 4 December 2023. URL: <https://x.com/AUinUA/status/1731735514040930305> (eng)

Scott Morrison says Australia will send Bushmasters to Ukraine. ABC News. 1 April 2022. URL: <https://cutt.ly/SrwejHVf> (eng)

SPEE3D and the Australian Government Empowering Ukraine's Defence. (2023). URL: <https://cutt.ly/WrwekbRH> (eng)

Thales supplies ACAR weapons to Ukraine. (2023). URL: <https://cutt.ly/Erwek1S3> (eng)

The flat-packed cardboard drones held together with elastic bands that are taking out Russian jets in Ukraine. (2023). Forces News. 20 September. URL: <https://cutt.ly/QrweInkH> (eng)

Ukrainian Ambassador inspects Sentinel vessels destined for frontlines. (2024). URL: <https://cutt.ly/Trwel0vf> (eng)

Vasyl Myroshnychenko (2022). URL: <https://www.facebook.com/share/p/1BSdadqjdS> (eng)

Rudko S.

**THE ROLE OF AUSTRALIA IN STRENGTHENING UKRAINE'S DEFENSE
CAPABILITIES: AN ANALYSIS OF MILITARY
ASSISTANCE IN 2022 – 2024**

The article analyzes Australia's military support to Ukraine during the Russian-Ukrainian war from 2022 to 2024. The key areas of assistance are highlighted, including the supply of armored vehicles, artillery systems, ammunition, unmanned aerial vehicles, and precision aviation weapons. Australia's participation in international initiatives, including the "Drone Coalition" and the International Fund for Ukraine under the auspices of the United Kingdom, is characterized. The significance of the training mission Operation Kudu, under which Australian instructors trained over 2,000 Ukrainian servicemen, is noted. The role of Slinger anti-drone systems and Sypaq Corvo logistical drones in enhancing the operational effectiveness of the Armed Forces of Ukraine on the battlefield is examined. The importance of Australia's strategic decisions regarding the joint production of artillery shells with France and the development of national production capacities within the Guided Weapons and Explosive Ordnance Enterprise program is emphasized. Australia's contribution to strengthening Ukraine's defense potential through the transfer of JDAM-ER aviation bombs, M1A1 Abrams tanks, and armored vehicles is analyzed. The article concludes that Australia's military support has played a significant role in enhancing Ukraine's defense capabilities and improving its combat readiness in countering Russian aggression.

Keywords: russian-Ukrainian war, international military assistance, Australia, Ukraine, Operation Kudu.

МОВА МИСЛЕННЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ ВПЛИВУ НА ІСТОРИЧНУ СВІДОМІСТЬ У ПРОЦЕСІ ЗДОБУТТЯ ІНФОРМАЦІЇ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ (НА ПРИКЛАДІ ВІКІПЕДІЇ)

У статті розглянуто роль мови мислення як одного з основних елементів впливу на формування історичної свідомості під час отримання інформації в сучасному інформаційному просторі. На прикладі Вікіпедії проаналізовано процеси створення та поширення наративів, які формують розуміння історичних подій. Особливу увагу приділено значенню мови мислення (мови думки) під час пошуку та вибору джерел інформації у Вікіпедії, що впливає на інтерпретацію історичних фактів. Проведено порівняння статей у різних мовних версіях Вікіпедії – російській, українській та англійській, з метою виявлення відмінностей у поданні та трактуванні історичного матеріалу. Висвітлено питання маніпуляції історичною інформацією та її впливу на критичне мислення користувачів. Запропоновано рекомендації: розвиток критичного мислення, медіа-грамотності, відповідального ставлення до споживання контенту, популяризація української мови та створення якісного україномовного контенту.

Ключові слова: мова мислення, історична свідомість, Вікіпедія, інформаційний простір, інформаційна війна, російсько-Українська війна.

Постановка проблеми та її актуальність. В умовах сьогодення, на фоні стрімкого розвитку технологій, кожен пересічний громадянин має доступ до глобальної мережі Інтернет. Завдяки Інтернету суспільство отримує миттєвий доступ до великого обсягу матеріалів, що дозволяють швидко знаходити інформацію, зокрема історичну. Ця інформація слугує інструментом збереження знань про минуле та суттєво впливає на формування культурної ідентичності. На жаль, користувачі інформаційних онлайн-ресурсів не завжди замислюються над тим, наскільки достовірною є знайдена інформація, особливо коли йдеться про історичні енциклопедичні дані. У цьому контексті особливу увагу привертає вебметрична онлайн-енциклопедія Вікіпедія, яка надає кожному користувачеві можливість публікувати та редагувати статті для різних мовних спільнот. Публікація статей у

Хардель Марія Іванівна, ад'юнкт штатний науково-організаційного відділу, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

© Хардель М. І., 2025.

Вікіпедії (на прикладі російської, української та англійської версій) підпорядковується загальним принципам та правилам платформи, та у практичному застосуванні для користувачів російської версії спостерігаються певні відмінності. Зокрема, російськомовний контент часто перебуває під впливом державних наративів, відображає вигідну їм ідеологічну пропаганду та сприяє спотворенню фактів, що підриває достовірність висвітлення історичних подій. Українська версія Вікіпедії акцентує увагу на збереженні національної ідентичності, достовірності історичних даних та протидії дезінформації. Англійська версія, орієнтуючись на досягнення глобального нейтралітету, водночас стикається зі складнощами у висвітленні чутливих міжнародних питань, що зумовлено різноманіттям точок зору та інтерпретацій.

Враховуючи це, важливим завданням є аналіз того, як, з одного боку, різні мовні версії Вікіпедії формують адекватне уявлення про поточні події та історичний контекст. З іншого боку, як мова, якою мислить людина (мова думки), відіграє ключову роль у пошуку інформаційних джерел, і як це впливає на отримання достовірних даних. Адже, коли людина мислить російською мовою, то при пошуку інформації теж користується нею, і, як результат, мережа Інтернет спрямовує її до російськомовних джерел інформації, у тому числі до російської версії Вікіпедії. Ця версія, яка часто перебуває під впливом державних наративів, відображає пропагандистську інформацію та сприяє спотворенню фактів. Як наслідок, це може викривлювати сприйняття історичних подій, ускладнювати формування історичної свідомості українського суспільства та ускладнювати протидію російським інформаційним атакам, що під час війни є важливою складовою стратегії агресора.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Роботи О. Потебні дають глибоке розуміння ролі мови у формуванні національної свідомості. Учений розглядав мову не лише як засіб комунікації, а й як ключовий чинник мислення та свідомості, що виступає одним із основних елементів національної ідентичності. Він неодноразово у своїх працях звертався до питання взаємозв'язку етносів (народностей, націй) та їх рідних мов.

На думку відомого своїми дослідженнями щодо мови та її ролі у розвитку суспільства німецького філософа і лінгвіста В. Гумбольдта, мова формує «картину світу» кожної спільноти,

оскільки кожна мова має свої унікальні граматичні та лексичні особливості, які впливають на спосіб мислення. Це означає, що різні мови не тільки описують реальність по-різному, але й формують різні способи мислення.

М. Хальбвакс у теорії щодо колективної пам'яті стверджував, що історична свідомість формується та передається через мову, культурні символи та традиції.

На думку багатьох дослідників, таких як С. Рудницький, Л. Нагорна, Ю. Римаренко, Н. Бабич, Л. Масенко, Л. Виготський, Н. Хомський, У. і Е. Сепір, Ж. Піаже, і Е. Леннеберг, критичний період (приблизно до семи років) відіграє вирішальну роль у формуванні рідної мови. Цей період вважається ключовим для закріплення мовної компетенції та усвідомлення мови як фундаментального чинника національної ідентичності та свідомості.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасному інформаційному просторі доступ до великої кількості джерел ускладнює ідентифікацію правдивої інформації. Віднайти першоджерело стає дедалі важче, що створює серйозні ризики для отримання достовірного контенту. Часто історичні відомості маніпулюють або спотворюють, і це негативно впливає на суспільство, особливо на молодь, чия свідомість лише формується. Вразливість аудиторії полягає в тому, що на етапі індивідуальної соціалізації та самоідентифікації починається усвідомлення своєї належності до певної національної спільноти.

Інформація може виконувати роль привабливого, але потенційно шкідливого стимулу. Навіть за умови усвідомлення можливих ризиків її негативні наслідки не завжди легко ідентифікувати. Так аудиторія часто довіряє отриманим даним (зокрема енциклопедичного характеру), попри розуміння їхньої потенційної недостовірності. Відтак, ефективною стратегією постає не обмеження доступу до сумнівного контенту, а роз'яснення його наслідків і загроз. Важливу роль у цьому процесі відіграє мова – ключовий інструмент комунікації та доступу до інформації. Мовні особливості визначають, який контент сприймається та як він інтерпретується, впливаючи на процеси самоідентифікації, формування критичного мислення та історичної свідомості.

Забезпечення якісного інформаційного середовища є важливим завданням для сучасного суспільства, особливо в умовах глобальної інформаційної війни. Це вимагає як розвитку медіаграмотності,

так і створення умов для розуміння мовних особливостей інформаційних потоків. Проведений науковцями Рівненської медичної академії семантико-філософський аналіз підтверджує існування двоєдиної функції мови: як засобу спілкування та інструмента мислення. Мова є процесом комунікації та обміну думками, почуттями й побажаннями, що реалізується за посередництвом певної системи мовних засобів. Саме завдяки мові індивідуальні думки й емоції набувають суспільного статусу, перетворюючись із приватного надбання на духовне багатство всієї спільноти (Мельничук & Зубілевич & Фінчук, 2020:44).

Низка науковців розглядали мову як неодмінну умову людського мислення. Одним з перших, хто звернув на це увагу, був В. фон Гумбольдт, саме він увів поняття «внутрішньої мовної форми». Внутрішня мовна форма – це структура мови, яка визначає спосіб сприйняття окремих речей і світу загалом: найменший мовний елемент не може виникнути без єдиного принципу форми, що пронизує всі частини мови (Гумбольд, 1984).

Також, на його думку, мова сприяє соціальній згуртованості і розвитку суспільства, оскільки вона є інструментом для передачі знань і досвіду між поколіннями. Мовні інновації можуть сприяти соціальним змінам, адже зміна в мові часто відображає зміни у суспільному мисленні і політичному устрої (Гумбольдт, 1985).

Мова посідає особливе місце серед усіх комунікативних систем завдяки своєму нерозривному зв'язку з мисленням. Вона формує зміст людських повідомлень, які далі передаються через знакову систему, пристосовану для зручності спілкування, тобто рідною мовою.

Зокрема, О. Потебня розглядає мову не лише як засіб передачі готових думок, але як чинник, що формує саме мислення. Він обґрунтовує ідею нерозривного зв'язку між мовою та думкою, стверджуючи, що мовні структури задають спосіб категоризації дійсності та впорядковують розумову діяльність. «Мова думки» у Потебні постає як внутрішня форма, завдяки якій мислення отримує завершеність і логічну послідовність. Саме через мовні форми, притаманні певному етносу, народ формує свій унікальний погляд на світ, а розвиток і збереження рідної мови виступає необхідною умовою для повноцінного духовного та інтелектуального зростання як окремої особистості, так і нації загалом (Потебня, 1913).

Автор теорії колективної пам'яті М. Хальбвакс стверджував, що історична свідомість формується в межах колективної пам'яті, яка зберігається і передається через мову, культурні символи та традиції. Його дослідження показують, як спільноти використовують мову для формування уявлень про минуле, що допомагає зберегти спільне уявлення про історичний досвід та ідентичність (Хальбвакс, 2005; 2007).

На жаль, історично склалося так, що гноблення української мови відбувалося протягом багатьох століть, починаючи з часів Речі Посполитої. РФ систематично обмежувала використання української мови в освіті, адміністрації та публічному житті. Зокрема, Валувський циркуляр (1863) та Емський указ (1876) забороняли друк книг та викладання українською мовою. Такі заходи були спрямовані на асиміляцію українців і знищення їхньої культурної та мовної ідентичності. Говорити українською мовою вважалося ганебним, що асоціювалося з низьким рівнем освіти й виховання, сприяючи поширенню почуття меншовартості серед українців.

У грудні 2022 року Фонд «Демократичні ініціативи» імені І. Кучеріва разом із соціологічною службою Центру Разумкова за підтримки програми MATRA та Інституту гуманітарних досліджень у Відні (IWM) провели опитування методом face-to-face у чотирьох макрорегіонах України: Західному, Центральному, Південному та Східному. Вибірка (2018 респондентів) була стратифікованою і багатоступеневою, відображаючи демографічну структуру дорослого населення цих територій станом на початок 2022 року. За результатами цього дослідження, частка громадян, які користувалися українською мовою в повсякденному житті у 2022 році, становила 71%. Це свідчить про значне зростання – майже на 10% порівняно з даними за 2021 рік. Щодо мовної ідентичності, у 2022 році 87% громадян України вважали українську мову рідною, тоді як у 2021 році цей показник становив 77%. Проте російська мова все ж таки залишається поширеним явищем у повсякденному спілкуванні, особливо на Півдні та Сході. На Півдні віддають перевагу російській мові у повсякденному спілкуванні 55% опитаних, на Сході – 47%, причому російська мова є більш поширеною серед мешканців міст. Загалом 23% мешканців України у 2022 році віддавали перевагу російській мові у повсякденному спілкуванні (Фонд Демократичні ініціативи..., 2022).

В іншому дослідженні, яке було проведено Соціологічною групою «Рейтинг» від імені Центру аналізу та соціологічних досліджень Міжнародного республіканського інституту в лютому 2024 року, врахована можливість двомовності, тобто спілкування у побуті як українською, так і російською мовами. За результатами цього дослідження, вдома розмовляють українською мовою лише 59% респондентів, російською мовою – 12% і 28% опитуваних відносять себе до двомовних (*Міжнародний республіканський...*, 2024).

Як бачимо, статистика, на жаль, не дуже втішна, але залишається простір для покращення. З точки зору когнітивного розвитку, мова, якою людина спілкується вдома, часто стає її рідною мовою, формуючи основи мислення та аналізу. Рідна мова також глибоко пов'язана з емоційною сферою: саме нею найприродніше виражати почуття й емоції, що робить її основою внутрішнього діалогу. У двомовних сім'ях мовний вплив призводить до певного змішування мов у процесі мислення. Це стимулює формування гнучкішої когнітивної системи, здатної до швидкого перемикавання між мовами. Однак соціальна ідентифікація себе в межах певної культурної чи етнічної групи значною мірою формує світогляд і систему цінностей людини в одній знаковій системі, тобто в рідній мові, саме тій, якою відбувається мислення.

На тому, що мовне питання в Україні залишається гострим через поширення двомовності, що часто стає джерелом мовних конфліктів, наголошує доктор філософії з філології Н. Матвеева. Вона говорить, що попри чисельну перевагу українського етносу використання державної мови здебільшого обмежується офіційними сферами, тоді як у повсякденному спілкуванні часто домінує російська мова. Це спричиняє напруження у процесі формування мовної ідентичності та впливає на культурний і суспільний розвиток (*Матвеева*, 2022).

РФ історично проводила політику обмеження і придушення української мови через низку законодавчих і адміністративних заходів. Необхідно зазначити, що ці обмеження та витіснення української мови стали частиною її глобальної політики культурної та мовної асиміляції українців. Під час військової агресії проти України у 2022 році кремль обґрунтовував свої дії необхідністю «захисту російськомовного населення» на Сході України. Це стало частиною ширшої пропагандистської кампанії,

яка мала на меті виправдати вторгнення та змінити політичний ландшафт регіону на користь росії.

Повертаючись до інформаційного простору мережі Інтернет, важливо зазначити, що сьогодні, маючи саме таку сумну статистику, використання українцями російської мови призвело до того, що саме мова стала важливим інструментом ведення інформаційної війни та засобом впливу на історичну свідомість. Яскравим прикладом є всім відома і дуже вебометрична онлайн-енциклопедія Вікіпедія, яка містить величезну кількість статей за різноманітною тематикою у різних своїх мовних розділах. Вікіпедія є однією з найбільш популярних онлайн-енциклопедій у світі та часто стає першоджерелом інформації для користувачів Інтернету, які бажають дізнатися про історичні події чи факти. Через свою відкритість і принцип краудсорсингу Вікіпедія може стати джерелом як високоякісної, так і викривленої інформації.

Якщо більш детально: ввівши запитання у пошуковому рядку. Google, зазвичай на перших шпальтах пошуку буде посилання на відповідну статтю Вікіпедії – безплатної, всім доступної, багатомовної онлайн-енциклопедії. І вже з цього першого кроку, коли людина, як би мовити, «сам на сам» спілкується з Інтернетом, вона автоматично, не замислюючись, використовує ту мову, якою зручно думати. Саме ту, якою він спілкувався з дитинства та яка найбільш природна для нього. Вибір мови в цьому випадку впливає на формулювання запитів і, відповідно, на отримання результатів. Тобто, тією ж мовою користувач і отримує відповіді.

В інформаційному просторі Вікіпедії мова теж «має значення». Наприклад, пошук статті про С. Бандеру українською мовою спрямовує користувача до україномовного контенту, який може суттєво відрізнятися від версій, представлених іншими мовами. Ці відмінності зумовлені різними підходами до висвітлення теми, доступністю джерел та культурними особливостями кожної мовної спільноти. Отже, «мова думки», що зашифрована у словах під час пошуку інформації в Інтернет просторі, визначає доступ до певного мовного контенту.

Аналіз інформації про С. Бандеру з трьох статей Вікіпедії різними мовами: українською, російською та англійською показав наступне:

- стаття українською мовою містить детальну інформацію про життя, політичну діяльність, погляди, а також історичний контекст,

пов'язаний із С. Бандерою. Тут акцентується його роль у боротьбі за незалежність України, а також суперечливість його постаті в історії. Описуються події, пов'язані з Організацією українських націоналістів, його арешти, заслання та активності під час Другої світової війни. Загальний тон: позитивний, з акцентом на національному контексті;

- стаття російською мовою також висвітлює основні моменти з життя Бандери, проте зосереджується на більш негативному висвітленні його діяльності. Зокрема, акцентується увага на його зв'язках з нацистською Німеччиною і звинуваченні у співпраці з окупантами. Подається інформація про конфлікти між С. Бандерою та іншими українськими політичними діячами. Загальний тон: критичний, з акцентом на негативні аспекти;

- стаття англійською мовою надає більш нейтральний огляд. Описується його роль в українській історії, його вплив на націоналістичну політику та супутні суперечки. Зазначаються різні погляди на його діяльність, включаючи як позитивні, так і негативні оцінки, але з меншою деталізацією порівняно з українською версією. Загальний тон: нейтральний, з намаганням висвітлити різні аспекти його діяльності.

Отже, основні відмінності між різними мовними версіями стосуються акцентів у поданні інформації. Українська версія має позитивний підтекст, російська – критичний, а англійська – більш нейтральний. Це відображає культурні та політичні контексти, в яких існують ці мовні спільноти.

Наступний приклад – порівняльна характеристика статті на тему «Київська Русь». Її аналіз в різних мовних версіях (український, російський та англійський розділи Вікіпедії) дозволив теж виявити суттєві відмінності в подачі матеріалу, які відображають національні наративи та політичні інтереси.

Насамперед варто звернути увагу на історію із перейменування статті «Київська Русь» російськомовної Вікіпедії на варіант «Давньоруська держава». Навколо цього тривалий час точилася так звана «війна правок», знадобилася консолідація зусиль значної кількості активних адміністраторів і редакторів щоб навести достатньо вагомі підстави, винести на повторне обговорення, і внаслідок цього обговорення у квітні 2014 р. повернути цій статті назву «Киевская Русь» (*Хардель Р. (2024:73-74)*). Порівняння цих мовних версій узагальнено у таблиці 1.

Порівняння мовних версій

	Українська версія	російська версія	Англійська версія
Назва та термінологія	Використовується термін «Київська Русь», що підкреслює центральне значення Києва в історії держави. Це підтверджує українське бачення Київської Русі як прабатьківщини сучасної України	Часто зустрічається термін «Давньоруська держава», який наголошує на спадковості між Київською Руссю та сучасною рф. Це служить для підкріплення ідеї «спільної історії» та «єдності» східно-слов'янських народів	Використовується термін «Kievan Rus», який є загальноновизнаним у західній історіографії і підкреслює київський центр держави
Походження держави	Акцентується увага на слов'янському походженні держави, з певним впливом варягів, але підкреслюється значущість місцевих слов'янських племен у формуванні Київської Русі	Часто наголошується на варязькому походженні держави, але з акцентом на «загальноруському» характері Київської Русі, що відображає російське бачення історії	Подається збалансовано, із врахуванням як варязького, так і слов'янського походження держави, що дозволяє уникнути національних упереджень
Культурний спадок	Київська Русь розглядається як праматір української нації, з акцентом на київській спадщині як основі української державності	Часто висвітлюється як спільна спадщина трьох народів – українців, росіян та білорусів, з наголосом на тому, що ця спадщина є основою сучасної росії	Визнає значення Київської Русі для трьох націй, але підкреслює унікальність кожної з них у сучасному контексті, уникаючи надмірного акценту на одній із них
Політичний та ідеологічний контекст	Зазвичай має більш національний підхід, наголошуючи на унікальності українського спадку Київської Русі	Відображає російські наративи про «єдність» східнослов'янських народів, які служать для підкріплення сучасної російської ідеології	Намагається бути нейтральною, але іноді може відображати елементи російського наративу, особливо через впливи редакторів з росії

	Українська версія	російська версія	Англійська версія
Ключові постаті та події	Постаті, такі як Володимир Великий та Ярослав Мудрий, підкреслюються як видатні діячі української історії	Ці постаті можуть подаватися як частина «спільної» історії східних слов'ян, з акцентом на їхній спадок у контексті сучасної росії	Описує ці постаті в контексті їхньої ролі в загальноєвропейській історії, що може допомогти уникнути національного упередження
Подання історичних подій	Відображає український погляд на історію Київської Русі, з акцентом на її значення для становлення української нації	Може мати викривлення, що підкреслюють російський наратив про «спільну» історію, з наголосом на ролі Русі як передвісниці сучасної рф	Зазвичай подає події об'єктивно, намагаючись уникнути політизованого підходу, проте все одно можливі впливи наративів через редагування

Із вищезазначеного можемо зробити наступний висновок – стаття у Вікіпедії (україномовний, російськомовний та англійськомовний варіант) за назвою «Київська Русь» має суттєві відмінності у подачі матеріалу, які репрезентують національні та політичні інтереси. Українська версія наголошує на важливості Київської Русі для української нації, російська – для підтвердження «єдності» східних слов'ян і спадковості з сучасною росією, а англійська намагається бути більш об'єктивною, але все ж може бути під впливом різних національних наративів.

Виходячи з цього маємо констатувати, що мовне питання в інформаційному просторі стає предметом маніпуляцій і пропаганди, особливо важливо звернути увагу на це з огляду на сучасні реалії, під час потужної інформаційної війни рф проти України.

Як у свій час висловився Дж. Лок, «загальні ідеї утворюються шляхом виокремлення і відсторонення тих простих ідей (ознак об'єкта), які є спільними і загальними для всієї сукупності ідей певної групи. Відсторонені таким чином ідеї потім поєднуються (додаються) в ціле і утворюють загальну ідею, яка водночас набуває певного мовного визначення» (Локк, 1985: 168-169).

Висновки. Враховуючи вищезазначене, можна сказати, що використання російськомовних джерел інформації може мати суттєвий вплив на формування історичної свідомості українців.

Російськомовний контент, особливо на платформах, таких як Вікіпедія, часто відображає офіційну позицію російського уряду. Це може призвести до сприйняття викривлених або суперечливих і однобічно поданих історичних фактів, які вигідні для Росії. В результаті ці наративи можуть формувати у свідомості українців уявлення, які розмивають або спотворюють їхню національну ідентичність, замінюючи її ідеями про «спільну історичну спадщину» з російським народом.

Водночас систематичне сприйняття інформації російською мовою призводить до змін у сприйнятті історичних подій у контексті, вигідному для рф. Це, своєю чергою, може знижувати критичність до джерел інформації та сприяти формуванню стереотипів, нав'язаних російськими інформаційними ресурсами. Такі інформаційні практики можуть мати негативний вплив на рівень патріотизму та громадянську позицію українців. Вони сприяють зниженню рівня національної свідомості та формуванню більшої толерантності до російських наративів, що суперечать національним інтересам і національній безпеці України.

Російськомовний контент Вікіпедії не тільки виступає важливим чинником у контексті інформаційної війни, яку веде рф сьогодні, а й підсилює негативні наслідки від використання цих джерел інформації. Вони часто викривляють історичні факти та формують хибні уявлення про минуле та сучасність України. Для українського народу, який протягом довгого часу зазнавав утисків з боку поневолювачів, рідна мова (мова мислення) має стати винятково важливим чинником інтеграції в сучасному інформаційному просторі, оскільки вона відіграє велике значення у формуванні національної свідомості та ідентифікації нації.

Для цього на освітньому рівні необхідно забезпечити отримання знань, які дозволяють ефективно користуватися інформаційним простором для отримання перевіреної інформації. Це включає розвиток критичного мислення, навичок медіаграмотності та здатності ідентифікувати правдиву інформацію. Освітні програми мають підкреслювати важливість аналізу джерел інформації та формування у молоді відповідальності за споживання контенту. Важливо стимулювати активну участь інтелектуальної еліти українського суспільства у наповненні україномовного розділу онлайн-енциклопедії Вікіпедія статтями з усіх галузей знань, створених на професійному рівні. Це сприятиме доступу нашого

суспільства до правдивої інформації, зокрема про історію України, світову історію, популяризацію української мови. Можливість отримання якісної інформації українською мовою підвищить обізнаність про нашу культуру й мову, а також стимулюватиме формування національної ідентичності.

Використані посилання

Гумбольдт В. фон (1984). *Избранные труды по языкознанию*. М.: Прогресс. 400 с.

Гумбольдт В. фон (1985). *Язык и философия культуры*. М.: Прогресс. 378 с.

Локк Дж. (1985). *Сочинения в 3 т. Т. 1* / под. ред. И. С. Нарского. Москва : Мысль. 632 с.

Матвеева Н. (2022). *Двомовність у сучасному комунікативному просторі Києва: монографія*. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія. 158 с.

Мельничук О. Д., Зубілевич М. І., Фінчук Г. В. (2020). Роль мови в пізнанні світу: семантико-філософський підхід. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. Том 31 (70). № 1. Ч. 3. URL: <https://doi.org/10.32838/2663-6069/2020.1-3/07> (дата звернення: 01.10.2024).

Міжнародний республіканський інститут (2024). *Всеукраїнське опитування*. URL: https://iri.org.ua/sites/default/files/editor-files/%Всеукраїнське%20опитування%20IRI_0.pdf. (дата звернення: 01.10.2024).

Потебня А.А. (2013). *Думка та мова. Мова та народність. Про націоналізм*. Харків: Друкарня «Мирна праця». VII, 225 с.

Фонд Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва (2022). *Національна культура та мова в Україні: зміни в громадській думці після року війни*. URL: https://dif.org.ua/article/natsionalna-kultura-ta-mova-v-ukraini-zmini-v-gromadskiy-dumtsi-pislya-roku-viyini#_Toc129302266. (дата звернення: 01.10.2024).

Хальбвакс М. (2005). Коллективная и историческая память. *Неприкосновенный запас*. № 2–3 (40–41). С. 8–27.

Хальбвакс М. (2007). *Социальные рамки памяти*. М.: Новое издательство. 348 с.

Хардель Р. (2022). *Історичний чинник у інформаційному протистоянні Російської Федерації з Україною наприкінці XX – на початку XXI століття: дис. ... д-ра філософії в галузі історії*: 032. Львів. 271 с.

References

Humboldt, W. von (1984). *Selected Works in Linguistics*. Moscow: Progress. 400 p. (rus).

Humboldt, W. von (1985). *Language and Philosophy of Culture*. Moscow: Progress. 378 p. (rus).

Locke, J. (1985). *Collected Works in 3 volumes, Vol. 1*, edited by I. S. Narsky. Moscow: Mysl. 632 p. (rus).

Matviyenko, N. (2022). *Bilingualism in the Modern Communicative Space of Kyiv: Monograph*. Kyiv: Kyiv-Mohyla Academy Publishing House. 158 p. (ukr.)

Melnychuk, O. D., Zubilevych, M. I., Finchuk, H. V. (2020). The Role of Language in World Cognition: Semantic-Philosophical Approach. Scientific Notes of the Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University. Series: Philology. Social Communications. Vol. 31 (70). Issue 1, Part 3. URL: <https://doi.org/10.32838/2663-6069/2020.1-3/07> (ukr.) (accessed: 01.10.2024).

International Republican Institute (2024). Nationwide Survey. URL: <https://iri.org.ua/sites/default/files/editor-> (ukr.) (accessed: 01.10.2024).

Potebnya, A. A. (1913). Thought and Language. Language and Nationality. On Nationalism. Kharkiv: Printing House «Mirna Pratsya». VII, 225 p. (ukr.)

Democratic Initiatives Foundation (2022). National Culture and Language in Ukraine: Changes in Public Opinion after One Year of War. URL: https://dif.org.ua/article/natsionalna-kultura-ta-mova-v-ukraini-zmini-v-gromadskiy-dumtsi-pislya-roku-viyni#_Toc129302266 (ukr.) (accessed: 01.10.2024).

Halbwachs, M. (2005). Collective and Historical Memory. *Nepreklyzni Zapas*, No. 2-3 (40-41), pp. 8–27 (rus).

Halbwachs, M. (2007). Social Frameworks of Memory. Moscow: Novoye Izdatelstvo. 348 p. (rus).

Hardei, R. (2022). Historical Factor in the Information Confrontation between the Russian Federation and Ukraine at the End of the 20th – Beginning of the 21st Century: PhD Dissertation in History. Lviv: 271 p. (ukr.)

Khardel M.

**THE LANGUAGE OF THINKING AS AN ELEMENT OF INFLUENCE ON
HISTORICAL CONSCIOUSNESS IN THE PROCESS OF INFORMATION
ACQUISITION IN THE INFORMATION SPACE (BASED ON THE
EXAMPLE OF WIKIPEDIA)**

The article examines the role of the language of thinking as one of the key elements influencing the formation of historical consciousness during the acquisition of information in the modern informational space. Using Wikipedia as an example, the processes of narrative creation and dissemination that shape the understanding of historical events are analyzed. Particular attention is paid to the importance of the language of thinking (or thought) in the search for and selection of information sources on Wikipedia, which affects the interpretation of historical facts. A comparison of articles in different language versions of Wikipedia – russian, Ukrainian, and English – is conducted to identify differences in the presentation and interpretation of historical material. The issue of manipulation of historical information and its impact on users' critical thinking is highlighted. Recommendations are proposed for developing media literacy to maintain objectivity while working with open information resources.

Keywords: language of thinking, historical consciousness, Wikipedia, informational space, information warfare, russo-Ukrainian War.

POLES AND REPRESENTATIVES OF THE POLISH MINORITY IN UKRAINE IN THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR (2014 – 2024)

The aim of this study is to present the results of russian-Ukrainian front activities between 2014 and 2024 through the prism of the involvement of people of Polish origin. Representatives of the Polish minority in Ukraine and Poles are considered as key subjects of the paper. As a result of the research, dozens of representatives of the above-mentioned groups were found to have been actively involved in the combat operations and paid a high price for it, including even loss of life.

The study was based mainly on the analysis of Polish-language media published in both Poland and Ukraine. Available reports and scientific conclusions were also used. The research was based on methods at the intersection of the humanities and social sciences.

Keywords: Poles, Poles in Ukraine, volunteers, russian-Ukrainian war 2014 – 2024.

"It should be noted at the outset that thousands of Ukrainian-born Poles are also fighting in the defence of the country. They serve both as voluntary volunteers and are called up, like any other Ukrainian citizen, to fight in the army [...].

To this should be added a group of Polish citizens who decided to go to Ukraine to join the combat actions and fight the Russians. Certainly, each person's story and motivation are different, but the core is similar - the desire to stop Russian aggression bringing hecatomb to a neighbouring nation, to fight for «our freedom and yours» [...]" (*Bruszewski, 2023*).

Introduction

Since the outbreak of the “Dignity” Revolution, Ukraine has faced a series of events often described as an 'unspeakable' or 'creeping' war. Initially, the goal was to separate the Russian-speaking regions of the country—commonly referred to as “Novorossiya”—and reinstate a pro-Russian government in Kyiv. Over time, Russia's objectives evolved. Ultimately, the Kremlin launched a full-scale war aimed at subjugating the entire country. This involved dismembering Ukraine,

Бонусяк Анжей, габлітований доктор гуманітарних наук, професор Інституту політичних наук, Жешувський університет, м. Жешув, Польща.

© Bonusiak A., 2025.

annexing parts of its territory, installing pro-Moscow authorities, and derailing its trajectory toward integration with the West.

The Kremlin framed its actions with terms like "denazification" and "demilitarization," using these as coded justifications. Internationally, and for its domestic audience, Moscow emphasized that its primary goal was to counter the perceived threat posed by NATO and to reclaim its influence on the global stage (*Ivanova, 2022; Koziol, 2024; Rzecznik Ministra Koordynatora Szuszb Specjalnych, 2022*).

A decade after the start of hostilities and three years into the full-scale conflict – still referred to by Russia as a “special operation” – it is clear that virtually none of Moscow's original objectives have been achieved. This is despite Kyiv's loss of control over portions of its territory, the displacement of millions of refugees, and the tragic toll of thousands of casualties.

Politically, Moscow has suffered a resounding defeat. The idea of a pro-Russian Ukraine is now inconceivable, and the pro-Western stance of its people has only solidified. Meanwhile, NATO is closer to Russia's borders than ever before. The Alliance has undertaken significant efforts to bolster the security of its so-called “Eastern Flank.” This has included increased armament deployments, the relocation of NATO forces, and the construction of a broad coalition supporting Ukraine's military efforts (*Chilchuk 2024; Pienkowski and Żornaczuk 2024; OSW Team 2023*).

Poles played an active role in the events described, both those residing in Poland and members of the Polish minority in the Dnieper region. This text is dedicated to those who actively supported Ukraine's armed efforts. It draws upon Polish-language media operating in Ukraine, as well as Polish news portals, and incorporates available scholarly research.

The study employs methods from the social sciences and humanities, including press studies, political science, and history. Its primary aim is to highlight Poland's "personal" contribution to the conflict in Ukraine from 2014 to the end of 2024.

War often takes on a dehumanized perspective, reducing individuals to numbers or abstractions. This work seeks to counteract that tendency by focusing on the human dimension—bringing attention to the sacrifice and effort of those involved.

Polish leads – “creeping war”.

According to data gathered and presented in several publications by the author of these words—currently available only in Polish-language sources—approximately twenty Polish Ukrainians lost their lives in the fighting in eastern Ukraine prior to the outbreak of the "full-scale war." (*PAP/RIRM 2019*). A significant proportion of these individuals—approximately one-quarter—were professional soldiers. There is no recorded data from this period concerning the death of a Polish citizen serving voluntarily in Ukraine. The author has managed to identify the identities and circumstances surrounding the deaths of some of these individuals.

Table 1

Representatives of the Polish minority in Ukraine fallen in combat 2014 – 2022

Name	Comments	Circumstances of death
Alexander Boruszewski	Contract soldier, in the army for 10 years. Senior sergeant. Fought in the 58th Sumska Mechanised Brigade.	He was seriously injured near Verkhniotoretsk (Donetsk region) on 1 July 2016 and died of his wounds.
Igor Branowicki	Experienced military officer, participant in the Angola mission. Participated in Kyiv Maydan, volunteer 2014. Member of the elite 81st Independent Airborne Brigade. Cyborg.	Taken prisoner after blowing up the main terminal of Donetsk airport, he confessed to operating a machine gun, although he was not in it. Tortured and killed by Pavlov "Motorola". Knight of the Order of the Hero of Ukraine, the Order for Valour and the Medal for the Defence of Donbas Airport.
Paweł Dyjak	Member of the Border Guard.	He was killed during a routine inspection of the border area near the town of Marynówka as a result of a mine explosion, on 12 February 2014.
Andriy Havryluk	Senior sergeant, scout from 72nd Mechanised Brigade, cyborg	Donetsk airport? Circumstances of death undetermined.
Ivan Isyk	Soldier in the Ukrainian Armed Forces.	Fallen in 2014, ambush near the town of Vesela Hora, Luhansk.

Name	Comments	Circumstances of death
Pavel Jaszczuk	Volunteer in the Separate Assault Battalion "Aidar".	He was killed while carrying out a special task near Luhansk airport on 24 July 2014.
Václav (Vyacheslav) Kutkovsky	Hlibiv near Nova Ushytsia (Khmelnyskyi Region).	He died at the end of January 2015 in the town of Shchastia.
(?) Lozinski	(?)	Fallen during the ATO. Circumstances of death undetermined.
Vasily Malanovsky	Senior sergeant of the 26th Berdychiv Separate Brigade, in the Army on contractual basis since 2010.	He was killed on 31 August 2014 during fighting in the ATO.
Ivan Marchenko	Private, call sign "MIM", classified as Cyborg	Donetsk airport? Circumstances of death undetermined.
Vitaly Miyushevsky	He volunteered to serve with the 30th Mechanised Brigade from Novgorod-Volynsk.	He died on 4 August 2014 near the town of Szczastie killed by a sniper.
Amina Okujewa	A soldier from a Polish- Chech family.	Fallen as part of the ATO. Circumstances of death undetermined.
Leonid Ordynski	Member of the regular army.	He was severely injured in the fighting between Izium and Kharkiv in June 2014 and died of his wounds.
Ruslan Pivov	Senior sergeant, defender of Avdiivka	Circumstances of death undetermined.
Eugene Sarnawski	The commander of the sapper company, Captain.	Circumstances of death undetermined.
Maksym Słomczyński	Junior Sergeant	Circumstances of death undetermined.
Leon Smolinski	Volunteer, with extensive combat experience from the Soviet era – Afghanistan.	Headed to the front in a group of 12 soldiers, the car carrying them was ambushed. They were all captured and shot.
Valery Szyszak	Platoon leader, call sign "Szyszak"	Circumstances of death undetermined.
Victor Wereszczak	Soldier of the 26th Berdychiv Artillery Brigade.	He died on 13 May 2014 due to a mine explosion under a self-propelled cannon.
Vadim Zabrodzki	Captain (posthumously major). Deputy commander of the chief of staff of the 95th Zhytomyr Airborne Brigade.	He was killed on 13 May 2014 in an ambush near Oktiabrsk.
Alexander Zalizko	He was sent to the army as part of the 6th mobilisation wave and served 14 months at the front.	He died on 24 April 2016 during clashes with saboteurs on the eve of demobilisation.

Source: *Bonusiak 2022: 105-110; Bonusiak 2023.1: 644-647; Bonusiak 2023.2: 45-46; PAP/RIRM 2019.*

History has a way of remembering those who gave their lives in defence of the homeland, while forgetting those who survived. As it has been established among the latter were the following: Vitaly Bielski, Roman Boryta, Oleg Braslavski Jerzy Franciszek Khvorostowski, Valery Dolinowski, Daman Duda, Konrad Kamilski, Gleb Kozachuk, Feliks Kozinski, Leszek Kloszewski, Vladislav Kuczynski, Olkesandr Krzyzanowski, Oleksij Lavrynovich, Aleksandr Nisdzielski, Volodymyr Nezhaniecki, Roman Onyshchuk, Viktor Milinchuk, Yuri Rakovych, Oleksandr Sosovski, Anatoly Scivchenski, Vitaly Svitsky, Yaroslav Voytsky... (*Bonusiak 2022: 107-113; Bonusiak 2023.1: 647-649*). This list does not, of course, exhaust the full composition of the Polish minority members engaged in fighting, but only those who were picked up from the analysis of press materials.

Ukrainian citizens of Polish origin were generally enlisted into Ukrainian army units based on their place of origin. Unsurprisingly, many served in formations recruited from the most "Polish" regions, such as Zhytomyr, Vinnytsia, and Lviv. However, individuals of Polish descent could also be found in units formed in other parts of the country.

According to the information available, they served in: 81st Airborne Brigade (AB) and 95th Zhytomyr AB; mechanized formations: 30s Mechanised Brigade (MB) from Novohrad Volynskiy, 54th MB., 58th Sumy MB and 72nd, 93rd MB., as well as artillery formations, in this case in 26th Berdychiv Artillery Brigade. They also fought in volunteer and paramilitary formations such as the Border Guard (*Bonusiak 2022: 105-115; Bonusiak 2023.1: 644-649; Bonusiak 2023.2: 45*).

It has not been possible to confirm whether members of the Polish minority fought on the separatist side. However, given the recruitment practices in those areas, this possibility cannot be entirely ruled out. Statistically, such cases would likely involve only a few individuals, as the Polish diaspora in eastern Ukraine was relatively small, numbering just over 6,400 people in 2001. In the intervening years, many members of this community relocated—some to western Ukraine, others to Poland. Additionally, following the outbreak of fighting, approximately 200 individuals were evacuated from Donbas and Mariupol areas during two operations organized by the Polish government (*Bonusiak 2018: 287-293; Lubicz Miszewski 2020; BIIH 2001*).

The vast majority of Ukrainian Poles fought on the side of the central authorities. This is unsurprising, as they identified more closely with the broadly defined values of the "West" rather than the "East." For the Polish minority, this alignment was consistent with the positions of key Polish organizations, such as the Federation of Polish Organizations in Ukraine and the Union of Poles in Ukraine, both of which issued unequivocally pro-Ukrainian statements (*Bonusiak 2016: 16-19; Bonusiak 2023.2: 44-47*).

Based on official statements from representatives of Polish diplomatic institutions, it can be assumed that several Polish volunteers participated in the ATO. However, this information remains unverifiable. It is known that a fighter nicknamed "Polak" served on the frontlines as part of the "Donbas battalion". Another volunteer, identified only by the name Konrad, was also active. Additionally, there is evidence of a Pole from London who volunteered to fight against the separatists and Russians, participating in battles in Donbas and Mariupol between 2014 and 2015. Vadim Krzyzhaniak, a writer and therapist from Poland, fought for several months during the ATO. Notably, he is the only individual whose full identity has been confirmed (*Andrushevskaya 2016; Bonusiak 2023.2: 44; mojawyspa.co.uk 2015; TOK FM 2015; Woznicki 2015*).

It is important to note that during the early stages of the conflict, supporting the so-called 'people's republics' gained some popularity in certain circles. On the side of the separatists, there was a group of several hundred volunteers from various countries, including Serbia, France, Hungary, Bulgaria, the Czech Republic, Latvia, Spain, Germany, Italy, and even the USA. Among them, there was a small group of four Poles. One of them was Dariusz Lemanski, who had moved to Donetsk after living in London for many years. Another was an unnamed resident of Żywiec. (*Bonusiak 2023.2: 46-47; Stankiewicz 2014*).

Polish paths. Full-scale war

The events that began on 24 February 2022 saw an incomparably greater involvement of Poles of both groups discussed. However, due to wartime restrictions and an understandable information blockade, data on this involvement is limited. To date, few names of Polish-origin individuals are known who fell on the frontlines after 24 February 2022.

We know that near Kherson, already at the beginning of these clashes on 5 April 2022, Vyacheslav Kaurkin, a native of Zhytomyr,

was killed (*Tęcza Żytomierszyny* 2022.4: 13). He was only buried in his hometown after the Armed Forces of Ukraine (AFU) had recaptured the area. In the same area, but at the end of 2023, Yuri Marцениuk, a volunteer from near Vinnitsa, was killed (*Słowo Polskie* 2023.12: 5). On the other side of the front near Kharkiv, the Berdychiv citizen Włodzimierz Gałęcki, who was studying medicine in Warsaw when the full-scale war began, gave his life. After its outbreak, he abandoned his studies and volunteered for the army (*Włodzimierz Gałęcki* 2022; *Wermińska* 2022: 6-7). It is also known that on 17 September 2022, a veteran of the 2014 ATO, Marian Matusz from Mościska, who was mobilised after the outbreak of full-scale war, died (*Czawaga* 2022.21: 5). Another veteran of these battles, this time from 2015. Wasyl Skrupski from Zhovkva fell as a result of artillery shelling in the first half of 2023 (*Słowo Polskie* 2023.8: 1). In the same year, another ATO volunteer (from 2014) Vitaly Swinsky was also killed (*Chavaga* 2023.3: 23). At the very end of 2023 (22 December), Vladimir Czasanovsky from the village of Mychivka was killed during a combat mission in the Novopokrovka area of Zaporizhzhya Oblast (*Słowo Polskie* 2024.1-2: 16), after nearly a year of military service (appointment card dated 13 January 2023). A few months later, during the execution of a combat action near the village of Robotyne, volunteer Tadeusz "Tadek" Matwienko was killed (*Słowo Polskie* 2024.11:7). Also in 2024, a graduate of Polish School No. 24 in Lviv, Sergei Havrylov - a soldier of the 128th Independent Transcarpathian Assault Brigade of the Operational Command "West" AFU and another participant in the ATO fighting - was mortally wounded (*Kurier Galicyjski* 2024.3-4: 3). In 2025, just before this work was handed in, information was made public about the death of Volyn scout Igor Paziuk, a soldier of the 128th Separate Transcarpathian Mountain Assault Brigade (*Churczak* 2025).

We also have information about other members of the Polish national minority who fought in this conflict. One of them was Krzysztof from Mostyska, who defended Mariupol and was wounded there, taken prisoner and eventually rescued in one of the first exchanges of wounded prisoners. We also know that Marian Tracz fought at Donetsk and was wounded, and Andrzej Biszko from Strzelczysk at Bachmut (*Bonusiak* 2022: 115; *Bonusiak* 2023.2: 47, 48; *Kurier Galicyjski* 2023.13-14.1: 12; *Kurier Galicyjski* 2023.13-14.2: 13).

On 27 February 2022. Kyiv officially announced the formation of the International Legion of Territorial Defence of Ukraine (IL),

which was to be based on volunteers coming from outside Ukraine, willing to fight on the side of Ukraine against the Russian aggressor (*Międzynarodowy Legion Sił Zbrojnych Ukrainy* 2022). Among them there were also people coming from Poland, who, thanks to this decision, had a different situation from their predecessors fighting since 2015 within the ATO. The former could only serve in volunteer formations, and their formal and legal situation in relation to the provisions of Polish law was very complicated (serving in a foreign army was punishable by three to five years - as stipulated by Article 141 of the Penal Code) (*Dz. U.* 2024, *item 17*; *Bonusiak* 2023.2: 44, 48).

Their position was also unclear in relation to Ukrainian law. There were even cases where, in order to avoid problems, Poles applied for Ukrainian citizenship, hoping that this step would provide them with more “normal” conditions (*Woźnicki* 2015). Here too, the existing rules have changed, with Kyiv introducing a fast-track “path” to citizenship for International Legion volunteers. However, this did not occur until 2024 (*PAP* 2024).

In the first three weeks of the full-scale war alone, the relevant applications to the Polish Ministry of Defence were submitted by 19 people wishing to fight in Ukraine in accordance with the law. Significantly more volunteers did not even make such an attempt, which was risky given the experience with the Polish justice system of volunteers from 2014 - 2021, against whom criminal proceedings were initiated (*Bonusiak* 2023.2: 48).

According to currently available information, the fallen Polish volunteers included, in alphabetical order: Maciej Bednarski, Marek Mastalerz, Michał Pawiński, Tomasz Marcin Sękala, Czarek Stankiewicz, Paweł Szadzikowski, Daniel Szytyber, Krzysztof Tyfel, Tomasz Sebastian Walentek, Janusz Szeremeta, Sebastian Zacharz, Michał Żurek. They fell in the period from the beginning of the full-scale war until August 2024 (*Ilu Polaków zginęło w wojnie na Ukrainie?* 2024; *Słowo Polskie* 2024.8: 2).

Poles served in various formations and very rarely fought in larger national groups. For this reason, it is impossible to determine where they appeared most often. However, given the known locations of their deaths and fighting, one can venture to say that they fought wherever they were directed. Volunteers fighting in the ATO obviously operated in the Luhansk and Donetsk areas. Those from 2022-2024 everywhere: in Zaporizhzhia, Luhansk, Donetsk, Kharkiv, Kherson, Sumy ... (*Bonusiak* 2023.2: 49; *Wypartowicz* 2024).

Polish volunteers were sent to various Ukrainian and international formations. Probably the largest number of them went through the MLO. One of the longest-serving is Piotr Mitkiewicz, who was one of the few featured in several texts (TGD 2024). Most, however, do not publicise (for various reasons) that they are fighting. Those such as Janusz Szeremeta or Krzysztof Tyfel who spoke about their activities were a handful (Zimmerman 2023). If they did reveal themselves, they appeared under pseudonyms such as the leg wounded 'Kris', who spoke to a reporter in hospital (Bonusiak 2023.2: 50), or those known only by their first names: Robert (Wypartowicz 2024), Igor, Konrad (Kolesnychenko 2024), or pseudonyms such as "Lipton" (Słowo Polskie 2013.1: 5) or the "Batman" fighting in Donbas at the very beginning of the war (wPolityce.pl 2022).

Sometimes some names were made public on the occasion of the presentation of awards by various institutions or organisations. This was the case with the Polish-Ukrainian Brotherhood of Arms Award, which was presented to "two heroes of the war against Russia - a Pole and a Ukrainian who take an active part in defending Europe against Muscovite aggression". In the welcoming halls of Shevchenko University in Kyiv, Adam Slomka, the Commander of the Polish Legion, presented the award to a soldier from the Ukrainian Military Intelligence (Main Intelligence Directorate) special unit, nicknamed "Paris," who had saved a Polish volunteer during a fierce battle in the Zaporizhzhia". At the same time, AFU Colonel Petro Niedzielski presented the same award to "Andrzej Delendowski, a soldier of the Polish Legion, who had been a combat medic in line units for 2 years and saved the lives of many Ukrainian and Polish soldiers" (Nikiforuk 2024).

In Ukraine, Poles are not only active within the Foreign Legion. They have also formed a formation subordinate to the Ukrainian Ministry of Foreign Affairs [probably the Author's mistake, rather Ministry of Defence – AB] called the Polish Volunteer Corps. It was formed in February 2023 and consisted exclusively of Polish citizens. In battles it cooperated with, among others, the Russian Volunteer Corps and the "Freedom of Russia" Legion. It is known to have operated in eastern Ukraine, including in the Donbas direction (Bruszewski 2023; Orlovsky 2024.2). The corps had its own banner, which was conferred on it in Kyiv on 10 October 2023, and used the call sign 'Home' in combat (W. D. 2023.19: 5).

A certain group of Polish servicemen is also reportedly serving in the Belarusian Volunteer Regiment named after Konstanty Kalinowski, within which there is a subunit (company) named after General Tadeusz Kościuszko. Volunteers from NATO countries: the USA, Belgium or Poland were said to be sent to this unit (*Bruszewski 2024.1; Orłowski 2024.1*).

Not all volunteers are constantly engaged in combat. Many operate on a shuttle basis, rotating between the front lines and home. When they are away from the front, they continue to support the fighting forces by organizing aid. Upon their return, they often bring several dozen kilograms of supplies, including medical equipment, or funds collected from various donations. As one volunteer put it, "The Ukrainians understand that any volunteer can help them, not just by sitting down" (*Zimmerman, 2023*).

The command treats these volunteers with a great deal of understanding, recognizing the significance of their presence and efforts. Volunteers are rewarded for their contributions, both financially and through honors and decorations. However, this only began in 2022. Before that, as one volunteer in the ATO noted, his involvement was essentially voluntary work: "Nobody urged him to do it, and nobody paid him for it." (*Bonusiak 2023.2: 46; Rzewińska 2023*).

Why they fought.

How did it happen that Poles went to fight in Ukraine?

The factors varied greatly. There were those who saw it as a kind of duty, something worth doing for humanitarian reasons to defend an attacked population. Others went into battle looking for the meaning of life - especially those who had been badly "scarred" by it at home or abroad. Among the latter, one can find people with complicated fates. "Some have served in Afghanistan, Iraq. They have unprocessed PTSD. They are plagued by nightmares, flashbacks. They drown them out with drugs and alcohol. They say that if they kill someone, they will feel better" (*Kolesnychenko 2024*).

It was a very diverse group, as Dr Kacper Sleeve emphasised. Different in 2014 or 2015 and different after 2022. "Let's not kid ourselves: it was then for many Europeans «a strange war». Most of us were comfortable with the illusion that the Donbas was somewhere far away and it was none of our business." During this period, radicals were leaving. "Someone said: I'm going to fight for conservative Russia, which is fighting with the liberal, spoiled West. Others: the

Donetsk and Luhansk People's Republics were formed, and as a communist I should support “people’s power”. Still others were going to fight to defend Ukraine, but also Europe from the Asian hordes” (Zimmerman 2023). All these attitudes can be found among volunteers originating from Poland.

Why did Ukrainians of Polish origin, who had a relatively easier way to avoid serving in the Ukrainian military, choose to fight? The answer is clear – patriotism was the driving force. Regardless of their background, they saw themselves as citizens of Ukraine. An additional motivation for this group was their opposition to Russia, which was widely viewed as the enemy, particularly given the pro-Western sentiments prevalent in their community. Poles, as a group, never questioned the existence of an independent Ukrainian state and were firm supporters of the country's western-oriented path. They expressed this commitment not only during the war but also in key moments like the “Orange Revolution and the” “Revolution of Dignity.” (Bonusiak 2016: 17-19).

The dimension of Polish engagement.

Poles and members of the Polish minority were involved in voluntary units within the SZU. Only Ukrainian citizens served in regular military formations, as well as in paramilitary groups like the Border Guard or police units. Polish citizens participated as volunteers, while representatives of the Polish minority fought both as volunteers and conscripts. Notably, a significant portion of this group consisted of officers and non-commissioned officers (contract soldiers) who saw their future tied to service in defense of their homeland.

Officially, it is assumed that approximately 64,000 people were involved in the ATO, of whom by 1 December 2021, according to the Book of Remembrance of the Fallen for Ukraine (*Книга Пам'яті* 2021), 4490 were killed and approximately 10,000 wounded. Therefore, it can be estimated that a total of about 300 people of Polish origin statistically participated in combat actions during the ATO period, of whom about 20 were killed and more than 50 wounded (Bonusiak 2023.2: 110).

The outbreak of a full-scale war in 2022 completely changed the situation. A conflict began in which more troops were involved at one time than during the entire period of the ATO. Following full mobilisation, Ukraine’s Armed Forces had grown to approximately 880,000 personnel by early 2024, with an estimated 1.3 million people having passed through military service. (Bruszewski 2024.2).

Of course, as before, Ukrainians of Polish origin also joined the ranks of the defenders during this period. It is very difficult to determine the size of this involvement, as we do not have data on the actual size of the Polish diaspora on the Dnieper. The last census data comes from the beginning of the 21st century and stated that Poles constituted 0.3% of the population (*BIHH 2001*). Taking into account the demographic processes existing after that date, one can risk stating that this number did not exceed 0.2% in 2022. This would mean that among the defenders of Ukraine in 2024, statistically there would be about 1,800 people of Polish origin, and about 2,500 of them passed through the military service.

There is not the slightest doubt that in 2022 alone the overall effort of the Polish minority (and of course the Ukrainians themselves) was already greater than the total of 2014 - 2022. Even then, higher losses were incurred. By the end of 2024, they had become entirely incomparable.

There are no reliable figures on losses, and those that are there should be regarded as indicative, but according to President Zelensky, by the beginning of December 2024 Ukraine had lost 43,000 soldiers (killed) and 370,000 wounded. He pointed out that about 50% of the wounded had returned to the frontline. At the same time, he put Russian losses at nearly 200,000 dead... Based on these figures, we get 86 dead and 740 wounded soldiers of Polish origin. It can therefore be assumed that the death toll approaches about 100 in the Polish ethnic group (*kg, 2024*).

The involvement of Polish citizens fighting on the Dnieper River was also significantly greater than during the ATO period. In contrast to the previous period, we have data on the deaths of a number of Polish volunteers who fell in combat against Russia after 2022. The fact that Poles died is not surprising, it is simply that Polish involvement was far greater and so the likelihood of casualties was statistically higher.

Members of the International Volunteer Legion alone have been killed by some 300. "As reported by the *e-ukraina.pl* portal, 289 of its members – including 12 Poles – have died or been killed since the formation began." The Kremlin has consistently claimed that Poles are the largest group of foreigners fighting in Ukraine and estimates that out of "12,000 soldiers and mercenaries of various nationalities" there were 2,600 Poles, of whom it claimed 1,500 died. These figures are

completely unverifiable, especially as the Kremlin does not provide any sources for its revelations (*Ilu Polaków zginęło w wojnie na Ukrainie?* 2024).

Regardless of the exact losses suffered by Poles and members of the Polish diaspora along the Dnieper, it must be emphasized that their contribution to Ukraine's armed efforts is significant. While it cannot be compared to the involvement of Ukrainians themselves, it stands out when compared to other ethnic and national groups in Ukraine, as well as other nations. On the contrary, it deserves to be highly rated, especially when considering other forms of Polish involvement in the Russian-Ukrainian conflict. However, these areas — such as military and humanitarian aid, as well as support for hundreds of thousands of refugees — warrant a separate study of their own.

Referencjes

Andruszewska M. (2016). Polak walczący w Donbasie: włączyłem TVN24 i oniemiałem. Jedna wielka manipulacja. URL: <https://www.newsweek.pl/opinie/polak-o-filmie-maski-majdanu-pokazanym-na-tvn24/m1gy20y>, 23 lutego 2016 (dostęp: 10 stycznia 2025).

Bonusiak A. (2018). Mariupolacy. *Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny*. Nr 1, s. 277–303.

Bonusiak A. (2023.1). Na dalekiej Ukrainie... Polskie losy w konflikcie donbaskim / Polska bezpieczna czy nie? Służby specjalne – wojsko – dyplomacja w XX i XXI wieku. Częstochowa: Wydawnictwo Uniwersytetu Jana Długosza. S. 641–651.

Bonusiak A. (2023.2). Od ATO do wojny. Polacy i przedstawiciele mniejszości polskiej w Ukrainie w walkach na wschodzie Ukrainy. *Polityka i Społeczeństwo*. Nr 4, s. 41–55.

Bonusiak A. (2016). Ukraińscy Polacy wobec konfliktu na Ukrainie (2013–2015). *Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny*. Nr 1, s. 1–24.

Bruszewski M. (2023). Polacy – ochotnicy a Białgorod. URL: <https://defence24.pl/wojna-na-ukrainie-raport-specjalny-defence24/korpus-ochotniczy-i-medialna-burza-polacy-ochotnicy-a-bielgorod>, 5 czerwca 2023 (dostęp: 10 stycznia 2023).

Bruszewski M. (2024.1). „Kościszczowcy” na Ukrainie. Nowa formacja dla byłych żołnierzy NATO. URL: <https://defence24.pl/wojna-na-ukrainie-raport-specjalny-defence24/kosciuszkowcy-na-ukrainie-nowa-formacja-dla-bylых-zolnierzy-nato>, 30 stycznia 2024 (dostęp: 10 stycznia 2025).

Bruszewski M. (2024.2). Żelenski ujawnia liczbę żołnierzy. „Mamy 880 tysięcy”. URL: <https://defence24.pl/wojna-na-ukrainie-raport-specjalny-defence24/zelenski-ujawnia-liczbe-zolnierzy-mamy-880-tysiecy>, 29 stycznia 2024 (dostęp: 5 stycznia 2025).

Chliczuk M. (2024). Na straży wschodniej flanki NATO (rozmowa z gen. broni Jürgen-Joachim von Sandrart dowódcą Wielonarodowego Korpusu Północno-Wschodniego w Szczecinie). URL: <https://polska-zbrojna.pl/home/articleshow/41520?t=Na-straży-wschodniej-flanki-NATO>, 15.04.2024 (dostęp: 6 stycznia 2025).

Czawaga K. (2022.21). Polak Marian Matusz z Mościsk zginął w obronie Ukrainy. Kurier Galicyjski. Nr 21, s. 5.

Czawaga K. (2023.3). Pogrzeb Polaka, żołnierza ukraińskiego we Lwowie. Kurier Galicyjski. Nr 3, s. 23.

Czurczak A. (2025). Zginął polski harcerz z Wołynia. Poległ w walce o Ukrainę. URL: <https://wydarzenia.interia.pl/ukraina-rosja/news-zginal-polski-harcercz-z-wolynia-polegl-w-walce-o-ukraine,nId,7894943>, 17 stycznia 2025 (dostęp: 18.01.2025).

Ilu Polaków zginęło w wojnie na Ukrainie? Ilu żołnierzy z Legionu międzynarodowego zginęło i z jakich krajów? (2024). URL: <https://e-ukraina.pl/ilu-polakow-zginelo-w-wojnie-na-ukraine-ilu-zolnierzy-z-legionu-miedzynarodowego-zginelo-i-z-jakich-krajow/>, 5 marca 2024 (dostęp: 7 stycznia 2024).

Ivanowa A. (2022). Rosja. Jak zmieniają się jej cele w wojnie z Ukrainą. URL: <https://www.dw.com/pl/rosja-jak-zmieniaj%C4%85-si%C4%99-jej-cele-w-wojnie-z-ukrain%C4%85/a-62623928>; 29.07.2022 (dostęp: 6 stycznia 2025).

Kg (2024). Zelenski podał, ilu żołnierzy straciła Ukraina. URL: <https://tvn24.pl/swiat/rosja-ukraina-wolodymyr-zelenski-podal-straty-ukrainy-st8213964>, 8.12.2024 (dostęp: 5 stycznia 2025).

Книга Пам'яті (2021). Книга Пам'яті Полеглих За Україну URL: <https://memorybook.org.ua>, 1.12.2021 (dostęp: 7 stycznia 2023).

Kolesnychenko T. (2024). Polacy na wojnie w Ukrainie. „Przyjechałem zabić samotność”. URL: <https://wiadomosci.wp.pl/polacy-na-wojnie-w-ukrainie-przyjechalem-zabic-samotnosc-7035547449908000a>, 8.06.2024 (dostęp: 5 stycznia 2025).

Kozioł W. (2024). Putin: wszystkie cele na Ukrainie zostaną osiągnięte. URL: <https://defence24.pl/wojna-na-ukrainie-raport-specjalny-defence24/putin-wszystkie-cele-na-ukrainie-zostana-osiagniete>, 30.09.2024 (dostęp: 6 stycznia 2025)

Kurier Galicyjski (2024.3-4). Na wojnie zginął Siergiusz Hawryłow. Kurier Galicyjski. Nr 3-4, s. 3.

Kurier Galicyjski (2023.13-14.1). Marian Tracz: Broniliśmy Ukrainy, aby inni mogli żyć w pokoju. Kurier Galicyjski. Nr 13-14, s. 12.

Kurier Galicyjski (2023.13-14.2). Polak ze Strzelczysk ciężko ranny w walkach pod Bachmutem. Kurier Galicyjski. Nr 13-14, s. 13.

Lubicz Miszewski M. (2020). Musieliśmy zaczynać wszystko od nowa... Adaptacja „Donbasian” przesiedlonych do Polski. Wrocław: Wydawnictwo Akademii Wojsk Lądowych imienia Generała Tadeusza Kościuszki 2020.

Międzynarodowy Legion Sił Zbrojnych Ukrainy (2022). URL: <https://poland.mfa.gov.ua/pl/news/miedzynarodowy-legion-sil-zbrojnych-ukrainy>, 19 marca 2022 (dostęp: 6 stycznia 2025).

mojawyspa.co.uk (2015). Tutaj cały czas trwa wojna. Z Polakiem, który walczy w ukraińskim ochotniczym batalionie „Donbas”, rozmawia Małgorzata Bugaj-Martynowska. URL: <http://www.mojawyspa.co.uk/artykuly/32563/Tutaj-caly-czas-trwa-wojna>, 30 czerwca 2015 (dostęp: 10 stycznia 2025).

Nikiforuk R. (2024). Polsko – Ukraińskie Braterstwo Broni. Dziennik Kijowski. Nr 14, s. 1.

Orłowski M. J. (2024.1). Nowa jednostka w Ukrainie. Byli polscy żołnierze wśród „Kościuszkowców”; URL: <https://wydarzenia.interia.pl/ukraina-rosja/news-nowa-jednostka-w-ukrainie-byli-polscy-zolnierze-wsrod-kosciu,nId,7303233>, 31 stycznia 2024 (dostęp: 10 stycznia 2025).

Orłowski M. J. (2024.2). Od dawna milczeli. Polski Korpus Ochotniczy zabiera głos. URL: <https://wydarzenia.interia.pl/ukraina-rosja/news-od-dawna-milczeli-polski-korpus-ochotniczy-zabiera-glos,nId,7420549>, 29 marca 2024 (dostęp: 10 stycznia 2025).

PAP (2024). Ukraińskie obywatelstwo dla żołnierzy Legionu Międzynarodowego. Decyzja Zełenskiego. URL: <https://www.tvp.info/81801874/zelenski-podpisal-ustawe-o-uzyskaniu-obywatelstwa-ukrainskiego-przez-zolnierzy-legionu-miedzynarodowego>, 24.08.2024 (dostęp: 7 stycznia 2025).

PAP/RIRM (2019). Ukraina: rodziny poległych żołnierzy polskiego pochodzenia w ambasadzie RP. URL: <https://www.radiomaryja.pl/informacje/ukraina-rodziny-poleglych-zolnierzy-polskiego-pochodzenia-w-ambasadzie-rp/>, 28.01.2019 (dostęp: 6 stycznia 2025).

Pieńkowski J., Żornaczuk T. (2024). Współpraca Bukareszteńskiej Dziewiątki w celu wzmacniania wschodniej flanki NATO. Polski Instytut Spraw Międzynarodowych. Biuletyn nr 119 (2929), 12 sierpnia 2024.

Rzecznik Ministra Koordynatora Służb Specjalnych (2022). Celem Rosji jest zniszczenie Ukrainy. URL: <https://www.gov.pl/web/sluzby-specjalne/celem-rosji-jest-zniszczenie-ukrainy>, 29.04.2022 (dostęp: 6 stycznia 2025).

Rzemińska N. (2023). Dwaj Polacy odznaczeni przez prezydenta Zełenskiego. Walczyli po stronie Ukrainy. URL: <https://www.wprost.pl/wojna-na-ukrainie/11110798/dwaj-polacy-odznaczeni-przez-zelenskiego-walczyli-po-stronie-ukrainy.html>, 23.02.2023 (dostęp: 5 stycznia 2025).

TGd (2024). Radosław Sikorski mówił o NATO w Ukrainie. Ilu Polaków tam walczy? URL: <https://www.komputerswiat.pl/aktualnosci/militaria/wojna-w-ukrainie-polacy-walczą-z-rosją-w-elitarnym-oddziale/fxygp4g>, 12 marca 2024 (dostęp: 5 stycznia 2025).

Słowo Polskie (2024.11). Polak z Płoskirowa w okopach Donbasu. Słowo Polskie. Nr 11, s. 7.

Słowo Polskie (2024.8). Kolejny Polak poległ na wschodnim froncie. Słowo Polskie. Nr 8, s. 2.

Słowo Polskie (2024.5). Bar pożegnał Tadeusza Matwijkenkę „Tadka”. Słowo Polskie. Nr 5, s. 1.

Słowo Polskie (2024.1-2). Oddał życie za wolność Ukrainy. Słowo Polskie. Nr 1-2, s. 16.

Słowo Polskie (2023.12). Winnica pożegnała Jurija Marceniuka. Słowo Polskie. Nr 12, s. 5.

Słowo Polskie (2023.8). W Żółkwi pożegnano Wasyla Skorupskiego. Słowo Polskie. Nr 8, s. 1.

Słowo Polskie (2023.1). Polski ochotnik „Lipton” na wojnie z Rosją. Słowo Polskie. Nr 1, s. 5.

Stankiewicz A. (2014). Z Donbasu do prokuratury. URL: <https://www.rp.pl/kraj/art12114721-z-donbasu-do-prokuratury>, 8 grudnia 2014 (dostęp: 10 stycznia 2025).

Tęcza Żytomierszczyzny (2022.4). Kondolencje. Tęcza Żytomierszczyzny. Nr 4, s. 13.

TOK FM (2015). Polak walczy w Donbasie. „Jak mnie złapią, będę gwiazdą Russia Today”; URL: <https://sport.wprost.pl/496397/polak-walczy-w-donbasie-jak-mnie-zlapią-bede-gwiazda-russia-to.html>, 3 marca 2015 (dostęp: 10 stycznia 2025).

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks Karny. Dz. U. 2024 poz. 17.

W. D. (2023.19). Razem do zwycięstwa. Podniesienie sztandaru Polskiego Korpusu Ochotniczego. Dziennik Kijowski. Nr 19, s. 5.

Werwińska L. (2022). Wybór. Mozaika Berdyczowska. Nr 4, s. 6-7.

Włodzimierz Galecki (2022). URL: <https://mozberd.com.ua/numery/2-149-2022/wlodzimierz-galecki/>, 17.09.2022 (dostęp: 8 stycznia 2025).

Woźnicki Ł. (2015). Pisarz z Polski na wojnie w „Donbasie”. Czekają, aż władze Ukrainy przyznają mu obywatelstwo. URL: <https://wyborcza.pl/7,75399,18482809,pisarz-z-polski-na-wojnie-w-donbasie-czekaja-az-wladze-ukrainy.html>, 3 sierpnia 2015 (dostęp: 10 stycznia 2025).

ВІПН 2001. Про кількість та склад населення України за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року. URL: <https://web.archive.org/web/20100331135812/http://www.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality> (dostęp: 7 stycznia 2025).

wPolityce.pl (2022). Maciejewski w „Sieci”: Polski ochotnik na wojnie w Donbasie. „Batman” jeździ ze swoim oddziałem tam, gdzie kule mu świszczą nad uchem. URL: <https://wpolityce.pl/polityka/600674-maciejewski-w-sieci-kim-jest-polski-ochotnik-w-donbasie>, 30 maja 2022 (dostęp: 10 stycznia 2025).

Wypartowicz B. (2024). Polak w HUR: Jeśli ktoś zaatakowałby Polskę, wróciłbym bronić naszego kraju. URL: <https://defence24.pl/wojna-na-ukrainie-raport-specjalny-defence24/polak-w-hur-jesli-ktos-zaatakowalby-polske-wroclibym-bronic-naszego-kraju>, 27.06.2024 (dostęp: 5 stycznia 2025).

Zespół OSW (2023). Wschodnia flanką NATO po roku wojny – mobilizacja różnych prędkości. Komentarze Ośrodka Studiów Wschodnich. URL: <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2023-02-21/wschodnia-flanka-nato-po-roku-wojny-mobilizacja-roznych>, 21.02.2023 (dostęp: 6 stycznia 2025).

Zimmerman M. (2023). Kto jedzie walczyć do Ukrainy? „Większość Polaków chce, żebyśmy nie znali ich twarzy i nazwisk”. URL: <https://wiadomosci.onet.pl/tylko-w-onecie/jacy-polacy-jada-walczy-na-front-za-ukraine-decyduje-taki-impuls/lnbk1hl>, 23.01.2023 (dostęp: 4 stycznia 2025).

Бонусяк А.

ПОЛЯКИ ТА ПРЕДСТАВНИКИ ПОЛЬСЬКОЇ МЕНШИНИ В УКРАЇНІ В РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКІЙ ВІЙНІ (2014 – 2024)

Мета роботи – представити результати діяльності на російсько-українському фронті між 2014 і 2024 роками крізь призму залучення осіб польського походження. До розгляду представлені представники польської меншини в Україні та поляки. В результаті дослідження було виявлено десятки представників вищезгаданих груп, які брали активну участь у бойових діях і заплатили за це високу ціну, іноді навіть власним життям.

Дослідження ґрунтувалося, головним чином, на аналізі польськомовних засобів масової інформації, що видаються як у Польщі, так і в Україні. Також були використані доступні звіти та наукові опрацювання. Дослідження ґрунтувалося на методах на межі гуманітарних і соціальних наук.

Ключові слова: поляки, поляки в Україні, волонтери, російсько-Українська війна 2014 – 2024 рр.

АЛКОГОЛЬ В АРМІЯХ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: ЄДНІСТЬ У ПРОТИЛЕЖНОСТЯХ

У статті розкрито основні особливості державної політики урядів країн Антанти і Троїстого (Четверного) союзу щодо контролю та заборони обігу алкоголю у часи Першої світової війни. Виявлені тенденції домінування видів спиртних напоїв в раціоні військовослужбовців і проаналізовано їх вплив на повсякденну діяльність військ, у тому числі в умовах бойових зіткнень. З'ясовано особливості та вплив командно-адміністративної діяльності військово-політичного керівництва на процеси штучної інтенсифікації фізичних можливостей, підвищення бойових якостей та активації відповідних морально-психологічних якостей військовослужбовців, їх хоробрості та подолання стресу за допомогою алкоголю. Окреслені наслідки і проблеми використання алкоголю, суперечливий характер його застосування.

Ключові слова: алкоголь, армія, Перша світова війна, психологічна підтримка особового складу армії та флоту.

Актуальність поставленого питання викликана об'єктивною реальністю наявності проблеми вживання алкоголю у збройних формуваннях. Негативна, але об'єктивна тенденція посилення проблеми алкоголізму серед військовослужбовців під час АТО/ООС сприяла появі у бойових підрозділах ЗСУ феномену «аватарів» – осіб, які зловживають спиртними напоями. Ескалація збройного протистояння з рф з початком повномасштабної війни 24 лютого 2024 р., інтенсифікація бойових зіткнень у зв'язку з цим, наступна деформація психіки комбатантів викликає серйозне занепокоєння через можливість неконтрольованого використання алкоголю в лавах Сил оборони України. Вивчення особливостей

Гула Руслан Володимирович, доктор історичних наук, професор; професор кафедри філософії, Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, м. Харків.

Передерій Ірина Григорівна, доктор історичних наук, професор; завідувач кафедри українознавства, культури та документознавства, Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка», м. Полтава.

© Гула Р. В., Передерій І. Г., 2025.

включення алкоголю в раціон військовослужбовців, аналіз його впливу на хід ведення бойових дій у період, що вивчається, дозволяє з великою ймовірністю прогнозувати траєкторії розвитку та вірогідні наслідки цього процесу як для Збройних Сил України, так і для українського суспільства загалом. Тому вивчення історичного досвіду державної політики країн – учасників Першої світової війни з профілактики, контролю та заборони обігу спиртних напоїв є надзвичайно актуальним.

Постановка проблеми. Історія Першої світової війни найтіснішим чином пов'язана з проблемою використання алкоголю як у збройних формуваннях, так і в повсякденному житті суспільства. Утилітарно-практичні міркування спонукали використовувати арміями протиборчих сторін алкоголь в якості ліків і тимчасового засобу психологічної компенсації. Світовий досвід впровадження урядових заходів з контролю за обігом алкоголю під час Першої світової війни може бути корисним для органів державного управління нашої країни щодо зниження негативного впливу алкоголю на життя українського суспільства як під час війни, так і для побудови системи психологічної реабілітації ветеранів у частині нейтралізації наслідків можливої алкогольної епідемії.

Метою статті є аналіз проблеми вживання алкоголю серед військовослужбовців армій Антанти і Троїстого (Четверного) союзу та з'ясування основ державної політики країн-противників щодо контролю за обігом спиртних напоїв на фронті та в тилу під час Першої світової війни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зазначити, що вивчення проблеми вживання та зловживання алкоголем під час Першої світової війни представлене значною історіографічною базою. Серед закордонних дослідників, до кола наукових інтересів яких входить аналіз цього соціального феномену, можна назвати таких учених, як В. Беррідж, В. Вілкокс, П. Герлігі, І. Гейтлі, Дж. Гуч, Е. Джонс, Н. Джонсон, Дж. П. Макгоуен, К. Малхолланд, П. Прествіч, Б. Сегал, А. Сміт, Р. Холмс, П. Фасселл. У наукових розвідках цих істориків ґрунтовно розкриті питання державної регулятивної політики країн стосовно обігу алкоголю, функціонування торговельних мереж з продажу спиртних напоїв, особливості солдатських раціонів армій держав. Окремо слід виділити дослідження польського вченого Л. Каменського, які оприлюднені на платформі сайту «Міжнародна енциклопедія

Першої світової війни», де представлені процеси взаємозалежності війни з розповсюдженням та використанням алкоголю у військах за досвідом Першої світової війни. Серед вітчизняних дослідників варто відзначити статтю А. Кізлової, у якій авторка уважно дослідила антиалкогольні статті та дописи «Київських єпархіальних ведомостей» за часів «сухого закону» 1914–1917 рр. у Російській імперії – від часу, коли росія вступила у Першу світову війну, і до того, як Микола II зрікся престолу, і зробила висновок, що згадане періодичне видання намагалося послідовно провадити антиалкогольну «духовну» кампанію, ідея якої виходила від Найсвятішого урядуючого синоду (вищого органу церковно-державного управління Російською православною церквою) (Кізлова, 2022).

Виклад основного матеріалу. На початок Першої світової війни вживання спиртних напоїв було об'єктивно «вбудоване» у культурні традиції народів та соціальні звичаї країн-учасниць. А великі війни завжди залишали свій відбиток на тому, які алкогільні напої щодня вживають тисячі людей у всьому світі. Іноді цей вплив війни позначався на інгредієнтах напоїв, через доступність тих чи інших продуктів, іноді в тому, що алкогільні коктейлі отримували свої назви через війну. Наприклад, джин-тонік з'явився під час британських колоніальних війн в Індії в середині XIX ст. Спершу туди з Англії потрапив джин (міцний напій, отриманий за допомогою перегонки настоянки з ягід ялівцю), який приймали як «винну порцію». Згодом з'ясувалося, що солдати в колоніях дуже неохоче вживають ліки проти малярії – хінін, що мав різкий неприємний смак. Тож у 1850-х роках хінін почали випускати у вигляді «хінної води», нині відомої як тонік. Для популяризації у військах цю «воду» почали мішати з джином.

Коктейль «Гарматний вогонь» був винайдений у британській армії наприкінці XIX ст. Спочатку суміш чорного чаю й рому видавали солдатам перед атакою – для хоробрості, згодом він став традиційним напоєм англійських військових на свята, зокрема на Різдво (Тон-7, 2022).

Помірне споживання алкоголю у військовому соціумі неформально визнавалося навіть бажаним, оскільки воно підвищувало бойові якості та сприяло підтриманню морального духу війська. Виходячи з цього, воєнно-політичне керівництво воюючих

держав було змушено враховувати цей суперечливий фактор при використанні алкогольної продукції в раціонах армій у ході підготовки та під час бойових дій.

Командування армій Антанти і Троїстого (Четверного) союзу з утилітарно-практичних міркувань приписувало спиртним напоям низку функцій для реалізації цілей війни. Серед них:

1. *Медична* – використання алкоголю в якості ліків для знеболювання, дезінфекції та лікування. Під час війни алкоголь був широко вживаний як засіб для початкового лікування шокового стану після контузій. Медики часто прагнули лікувати хворих на передовій за допомогою спиртного. Також спиртні напої (особливо легкі) в умовах антисанітарії на фронті часто виступали заміником питної води.

2. *Психічно-компенсаторна*. Л. Каменський справедливо стверджував, що солдати на передовій переживають такий стрес, який майже немислимий для цивільних (Kamieniski, 2017). Тому в арміях розуміли, що алкоголь допомагає солдатам впоратися зі стресом і на деякий час підвищує їхню впевненість. Нарешті, алкоголь допомагав придушити травматичні спогади та впоратися з реаліями війни.

3. *Емоційно-регуляторна*. Алкоголь підвищував не лише впевненість у собі, а й готовність ризикувати. У солдатів під впливом алкоголю суттєво знижувався поріг відчуття небезпеки, посилювався ефект «непереможності», й командування могло це використовувати при проведенні наступальних дій в умовах зустрічного ворожого вогню.

4. *Соціалізаційна*. Випивка сприяла зміцненню зв'язків між товаришами та створювала ілюзію довіри й «бойового братерства», що було життєво важливо для згуртованості підрозділу.

5. *Енергетично-фізіологічна*. Відомий факт: алкоголь дає додаткові калорії й енергію. Наприклад, 1 литр пива містить 450 калорій, 12-відсоткового вина – 500 – 700, чистої горілки – 2800, а рому – навіть до 4000 калорій.

Тому уряди більшості держав – учасників війни для підтримання морально-психологічного стану особового складу були змушені збільшувати обсяги постачання алкоголю у війська, особливо в часи критичного загострення або тривалої стагнації обстановки на фронтах.

Водночас воєнно-політичне керівництво, ураховуючи негативний досвід наркотичних і алкогольних епідемій за наслідками війн XIX ст., уживало відповідних превентивних заходів щодо заборони, обмеження та контролю за обігом алкоголю. Причини запровадження державних обмежень на виробництво, продаж і споживання цих напоїв були різними. Але домінуючим чинником усе ж слід вважати утилітарно-прагматичне ставлення до потенційного мобілізаційного ресурсу: неконтрольоване вживання алкоголю могло перешкодити загальній мобілізації суспільства та належній якості призовного контингенту. З етичної точки зору пияцтво в тилу справедливо трактувалося як відверто аморальне та деморалізуюче для солдатів на фронті. Цивільне населення мало б співчувати своїм військам, від яких очікувалася найвища жертва. І, нарешті, оскільки споживання алкоголю в час війни могло вийти з-під контролю, уряди вважали за необхідне вжити заходи для запобігання соціальним кризам та з метою збереження громадського порядку (*Kamieński, 2019*).

Велика Британія запровадила централізоване державне регулювання обігу алкоголю. 1915 р. було створена Центральна контрольна рада, яка отримала широкі повноваження щодо контролю за торгівлею спиртними напоями в країні (*Гула, Передерій, 2024: 142*). Насамперед, були введені обмеження годин роботи пабів. Також була суттєво зменшена міцність алкоголю: наприклад, пиво стало на три чверті слабшим, ніж зазвичай. Уряд ужив низку радикальних заходів щодо зниження обсягу спиртовмісної продукції: виробництво того ж пива впало з 30 млн барелів у 1914 р. до 19 млн у 1917 р. Було категорично заборонено пригощати алкоголем військовослужбовців у пабах. Жорсткий державний контроль над торгівлею був запроваджений у районах максимальної концентрації військ – Енфілд-Локу поблизу Лондона та Карлайлі (*Gately, 2008: 364*).

16 серпня 1914 р. уряд Франції надзвичайним декретом заборонив продаж абсенту, а в лютому 1915 р. Законодавчі збори держави заборонили його виробництво, поширення та продаж. Крім того, були введені обмеження міцності алкогольних напоїв (максимально дозволена міцність 23%). Це привело до зниження обсягу їх виробництва. Були вжиті заходи щодо локалізації маркетингу спиртних напоїв у торговельних мережах (включаючи заборону продажу алкоголю жінкам) (*Jones, 2011*).

Після вступу США в Першу світову війну американський уряд прагнув зберігати запаси зерна та вжив заходів щодо загальнонаціональної заборони на виробництво спиртних напоїв. У 1917 р. Конгрес США схвалив і направив на затвердження штатів проєкт Вісімнадцятої поправки до Конституції про запровадження «сухого закону». У вересні 1917 р. у країні було припинено виробництво віскі.

Ісландія та Фінляндія ввели заборону на торгівлю спиртним. У Канаді та Норвегії була введена практика часткової заборони. Швеція проголосила заборону, але так і не застосувала її на практиці (Berridge, 2014).

Росія ввела «сухий закон». У телеграмі Миколи II великому князю Костянтину Костянтиновичу від 28 вересня 1914 р. російський імператор проголошував: «Я вже вирішив назавжди скасувати державний продаж горілки в Росії». На підставі «монаршої волі» царський уряд запровадив обмеження на торгівлю спиртними напоями, вином і пивом, відкликавши раніше видані ліцензії виробників. Крім того, на законодавчому рівні було знижено максимально допустиму міцність алкоголю з 40% до 37% та введена заборона на його продаж у громадських розважальних закладах. Також був скорочений час торгівлі міцними напоями до 18.00, уведена заборона на продаж алкоголю на винос у містах, а у сільській місцевості заборонена торгівля спиртними напоями у святкові дні. З діючих на початок 1914 р. питних закладів 96% до травня 1916 р. було закрито (Schrad, 2021; McGowan, 2005: 82). Але наслідки цієї тотальної заборони мали катастрофічне значення як для армії, так і для держави.

У Німеччині та Австро-Угорщині, на відміну від інших воюючих держав, алкоголь не став об'єктом державного контролю та тотальної заборони, незважаючи на позицію кайзера Вільгельма II, яку він висловив 1910 р.: «У наступній війні переможе та нація, яка вип'є найменше алкоголю». Слід визнати той факт, що німецьке суспільство не відчувало загроз щодо масштабів поширення алкоголізму в країні під час війни. Цьому сприяла сформована століттями загальна культура споживання переважно легких видів спиртних напоїв (пиво, вино) та відсутність проблеми алкоголізму як соціального явища у цих країнах (Schrad, 2021).

Скорочення виробництва алкоголю (пива в Німеччині до 30% від довоєнного рівня) та обмеження його продажу не були

результатом спеціальної заборонної політики, а стали наслідком зменшення поставок зерна. Саме нестача основних інгредієнтів пивоваріння, таких як цукор, зерно та картопля, спричинив дефіцит цих напоїв у Німеччині й Австро-Угорщині. Загальний дефіцит ресурсів під час війни також був основною причиною помірно обмежувальної алкогольної політики, яку реалізувала Італія (McGowan, 2005: 83).

Особливістю використання алкоголю на полі бою у воюючих арміях була тенденція домінування того чи іншого виду спиртних напоїв у раціоні військовослужбовців. Для британської армії це був ром, який традиційно входив до раціону військових з XVIII ст., але у 1890-ті роки відповідна норма постачання у військах була скасована.

Британська армія поновила практику видачі спиртних напоїв у вересні 1914 р. До раціону експедиційного корпусу на Західному фронті було введено вживання густого, темного і дуже міцного (близько 80%) рому. Стандартна норма була досить скромною, але регулярно, та становила 2,5 унції, або близько 70 мл. Кожного дня цю порцію отримували солдати в окопах і двічі на тиждень ті, хто знаходився за лінією фронту або на відпочинку. Офіційно армія виправдовувала цю практику цілком і виключно як медичну необхідність, коли ром уживався в якості лікувального засобу від втоми і стресу під час важкої кампанії. Формально командири повинні були консультуватися з військовими лікарями стосовно регулювання процесу видачі та нормування алкоголю. Але більшість командирів були готові видавати спиртні напої особовому складу в обсягах, які значно перевищували визначену норму (Holmes, 2004: 329). Щоб підняти відповідний настрій і дух перед боєм, солдатам давали подвійну порцію рому, який вони зазвичай пили з кавою, чаєм або какао (Gately, 2008: 360). Ром настільки широко використовувався під час ескалації бойових дій, що, за спогадами ветеранів, під час атаки «у повітрі поширювався запах рому та крові». Також ром регулярно видавали пораненим і помираючим воякам (Fussell, 2000: 46, 47).

Головним напоєм серед французьких солдатів під час Першої світової війни було знамените червоне вино Father Pinard («Батько Піно»). На початку XX ст. солдати отримували невелику щоденну порцію дистильованого алкоголю (1/16 л) (Prestwich, 1988: 167-168). Але переорієнтацію на вино проштовхнули виноградари

та виробники вина, які постраждали від перевиробництва цієї продукції та низьких цін протягом кількох довоєнних років. На самому початку війни у французькій армії взагалі діяла інструкція, відповідно до якої солдати могли пити лише воду. Однак одразу після початку бойових дій винороби Лангедока подарували 20 млн літрів вина на користь армії. Війна стала для них засобом позбавитися продукту, що стало наслідком перевиробництва, підкріпленим перспективним комерційним розрахунком. Подарунок лангедокських виробників дозволив військовому міністру Франції того часу розподіляти це вино серед солдатів на регулярній основі. Тому на початку війни в раціон кожного французького солдата входило чверть літра низькоякісного червоного вина Father Pinard. Фактично це був мікс легких вин з Макона, Божоле чи Шаранти з міцнішими винами – Лангедок-Руссильона, Марокко, Алжиру, Тунісу. При цьому головною метою змішування було отримати кінцевий продукт міцністю 9°. Практично все вино, що надходило для потреб армії, було червоним – воно вважалося більш «мужнім», ніж біле, і «краще надихало солдатів на бойові подвиги». Нерідко перед атакою військовослужбовцям давали ще й коньяк. Іноді замість Pinard давали пиво, яблучний сидр або навіть бренді, але Pinard залишався найбільш уживаним під час війни. Цей напій також змішували з ігристим вином чи бренді (*Знаменитые напитки*, 2015).

Експерименти з різними типами алкоголю сприяли появі у французькій армії низки коктейлів у стилі «мілітарі». Це, насамперед, «Французький 75», який був сумішшю шампанського, коньяку, сиропу та лимонного соку. Назва цього коктейлю пов'язана з 75-мм польовою гарматою зразка 1897 р., яку застосовували французи й американці під час Першої світової війни. Автором цього комбінованого напою вважається американський пілот Р. Луфбері, який придумав міксувати згадані інгредієнти. Другий відомий коктейль – це «Мотоциклетна коляска» (комплексне застосування рівних часток коньяку, апельсинового лікеру (куантро) та лимонного соку). Ймовірно, його склад та назву випадково визначив американський офіцер, який приїхав мотоциклом і замовив у французькому барі суміш того, що було під рукою, аби зігрітись (*Топ-7*, 2022).

Але, незважаючи на ці алкогольні «інновації», пальму першості міцно утримувало вино. З розвитком конфлікту норми споживання

вина збільшувалися до півлітра, а в 1918 р. деякі підрозділи розподіляли навіть до одного літра на людину на день. Але слід додати, що ще з 1914 р. французьким солдатам дозволялося докуповувати вино за свої гроші там, де цьому сприяли місцеві умови. Таким чином, вони в законному порядку мали можливість випивати до одного літра вина на день і користувалися будь-якою нагодою неофіційно збільшити цей обсяг. У 1917 р. французька армія спожила 1200 млн л вина. Якби війна тривала до кінця 1918 р., то планувалося використання 1600 млн л (*Prestwich, 1988: 168; Phillips, 2014: 305*). Обов'язкова щоденна видача вина диктувалася ще й санітарними нормами. Дуже часто вино виявлялося значно чистішим за питну воду, яка була доступна в умовах бойових дій.

Алкоголь у французьких збройних силах також виконував психічно-компенсаторну функцію. Наприклад, на початок 1917 р. лінія фронту між Німеччиною та Францією практично не змінювалася. Солдати багато місяців сиділи в окопах без будь-якого руху. Морально-психологічний стан військ був незадовільний, що спровокувало падіння військової дисципліни серед військово-службовців. Для того, щоб підняти моральний дух військовиків, Французька Національна Асамблея проголосувала за те, щоб кожен із 7 млн солдатів отримав на Новий рік по пляшці шампанського (*Знаменитые напитки, 2015*).

У 1936 р. маршал Ф. Петен (1856–1951), герой Першої світової війни, заявив, що «з усіх поставок, надісланих армії під час війни, вино, безперечно, було найбільш бажаним. Щоб отримати свій раціон вина, французькі солдати зневажали небезпеку, не боялися артилерійських обстрілів, нападали на військову поліцію. У їхніх очах винний раціон за своєю значимістю не поступався постачанням амуніції. Вино було тим стимулом, який зміцнював моральний та фізичний стан війська. Тому можна сміливо сказати, що вино було головним партнером перемоги» (*Mulholland, 2006: 77*).

Кардинально відрізнялася ситуація з формуванням антиалкогольної політики російської імперії та відношенням до використання алкоголю у російській імператорській армії.

Ідея появи спиртного в добовому раціоні харчування російських вояків належить Петру І, який сам був завзятим прихильником алкоголю. У петровському «Статуті військовому 1716 року»

уперше була чітко регламентована норма його споживання. У розділі 67 з характерною назвою «Порції та раціони» у розкладі продуктів значилися: «вина 2 чарки, пива 1 гарнець» (один гарнець дорівнює 3,2 л). Важкі умови служби, нестача харчування та уявлення про лікувально-профілактичний характер спиртних напоїв визначив появу в раціоні харчування військовослужбовців російської армії горілки. Спочатку вона видавався на флоті тричі на тиждень, а з 1761 р. ця практика переросла в щоденну державну порцію, відому як чарка (1/100 частина відра, чи 0,123 л). Пізніше це стало звичайним явищем і в піхоті (Herlihy, 2002: 56-66, 72).

Утім, запровадження норми постачання алкогольних напоїв вкрай негативно позначалося на стані військової дисципліни, і пияцтво стало серйозною проблемою в російській імператорській армії (Smith, 2023). Під час царювання імператора Олександра III були вжиті більш жорсткі заходи щодо контролю та обмеження вживання спиртних напоїв військовослужбовцями. Першим кроком була заборона 1889 р. продажу спиртних напоїв у солдатських буфетах та лавках Петербурзького військового округу. На початку 1900 р., вже за царя Миколи II, ця заборона була поширена на всі військові округи (*Алкоголізм в армії*, 1911: 338).

Після російсько-японської війни (1904–1905) заходи керівництва держави та армії відносно обмеження та заборони видачі алкоголю у військах досягли свого апогею. Причиною цього були численні факти повального пияцтва російських військових на полі бою. Під час катастрофічної поразки російських військ під Мукденом газети описували, як «японці знайшли кілька тисяч російських солдатів, настільки п'яних, що змогли вбити їх багнетами, як ... свиней». Узагалі на той час домінувала небезперечна думка про те, що причиною поразки Росії у війні було неконтрольоване вживання спиртних напоїв у діючої армії. «Японці не перемогли, – писала віденська газета «*Neue freie Presse*», аналізуючи підсумки війни, – але переміг алкоголь, алкоголь, алкоголь» (Schrader, 2021; Segal, 1987: 149).

Ця заборона знайшла своє практичне втілення й у низці керівних документів, які суттєво обмежували можливості військових щодо вживання спиртних напоїв. Тому у Статуті внутрішньої служби, затвердженому 23 березня 1910 р., у статті 100 міститься заборона нижнім чинам відвідувати місця продажу горілки та пива, а у статті 320 забороняється приносити спиртні напої у приміщення нижніх чинів (Устав, 1910: 176, 311-313).

А вже за кілька місяців до вибуху Першої світової війни, 22 травня 1914 р. було видано Наказ військового відомства № 309 про заходи проти споживання алкоголю в армії. Цей документ переважно був спрямований на боротьбу з пияцтвом серед офіцерського корпусу. За цим наказом офіцери, які з'явилися будь-де в нетверезому стані, зазнавали суворого дисциплінарного стягнення, аж до звільнення зі служби (Бахурин, 2016).

З початком Першої світової війни у російській імперії розгорнулася масштабна державна антиалкогольна кампанія, що реалізувалася через прийняття низки нормативно-правових актів різного рівня. 30 серпня 1914 р. імператор Микола II видав указ про припинення видачі алкоголю солдатам і матросам, збільшивши їм, за рахунок цієї суми, видачу продовольчого пайку. Для найсуворішого дотримання наказу командний склад був повинен вживати нещадних заходів, якщо такі будуть потрібні. Ще 17 липня 1914 р. Головне управління неокладних зборів і казенного продажу напоїв Міністерства фінансів видало розпорядження про повну заборону продажу алкоголю під час мобілізації. Крім того, за розпорядженням Міністерства внутрішніх справ, під час мобілізації продаж міцних напоїв із приватних закладів, казенних винних лавок і складів (за винятком ресторанів I розряду, а також буфетів при зібраннях і клубах) була повністю призупинена до закінчення мобілізаційних заходів (Schrader, 2021; Segal, 1987: 102; Herlihy, 2017).

До урядових заходів долучився з початком Першої світової війни й Найсвятіший урядуючий синод – вищий орган церковно-державного управління російською православною церквою, який уже в середині серпня 1914 року видав синодальне звернення (послання). У ньому, як зазначає дослідниця А. Кізлова, «окрім цілковито проімперського роз'яснення, що війна почалася «попущенієм Божієм» для спасіння православних слов'ян із-під чужовірного гніту, наголошувалось: аби рятувати інших, треба й самим звільнитися від рабства гріховних пристрастей. Найстрашнішою з таких, згубнішою від будь-яких кровопролитних війн, названо пияцтво в усіх формах, з його лайками, буйством, грабунками, бунтами проти влади, вбивствами та навіть самогубствами». Прикметним є висновок науковиці про те, що «головною метою укладачів [послання. – Авт.] при коментуванні антиалкогольних заходів було не просто висловити

вірнопідданські почуття, а й щонайшвидше унаочнити вирішальну роль церкви в кампанії», котра ще не вивершилася в імператорський указ від 22 серпня 1914 р. «О продлении воспрещения продажи спирта, вина и водочных изделий для местного потребления в Империи до окончания военного времени», але саме почала набувати прискорених обертів. (Кізлова, 2022: 116). Цікавим також є те, що згодом саме церква послідовно звеличувала «тверезість як частину православного стилю життя народу» (називаючи його російським без урахування реального етнічного складу різних єпархій) на противагу ворожому «німецькому».

Однак наївні очікування влади й церкви, що російський солдат у 1914 р. буде воювати «за віру, царя та вітчизну» без традиційної чарки горілки в умовах обмеженого доступу до спиртних напоїв через царські заборони були ущент розбиті з перших днів упровадження «сухого закону». Це призвело до досить драматичних наслідків, відомих як «п'яні бунти». Практично відразу після ухвалення зазначеного законодавчого акту натовпи переважно з числа мобілізованих буквально розгромили 230 питних закладів у 43 губерніях та повітах. Наприклад, горілчані бунти мали місце в 3 із 10 повітових міст Саратовської губернії. У тій же губернії зафіксовані 37 випадків, коли мобілізовані по дорозі на пункти збору громили магазини алкогольних напоїв. У ряді місць заворушення призвели до зіткнення з владою, під час яких було вбито 2 та поранено 505 учасників «бунтів» (Bushnell, 2017: 66).

Загалом «п'яні бунти» мобілізованих не слід розглядати як прояв суто антивоєнних або патріотичних настроїв. Скоріше за все, їх слід трактувати як феномен суспільної психології та масової поведінки, визначений актуальними для традиційного російського суспільства ментальними константами. Спиртне відіграло роль своєрідного маркера перетворення селянина на солдата, «державну людину», хоча й у таких дикунських, варварських формах.

У діючій армії також проводилася цілеспрямована політика заборони щодо спиртних напоїв. Але ці заходи, зазвичай, мали зворотний ефект. Часто відсутність алкоголю штовхала солдатів на вживання одеколонів, денатуратів, перегнаної політури. Унаслідок цього мали місце не тільки одиничні, але й масові отруєння зі смертельними випадками. Масштаби цього явища були такі, що головнокомандувач арміями Північно-Західного

фронту генерал від інфантерії М. Рузський наприкінці 1914 р. видав спеціальний наказ, де вимагав від командирів усіх рівнів «підсилити нагляд за ... нижніми чинами, а також ...довести до них, яку загрозу для здоров'я та навіть для життя представляють ці зловживання». А у Двинському військовому окрузі була видана обов'язкова постанова про контроль за випуском лаку й політури та торгівлю цими спиртвомісними виробами лише за спеціальним дозволом.

У грудні 1914 р. спалах захворюваності шлунковими інфекціями у діючій армії призвів до деякого послаблення «сухого закону»: нижнім чинам 2-ї армії Південно-Західного фронту з 1 лютого 1915 р. було дозволено використання до чверті пляшки червоного вина на день. Але відсутність належного контролю часто призводила до надмірного вживання цього напою. І вже 15 вересня 1915 р. головнокомандувач арміями Південно-Західного фронту генерал від артилерії М. Іванов узагалі заборонив використання вина у військах цього оперативно-стратегічного об'єднання. Збільшення правопорушень особового складу під впливом алкоголю на території Волині змусили головнокомандувача арміями Західного фронту генерала від інфантерії О. Еверта у жовтні 1916 р. підписати наказ «Про боротьбу із пияцтвом». На Румунському фронті, який був сформований у 1916 р., велика кількість дешевого вина у місцевих мешканців призвела до повального пияцтва у прифронтовій смузі (Бахурин, 2016). Проблема неконтрольованого споживання спиртних напоїв у армійському середовищі набувала масштабів національної катастрофи.

І власне 1917 р. виявився апогеєм небаченого раніше розмаху поширення в армії пияцтва. Цьому сприяли нерозуміння солдатськими масами цілей війни, край безглузда внутрішня та зовнішня політика Тимчасового уряду на тлі раптової «гіпердемократизації» армії та повної дезорієнтації офіцерського корпусу, стагнація лінії фронту за відсутності активних бойових дій. Це все об'єктивно викликало моральну втому та фізичну виснаженість, штовхало особовий склад на пошук штучних «компенсаторів» цих некомфортних станів. Тому російські солдати охоче обмінювали хліб, цукор та інші товари у своїх німецьких колег на алкогольні напої (Herlihy, 2002: 63, 67). Армія фактично перетворилася на некерований конгломерат озлоблених озброєних суб'єктів з надмірним ступенем алкогольної інтоксикації. Під час

відступу російської армії із Чернівців улітку 1917 р. солдати під впливом алкоголю влаштували у місті справжній погром. Ці події були описані командувачем 7-ї кавалерійської дивізії генерал-майором П. Врангелем: «Місто горіло у декількох місцях, натовп солдат, розбив залізні штори, громив магазини... На тротуарі валялися розбиті ящики, поламані картонки, куски матерії,... пусті пляшки з-під коньяку» (*Цит. за: Гула, 2018: 27*).

Одним словом, царська заборона обернулася бумерангом у вигляді підірваного бойового духу військ і тотального розвалу армії. Отже, коли в листопаді 1917 р. вибухнув більшовицький переворот, армія вже знаходилася у стані перманентного пияцтва. Але комуністи, для яких алкоголізм був уособленням царських гнобительських порядків, почали свою нещадну боротьбу за викорінення цього соціального явища у лавах уже Робітничо-Селянської Червоної армії. Алкоголь був заборонений, а військовослужбовців могли навіть засудити до смертної кари за вживання спиртних напоїв на службі (*Reese, 2000: 59*). Більшовики небезпідставно побоювалися, що безконтрольне пияцтво може зробити війська непридатними до бою, та уживали досить дієвих заходів до його нейтралізації. Під час ведення бойових дій в Україні більшовиками враховувалася традиційно споживана українцями широка «лінійка» різноманітних алкогольних напоїв. Л. Троцький (1879–1940) – народний комісар з військових і морських справ та голова Реввійськради РРФСР превентивно видав драконівський наказ, згідно з яким командирам надавалося право розстрілювати на місці червоноармійців, які були спіймані п'яними в бойових частинах (*Figes, 1990: 196*).

Амбітні ідеалістичні плани більшовиків щодо поміркованості вживання спиртних напоїв, а тим більше повного викорінення алкоголю, були об'єктивно приречені на провал, про що свідчать події II Світової війни.

На початку Першої світової війни пиво вже було напоєм, який виготовляли та споживали у більшості країн, які брали участь у війні. Але власне національні культурні традиції Німеччини й Австро-Угорщини були тісно пов'язані саме з цим напоєм. Для німців пиво було тим самим, що й вино для французів: невід'ємною частиною та проявом національної ідентичності. Фрідріх II, король Пруссії (1712–1786), у «Маніфесті про каву та пиво» 1777 р. проголошував, що «солдати, які харчувалися пивом,

провели та виграли багато битв» (*Gately, 2008: 304*). Разом з тим слід визнати, що алкогольні вподобання серед призовного контингенту німецької армії дещо різнилися. Наприклад, підрозділи з Баварії отримували щоденні порції пива. Е.-М. Ремарк у творі «На Західному фронті без змін» зображує Пауля Баумера та його однополчан, які п'ють пиво замість вина чи шнапсу. При цьому хмільний напій виступає в якості своєрідного індикатора життя: «Пиво – набагато більше, ніж напій. Це знак того, що чоловік може безпечно рухати кінцівками та розгинатися». Підрозділи, які були сформовані з виноробних регіонів Рейнської області, зазвичай, надавали перевагу вину. Загалом військово-службовці в окопах отримували щоденно або півлітра світлого пива та чверть літра вина, або 125 мл бренді чи шнапсу. У щоденнику «Сталева буря» Е. Юнгер згадує, що йому на фронті давали шнапс, пиво та вино (*Johnson, 2014*).

В австро-угорській армії Габсбургів солдатам видавали пів літра вина на день. Але важлива деталь: до норми харчування, яку отримували солдати в бою, як правило, не включали алкоголь (*Phillips, 2018: 203*).

Наприкінці війни норми постачання алкоголю у війська стали нерегулярними. Причинами цього була англійська продуктова блокада, яка призвела до дефіциту картоплі, ячменю, солоду, що були необхідними інгредієнтами для виробництва спиртних напоїв. Але війська здебільшого усе ж компенсували цю нестачу «трофейними» здобутками напоїв у ході бойових дій.

Вино було невід'ємною частиною солдатського раціону італійської армії. Стандартне щоденне забезпечення становило чверть літра вина на людину. Для задоволення денної потреби 200-тис. армії необхідно було аж 50 000 л цього алкогольного напою. Крім того, передбачалася також додаткова видача бренді або граппи (*Gooch, 2014: 142*). Тому втрата майже 5 млн л вина та 1600 л коньяку внаслідок катастрофічної поразки італійської армії в битві при Капоретто в листопаді 1917 р. була сприйнята як майже національна катастрофа (*Wilcox, 2014: 832; Wilcox, 2017*).

Висновки. Вживання алкоголю в арміях воюючих держав під час Першої світової війни було об'єктивно обумовленим явищем. Воно визначалося низкою причин, головними з яких, на нашу думку, слід вважати національні традиції споживання алкогольних напоїв, які склалися століттями, та утилітарно-практичне

використання спиртного військовим командуванням як засобу, що має антисептичні, морально-компенсаторні та емоційно-стимулювальні властивості. З іншого боку, слід визнати, що немає жодних переконливих доказів того, що практика введення алкоголю до щоденного раціону військовослужбовців допомагала їм воювати і досягати відповідних переможних результатів. Регулярне споживання спиртних напоїв призводило до зростання проявів неадекватної поведінки військовослужбовців, розсіювало їхню увагу, спричиняло неадекватну оцінку бойової обстановки, заважало наданню медичної допомоги при пораненнях, підвищувало кількість обморожених узимку та й узагалі збільшувало відсоток «небойових» втрат. Ураховуючи відверто негативний вплив цього продукту на стан військової дисципліни в арміях уживалися заходи від зменшення щоденних норм постачання до тотальної його заборони. Ефективність упровадження таких мір також була сумнівною, вони часто призводили до посиленого вживання або наркотичних речовин, або неякісної алкогольної продукції. Але у цьому й є страшний парадокс війни, що від алкоголю – безумовна біда, але й без нього на фронті обійтися не можливо. Водночас воєнно-політичне керівництво країн – учасників Першої світової війни, яке було змушене миритися з фактом включення спиртовмісної продукції до раціону діючих армій на фронті, тим не менше уживало заходів обмежувального, контрольного або заборонного характеру щодо її обігу в тилу. Історичний досвід Першої світової війни свідчить про досить суперечливу роль алкоголю у воюючих арміях, але більшість дослідників, ветеранів і мемуаристів однозначно підкреслюють переважаючі шкідливі наслідки від використання цього продукту в умовах бойових дій.

Використані посилання

Алкоголізм в армії (1911). Военная энциклопедия. СПб.: т-во И. В. Сытина, Т. 2, С. 338-339.

Бахурин Ю. (2016). Пьянство в русской армии во время Великой войны. *Warspot*. 12 февраля, URL: <https://warspot.ru/5263-pyanstvo-v-russkoy-armii-vo-vremya-velikoy-voyny> (дата звернення: 17.06.2024).

Гула Р.В., Гула Д.В. (2018). Агонія Левіафана Частина II. Приречені та нездолені. Політичний терор в Україні (1914-1917 рр.). Монографія. К.: Видавець Олег Філюк, 236 с.

Гула Р.В., Передерій І.Г. (2024). Наркотики, армія, війна: синтез парадоксів у призмі історичної ретроспективи. *Військово-науковий вісник*. Вип. 42. Львів: НАСВ. С. 132–153.

Знаменитые напитки, связанные с Первой мировой войной (2015). *Наної. Технології та Інновації*. URL: <https://techdrinks.info/znamenityie-napytky-svyazannyye-s-pervou-mirovoy-voynou/> (дата звернення: 15.06.2024).

Кізлова А. (2022). «Киевские епархиальные ведомости» про алкоголь як неолюдненого учасника Першої світової війни. *Літопис Волині*, (26), С. 114-124.

Топ-7 (2022) міцних коктейлів у стилі мілібарі. Новинарня. URL: <https://novynarnia.com/2022/11/28/top-7-micnyh-kojtejliv-u-styli-militari/> (дата звернення: 21.06.2024).

Устав (1910) внутренней службы. Высочайше утвержден 23 марта 1910 года. СПб. : Воен. тип. в здании Главного Штаба, 404 с.

Berridge V. (2014). Drugs, alcohol, and the First World War. In: *The Lancet*. November 22, URL: [https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736\(14\)62234-0/fulltext](https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736(14)62234-0/fulltext) (дата звернення: 16.06.2024).

Bushnell J. (2017). Russian Peasants and Soldiers during World War I: Home and Front Interacting. In: *Russian Studies in History*, № 56:2, P. 65–72.

Figes O. (1990). The Red Army and Mass Mobilization during the Russian Civil War 1918-1920, in: *Past & Present*, № 129 (Nov), P. 168–211.

Fussell P. (2000). *The Great War and Modern Memory*. Oxford University Press. 368 p.

Gately I. (2008). *Drink. A Cultural History of Alcohol*. New York, Published by Gotham, 560 p.

Gooch J. (2014). *The Italian Army and the First World War*. Cambridge University Press, 386 p.

Herlihy P. (2002). *Alcoholic Empire. Vodka and Politics in Late Imperial Russia*. New York. Oxford University Press. 244 p.

Herlihy P. (2017). The Russian Vodka Prohibition of 1914 and Its Consequences. In: *Dual Markets*. Springer International Publishing, URL: <https://www.springerprofessional.de/en/pre-hague-history-of-opiates-control/15224252> (дата звернення: 17.06.2024).

Holmes R. (2004). *Tommy. The British Soldier on the Western Front. 1914-1918*. London, 717 p.

Jones E. (2011). Alcohol use and misuse within the military. In: *A review. International Review of Psychiatry*. №23(2). April, P. 166–172.

Johnson N. (2014). World War I, Part 4: The German Army and Intoxication. In: *Points History*. Jun 19, URL: <https://www.pointshistory.org/post/world-war-i-part-4-the-german-army-and-intoxication> (дата звернення: 18.06.2024).

Kamiński L. (2017). *Shooting Up: A History of Drugs in Warfare*. Hurst & Co Publishers Ltd. 392 p.

Kamiński Ł. (2019). Drugs. In: *International Encyclopedia of the First World War*. 07 March, URL: <https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/drugs> (дата звернення: 12.06.2024).

McGowan, J. P. (2005). Alcohol, in: Tucker, *Encyclopedia*, vol. 1. Length, 1661 p.

Mulholland K. (2006). *Mon docteur le vin. Wine and Health in France, 1900-1950*, in: Holt, Mack P. (ed.): *Alcohol. A Social and Cultural History*. New York, 246 p.

- Phillips R. (2014). *Alcohol. A History*. Chapel Hill, UNC Press Books, 384 p.
- Phillips R. (2018). *Wine. A Social and Cultural History of the Drink That Changed Our Lives*, London Infinite Ideas Ltd, 268 p.
- Prestwich P. E. (1988). *Drink and the Politics of Social Reform. Antialcoholism in France since 1870*. Palo Alto, 365 p.
- Reese R. (2000). *Soviet Military Experience. A History of the Soviet Army. 1917-1991*. London and New York: Routledge. 207 p.
- Schrad M. L. (2021). Tsar Nicolas II Thought Vodka Was Hurting Russians—But Banning It Helped Destroy His Empire. In: *TIME*. July 20, URL: <https://time.com/6082058/russian-revolution-vodka/> (дата звернення: 17 червня 2024 р.).
- Segal B. M. (1987). *Russian Drinking. Use and Abuse of Alcohol in Pre-revolutionary Russia*. New Brunswick. Publications Division, Rutgers Center of Alcohol Studies, 383 p.
- Smith A. K. (2023). Drunkenness and Disorder in the Imperial Russian Army. In: *Online library*. Wiley. 16 February. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/russ.12437> (дата звернення: 17.06.2024).
- Wilcox V. (2014). Morale and Battlefield Performance at Caporetto, 1917. *Journal of Strategic Studies*, № 36/6-7. P. 829-854.
- Wilcox V. (2017). The Catastrophe at Caporetto. In: *History Today* (24 October). URL: <https://www.historytoday.com/vanda-wilcox/catastrophe-caporetto> (дата звернення: 18.06.2024).

References

- Alcoholism in the army. Military encyclopedia. St. Petersburg: I. V. Sytin's company, 1911-1915. T. 2. P. 338-339. (rus.).
- Bakhurin Y. (2016). Drunkenness in the Russian army during the Great War. Warspot. 12th of February. URL: <https://warspot.ru/5263-pyanstvo-v-russkoy-armii-vo-vremya-velikoy-voynyala> (access date: 17.06.2024) (rus.).
- Bushnell J. (2017). Russian Peasants and Soldiers during World War I: Home and Front Interacting. *Russian Studies in History*, 56:2, P. 65-72. (eng.).
- Charter (1910) of the internal service. Approved by the highest on March 23, 1910. SPb. : Military type. in the General Staff building, 404 p. (rus.).
- Famous Drinks (2015) related to the First World War. Drink. Technologies and Innovations. 13.03. URL: <https://techdrinks.info/znamenytyie-napytky-svyazannyie-s-pervoy-myrovoy-voynoy/> (access date: 15.06.2024) (rus.).
- Figes O. (1990). The Red Army and Mass Mobilization during the Russian Civil War 1918-1920, in: *Past & Present*, №. 129 (Nov), P. 168-211. (eng.).
- Fussell P. (2000). *The Great War and Modern Memory*. Oxford University Press. 368 p. (eng.).
- Gately I. (2008). *Drink. A Cultural History of Alcohol*. New York, Published by Gotham, 560 p. (eng.).
- Gooch J. (2014). *The Italian Army and the First World War*. Cambridge University Press. 386 p. (eng.).
- Herlihy P. (2002). *Alcoholic Empire. Vodka and Politics in Late Imperial Russia*. New York. Oxford University Press, 244 p. (eng.).

Herlihy P. (2017). The Russian Vodka Prohibition of 1914 and Its Consequences. *Dual Markets*. Springer International Publishing. URL: <https://www.springerprofessional.de/en/pre-hague-history-of-opiates-control/15224252> (access date: 17.06.2024) (eng.).

Holmes R. (2004). Tommy. The British Soldier on the Western Front. 1914-1918. London. 717 p. (eng.).

Hula R., Hula V. (2018). The Agony of Leviathan. Part II. Doomed and destitute. Political terror in Ukraine (1914-1917). Monograph. K.: Publisher Oleg Filyuk, 236 p. (ukr.).

Hula R.V., Perederii I.H. (2024). Drugs, army, war: synthesis of paradoxes in the prism of historical retrospect. Military-scientific bulletin. Issue 42. Lviv: NASV. pp. 132-153. (ukr.).

Jones E. (2011). Alcohol use and misuse within the military. In: *A review. International Review of Psychiatry*. №23(2). April, P. 166-172. (eng.).

Johnson N. (2014). World War I, Part 4: The German Army and Intoxication. *Points History*. Jun 19, URL: <https://www.pointshistory.org/post/world-war-i-part-4-the-german-army-and-intoxication> (access date: 18.06.2024) (eng.).

Kamiński L. (2017). Shooting Up: A History of Drugs in Warfare. Hurst & Co Publishers Ltd. 392 p. (eng.).

Kamiński Ł. (2019). Drugs. *International Encyclopedia of the First World War*. 07 March. URL: <https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/drugs> (access date: 17.06.2024) (eng.).

Kizlova, A. (2022). «Kyiv eparchial bulletins» about alcohol as an unhumanized participant in the First World War. *Chronicle of Volyn*, (26), 114-124. (ukr.)

McGowan, J. P. (2005). Alcohol, in: Tucker, *Encyclopedia*, vol. 1. Length, 1661 p. (eng.).

Mulholland K. (2006). Mon docteur le vin. Wine and Health in France, 1900-1950, in: Holt, Mack P. (ed.): *Alcohol. A Social and Cultural History*. New York, 246 p. (eng.).

Phillips R. (2014). *Alcohol. A History*. Chapel Hill, UNC Press Books, 384 p. (eng.).

Phillips R. (2018). *Wine. A Social and Cultural History of the Drink That Changed Our Lives*, London Infinite Ideas Ltd, 268 p. (eng.).

Prestwich P. E. (1988). *Drink and the Politics of Social Reform. Antialcoholism in France since 1870*. Palo Alto, 365 p. (eng.).

Reese R. (2000). *Soviet Military Experience. A History of the Soviet Army. 1917-1991*. London and New York: Routledge, 207 p. (eng.).

Schrad M. L. (2021). Tsar Nicolas II Thought Vodka Was Hurting Russians—But Banning It Helped Destroy His Empire. *TIME*. July 20. URL: <https://time.com/6082058/russian-revolution-vodka/> (accessed 17.06.2024) (eng.).

Segal B. M. (1987). *Russian Drinking. Use and Abuse of Alcohol in Pre-revolutionary Russia*. New Brunswick. Publications Division, Rutgers Center of Alcohol Studies. 383 p. (eng.).

Smith A. K. (2023). Drunkenness and Disorder in the Imperial Russian Army. In: *Online library. Wiley*. 16 February, URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/russ.12437> (access date: 17.06.2024). (eng.).

Top-7 strong cocktails in the millibar style (2022). *Novinarnya*. 28.11. URL: <https://novinarnia.com/2022/11/28/top-7-micznyh-koktejliv-u-styli-militari/> (access date: 18.06.2024). (ukr.).

Wilcox V. (2014). Morale and Battlefield Performance at Caporetto, 1917. In: *Journal of Strategic Studies* № 36/6-7, P. 829-854. (eng.).

Wilcox V. (2017). The Catastrophe at Caporetto, issued by History Today (24 October), URL: <https://www.historytoday.com/vanda-wilcox/catastrophe-caporetto> (access date: 18.06.2024) (eng.).

Hula R., Perederii I.

**ALCOHOL IN THE ARMIES OF THE FIRST WORLD WAR:
UNITY IN OPPOSITES**

The article reveals the essence and main features of the Entente and Triple (Quadruple) Alliance countries' state government's policy regarding measures to control and prohibit the circulation of alcohol during the First World War, primarily in the warring armies. Attention is drawn to the dominance of certain alcoholic beverages' types in the diet of military personnel of armies and navies in the warring parties. Their impact on the daily activities of troops, including in conditions of combat clashes, is analyzed. The features and influence of the military-political leaderships' command and administrative activities on the implementation of the processes of physical capabilities' artificial intensification, combat qualities' improvement and activation of the corresponding moral and psychological servicemen's qualities, their bravery and ability to overcome stress with the help of alcohol have been clarified. The consequences, problems, and contradictions of alcohol use are also outlined.

Generally, the historical experience of World War I indicates a rather controversial role of alcohol in the combat operations of armies. Most researchers, veterans, and memoirists unequivocally emphasize the prevalence of harmful consequences for this product's use in warfare conditions. Despite the fact that the world experience of implementing state measures to control the alcohol circulation during the First World War does not indicate the creation of a corresponding ideal model, it can still help Ukrainian state administration bodies reduce the negative alcohol impact on the Ukrainian societies' life, both during the war and for building a system of veterans' psychological rehabilitation in terms for neutralizing the consequences of a possible alcohol epidemic in the post-war period.

Keywords: alcohol, army, First World War, psychological support for army and navy personnel.

УДК 172:355.2

КАЛЯЄВ А. О.

<https://orcid.org/0000-0002-5675-187X>

МАТВІЙВ Н. Б.

<https://orcid.org/0000-0002-0866-2629>

<https://doi.org/10.33577/2313-5603.43.2025.253-263>

ЕТИКА СВОБОДИ ТА ОБОВ'ЯЗКУ ГРОМАДЯНИНА В УМОВАХ ВІЙНИ У ПОГЛЯДАХ ДЖОНА ЛОКА

Розглядається етична проблематика свободи і обов'язку громадянина у відношенні до держави. Аналізуються погляди Лока на поняття і сутність свободи як природного стану людини та її кореляцію із обов'язком громадянина. Визначається принциповий взаємозв'язок між свободою та обов'язком громадянина. Розглядаються питання етики, права, свободи та обов'язку, що має на меті прояснити важливу синергію між правом та обов'язком, дати характеристику основним поняттям та категоріям, провести між ними демаркаційні лінії; визначити морально-етичні проблеми обов'язку громадянина відносно держави та держави щодо виконання суспільного договору щодо своїх громадян. Доводиться, що ідеї Джона Лока залишають за владою права, що відповідають її компетенції, де головною метою є збереження за громадянином природних прав і свобод та передбачає пропорційну санкційну політику за порушення закону.

Ключові слова: свобода, обов'язок, держава, війна, природне право, цивільне право.

Постановка проблеми Громадянські права та обов'язки були предметом досліджень, починаючи з часів античного поліса, коли людина шукала можливі форми співіснування між членами суспільства. Розвиток людського суспільства призвів до створення різних форм суспільно-політичного устрою, що характеризувалися різним рівнем взаємовідносин між державою та суспільством, державою та її громадянами. В пошуках оптимальної форми співіснування в межах держави особливу увагу приділяли обсягам компетенції влади відносно громадянина, що отримало своє відображення у теорії суспільного договору. Філософи по-різному сприймали питання співвідношення обов'язків і

Каляєв Анатолій Олександрович, доктор наук з державного управління у сфері державної безпеки та охорони громадського порядку, професор; завідувач кафедри гуманітарних наук, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

Матвійв Назар Богданович, викладач кафедри гуманітарних наук, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

© Каляєв А. О., Матвійв Н. Б., 2025.

прав громадян, особливо під час ведення війн. Але незважаючи на певні світоглядні розбіжності усі вони відстоювали ідею необхідності дотримання норм і законів суспільства (держави), особливо що стосується виконання обов'язку із захисту держави.

Наприклад, на формування філософських поглядів щодо управління суспільством, державою, військовою організацією від епохи еллінізму до Нового часу значний вплив справила військово-історична спадщина елліністично-римської доби, орієнтованої на взірці вчень Платона та Аристотеля. Цицерон вважав, що виконання військового обов'язку є рисою ідеального громадянина – захисника могутності римської держави.

В основі наше дослідження спиратиметься на текст Дж. Лока «Два трактати про правління», у якому автор підважує актуальні для XVII століття соціально-політичні доктрини, формуючи їм альтернативу. Окрім іншого ми зосередимо нашу увагу на правових аспектах, які регулюють відносини держава – громадянин. Методом аналізу тексту і послідовних логічних зв'язків ми постараємося детально вивчити питання співвідношення прав та обов'язків громадянина.

Мета та завдання дослідження. Стаття присвячена питанням етики, права, свободи та обов'язку, що має на меті прояснити важливу синергію між правом та обов'язком, дати характеристику основним поняттям та категоріям, провести між ними демаркаційні лінії; визначити морально-етичні проблеми обов'язку громадянина відносно держави та держави щодо виконання суспільного договору щодо своїх громадян.

Аналіз попередніх досліджень та публікацій. Як філософ Дж. Лок популярна постать не тільки у західній, а й у вітчизняній науці. Втім, як філософ політики він дотепер мало відомий українській аудиторії. Деякі українські науковці розглядали філософію Дж. Лока крізь призму правових відносин людина-держава, так В. І. Гусев аналізує соціально-політичну теорію Лока, беручи за основу ідею свободи як принцип природного права. М. М. Яцишин більш детально розглядає саме правову сторону питання в компаративному аналізі ідей Гоббса та Лока. Р. О. Бортнік досліджує когерентність політичної та філософської спадщини філософа. Разом з тим, на наш погляд, ще недостатньо відображено в науці питання співвідношення прав і свобод та обов'язку громадянина.

Релігійно-філософська думка епохи Середньовіччя визначила критерії справедливої війни, а з метою виправдання війни вводить поняття «священна війна», що стало своєрідним компромісом з канонами християнства, які засуджують насильство. Насильство може бути виправдане, якщо відповідно до Божественної волі воно спрямоване на викорінення зла та впорядкування світу. Об'єднання християнського світу через «священну війну» стало ідеєю, що відтворюється в європейській суспільній думці аж до сучасності. Християнські мислителі вважали державну владу єдиним законним суб'єктом збройної боротьби, вони внесли особливу лепту у розвиток засадничих ідей прав людини, що ґрунтуються на теологічній теорії, яка основана на християнстві.

Філософія епохи Відродження теж приділяє увагу питанням насильства, збройної боротьби, армії у реалізації політики держави. Звертається увага на створення постійної національної армії на засадах загального військового обов'язку громадян і підтримує національну єдність та могутність держави. Важливим був акцент на ролі держави як на способі створення безпечних умов для життя людини та захисту її майна, а також надання великих можливостей для обдарованих людей.

Філософія Нового часу доводить необхідність розподілу та незалежності гілок влади, їх взаємний контроль одна за одною та одночасний контроль за державною владою з боку громадянського суспільства. Суттєвий вплив на становлення концепції прав людини здійснили ідеї філософів епохи Просвітництва, для яких спільним було бажання розширити свободу, право користуватися свободою віросповідання й вираження поглядів, право на справедливість і на захист верховенства права. Просвітницький світогляд заклав підґрунтя суспільної свідомості європейських держав XIX – XX ст. Історія філософії надає нам панораму становлення ідей, понять і принципів, на яких будувалися та будуються дотепер теорії управління державою під час миру та війни.

Широкомасштабна російська агресія проти України призвела до необхідності нового погляду на питання стосунків між державою та громадянином демократичної держави в умовах війни, що викрила певні проблеми між обов'язками громадянина та його правами.

Соціальна дискусія щодо цього питання особливо актуалізувалася на початку 2024 року, через обговорення у Верховній Раді

законопроекту, присвяченого питанням мобілізації. Ця дискусія переросла в національні дебати, де серед іншого обговорюється сутність таких категорій, як: свобода людини, права людини, громадянський обов'язок тощо, та їх трансформація у конкретних історичних умовах. Саме в контексті визначення цих категорій необхідно насамперед звернутися до філософських першоджерел, на основі аналізу яких, на наш погляд, можна розглянути деякі сучасні трактування обов'язків і прав громадянина в Україні. Саме у цьому контексті ми розглядаємо ідеї Дж. Лока, який заклав основи теорії «суспільного договору».

Виклад основного матеріалу. Може видатися банальним розгляд понять, які й пересічному розуму є цілком зрозумілими, однак плутанина, яка викликана маніпулятивними намаганнями підпорядкувати закон певному людському наміру, вимагає не стільки детального аналізу, скільки реактуалізації смислу цих понять, відтак, завданням цього дослідження є чітко проаналізувати основні поняття, їх зв'язок із феноменом держави як політичної структури суспільства та особи як суб'єкта правових відносин.

Для реалізації поставленої мети ми здійснили аналіз праці Джона Лока «*Два трактати про правління*», яка в багатьох аспектах є політичним орієнтиром для багатьох сучасних урядів. Основні ідеї трактатів покладені в основу Декларації незалежності та Конституції Сполучених Штатів.

Питання кореляції свободи та обов'язку не можливе без з'ясування сутності самого феномену, а отже, нам необхідно визначити ці етичні поняття. Лок визначає природні права людини як такі, що існують до появи політичного утворення, а це право на *життя, свободу та приватну власність*: для вірного погляду на поняття політичної влади необхідно звернути увагу на те у якому природному стані перебувають люди, – а це стан тотальної свободи (Мондін. 2017: 137-131), у якому ніхто не залежить від волі іншої особи (Дж. Лок, 2020: 157).

За Локом, природне право слід вважати також природним станом людської істоти, станом абсолютної свободи, «однак не вседозволеності» (Дж. Лок, 2020: 158), на думку філософа: це той первісний стан, в якому існували люди як автономні суб'єкти; людина в природних правах має повну свободу над своєю персоною і майном, однак не може знищувати себе чи будь-яке інше створіння.

Важливо пам'ятати, що ми досі знаходимося на тому етапі, де визначальним аспектом правового існування суб'єкта є саме

природне право – «[...] стверджую, що всі люди природно перебувають у цьому стані (стані природи), залишаються у ньому з власної волі, аж доки не перетворюють самі себе в членів політичної спільноти» (Дж. Лок, 2020: 164). Для того, аби зробити наступний крок, філософ вводить чинник конфлікту, в якому посягання на природне право іншої людини, на її свободу, життя і власність є станом міжособистісної війни. Обмеження природного стану є запорукою утворення політичних спільнот, безпосередньою ж причиною є війна: Стан війни – це стан ворожості й руйнації. Тому проголошення його словом чи ділом, і без запалу, поспіху, а виваженим і продуманим рішенням у питаннях життя когось іншого, вводить людину у стан війни щодо того, проти кого проголошено такий намір. «Цілком розумно і справедливо, що я можу мати право знищити те, що загрожує моєму існуванню: адже згідно з фундаментальним законом природи, людину потрібно зберігати всіма можливими засобами. А коли всіх зберегти неможливо, перевагу слід надавати невинному. Хтось може знищити чоловіка, який рушає проти нього війною, чи плекає до нього ворожнечу: з тих самих міркувань хтось може вбити вовка чи лева, оскільки вони не підлягають загальним обов'язкам закону розуму, не послуговуються іншими правилами, аніж сили й жорстокості» (Дж. Лок, 2020: 158).

На наш погляд, Лок говорить про те, що війну тут слід розуміти не як визначення міждержавного конфлікту, а як протистояння окремих осіб, дії яких не регламентовані нормативно-правовими актами – позитивним правом (далі в тексті – цивільним правом), оскільки його, як такого, ще не існує. Отже, війна – це зловживання власною свободою – коли один із суб'єктів у природному праві посягає на право іншого суб'єкта в тому ж правовому статусі. Таким чином, злочинець стає небезпечним для людства, порушуючи і розриваючи зв'язки, створені задля оберігання людей від злочинства й жорстокості. Оскільки він порушує права всього людського роду, його миру й безпеки, надані природним законом, тому кожна людина, відповідно до досягнення цієї мети, наділена правом оберігати людство загалом, може стримувати, чи й навіть, якщо необхідно, знищувати все шкідливе для неї (Дж. Лок, 2020: 160).

Для наочності Лок цитує книгу Буття 4:14, в якій Каїн, порушивши недоторканність природного права Авеля, стає

ворогом цілого людства та в розпачі каже: «*і перший, хто мене зустрине, вб'є мене*»; автор відстоює ідею, в якій той, хто порушує первісну гармонію природного стану, йде проти носіїв природних прав – є агресором відносно свободи, як ідеї, тобто переступає свободу кожного (Дж. Лок, 2020: 161), санкція за такий переступ відповідна природному закону: «тому цілком законно, що я трактую його як такого, що перебуває у стані війни зі мною, – тобто можу вбити його при змозі. Адже саме під таку небезпеку справедливо підставляє себе той, хто запроваджує стан війни як агресор» (Дж. Лок, 2020: 166).

Будь-який стан війни, породжений порушеннями природного закону, тобто, посяганням на природні права іншої людини, – це викликає активний спротив людей, які не хочуть втрачати прерогативу природних прав, це ж зумовлює їх до об'єднання в політичне тіло, з метою маргіналізування соціальних девіацій чи, простіше кажучи, до соціальної ізоляції деструктивних для спільноти індивідів: «Прагнення уникнути стану війни – ось основна причина створення спільноти, відмова від стану природи. Адже, якщо на землі існує якесь управління, якась влада, від якої можна сподіватися на допомогу, звернувшись до неї, тоді припиняється стан війни, оскільки ця влада врегульовує суперечки» (Дж. Лок, 2020: 168).

Лок звертає увагу на те, що дало інструмент людині, що уможливило сам перехід від природного до цивільного права. Він ставить питання «чи людина підпорядковується природному законові? Що звільнило людину від цього закону? Що надало людині право вільно, відповідно до власної волі, розпоряджатися своєю власністю в межах, встановлених законом?», – і дає відповідь, яка передбачає раціональну складову істоти: «стан, у якому людина може сприйматися як здатна зрозуміти цей закон і здійснювати свої дії в його межах. Коли людина здобуває такий стан, то вважається, що їй уже відомо, наскільки цей закон може керувати нею і наскільки людина може користуватися своєю свободою: і так вона її здобуває» (Дж. Лок, 2020: 190-191).

Втім, повернімося до аналізу війни як каталізатора появи політичної свідомості: оскільки потреба у владній інституції, що володіла б необхідною юрисдикцією, щоб протистояти стану війни, у якому *homo homini lupus est* (з лат.: людина людині вовк) була більш ніж зрозумілою, то виникнення її залишалося питанням часу та суспільного консенсусу – *суспільного договору*.

Отож, влада, застережена природним правом за індивідом, чи, вживаючи юридичного терміна, – фізичною особою, була в тій мірі передана до владної інституції – особи юридичної, в якій та змогла б захистити міру природних прав і забезпечити тривалість природного права на життя, свободу та приватну власність: «владу робити все, що людина вважає за необхідне для збереження самої себе і решти людства, людина віддає, щоб нею керували закони, створені суспільством, оскільки цього вимагає особисте збереження цієї спільноти: а ці закони спільноти дуже часто обмежують ту свободу, яку людина мала за природним законом» (Дж. Лок, 2020: 234).

Отже, інституції влади отримують права з рук індивідів, які склали політичне тіло, основним її обов'язком було зберегти природне право шляхом впровадження нормативно-правових актів, а основними повноваженнями – карати їх недотримання, керуючись правилом *salus populi suprema lex* (укр. *Благо народу – найвищий закон*) (Дж. Лок: 2020: 156). Передаючи індивідуальну владу природного права в компетенцію спільноти, задля створення єдиної політичної громади, індивід стає частиною політичного утворення, «адже так він уповноважує спільноту, чи, що є тим самим, законодавчу владу створювати для нього закони, як цього вимагатиме загальне благо спільноти, зобов'язується їх виконувати, як свої власні постанови» (Дж. Лок: 2020: 209). Можна погодитись, що такі умови суспільного договору не видаються надмірними, особливо з огляду на загрозу тотальної війни, втрату безпеки, життя, свободи, власності.

З утворенням спільноти, яка ототожнюється з поняттям політичної структури природне право залишається дійсним, але як доповнення до нього, в якості необхідної трансформації правового змісту, постає право цивільне: «Природна свобода людини полягає у можливості бути вільним від будь-якої верховної влади у світі, не підпадати під жодну волю чи законодавчу владу людини, натомість приймаючи природний закон як правило поведінки. Свобода людини в суспільстві полягає у перебуванні виключно під законодавчою владою, встановленою за згодою в республіці, а не під якоюсь іншою, не під пануванням чиєїсь волі, не під обмеженням якогось закону, за винятком того, що передбачено цією законодавчою владою відповідно до вкладеної в неї довіри. Свобода людини, підпорядкованої правлінню,

означає жити відповідно до чітких правил, спільних для кожного члена цієї спільноти, створених встановленою законодавчою владою. Свобода – це слідувати за власною волею в усьому, чого не забороняє закон, не підлягати під непостійну, непевну, невідому судочинну владу іншої людини: природна свобода до того ж означає не перебувати під жодним обмеженням, окрім природного закону» (*Дж. Лок: 2020, 206*).

Нам слід звернути увагу на процес термінологічної фрагментації, який відображає правове розрізнення, адже виникає інший тип свободи, і коли про перший тип – свободу через реалізацію природних прав, ми говорили вже докладно, так що автор сподівається на те, що поняття – це значною мірою зрозуміле, то другий тип свободи є більш парадоксальним, оскільки передбачає збереження свободи шляхом її обмеження, і в цьому нам слід розібратися більш ретельно.

Свобода людини в політичному утворенні полягає, на думку Дж. Лока, у здатності «жити відповідно до чітких правил, спільних для кожного члена цієї спільноти, створених встановленою законодавчою владою» (*Дж. Лок, 2020: 169*), таким чином, свобода тут реалізується шляхом дотримання букви закону (*І. Кант, 2004: 34*), універсальність якого забезпечується шляхом передачі законодавчої влади від індивіда до спільноти. «Влада, яку кожен індивід надає спільноті, входячи в неї, ніколи не повертається до цього індивіда, допоки існує спільнота, а завжди залишається у спільноті. Адже без цього не існувало б і самої спільноти, не існувало б республіки, оскільки це суперечить первинній домовленості. Тому, щойно спільнота передала законодавчу владу якомусь зібранню людей, щоб ця влада перебувала в них і в їхніх спадкоємців, наділивши повноваженнями й владою визначати таких спадкоємців, законодавча влада вже ніколи не повертається до народу, допоки існує це правління. Адже, створивши таку законодавчу владу, щоб вона існувала постійно, народ передає свою політичну владу законодавцям, тож не може забрати її назад. Але, якщо народ визначив межі тривалості законодавчої влади, віддавши верховну владу якійсь особі чи зібранню тимчасово, або в разі неспроможності впоратися з поставленими завданнями, – законодавці втрачають владу. Коли цю владу втрачено чи коли завершився встановлений термін, вона повертається до спільноти, і тоді народ має право діяти як верховна

влада, продовжуючи законодавчі повноваження особисто чи вкладаючи їх у нову форму, у нові руки – так, як вважає за потрібне» (Дж. Лок, 2020: 308).

Сама людська спільнота виникає з реалізації індивідуального воління обмежити деструктивний вплив стану війни та відстояти особисті інтереси та привілеї свободи, тому Дж. Лок каже: «якщо людина відречеться від законного правління країни, у якій народжена, то повинна також позбутися прав, які належали їй відповідно до законів країни, а також майна, отриманого від своїх предків, якщо це правління було створене за їхньою спільною згодою» (Дж. Лок, 2020: 275).

Реалізація природного права людини залишити спільноту, скасувати юридично-політичні зв'язки з державою виглядає як санкція виключення із спільноти, бо вона не може бути бенефіціаром цивільного права (Дж. Лок, 2020: 213).

Що стосується реалізації свободи та обов'язку в умовах війни, то Лок не приділяє цьому особливу увагу, але вказує: «республіка має владу встановлювати, яке покарання належить за певне порушення, вчинене супроти членів цієї спільноти, а також, що саме вартує покарання (а це законодавча влада); також вона має владу карати будь-яку кривду, заподіяну тими хто не є членами цієї спільноти (а це влада війни й миру)» (Дж. Лок, 2020: 214-215).

У нашому дослідженні важливим є те, що Лок зберігає за владою право на «використання» всіх членів спільноти, якщо це необхідно в інтересах встановлення справедливості за «зовнішні злочинки». Таким чином, реалії російсько-Української війни ніяк не суперечать твердженню автора Трактатів. Лок висуває на перший план благо спільноти (Дж. Лок, 2020: 234), політичні основи якої є компромісним варіантом свободи, відповідно, всі законодавчі ініціативи влади в рамках чинного закону, з метою утвердження спільного блага: прав на свободу, життя та власність.

Тобто, ідеї Джона Лока залишають за владою права, що відповідають необхідній мірі її компетенцій, де головною метою є збереження за громадянином природних прав і свобод, що передбачає пропорційну санкційну політику за порушення закону.

Стаття не є вичерпним аналізом етичних основ співвідношення свободи та обов'язку громадянина як основ державного управління, більш того, вона, за визначенням, не передбачала детального вивчення зобов'язань держави відносно громадянина.

Перспектива подальшого дослідження полягає у визначенні особливостей реалізації прав і обов'язків громадян у період війни та військових конфліктів, зокрема, у їх філософсько-політичних та етичних вимірів.

Висновки. Отже, аналіз «Двох трактатів про правління» дозволяє провести доволі чіткі демаркаційні лінії відносно права, свободи та обов'язку особи в державі. Однак є й ідеї, в яких Дж. Лок не дає однозначних висновків відносно тієї чи іншої політичної ситуації. Трактати є політичним творінням епохи Просвітництва, вони влучно репрезентують політичну реальність свого часу, намагаючись вийти з тіні абсолютизму, стають преамбулою до сучасної демократії. Законне становлення й збереження політичної стабільності в умовах війни є заporукою становлення й збереження держави, яка має усі права задля збереження цивілізації від хаосу війни.

Використані посилання

Лок Дж. (2020). Два трактати про правління, пер. з англ. Содомора, П., Наш Формат, Київ, 312 с.

Мондін Б. (2017). Етика і політика пер. з італ. Боса Т., Місіонер, Жовква, 248 с.

Міністерство внутрішніх справ України, Наказ № 715 від 16.08.2012, Про затвердження зразків документів, які подаються для встановлення належності до громадянства України, прийняття до громадянства України, оформлення набуття громадянства України, припинення громадянства України, скасування рішень про оформлення набуття громадянства України, та журналів обліку, та ін., zakon.rada.gov.ua (дата звернення: 24.01.2025).

Закон України, № 2233-ХІІ, від 12 травня 1992, Про військовий обов'язок і військову службу. Гл. 1, Ст. 1, пункт 6. Військовий обов'язок не поширюється на іноземців та осіб без громадянства, які перебувають в Україні, ps.ligazakon.net (дата звернення: 25.01.2025).

Бортнік Р.О. (2008). Політична теорія та філософія Джона Локка: проблема когерентності. Multiversum Philosophical almanac. № 1(68). С. 1–8.

Гусев В.І. (2001). Ідея свободи у філософії Д. Локка, Наукові записки Т. 19. Філософські науки. С. 34–41.

Кант І. Критика практичного розуму, пер. за вид.: Immanuel Kant. Kritik der praktischen Vernunft. Verlag Philipp. Leipzig. 1983, пер. з нім. Бурковський І., наук. ред. Єрмоленко А., Юніверс, Київ, 2004, 240 с.

Яцишин М.М. (2022). Політико-правові погляди Томаса Гоббса та Джона Локка на державну владу, Історико-правовий часопис № 1 (18). С. 14–22.

References

- Locke J. (2020). Two treatises on government, P., Nash Format, Kyiv, 312 p. (ukr.).
- Mondin B. (2017). Ethics and politics trans., Missionary, Zhovkva, 248 p. (ukr.).
- Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Order No. 715 of 08/16/2012, On approval of sample documents submitted for establishing Ukrainian citizenship, acceptance of Ukrainian citizenship, registration of acquisition of Ukrainian citizenship, termination of Ukrainian citizenship, cancellation of decisions on registration of acquisition of Ukrainian citizenship, and record books, etc., zakon.rada.gov.ua [Date accessed 24.01.2025] (ukr.).
- Law of Ukraine, No. 2233-XII, dated May 12, 1992, On Military Duty and Military Service. See 1, Art. 1, paragraph 6. Military service does not apply to foreigners and stateless persons who are in Ukraine, ps.ligazon.net [Date accessed 25.01.2025] (ukr.).
- Bortnik R. AT. The political theory and philosophy of John Locke: the problem of coherence, Multiversum Philosophical almanac. № 1(68). P. 1-8. (ukr.).
- Gusev V. AND. (2001). The idea of freedom in the philosophy of J. Locke, Scientific notes T. 19. Philosophical sciences. P. 34-41. (ukr.).
- Kant I. Critique of Practical Reason, trans. by ed.: Immanuel Kant. Kritik der praktischen Vernunft. Verlag Philipp. Leipzig. 1983, Universe, Kyiv 2004, 240 p. (ukr.).
- Yatsyshyn M. M. (2022). Political and Legal Views of Thomas Hobbes and John Locke on State Power, Historical and Legal Journal No. 1 (18). P. 14-22. (ukr.).

Kalyayev A., Matviiv N.

ETHICS OF FREEDOM AND CITIZEN DUTY IN THE CONDITIONS OF WAR IN THE VIEWS OF JOHN LOCKE

This article examines the question of the ethical issues of freedom and a citizen's duty concerning the state. To highlight the main aspects of this topic, the authors take John Locke's work «Two Treatises of Government». John Locke (1632-1704) was one of the founders of the English Enlightenment. John Locke's life was characterized by constant mobility and communication with representatives of various environments, which influenced his formation as a philosopher and developed his political beliefs, the analysis of which can be valuable even today. Namely, he emphasized the importance of preserving natural rights and freedoms even during crises and stressful situations, such as war. The authors pay special attention to the concept and essence of freedom as a natural state of man and its correlation with a citizen's duty. The fundamental relationship between freedom and the duty of a citizen is determined.

The main emphasis in the work is on the consideration of the relationship between ethics, law, freedom and duty, which aims to clarify the vital synergy between law and duty, characterize the main concepts and categories, draw demarcation lines between them, determine the moral and ethical problems of a citizen's duty to the state and the state to fulfill the social contract with its citizens. At the same time, the authors provide a critical assessment of the events of 2024. Namely, they compare the ideas of the enlightener with the current situation in Ukraine.

The article investigates how these ideas affect modern legal regulation. Locke believed that lawmakers should create laws to protect citizens and their rights. Authorities must stay within their powers, and the government should act to ensure the safety and freedom of the people. In case of violation of the law, the punishment should be equal to the committed crime. It helps to ensure justice and maintain public order.

Keywords: freedom, duty, state, war, natural law, civil law.

ЕВОЛЮЦІЯ ТЕОРІЇ ВИВЧЕННЯ ТА ВПРОВАДЖЕННЯ ДОСВІДУ: ВІЙСЬКОВИЙ ВИМІР

У статті вивчено історичні аспекти розвитку концепцій вивчення та впровадження досвіду у військовій справі за останнє півстоліття (1970-ті – 2020-ті рр.). В ретроспективному порядку розглянуто створення, становлення та сучасну трансформацію цього наукового напрямку, узагальнено його основні аспекти. Досліджено ключові праці та внесок провідних учених, які сформували наукове підґрунтя сучасного вчення.

Проведений аналіз демонструє важливість військового організаційного навчання, зокрема, його головних продуктів, впроваджених уроків та передової практики, для підвищення адаптивності збройних сил до швидко змінних умов і стрімкого розвитку сучасних технологій. Обґрунтовано, що пристосованість військ безпосередньо залежить від їх колективної спроможності осмислювати й інтегрувати отриманий досвід. Наведені історичні приклади доводять, що мілітарні структури, які мають високу спроможність з вивчення і впровадження досвіду, швидше засвоюють отримані уроки і відповідно успішніше адаптуються та досягають переваги на полі бою.

Представлений огляд слугує базисом для аналізу й імплементації у Збройних Силах України передових теоретичних досягнень організаційного навчання, зокрема, ефективних моделей вивчення і впровадження досвіду відповідно до стандартів НАТО.

Ключові слова: вивчення та впровадження досвіду, організаційне навчання, теорія вивчення та впровадження досвіду, Збройні Сили України, НАТО.

Вступ. Цінність і значущість діяльності з вивчення та впровадження досвіду (ВВД) або організаційного навчання (ОН, англ. *organizational learning*) є беззаперечними, що неодноразово підтверджувалося історичним розвитком людства. Принцип «Учитися на досвіді ніколи не втомлює розум», висловлений Леонардо да Вінчі, має особливу актуальність у військовій справі. Здатність збройних сил постійно адаптуватися на основі аналізу та практичної реалізації здобутого досвіду відіграє ключову роль у вдосконаленні їх підготовки й ефективному застосуванні, передусім, в умовах війни. Це, зокрема, передбачає здійснення

Пашук Юрій Михайлович, кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов та військового перекладу, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

©Пашук Ю. М., 2025.

перманентних реформ, навіть якщо вони суперечать укорініним нормам, правилам або ж існуючим бюрократичним структурам.

Як показують історичні приклади, невдачі в адаптації військ здебільшого є наслідком чиновницького опору нововведенням або ж відсутності дієвих механізмів ВВД. Прийнято вважати, що однією з головних причин поразки Німеччини у Першій світовій війні була нездатність її збройних сил трансформуватися на стратегічному та оперативному рівнях. У той час німецька армія демонструвала на полі бою неабияку тактичну майстерність, успішно адаптувавши організаційно-штатну структуру, озброєння і тактику підрозділів до викликів траншейної війни (Lynch, J. 2019). Цей парадокс ілюструє, що можна здійснювати ефективну діяльність із ВВД в одній сфері, але зазнавати невдач в інших, і це може призводити до важких негативних наслідків (Lynch, J. 2019).

Потрібно підкреслити, що саме військові організації стали одними з перших, хто практично запровадив стандартизовані колективні процеси ВВД, випередивши появу відповідних наукових концепцій більш ніж на півстоліття. Під час Першої світової війни німецькі та британські збройні сили з метою адаптації до бойових умов застосували напівформальні процедури аналізу й імплементації отриманого досвіду (Dyson, T. 2019; Marcus, R. 2015).

Лише у 1960-х роках академічна спільнота розпочала формування теоретичних засад ВВД завдяки монументальній роботі Р. Сайерта та Д. Марча «A Behavioral Theory of the Firm» (Cyert, R., March, J. 1963). Дослідники вперше використали термін «організаційне навчання», але не надали йому формального визначення. Основна ідея їх праці полягала в тому, що навчання у фірмах відбувається, головним чином, через модифікацію доктрин, процедур і організаційної поведінки на основі аналізу й імплементації накопиченого досвіду.

Відлік становлення теорії ВВД традиційно ведуть із 1978 р., коли К. Арджиріс і Д. Шон опублікували свою першу фундаментальну працю «Organizational Learning: A Theory of Action Perspective» (Argyris, C., Schön, D. 1978). Засновники цього вчення вперше визначили термін «організаційне навчання», описавши його як колективний процес ідентифікації та корекції помилок, що сприяє вдосконаленню організаційних практик через інтеграцію знань, отриманих із попереднього досвіду (Argyris, C., Schön, D. 1978). Власне, на сьогодні існує безліч визначень діяльності з

ВВД, запропонованих різними вченими та науковими школами (Basten, D., Haamann, T. 2018; Leavitt, C. 2011).

По суті, теорія організаційного навчання (англ. *organizational learning theory*) першочергово була зосереджена на цивільних організаціях (корпораціях, фірмах) і лише згодом була адаптована для потреб військового сектора (Dyson, T. 2019). Так у 1990-х роках спостерігався новий пік у розвитку цього наукового напрямку, коли бізнес-організації почали активно аналізувати механізми ВВД аби підвищити свою конкурентоспроможність. Академічний інтерес до діяльності з ВВД досі залишається високим, оскільки застосування її теоретичних концепцій зберігає важливість і актуальність у динамічних умовах сучасного світу.

Окрім розроблення інновацій у теорії ВВД дослідники постійно приділяли увагу аналізу їх еволюції. Втім, однією з найперших наукових робіт, де було ґрунтовно вивчено ключові концепції, етапи розвитку, міждисциплінарні зв'язки та способи інтеграції цієї теорії у різних сферах, була стаття «Organizational learning» Б. Левітт і Д. Марча (Levitt, B., March J. 1988). Фахівці детально розглянули різні системи ОН і наукові підходи до їх аналізу. Вони також визначили концептуальні рамки діяльності з ВВД як рутинного, історично обумовленого та цілеспрямованого процесу інтерпретації й інтеграції свого та чужого досвіду.

У зазначеному контексті варто відмітити публікації В. Коена та Д. Левінтала (Cohen, W., Levinthal, D. 1989; Cohen, W., Levinthal, D. 1990), в яких аргументовано важливість концепцій ОН і вперше введено поняття «абсорбційна спроможність» (англ. *organization's absorptive capacity*). Цей термін характеризує здатність організації розпізнавати цінність нової інформації, засвоювати її й інтегрувати у власну діяльність, що є критично важливим для інноваційного потенціалу організації.

У 1990 р. книга П. Сенге «The Fifth Discipline: The Art and Practice of the Learning Organization» (Senge, P. 1990) заклала основи сучасної теорії ВВД, запропонувавши інтегрований підхід до ОН із акцентом на системному “колективному мисленні” як ключовому елементі адаптивності організацій. У продовження цієї роботи у 1991 р. Д. Хубер (Huber, G. 1991) класифікував різні напрями розвитку доктрин ВВД, сформулювавши ОН як процес здобуття, поширення та трансформації знань, що стало основою для подальших емпіричних досліджень. Крім того, праця Е. Невіса,

А. ДіБеллі та Д. Гулд (Nevis, E., DiBella, A., Gould, J. 1995) окреслила три ключові чинники ефективного ОН: 1) розвинені компетентності до запровадження інновацій; 2) наявність у членів організації належної культури та ментальності; 3) спроможність до фундаментального оновлення.

Друга визначна робота К. Арджиріса та Д. Шона (Argyris, C., Schön, D. 1996) стала підсумковим дослідженням теорії ОН майже за чверть століття її існування. Родоначальники цього наукового напрямку всебічно проаналізували механізми, які дозволяють компаніям ефективно навчатися й адаптуватися, акцентуючи увагу на двох концепціях (рис. 1):

1) одноконтурне ОН (англ. *single-loop learning*) – внесення змін до стратегій дій відповідно до організаційних норм для вирішення короткострокових проблем;

2) двоконтурне ОН (англ. *double-loop learning*) – пристосування встановлених норм і розроблення абсолютно нових підходів із залученням багатофункціональних груп експертів (англ. *cross-functional team*).

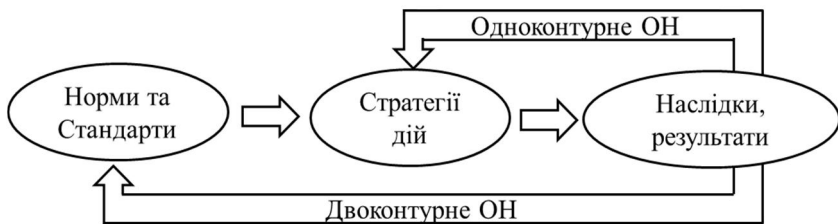

Рис. 1. Одноконтурне та двоконтурне організаційне навчання (Argyris, C., Schön, D. 1996: 22)

Загалом, книга включає теоретичні засади, практичні рекомендації, що визначає її сучасну значимість і актуальність.

На початку ХХІ століття американські науковці К. Айзенгардт і Д. Мартін у статті (Eisenhardt, K., Martin, J. 2000) сформулювали нову концепцію ВВД. Вони запропонували доктрину шести динамічних спроможностей ОН, інтегроване застосування яких дозволяє компаніям успішно адаптуватися:

1) процеси формування ринку – вміння організації ідентифікувати можливості для адаптації;

2) інтеграція ресурсів – здатність об'єднувати організаційні ресурси та компетентності для формування нових моделей розвитку;

3) перебудова активів – реорганізація та перерозподіл ресурсів для досягнення стратегічних цілей;

4) процеси навчання та адаптації – постійне оновлення знань і вдосконалення процесів через досвід, експерименти та зворотний зв'язок;

5) стратегічне прийняття рішень – швидке й ефективне ухвалення рішень в умовах невизначеності й обмеженого доступу до ресурсів;

6) імплементація інновацій – здатність організації впроваджувати нововведення.

У рамках подальшого розвитку цього наукового напрямку Ш. Захра та Д. Джордж у праці (*Zahra, S., George, G. 2002*) вперше класифікували динамічні спроможності та визначили дві ключові категорії «абсорбційної спроможності»:

1) «потенційна абсорбційна спроможність» (англ. *potential absorptive capacity*), яка охоплює процеси ідентифікації та засвоєння знань (досвіду);

2) «реалізована абсорбційна спроможність» (англ. *realized absorptive capacity*), що включає трансформацію та практичне застосування знань для підвищення адаптивності організації.

Запропонований підхід став проривом в інтерпретації механізмів здобуття та використання знань, а також у подальшому розробленні універсальних показників ефективності ВВД.

Значущою працею, у якій поглиблено проаналізовано концепції ОН, є стаття Г. Шиптон (*Shipton, H. 2004*). Авторка запропонувала єдину типологію досліджень діяльності з ВВД на основі інтегрованого застосування ключових наукових підходів і систематизації факторів, які впливають на ефективність організаційного навчання.

У праці Д. Вера та М. Кроссан (*Vera, D., Crossan, M., 2004*) було висвітлено роль лідерів у створенні сприятливого середовища для ОН. Фахівці представили багаторівневу модель процесів ВВД, яка охоплює індивідуальний, груповий і організаційний рівні. Вони підкреслили важливість керівників у формуванні належної організаційної культури та ментальності.

Однією з найбільш ґрунтовних сучасних досліджень теорії ВВД слід вважати статтю К. Левіта (*Leavitt, C. 2011*), де сформульовано три класичні концепції ОН: 1) емпіричного; 2) адаптивного та генеративного; 3) асимілятивного навчання. Дві перші доктрини

формують «когнітивну» наукову школу, чільними представниками якої є К. Арджиріс, Д. Шон, В. Коен, Д. Левінтал, П. Сенге, Д. Хубер, Ш. Захра і Д. Джордж. Тоді як третя концепція збігається з «поведінковою» школою, до якої, зокрема, входять Б. Левітт, Д. Марч, Е. Невіс, А. ДіБелла, Д. Гулд, Д. Вера і М. Кроссан. Порівняльний аналіз цих шкіл, їх переваг і обмежень був виконаний із використанням трьох критеріїв: процес, мета і контекст ВВД. Учений на основі історичного вивчення провідних концепцій ОН запропонував інтегрувати існуючі підходи у цілісну модель.

У свою чергу доцільно відзначити публікації Е. Пінінга (Piening, E. 2013), А. Гарлатті, М. Массаро, Д. Дюмея і Л. Заніна (Garlatti, A., Massaro, M., Dumay, J., Zanin, L. 2014), а також Р. Чіви, П. Гаурі та Х. Алегре (Chiva, R., Ghauri, P., Alegre, J. 2014), де досліджено сучасний стан ОН і систематизовано відповідні наукові напрями. У першій роботі проаналізовано наукову літературу щодо динамічних спроможностей у державних організаціях та запропоновано аналітичну модель, яка охоплює передумови, основи та наслідки застосування таких спроможностей для адаптації до складного середовища. В другій статті розглянуто діяльність із управління знаннями й інтелектуальним капіталом у державному секторі та зроблено висновок про недостатню увагу науковців до вивчення цього аспекту. В фокусі третьої праці перебуває взаємозв'язок між ОН та інноваціями на основі дослідження динамічної моделі колективної адаптації.

У подальшому Д. Бастен і Т. Хааманн (Basten, D., Haamann, T. 2018) на підставі ґрунтовного аналізу наукової літератури ідентифікували вісімнадцять методів організації діяльності з ВВД, згрупувавши їх у три категорії: 1) «Люди» (7 методів); 2) «Процеси» (9 методів); 3) «Технології» (2 методи). Вони також обґрунтували дієвість зазначених підходів і проаналізували чинники, що впливають на продуктивність ОН. Їх праця стала практичним посібником для розроблення процесів ВВД, які підвищують довгострокову ефективність організацій.

З огляду на сьогоdnішній інтенсивний науково-технічний прогрес і його роль у розвитку теорії ОН потрібно виокремити публікацію О. Дьорнера та С. Рунделя (Dörner, O., Rundel, S. 2021), де проаналізовано вплив цифрових технологій на управління процесами ВВД та їх реалізацію. Також зроблено висновок, що ОН не обмежується лише індивідуальним або ж структурним рівнями.

Вищезазначені та інші дослідження теорії ВВД за останні півстоліття свідчать про її еволюцію від фундаментальних концепцій адаптації до сучасних підходів, що враховують інновації у сфері інформаційно-комунікаційних технологій і штучного інтелекту. Водночас спостерігається дисбаланс у розвитку та прикладному застосуванню цього наукового напрямку між цивільним і військовим секторами. У бізнесі популяризація теорії ОН зумовлена швидким економічним зростанням і конкуренцією, тоді як у військових структурах попри важливість ВВД подібні дослідження обмежуються через такі основні чинники:

- відсутність системного підходу до ОН;
- низька обізнаність військового керівництва про теоретичні та практичні розробки;
- у багатьох підрозділах панує несприятливий «колективний клімат» для ВВД через ієрархічність, бюрократію, слабку організаційну культуру та плінність кадрів;
- вивчення та засвоєння досвіду у військах не відповідають академічним моделям, особливо в умовах війни.

З іншого боку, особливе значення військового ОН зумовлюється, перш за все, високою ціною повторення помилок і нехтування передовим досвідом – людські життя, втрата державного суверенітету тощо. Також його специфіка визначається потребою у більш швидкій і якісній адаптації своїх військ порівняно з противником, складністю та динамічністю військового середовища, ключовою роллю командирів: «У будь-якому збройному конфлікті воюючі сторони намагаються швидко пристосуватися, щоб отримати перевагу над ворогом. Більше того, оскільки ворог вчиться одночасно, навчання та адаптація під час війни є критично важливими для запобігання поразці або навіть для виживання» (*Murray, W. 2011: 12; Van der Vorm, M. 2021: 10*).

Розвиток теорії ВВД у мілітарній сфері залишається недостатньо дослідженим, насамперед, в українському академічному середовищі, що обумовлює необхідність опрацювання цього наукового напрямку. Зокрема, бракує цілісного пояснення механізмів, за допомогою яких збройні сили акумулюють, аналізують, реалізують і засвоюють досвід, отриманий у сучасних масштабних конфліктах, наприклад, під час російсько-Української війни. Це проблемне питання має не лише академічне, а й практичне значення. Наприклад, попри широке застосування у країнах

НАТО сучасних підходів до ВВД, окремі зарубіжні дослідники (Van der Vorm, M., 2021) наголошують на недостатній адаптації військовиків Альянсу до новітніх реалій і навіть фіксують тенденцію до втрати знань, отриманих під час відносно недавніх експедиційних операцій в Іраку й Афганістані.

Сучасні концепції ОН у військовому секторі потребують всебічного вивчення, перш за все, для розуміння принципів його функціонування, чинників, що на нього впливають, і шляхів підвищення його дієвості. Також це дозволить не лише реконструювати еволюцію теорії ВВД, але й визначити перспективи її подальшого розвитку. Результати такого аналізу можуть мати практичне значення для Збройних Сил України, передусім, для удосконалення їхньої спроможності з ВВД і підвищення адаптивності до викликів і загроз сьогоденної російсько-Української війни.

Мета статті – дослідити історичні аспекти еволюції теорії з вивчення та впровадження досвіду у військовому секторі за останнє півстоліття (1970-ті – 2020-ті роки) в інтересах практичної реалізації її передових наукових концепцій у Збройних Силах України.

Виклад основного матеріалу. Ретроспективний аналіз свідчить про те, що важливість ВВД для успішної адаптації збройних сил було усвідомлено військовиками та теоретиками ще в далекому минулому. Пруський філософ Карл фон Клаузевіц у трактаті (Clausewitz, C. 1832) підкреслив, що війна є не лише актом насильства, а й важливою школою для армії. Він наголосив на критичній ролі адаптації військ до змінних воєнних умов через аналіз і засвоєння уроків минулих кампаній.

Серед дослідників ХХ століття, які започаткували теорію ВВД у військових структурах, варто відзначити Б. Позена. У книзі (Posen, B. 1984) науковець дослідив процеси пристосування військ у міжвоєнний період, зокрема, їх спроможність реформувати доктрини на основі аналізу як негативного, так і позитивного досвіду. Також він наочно продемонстрував ключову роль ОН у вдосконаленні стратегії та тактики збройних сил.

Пізніше, у 1988 році, С. Розен у праці (Rosen, S. 1988) зосередив увагу на ключових умовах і чинниках, що сприяють або перешкоджають трансформації військ у мирний і воєнний час. Експерт оцінив успішні приклади нововведень у військах, виокремлюючи дві головні “мілітарні інновації”: внесення змін у

доктрину, оперативні процедури і тактику дій; удосконалення взаємодії між видами та родами військ. Стаття фокусується на дослідженні механізмів, які дозволяють адаптуватися до нових способів ведення війни.

У роботі А. Лендрі (*Landry, A. 1989*) вперше було проаналізовано створення у 1970-х роках. Об'єднаної Системи ВВД США (англ. *US Joint Lessons Learned System*). Її повноцінне функціонування розпочалося 1 серпня 1986 року, коли був сформований Центр ВВД сухопутних військ (англ. *Center for Army Lessons Learned*). Автор зосередився на проблемах адаптації Збройних Сил (ЗС) США у трьох конфліктах (Друга світова війна, Корея та В'єтнам). Водночас він наголосив на позитивному ефекті запровадження у 1970-х роках обов'язкового аналізу проведених дій (АПД, англ. *After Action Review*) для виявлення негативного і позитивного досвіду і надання рекомендацій. В основних висновках праці вказано на наявність методичних недоліків в ОН і низький рівень інституціоналізації процесу ВВД в американських військах.

Ключовою публікацією про тісний взаємозв'язок між дієвістю ОН і рівнем адаптивності військ стала стаття Е. Крепіневича (*Krepinevic, A. 1994*), де обмірковано основні революційні зміни у військовій справі. Вчений дослідив, якими шляхами збройні сили пристосовуються до змін у технологіях і це впливає на тактику та стратегію їх застосування. Основний фокус статті зосереджується на тому, що військові структури повинні постійно вчитися та адаптуватися до нових умов і реалій, які, наприклад, виникають унаслідок технологічних революцій. Ті війська, які не спроможні це зробити швидко й ефективно, ризикують зазнати поразки.

Суттєвим кроком у вивченні практики ОН була публікація Л. Бейрда, Д. Хендерсона та С. Уоттса (*Baird, L., Henderson, J., Watts, S., 1998*). Спеціалісти проаналізували діяльність Центру ВВД сухопутних військ США як приклад ефективного ОН у динамічних умовах сучасного світу. Вони підкреслили значення швидкої адаптації шляхом оперативного поширення та засвоєння досвіду. Особливу увагу приділено процесам збору, узагальнення та вивчення отриманих уроків, їх оперативного розповсюдження. Також аргументовано, що висока обізнаність особового складу про ОН сприяє його успішному функціонуванню.

На початку ХХ століття Р. Харт у праці (*Hart, R., 2004*) виконав військово-історичний компаративний аналіз спроможностей ВВД

коаліційних і німецько-фашистських збройних сил на початку та в ході Другої світової війни. Він дослідив, чому союзники нехтували довоєнним розвитком своїх військ і яким чином вдалося досягти підвищення їх ефективності вже у ході війни. Розглянуто фактори високої адаптивності німецької армії, що спричинили затягування конфлікту та підвищили ціну перемоги над Німеччиною. Також акцентовано увагу на складній взаємодії між особистісними характеристиками лідерів, військовою культурою та воєнними умовами, що визначають дієвість ОН і його вплив на оперативні спроможності збройних сил.

Серед новаторських досліджень у зазначеному аспекті варто відзначити статтю А. Гріссона (*Grissom, A. 2006*), в якій визначено чотири основні наукові школи, що мають різні підходи до аналізу процесів військових інновацій:

1) школа зовнішнього впливу (школа цивільно-військових відносин), яка була започаткована Б. Позеном і базується на вивченні ролі цивільних і військових лідерів у впровадженні інновацій. Згідно з цією доктриною цивільні керівники можуть стимулювати реформи у збройних силах, особливо коли їх структури опираються змінам;

2) міжвидова школа, що досліджує вплив суперництва та конкуренції між різними видами збройних сил на розвиток нових доктрин і технологій;

3) внутрішньовидова школа, яка фокусується на процесах у межах окремих родів військ, підкреслюючи роль внутрішніх груп і лідерів у просуванні інновацій;

4) культурна школа, що аналізує вплив організаційної культури та військових традицій на здатність військ до нововведень.

Автор робить висновок, що кожна школа акцентує увагу на різних чинниках впливу на дієвість ОН і це призводить до розбіжностей у визначенні головного рушія інновацій у військовій сфері.

Фундаментальною основою для розвитку сучасних моделей формалізованих процесів ОН є праця Н. Мілтона (*Milton, N. 2010*). Ця робота стала концептуальним базисом, на якому ґрунтуються подальші дослідження у сфері системного впровадження знань і практик організаційного навчання. У книзі розглянуто методичні підходи до створення та застосування ефективних систем ВВД. Експерт запропонував практичні рекомендації, спираючись на приклади успішного та невдалого ОН, і детально

висвітлив ключові процедури трансформації знань у практичні дії. Особливу увагу приділено системному підходу до організації процесу ВВД, який охоплює збір і подання спостережень, їх аналіз, ідентифікацію, поширення та імплементацію уроків. Ця праця лягла в основу Посібників НАТО з ВВД 3-го (2016 р.) і 4-го видання (2022 р.).

Іншим важливим теоретичним внеском стала монографія Д. Девідсон (*Davidson, J. 2010*), присвячена ролі ОН і його значимості для адаптації ЗС США після 11 вересня 2001 року. Авторка аналізує вплив культурних, організаційних і політичних чинників на здатність американських військовиків до навчання, простежуючи еволюцію їхньої діяльності від В'єтнамської війни до стабілізаційних операцій в Іраку та Афганістані.

Значний інтерес викликала публікація Т. Фаррела (*Farrell, T. 2010*), у якій було проаналізовано механізми адаптації військових структур через вивчення і впровадження здобутого досвіду. У статті запропоновано концепцію та модель військової адаптації, яка базується на аналізі операції ЗС Великобританії в афганській провінції Гільменді (2006 – 2009 рр.). На основі вивчення документів (військових планів, післяопераційних звітів, інтерв'ю) фахівець дослідив еволюцію застосування британських експедиційних сил від бойового протиборства з Талібаном (2006–2007 рр.) до «цивільно-центрованого» підходу, орієнтованого на «операції впливу та некінетичну діяльність». Науковець підкреслив, що успішна адаптація військ є ключовою умовою для досягнення перемог.

Також потрібно відзначити статтю Н. Діксон (*Dixon, N. 2011*), у якій досліджено функціонування Об'єднаної Системи ВВД США, що за чотири десятиліття еволюціонувала від запровадження АПД до імплементації комплексних механізмів ОН на всіх рівнях. Авторка представила цей розвиток через модель «Три епохи управління знаннями». Водночас вона підкреслила, що, незважаючи на технологічні зміни та нові виклики, вказана Система продовжує базуватися на п'яти основних елементах: збір спостережень, репозиторій (бази даних), аналіз, впровадження та поширення досвіду.

Суттєвим вкладом у розвиток теорії ОН у мілітарному секторі стали роботи В. Мюррея та П. Мансура (*Murray, W. 2011; Murray, W., Mansoor, P. 2012*). Науковці акцентували увагу на тому, що адаптація військ зазвичай відбувається нерівномірно і з

запізненням, а накопичений досвід нерідко втрачається через неналежну інституціоналізацію процесів ВВД. Вони розглядали війну як інтерактивний процес, який вимагає постійного навчання та пристосування своїх військ із обов'язковим врахуванням адаптації противника.

Серед новаторських досліджень варто відзначити статтю авторського колективу, очолюваного М. Чальмерсом (*Chalmers, M. et al. 2014*), де підкреслюється важливість ОН для адаптації військових сил до змінних умов війни й уникнення стратегічних помилок. Експерти аналізують досвід британських інтервенцій, зокрема, в Афганістані, Іраку, Косово та Сьєрра-Леоне, звертаючи увагу на необхідність балансувати між політичними та військовими цілями. Відзначається, що успішне застосування військ можливе лише за умов чіткої стратегії, вивчення минулих помилок і реалістичного підходу до сучасних викликів.

Особливого значення заслуговують роботи Р. Маркуса, присвячені впливу організаційної культури на здатність військ до навчання й адаптації. У першій статті (*Marcus, R. 2015*) автор дослідив історичні аспекти розвитку процедур ВВД у військових структурах у контексті Першої та Другої світових воєн. Він був один із перших, хто висвітлив ранні напівформальні механізми ОН, що були застосовані у німецьких і британських військах на початку ХХ століття і пізніше стали основою сучасних концепцій. У наступній книзі (*Marcus, R. 2018*) вчений ґрунтовно аналізує застосування процесів ВВД і їх вплив на формування стратегічних і оперативних інновацій, а також на перманентну адаптацію як Ізраїлю, так і Хезболли у ході їх конфлікту.

Цінним доповненням до вищенаведеної наукової дискусії є стаття К. Гаркнесс і М. Ганцекера (*Harkness, K., Hunzeker, M., 2015*), у якій розглянуто обмеження існуючих моделей військового навчання й адаптації за результатами аналізу кампанії ЗС Великобританії у Південному Камеруні (1960 – 1961 рр.). Використовуючи теоретичну модель Т. Фаррелла та архівні матеріали, автори обґрунтували те, що попри наявність належних умов для адаптації британські війська так і не змогли змінити та пристосувати свою тактику. Дослідники зробили висновок, що ця невдача була спричинена в основному тим, що стратегічні інтереси переважали необхідність ефективної військової адаптації, тому під час застосування механізмів ОН потрібно враховувати політичні фактори.

За останнє десятиліття дослідження військового ОН були зосереджені переважно на аналізі його ролі у процесах адаптації збройних сил до нових викликів. Зокрема, у статтях (*Coticchia, F., Moro, F. 2016; Edmunds, T. et al. 2016; Griffin, S. 2017*) розглянуто труднощі, які виникають у військових структурах під час збору, аналізу та трансформації знань. У цих роботах наголошується на відсутності інтегрованих механізмів для передачі досвіду між поколіннями військовослужбовців і підкреслюється взаємозв'язок між ОН, інноваціями та соціально-політичними умовами.

Серед сучасних провідних науковців варто виокремити Д. Лінча, який у статті (*Lynch, J. 2019*) запропонував концептуалізацію трьох типів організаційного навчання:

1) «оптимізація методу» – фокусується на вдосконаленні існуючих практик і спирається на процес ВВД «знизу-вгору», який включає аналіз, імплементацію та поширення знань;

2) «вибір методу» – оцінює ефективність різних підходів до ОН і обирає найбільш дієвий відповідно до визначених цілей;

3) «вибір цілей» – аналізує реалістичність досягнення цілей і потребує суб'єктивного оцінювання, креативності та лідерства.

У контексті подальшої еволюції теорії ВВД потрібно засвідчити важливість роботи Х. Хассельблада та К. Ідена (*Hasselbladh, H., Ydén, K., 2019*). У статті доведено, що у військах зазвичай реалізується більш злагоджений колективний процес ВВД, ніж у бізнесі, оскільки вони функціонують у межах жорстких правил. Цей висновок суперечить деяким концепціям, що однією з основних умов успішного навчання організації має бути її спроможність постійно експериментувати. Автори визначають дві групи умов, які формують різні соціокогнітивні структури військових організацій, і аналізують, як ОН реалізується в цьому контексті. Також вони досліджують взаємозв'язок між адаптивністю й іншими спроможностями військ.

Вагомий вклад у розвиток новітніх концепцій ОН зробив Т. Дайсон, вивчаючи механізми впровадження інновацій та адаптації збройних сил до змінних умов безпеки. У книзі (*Dyson, T. 2019*) науковець проаналізував вплив історичних і соціальних факторів на еволюцію застосування процесів ВВД: від напівформальних у Першу світову війну до формальних – в кінці ХХ століття. Автор доводить, що без належних механізмів ОН військова адаптація може бути заблокована, а важливі уроки,

здобуті під час адаптації, легко втрачені, що призводить до необхідності повторного засвоєння знань і часто за значної людської та фінансової ціни. Він розглядає чотири послідовні динамічні компоненти ОН (Cohen, W., Levinthal, D. 1990; Dyson 2019):

1) набуття знань (англ. *Knowledge Acquisition*) – збір і вивчення даних про досвід для ідентифікації потенційних уроків і найкращих практик;

2) управління знаннями (англ. *Knowledge Management*) – процес усвідомлення, систематизації, збереження, архівації, обміну та використання знань в організації з метою підвищення її ефективності. Охоплює управління як явними знаннями (документи, дані), так і неявними (досвід, експертні навички);

3) поширення знань (англ. *Knowledge Dissemination*) – розповсюдження набутих знань (досвіду) в організації;

4) трансформація знань (англ. *Knowledge Transformation*) – реалізація спільних знань за допомогою коригувальних дій для покращення діяльності, приведення її у відповідність до потреб і умов, що змінюються.

Також учений пропонує застосування двох універсальних показників ефективності ОН: 1) «потенційної абсорбційної спроможності», що формується на основі перших трьох вищенаведених складових; 2) «реалізованої абсорбційної спроможності», що представляє четвертий динамічний елемент ОН (Cohen, W., Levinthal, D. 1990; Dyson, T. 2019).

В іншій роботі (Dyson, T. 2020) розглянуто формальні процеси ВВД, які отримали широке поширення у збройних силах держав НАТО після завершення Холодної війни. Представлено нову модель ОН і вивчено вплив багатофункціональних груп експертів на забезпечення дієвої трансформації знань. Крім того, визначено шість ключових вимірів діяльності вказаних груп, що підвищують ефективність коригувальних дій.

Д. Барно та Н. Бенсаель у книзі (Barno, D, Bensahel, N. 2020) аналізують низький рівень ОН та адаптації ЗС США під час воєн в Іраку й Афганістані, зосереджуючись на доктрині і технологіях, а також на лідерстві на індивідуальному й інституційному рівнях. Автори критикують військове керівництво за повільну адаптацію експедиційних військ на стратегічному й оперативному рівнях і водночас відзначають успішне впровадження статуту FM 3-24 та високу інноваційність тактичної ланки.

Фундаментальна робота Ф. Гоффмана (*Hoffman, F. 2021*) присвячена дослідженню адаптації американських військ у чотирьох війнах: в Кореї (1950–1953 рр.), В'єтнамі (1964–1975 рр.), Іраку (2003–2011 рр.) і Афганістані (2001–2021 рр.). За результатами аналізу експерт запропонував концепцію «організаційної спроможності до навчання» (англ. *Organizational Learning Capacity*), згідно з якою здобутий досвід і знання переходять від індивідуального рівня до інституційного через чотири етапи навчання:

- 1) спостереження та виявлення проблем;
- 2) аналіз і розробка рішень;
- 3) імплементація змін;
- 4) оцінка результатів і вдосконалення.

До того ж науковець обґрунтував, що визначальними факторами дієвого ОН є лідерство, розвинена організаційна культура, а також застосування належних механізмів аналізу, імплементації та поширення досвіду.

Сучасне дослідження впливу ОН на військові інновації й адаптацію збройних сил у воєнний час міститься у праці М. ван дер Ворма (*Van der Vorm, M. 2021*). Автор акцентував увагу на циклічному характері процесу ВВД, який охоплює збір спостережень та інших даних із поля бою, їх аналіз, впровадження змін та оцінку результатів коригувальних заходів. Він підкреслив, що успішність інновацій залежить не лише від спроможності військ вивчати та поширювати уроки, а і від їх здатності якнайшвидше інтегрувати здобутий досвід у свою діяльність. Особливу увагу дослідник приділив теоретичним аспектам реалізації дієвого ОН, впливу культурних і структурних чинників, подоланню перешкод, які виникають через бюрократію чи опір змінам і нововведенням.

Зазначені вище, а також інші видатні науковці здійснили неоціненний внесок в еволюцію теорії ОН у військовій сфері. Їхні дослідження за останнє півстоліття охоплюють широкий спектр напрямів – від історичного аналізу концепцій та передової практики до розробки авангардних когнітивних моделей і систем ВВД. Основна ідея їх праць полягає в тому, що ефективне ОН є ключовим інструментом забезпечення високої адаптивності та стратегічного розвитку військ (сил).

Передові концепції з вивчення і впровадження досвіду можуть бути ефективно використані у Збройних Силах України у таких основних напрямках:

1) комплексне удосконалення Системи ВВД, що була створена у січні 2019 року і на сьогодні знаходиться на етапі трансформації в умовах повномасштабної російсько-Української війни;

2) застосування новітніх когнітивних моделей ВВД, що базуються на аналізі поведінки особового складу і командирів у бойових умовах;

3) імплементація прогресивних підходів країн НАТО до ОН, що сприятиме досягненню оперативної сумісності з Альянсом і стане важливим кроком у реалізації євроатлантичних прагнень України;

4) удосконалення мережевої структури ОН, зокрема, побудова та запуск Порталу ВВД на основі впровадження новітніх цифрових платформ і систем обміну знаннями, що дасть можливість сформувати єдиний інформаційний простір ВВД і зменшити тривалість адаптації до нових викликів;

5) інтеграція сучасних концепцій ОН у систему військової освіти, що має забезпечити розвиток здатності офіцерів до адаптивного мислення та швидкого опанування нових знань у нестандартних і динамічних умовах сучасної війни.

Висновки. Ретроспективний аналіз еволюції теорії військового ОН демонструє, що її передові концепції мають широке практичне застосування, що дозволяє підвищувати адаптивність збройних сил. За останні півстоліття ця теорія пройшла шлях від простих моделей отримання знань до аналізу складних багаторівневих систем ВВД. Упровадження досягнень такої еволюції, підсилене науково-технічним прогресом, дає змогу військам не лише пристосовуватись, а й створювати інноваційні підходи до ведення війни.

На історичних прикладах показано, що успішна адаптація збройних сил до швидко змінного середовища і нових технологій неможлива без чітко організованої системи збору й аналізу досвіду, впровадження та поширення здобутих уроків. Водночас основні виклики полягають у забезпеченні безперервності процесу передачі знань між військовими поколіннями, у комплексному врахуванні політичних, культурних, соціальних та інших чинників.

Проведений історичний аналіз дає змогу не лише інтерпретувати еволюцію теорії ВВД у військовій справі, але й окреслити перспективи подальших досліджень у цій галузі. Особливо важливим є практичний аспект застосування наукових здобутків для Збройних Сил України з метою покращення їх оперативних спроможностей. Зокрема, інтеграція в українських військах інноваційних механізмів ОН, що використовуються в країнах НАТО, може стати основою для підвищення ефективності Системи ВВД і відповідно адаптивності Збройних Сил України до сучасного динамічного безпекового середовища.

Використані посилання

Argyris, C., Schön, D. 1978. *Organizational Learning: A Theory of Action Perspective*. Addison-Wesley Publishing Company, 1978, 344 p.

Argyris, C., Schön, D. 1996. *Organizational Learning II: Theory, Method and Practice*. Boston, MA: Addison-Wesley, 1996, 305 p.

Baird, L., Henderson, J., Watts, S. 1998. Learning from action: An analysis of the Center for Army Lessons Learned (CALL). 06 December 1998. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1099-050X\(199724\)36:4<385::AID-HRM3>](https://doi.org/10.1002/(SICI)1099-050X(199724)36:4<385::AID-HRM3>).

Barno, D, Bensahel, N. 2020. *Adaptation Under Fire: How Militaries Change in Wartime*. New York: Oxford University Press, 2020, 430 p.

Basten, D., Haamann, T. 2018. Approaches for Organizational Learning: A Literature Review. *SAGE Open*, 8. Article ID: 2158244018794224. <https://doi.org/10.1177/2158244018794224>.

Chalmers, M. et al. 2014. *Wars in Peace: British Military Operations since 1991*. London: Royal United Services Institute for Defence and Security Studies, 25 p.

Chiva, R., Ghauri, P., Alegre, J. 2014. Organizational learning, innovation and internationalization: A complex system model. *British Journal of Management*, 25: 687-705.

Clausewitz, C. 1832. *On War*. Translated by Michael Howard and Peter Paret. Oxford University Press, 2007. ISBN 0192807161, 9780192807168. 284 p.

Cohen, W., Levinthal, D. 1989. Innovation and learning: the two faces of R&D. *The economic journal*, 99, 569-596. <http://dx.doi.org/10.2307/2233763>.

Cohen, W., Levinthal, D. 1990. Absorptive capacity: A new perspective on learning and innovation. *Administrative Science Quarterly*, 35(1): 128-152. DOI:10.2307/2393553.

Coticchia, F., Moro, F. 2016. Learning from Others? Emulation and Change in the Italian Armed Forces since 2001. *Armed Forces and Society* 42, 4: 696-718.

Cyert, R., March J. 1963. *A Behavioral Theory of the Firm*. University of Illinois at Urbana-Champaign's Academy for Entrepreneurial Leadership Historical Research Reference in Entrepreneurship, 1963. URL: <https://ssrn.com/abstract=1496208>.

Davidson, J. 2010. *Lifting the Fog of Peace: How Americans Learned to Fight Modern War*. University of Michigan Press. 2010. <https://doi.org/10.3998/mpub.236784>.

Dixon, N. 2011. A Model Lessons Learned System – The US Army. *2011 Best Practices for Government Libraries*. E-Initiatives and e-Efforts: Expanding our Horizons. Lexis Nexis: 227-

231. URL: http://www.lexisnexis.com/tsg/gov/best_practices_2011.pdf.

Dörner, O., Rundel, S. 2021. Organizational Learning and Digital Transformation: A Theoretical Framework. January 2021. In book: *Digital Transformation of Learning Organizations*, 61-75. DOI:10.1007/978-3-030-55878-9_4.

Dyson, T. 2019. *Organisational Learning and the Modern Army: A New Model for Lessons-Learned Processes*. Abingdon: Routledge. 272 p.

Dyson T. 2020. A revolution in military learning? Cross-functional teams and knowledge transformation by lessons-learned processes. *European Security*. 2020, 483-505. <https://doi.org/10.1080/09662839.2020.1795835>.

Edmunds, T. et al. 2016. Reserve Forces and the Transformation of British Military Organisation: Soldiers, Citizens and Society. *Defence Studies* 16, 2: 118–36.

Eisenhardt, K., Martin, J. 2000. Dynamic Capabilities: What Are They? *Strategic Management Journal* 21(10-11), October 2000: 1105-1121. DOI:10.1002/1097-0266(200010/11)21:10/113.O.CO;2-E.

Farrell, T. 2010. Improving in War: Military Adaptation and the British in Helmand Province, Afghanistan, 2006–2009. *Journal of Strategic Studies* 33, 4: 567-594.

Garlatti, A., Massaro, M., Dumay, J., Zanin, L. 2014. Intellectual Capital and Knowledge Management within the Public Sector: A Systematic Literature Review and Future Developments. *International Conference on Intellectual Capital and Knowledge Management and Organisational Learning*. Kidmore End: Academic Conferences International Limited. Nov 2014, 175-184.

Griffin, S. 2017. Military innovation studies: multidisciplinary or lacking discipline? *Journal of strategic studies*, 40 (1-2): 196–224.

Grisson, A. 2006. The future of military innovation studies. *Journal of Strategic Studies*, 29(5): 905–934. <https://doi.org/10.1080/01402390600901067>.

Harkness, K., Hunzeker, M. 2015. Military maladaptation: counterinsurgency and the politics of failure. *Journal of strategic studies*, 38 (6): 777–800.

Hart, R., 2004. *Clash of arms: how the allies won in Normandy*. Boulder: Lynne Rienner. ISBN: 978-1-55587-947-1.

Hasselbladh, H., Ydén, K., 2019. Why military organisations are cautious about learning? Armed forces and society. DOI: 10.1177/0095327X19832058.

Hoffman, F. 2021. *Mars Adapting: Military Change During War*. Annapolis, MD: Naval University Press, 2021. Naval Institute Press. March 15, 2021, 368 p.

Huber G. 1991. Organizational Learning: The Contributing Processes and the Literatures. *Organization Science*. Vol. 2, No. 1, Special Issue: Organizational Learning. 1991, 88-115.

Krepinevic, A. 1994. *Cavalry to Computer: The Pattern of Military Revolutions*. Center for the National Interest, No. 37 (Fall 1994), 30-42.

Landry, A. 1989. *The Joint Lessons Learned System and Interoperability*. A thesis presented to the Faculty of the U.S. Army Command and General Staff College, 1989, 222 p.

Leavitt, C. 2011. *A Comparative Analysis of Three Unique Theories of Organisational Learning*. Institute of Education Sciences Publications. September 14, 2011. URL: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED523990.pdf>.

Levitt, B., March J. 1988. Organizational learning. *Annual Review of Sociology*. Volume 14, 1988, 319-340.

Lynch, J. 2019. The Three Types of Organisational Learning. The Strategy Bridge. July 30, 2019. URL: <https://thestrategybridge.org/the-bridge/2019/7/30/the-three-types-of-organisational-learning>.

Marcus, R. 2015. Military Innovation and Tactical Adaptation in the Israel–Hizballah Conflict: The Institutionalization of Lesson-Learning in the IDF. *Journal of Strategic Studies* 38, 4: 500–528.

Marcus, R. 2018. Israel's Long War with Hezbollah: Military Innovation and Adaptation Under Fire.

Milton, N. 2010. *The Lessons Learned Handbook: Practical approaches to learning from experience*. Chandos Publishing, 1st Edition, 2010, ISBN 978843345879.

Murray, W. 2011. *Military Adaptation in War: With Fear of Change*. New York: Cambridge University Press, 10 Oct 2011, 352 p.

Murray, W., Mansoor, P. 2012. *Hybrid Warfare: Fighting Complex Operations from the Ancient World to the Present*. Cambridge: Cambridge University Press.

Nevis, E., DiBella, A., Gould, J. 1995. Understanding organizations as learning systems. *MIT Sloan Management Review*, 36(2).

Piening, E. 2013. Dynamic Capabilities in Public Organisations: A Literature Review and Research Agenda. *Public Management Review*, Taylor & Francis Journals, vol. 15(2): 209-245. DOI: 10.1080/14719037.2012.708358.

Posen, B. 1984. *The Sources of Military Doctrine: France, Britain, and Germany Between the World Wars*. Cornell University Press, 283 p.

Rosen, S. 1988. New Ways of War: Understanding Military Innovation. *Political Science*. *International Security*, 22 January 1988: 134-168.

Senge, P. 1990. *The fifth discipline: The art and practice of the learning organization*. New York, NY: Doubleday/Currency.

Shipton, H. 2004. *Organizational learning: Reality or myth?* Aston University. Oct 2004. ISBN No: 1 85449 599 2. URL: https://www.researchgate.net/publication/40500121_Organizational_learning_Reality_or_myth.

Van der Vorm, M. 2021. War's Didactics: A Theoretical Explanation on How Militaries Learn from Conflict. Research Paper 177. Breda: Netherlands Defence Academy, 113 p.

Vera, D., Crossan, M. 2004. Strategic leadership and organizational learning. *Academy of Management Review*, Vol. 29, 222-240.

Zahra, S., George, G. 2002. Absorptive Capacity: A Review, Reconceptualization, and Extension. *Academy of Management Review*. Vol. 27, No. 2 (Apr. 2002), 185-203.

Pashchuk Yu.

**EVOLUTION OF ORGANIZATIONAL LEARNING THEORY:
A MILITARY DIMENSION**

The article examines the historical aspects of the development of concepts related to learning and implementing lessons in military affairs over the past half-century (1970s – 2020s). It retrospectively reviews the creation, evolution, and modern transformation of this scientific field, summarizing its main aspects. The study explores key works and contributions of leading scholars who laid the scientific foundation of contemporary doctrine.

The analysis highlights the importance of organizational military learning, particularly its primary outcomes, lessons learned and best practices, in enhancing the adaptability of armed forces to rapidly changing warfare conditions and the prompt advancement of modern technologies. It substantiates that the versatility of troops directly depends on their collective ability to comprehend and integrate acquired experiences. Historical examples demonstrate that military structures with a high capacity for learning and implementing lessons can assimilate insights more efficiently and, consequently, adapt more effectively to achieve an advantage on the battlefield.

The presented review serves as a basis for analyzing and realizing advanced theoretical achievements of organizational learning in the Armed Forces of Ukraine, including effective lessons learned models in accordance with NATO standards.

Keywords: lessons analysis and implementation, organizational learning, organizational learning theory, Armed Forces of Ukraine, NATO.

INSTITUTE OF MILITARY CHAPLAINCY IN THE MILITARY ORGANIZATION OF THE ARMED FORCES OF THE UNITED STATES AND GREAT BRITAIN

The chaplaincy plays an essential role in the structure of modern armed forces, providing not only spiritual support but also acting as a bridge between the military and religious communities. It contributes significantly to maintaining morale, offering pastoral care, and helping service members cope with the emotional and psychological pressures of military service. Chaplains are often the first point of contact for those in crisis, offering guidance during moments of stress, loss, or moral dilemma.

In countries such as the United States and France, the institution of military clergy is officially recognized and fully supported by the state. These chaplains are integrated into the military hierarchy and participate in the daily life of military units. One of the most developed examples is the Chaplain Corps of the United States Armed Forces. The Pentagon devotes considerable resources to supporting the religious and moral welfare of its troops, acknowledging the chaplain's role in maintaining combat readiness and unit cohesion.

Chaplains in the U.S. are funded through the defense budget and hold a legal status equivalent to that of commissioned officers, allowing them to function effectively within the chain of command. They have access to specialized training institutions and operate their own media outlets to support their work. Similarly, in the United Kingdom, chaplains are entrusted with responsibilities related to moral and psychological support, as well as educational efforts aimed at strengthening the ethical foundations of military service.

In light of Ukraine's ongoing efforts to align with NATO standards, examining the models of chaplaincy in NATO member states becomes especially relevant. The foreign experience offers valuable guidance for the further development of Ukraine's military chaplaincy service and its institutional integration into the Armed Forces.

Keywords: military chaplains, religion, chaplain, Armed Forces, pastoral service, clergy.

Виздрик Віталій Степанович, доктор історичних наук, професор, професор кафедри гуманітарних наук, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

Мельник Олександра Михайлівна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри гуманітарних наук, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

© Виздрик В. С., Мельник О. М., 2025

Introduction: The ongoing Russian-Ukrainian war has significantly accelerated the institutionalization of military chaplaincy within the Armed Forces of Ukraine. This process was formalized through the adoption of the Law of Ukraine "On Military Chaplaincy" by the Verkhovna Rada («*On the Service of Military Chaplaincy*» Law of Ukraine of November 30, 2021, No. 1915-IX). As a result, each battalion or military unit now has the legal right to include its own chaplain – an ordained military clergyman who provides spiritual care and moral support to service members directly within their operational environment.

Importantly, a military chaplain is not simply a visiting parish priest but a full-fledged member of the armed forces who is enlisted or commissioned and performs chaplaincy duties as part of the military structure. This dual role allows chaplains to not only offer religious guidance but also to serve alongside soldiers under the same conditions, including in active combat zones.

The development of this institution is closely aligned with NATO standards, as military chaplaincy is an integral and established element within the armed forces of all NATO member states. In these countries, chaplains are seen as a vital part of military life, offering spiritual resilience, ethical support, and psychological assistance to service personnel and their families. Their role has long been recognized as essential in maintaining morale and ensuring the holistic well-being of troops, especially during times of war or deployment.

By integrating chaplaincy into its military system, Ukraine is not only responding to urgent wartime needs but also taking a significant step toward harmonizing its defense structure with Euro-Atlantic standards.

The aim of the paper is study of the international experience of chaplaincy service in the European Command of the US Armed Forces.

The main part of the article. The Chaplain Corps of the United States within the U.S. European Command (EUCOM) holds a prominent and well-established position, reflecting the broader importance of military chaplaincy in NATO structures. As part of EUCOM, U.S. military chaplains provide spiritual and moral support to American service members stationed across Europe, while also collaborating with chaplaincy services of NATO allies to foster unity, mutual understanding, and interfaith cooperation within multinational military environments.

In the armed forces of NATO member states, chaplaincy services are structured and regulated according to alliance-wide standards that emphasize the protection of religious freedom, ethical leadership, and the holistic well-being of service members. These standards ensure that chaplains are not only available for spiritual counseling and religious services, but also actively engaged in promoting resilience, supporting psychological health, and addressing ethical concerns that arise during military operations.

NATO armies reflect a commitment to religious diversity and inclusivity. Military chaplaincy within the alliance includes representatives of major world religions, such as Christianity (in its various denominations), Judaism, Islam, and Buddhism. This pluralistic approach ensures that the diverse spiritual needs of soldiers are respected and met, contributing to a more cohesive and morally grounded military force. Chaplains from different faith traditions often work together in joint settings, especially during peacekeeping missions, international deployments, and joint training exercises.

The presence of a well-integrated chaplaincy across NATO forces demonstrates the alliance's recognition of the vital role spiritual care plays in maintaining the morale, discipline, and overall readiness of its personnel (Karpenko, 2009).

The International Military Chiefs of Chaplains Conference (IMCCC) was established as a multinational platform to coordinate and enhance the chaplaincy services of NATO member states. It is built on the foundation of cooperation among the military chaplaincy institutions of each NATO country and aims to foster collaboration, mutual support, and standardization across Allied forces. This high-level forum serves not only as a venue for dialogue but also for the development of shared strategies regarding spiritual care, ethical guidance, and religious support in military contexts.

The professional training of chaplains within NATO member states is guided by the educational framework of the NATO SCHOOL Oberammergau, recognized as a global leader in multinational military education and individual training. Chaplain training is conducted in accordance with NATO standards, particularly STANAG 2222 (which outlines the spiritual and moral aspects of military operations) and STANAG 6001 (which regulates language proficiency levels for multinational cooperation) (*The Queen's Regulations for the Royal Air Force – Fifth Edition of 1999*).

The objective of the chaplaincy course is to prepare military chaplains from NATO and partner nations to operate effectively in joint and combined military environments. This includes developing their capabilities in religious counseling, interfaith cooperation, and pastoral care during both peacetime and military operations. Special emphasis is placed on the chaplain's role within multinational task forces, including deployments, peacekeeping missions, and crisis response.

Course content covers a broad range of subjects relevant to the modern military chaplain, including international humanitarian law, military ethics, intercultural competence, and psychological strategies for supporting both commanders and enlisted personnel in fulfilling their missions. Trainees learn how to advise leadership on moral and spiritual matters, manage pluralistic religious environments, and offer psychosocial support in times of stress, combat, or loss.

By standardizing chaplain training across NATO members, the alliance ensures a high level of interoperability and shared understanding among military clergy, ultimately strengthening the moral and ethical foundation of Allied operations.

The chaplaincy services of NATO member states represent a distinct component within both the political and military frameworks of the Alliance. These services are not merely supportive institutions but function as structured entities with defined responsibilities and strategic objectives. Military chaplains operating under NATO mandates are expected to possess a comprehensive understanding of their roles and competencies. Among the key requirements are: the ability to identify NATO command structures and understand their leadership hierarchies; to serve as moral and spiritual advisors to military commanders; to implement methods aimed at preventing or de-escalating conflict situations during mission execution; and to respond appropriately to crises that arise in both operational and non-operational settings. Additionally, chaplains must be well-versed in the overall military structure and principles of command and control.

To promote professional development and interfaith cooperation, annual international conferences are organized in NATO countries. These gatherings bring together representatives from various chaplaincy services and religious denominations across the Alliance. During these conferences, members of different national and denominational chaplain corps share best practices, exchange experiences, and engage in dialogue on contemporary issues

concerning the relationship between religious institutions and the armed forces (Vashchuk, 2020).

Such interactions contribute to the enrichment of chaplaincy practices and foster a culture of mutual respect and interdenominational cooperation. These conferences are crucial for maintaining a high standard of spiritual and ethical support within NATO forces and for strengthening the interoperability of chaplaincy services in multinational contexts.

The European Command (EUCOM) of the United States Armed Forces plays a central role in organizing and hosting many of these conferences, as it possesses one of the most developed and institutionally supported military chaplaincy systems. The U.S. model places significant emphasis on the spiritual welfare of service members, viewing chaplaincy as an integral component of personnel care. As noted by Vashchuk (2020), the institutional support provided by the state to the chaplaincy system reflects a broader commitment to the moral and psychological resilience of military personnel (Vashchuk, 2020).

Chaplains serving in the U.S. Armed Forces must be endorsed by a recognized religious organization that fulfills three fundamental criteria established by the U.S. Department of Defense. First, the organization must be a legally registered non-profit entity; second, it must have an available candidate who meets the qualifications for military chaplaincy; and third, it must maintain a faith community or congregation that is represented within the U.S. Armed Forces. This ensures that chaplains have both institutional backing and a tangible connection to the religious needs of service members.

The military chaplaincy system in the United States is fully integrated into the defense structure and is financed by the federal budget. Chaplains enjoy a legal status equivalent to that of commissioned officers, which includes corresponding rights, responsibilities, and privileges. This institutional status allows chaplains to operate effectively within military hierarchies and participate in the command structure while maintaining the pastoral independence necessary to serve a diverse and pluralistic force.

The Chaplain Corps of the U.S. Armed Forces possesses its own administrative leadership, as well as dedicated educational institutions where chaplains are trained in theology, ethics, intercultural communication, and crisis counseling. In addition, the Corps maintains

its own media platforms, which serve to disseminate religious, ethical, and mental health-related content across military units.

The core mission of military chaplains is to provide moral and spiritual guidance while also monitoring and supporting the psychological resilience of military personnel. With regard to the officer corps and command-level leadership, chaplains serve in an advisory capacity – offering insights into the customs, rituals, and sensitivities of various faith traditions, which is especially valuable in multicultural and multinational operations.

Beyond their role within military units, chaplains are also tasked with engaging public organizations, participating in civil-military relations, and providing support to local civilian populations during deployments or humanitarian missions. Integral components of the chaplaincy infrastructure include designated spaces for worship and reflection – such as chaplain’s corners, houses of solitude, and prayer shelters. On naval vessels, chaplains are responsible for ensuring that sacred spaces are available for religious observance, thus preserving the spiritual life of sailors and officers alike (*Koropatnik, Mykytyuk, Pavlyuk, Petkov, 2023*).

According to the established requirements set forth by the Canadian and United States defense and religious authorities, individuals aspiring to serve both their faith community and their country as military chaplains must meet a rigorous set of professional and personal criteria. First and foremost, a candidate must be in good physical and mental health, ensuring that they are capable of performing duties in both peacetime and operational environments, including deployments and high-stress situations.

Academically, a chaplain candidate must hold a recognized university degree and have completed a minimum of three years of postgraduate theological education – typically at the master’s level. This academic background is generally equivalent to that provided by a theological seminary or academy and ensures that the individual possesses deep theological knowledge, spiritual maturity, and the ability to engage in interfaith dialogue and pastoral care across a wide spectrum of belief systems.

In addition to academic and physical qualifications, chaplain candidates are expected to demonstrate strong moral character, emotional resilience, and intellectual capacity. They must also show evidence of psychological stability, leadership potential, and a genuine

calling to both religious ministry and military service. These qualities are critical, as chaplains serve not only as spiritual leaders, but also as ethical advisors, counselors, and liaisons between service members and religious communities.

Furthermore, in both the Canadian and American armed forces, a formal endorsement from a recognized religious denomination is required, along with a signed commitment to military service. Typically, chaplains must agree to serve a minimum term of six years under contract. This extended period allows chaplains to build meaningful relationships within their units, develop trust with service members, and contribute effectively to the spiritual, moral, and psychological well-being of the armed forces (*The Queen's Regulations for the Royal Air Force – Fifth Edition of 1999*).

It should be noted that the British Army pays great attention to the service of military chaplains. The Institute of Chaplaincy operates in accordance with the Queen's Regulations for the Royal Air Force and the Royal Navy. In each garrison of the British Army there are military religious institutions of different denominations, headed by the chief chaplain, who has the rank of major general. He has two deputies, the first responsible for the Roman Catholic direction of the Catholic denomination, and the second for relations with other churches and denominations. According to the Queen's Regulations, military chaplains are not allowed to receive payment for their activities, so chaplains are free to engage in various physical and social activities in the Air Force at will. In addition, a military chaplain should not perform secular duties without the permission of the chief chaplain. In accordance with the Queen's Regulations for the Royal Air Force, chaplains have the right to attend cultural events (*«Queen's Regulations and Orders (QR&O). Volume I – Administration»*, 2006).

According to the QUEEN'S REGULATIONS AND ORDERS (QR&O) for the Royal Navy, military chaplains are entrusted with a broad range of responsibilities that go beyond the mere conduct of religious rituals. Their role is both spiritual and pastoral, aimed at supporting the moral and emotional well-being of all service personnel, regardless of religious affiliation.

Key duties include the regular conduct of religious services, such as worship, prayer, and sacraments, in accordance with their faith tradition. Chaplains are also expected to promote spiritual

development among all personnel by preaching, teaching the principles of faith, and offering religious education that is inclusive and relevant to the diverse composition of the armed forces.

In addition to spiritual leadership, chaplains are responsible for the compassionate care of the sick and injured—both in medical facilities and within operational settings. Their pastoral presence during times of illness, injury, or personal crisis provides comfort and support that is often vital to recovery and morale.

A significant aspect of the chaplain's duty is fostering cooperation and mutual respect among chaplains of different denominations and faiths. Interfaith collaboration is essential in a pluralistic military environment and contributes to a culture of tolerance, inclusion, and unity. Chaplains are thus called to recognize and address the spiritual needs of all service members, irrespective of their specific religious background or belief system.

Furthermore, chaplains act as advocates for the protection and facilitation of religious practice within the military, ensuring that service members have access to worship, religious resources, and spiritual counseling. In doing so, they help uphold the principle of freedom of religion and belief, which is a cornerstone of democratic military values («*Queen's Regulations and Orders (QR&O). Volume I – Administration*», 2006).

Conclusions: The prospects for further research lie in the detailed analysis and clarification of the full spectrum of issues—both theoretical and practical—associated with the education, formation, and ongoing professional development of military chaplains. Future studies should examine the curricula, training methodologies, and institutional frameworks used to prepare chaplains for service in diverse and often challenging operational environments. Special attention should be given to the integration of interfaith competencies, psychological resilience training, and ethical decision-making within chaplaincy education programs.

Moreover, a comparative evaluation of chaplaincy models across different NATO member states would offer valuable insights into best practices and shared standards, as well as cultural and denominational distinctions that shape national approaches to spiritual and moral support in the armed forces. Such research could contribute to the development of a more unified and effective training strategy aligned with NATO interoperability objectives.

The analysis of the activities and functions of military chaplains in NATO countries leads to the clear conclusion that the institution of military chaplaincy has become an established and indispensable part of the day-to-day life of armed forces across much of the world. In many NATO states, chaplaincy is not treated as a peripheral service but as a central component of military culture, mission effectiveness, and personnel well-being. It provides essential spiritual care, fosters ethical leadership, and plays a vital role in preserving the psychological health and moral integrity of both individuals and units.

As global security challenges evolve, the relevance and necessity of military chaplains continue to grow, underscoring the need for ongoing research, professionalization, and international cooperation in this important field.

References

«On the Service of Military Chaplaincy» Law of Ukraine of November 30, 2021, No. 1915-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1915-20>. (Date of access: 18.02.22)

Vashchuk M. (2020). Foreign experience in the implementation of pastoral care of military personnel and the possibility of its use for Ukraine. *Legal Bulletin of KROK University*, (38). S. 56-65. URL: <https://lbku.krok.edu.ua/index.php/krok-university-law-journal/article/view/247>

Karpenko O. (2009). Chaplaincy in the world. Church Orthodox newspaper. 2009. № 7-8. S. 233-234. URL: <https://www.kapelanstvo.ugcc.ua/kapelanstvo-u-sviti/3>.

Koropatnik I., Mykytyuk M., Pavlyuk O., Petkov S. (2023). Military chaplaincy in Ukraine: stages of formation, regulatory and legal support, peculiarities of implementation during martial law, foreign experience. Kyiv: Professional Publishing House. S. 552.

«Queen's Regulations and Orders (QR&O). Volume I – Administration». (2006). *Volume I – Administration*. <https://www.canada.ca/en/departement-national-defence/corporate/policies-standards/queens-regulationsorders/vol-1-administration>.

The Queen's Regulations for the Royal Air Force – Fifth Edition of 1999. (1999). *Fifth Edition of 1999*. URL: <https://witneyaircadets.files.wordpress.com/2016/12/queens-regulations-for-the-royal-air-force-2016.pdf>

Використані посилання

«Про службу військового капеланства» Закон України від 30 листопада 2021 р. № 1915-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1915-20> (дата звернення: 18.02.22)

Вашук М. (2020). Зарубіжний досвід здійснення душпастирської опіки військовослужбовців та можливості його використання для України. *Правничий вісник Університету «КРОК»*, (38). С. 56-65. URL: <https://lbku.krok.edu.ua/index.php/krok-university-law-journal/article/view/247>

Зелінський А. (2015). Соняхи. Духовність на час війни. Львів. С. 128.

Карпенко О. (2009). Капеланство у світі. Церковна православна газета. 2009. № 7-8. С. 233-234. URL: [https:// www.kapelanstvo.ucc.ua/kapelanstvo-u-sviti/3](https://www.kapelanstvo.ucc.ua/kapelanstvo-u-sviti/3).

Коропатнік І., Микитюк М., Павлюк О., Петков С. (2023). Військове капеланство в Україні: етапи становлення, нормативно-правове забезпечення, особливості реалізації в умовах воєнного стану, зарубіжний досвід. Київ: Видавничий дім «Професіонал». С. 552.

«Королівські регламенти та розпорядження (QR&O). Том I – Адміністрація». (2006). Том I - Адміністрація. [https:// www.canada.ca/en/departement-national-defence/corporate/policies-standards/queens-regulationsorders/vol-1-administration](https://www.canada.ca/en/departement-national-defence/corporate/policies-standards/queens-regulationsorders/vol-1-administration).

Королівські правила для Королівських військово-повітряних сил - п'яте видання 1999 року. (1999). П'яте видання 1999 року. URL: <https://witneyaircadets.files.wordpress.com/2016/12/queens-regulations-for-the-royal-air-force-2016.pdf>

Виздрик В. С., Мельник О. М.

ІНСТИТУТ ВІЙСЬКОВОГО КАПЕЛАНСТВА У ВІЙСЬКОВІЙ ОРГАНІЗАЦІЇ ЗБРОЙНИХ СИЛ США ТА ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ

Капеланство відіграє важливу роль у структурі сучасних Збройних Сил, надаючи не лише духовну підтримку, але й будучи мостом між військовими та релігійними громадами. Воно робить значний внесок у підтримання бойового духу, пропонуючи душпастирську опіку та допомагаючи військовослужбовцям впоратися з емоційним і психологічним тиском військової служби. Капелани часто є першими, до кого звертаються ті, хто опинився в кризовій ситуації, пропонуючи настанови в моменти стресу, втрати або моральної дилеми.

У таких країнах, як США і Франція, інститут військового духовенства офіційно визнаний і повністю підтримується державою. Ці капелани інтегровані у військову ієрархію і беруть участь у повсякденному житті військових частин. Одним із найбільш розвинених прикладів є капеланський корпус Збройних Сил США. Пентагон виділяє значні ресурси на підтримку релігійного і морального добробуту своїх військовослужбовців, визнаючи роль капелана в підтримці боєготовності та згуртованості підрозділів.

Капелани в США фінансуються з оборонного бюджету і мають правовий статус, еквівалентний статусу офіцерів, що дозволяє їм ефективно функціонувати в рамках субординації. Вони мають доступ до спеціалізованих навчальних закладів і керують власними засобами масової інформації для підтримки своєї роботи. Аналогічно, у Великій Британії на капеланів покладено обов'язки, пов'язані з морально-психологічною підтримкою, а також просвітницькою діяльністю, спрямованою на зміцнення етичних засад військової служби.

У світі постійних зусиль України, спрямованих на наближення до стандартів НАТО, вивчення моделей капеланства в країнах – членах Альянсу набуває особливої актуальності. Зарубіжний досвід пропонує цінні рекомендації для подальшого розвитку служби військового капеланства в Україні та її інституційної інтеграції у Збройні Сили.

Ключові слова: військові капелани, релігія, капелан, Збройні Сили, душпастирське служіння, духовенство.

РЕЛІГІЙНІ НАПИСИ ТА ЗОБРАЖЕННЯ НА ШАБЛЯХ XVII – XVIII ст. У КОЛЕКЦІЇ ЛЬВІВСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ

У статті проаналізовано та узагальнено релігійні написи і зображення на шаблях XVII – XVIII ст. Методологія дослідження базується на загально-наукових принципах системності, об'єктивності та критичного ставлення до джерел. У статті використано теоретичні методи дослідження, зокрема синтез, аналіз, індукція та дедукція. За допомогою історико-компаративного методу вдалося порівняти віднайдені зразки написів та зображень на шаблях. У цій статті також застосовано хронологічний та ретроспективний принципи дослідження.

У роботі чи не вперше в українській історіографії проаналізовано написи та зображення на шаблях XVII – XVIII ст. релігійного характеру, основна увага звернена на колекцію Львівського історичного музею, але для висвітлення панівних тенденцій розвитку озброєння тогочасної Європи використано матеріали із інших колекцій та збірок.

«Грецькі» сюжети на клинковій зброї, що зустрічаються на атрибуціях окремих експонатів, не вказують на виробництво в Елладі чи інших тодішніх православних країнах, як вважалося давніше. Вони виготовлені, напевно, у Стамбулі і призначалися для дипломатичних подарунків християнським (насамперед православним) володарям. На шаблях зустрічаються хрести. Мальтійські хрести не притаманні козацькому середовищу, але подекуди вони зустрічаються на гербах козацької старшини і, що важливо, на ювелірних виробах із Центральної України. На зразках холодної зброї мусульманського походження добре помітна символічна ієрархія. Зазвичай, розкішно прикрашене ім'я Могаммада, дещо менше – згадка правителя, ще менше – майстра, що виготовив клинок.

Ключові слова: шаблі, релігійні сюжети, Богородиця, колекція, Львівський історичний музей.

Постановка проблеми та її актуальність. Дослідження розвитку та стилізації озброєння є важливою сторінкою у дослідженні розвитку мілітарної історії Центрально-Східної Європи. Її частиною є вивчення зброї, зокрема шабель, які у новий час стали символом шляхетності та війни на цих теренах. Відповідно, шаблі стали важливим об'єктом вивчення у сучасному зброєзнавстві,

Панів Андрій Михайлович, аспірант кафедри Центральної і Східної Європи, Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів.

© Панів А. М., 2025.

різні аспекти їх появи і використання (походження, матеріал, зберігання, особливості виробництва тощо). Тому цей предмет озброєння потребує всебічного докладного вивчення, й аналіз релігійних написів та зображень на лезах шабель набуває нових сенсів крізь призму дослідження мультикультурного середовища XVII – XVIII ст. Центрально-Східної Європи. Ці матеріали дають змогу простежити генезу походження тих чи інших зразків озброєння, висвітлити ставлення до шабель, як до свого роду культових предметів, що здійснюють «Божу волю». Відповідно, результати пропонованої статті стануть корисними під час наступної актуалізації та дослідження історії зброї та озброєння нового часу на теренах України.

Мета статті – дослідити релігійні написи та зображення на шаблях XVII – XVIII ст.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження холодної зброї в українській військовій історії не є новою темою. Однак в українській історіографії невелика увага приділяється трактуванню написів та зображень на зброї. І. Крип'якевич у двотомній роботі «Історія Українського війська» подає історію розвитку військової справи та зброї від періоду Русі (Крип'якевич, 1936). Однак у цій праці аналізу безпосередньо озброєння відведено другорядну роль. Переважно тут ідеться про військові кампанії, систему організації війська, тактику та стратегію ведення бойових дій. Л. Войтович дослідив озброєння європейських армій XVII – XVIII ст., окрему увагу фахівець присвятив аналізу технічних особливостей шаблі (Войтович, 2019). Д. Тоїчкін охарактеризував проблему походження шабель XVII ст., оздоблених християнською символікою (Тоїчкін, Тоїчкін, 2013, 2014). Дослідник аналізує декілька версій щодо походження та осередків виготовлення холодної зброї XVII ст. із виразними православними написами. Він вважає, що такі клинки виробляли грецькі та вірменські майстри для шанованих замовників православної віри. Водночас із метою виявлення особливостей клинкового озброєння вагомим залишається аналіз систем озброєнь на інших теренах, аналіз деяких впливів, дослідження властивостей використання холодної зброї. Для нашого дослідження важливими залишаються праці західноєвропейських істориків. З цієї причини використано роботу Е. Окшотта, у якій розроблена одна з найпопулярніших у наш час типологізацій холодної зброї

(Окишотт, 2006). Р. Бартон дослідив еволюцію європейської клинкової зброї, окрему увагу присвятив технологічному аналізу шаблі (Burton, 2014). Р. Маршеден детально проаналізував особливості використання шабел на основі аналізу польських джерел (Marsheden, 2015).

Серед інших дослідників відзначимо студії В. Прохорова (Прохоров, 1881). Його робота, створена ще 1877 р., охопила чималу кількість матеріалу, проте не отримала подальшого розвитку. Дослідник проаналізував основні зразки клинкової зброї, визначив важливі риси розвитку шабел, що мали грецькі, слов'янські та написи іншими мовами. Водночас проведені ним розвідки створили хибне враження про вичерпаність тематики, тому його попередні у багатьох аспектах висновки почали розуміти як широкі узагальнення, що тривалий час гальмувало розвиток перспективного напряму досліджень.

Джерельна база роботи доволі об'ємна, враховуючи безпосередню ознайомленість автора як з фондовою, так і з експозиційною частинами колекції зброї Львівського історичного музею. З метою реалізації комплексного дослідження залучено як речові, так і писемні джерела. Найважливіше значення у вирішенні основних завдань дослідження належить речовим джерелам, що представлені знахідками шабел, які зберігаються у музейних фондах. Відтак, робота побудована на основі аналізу зразків холодної зброї із колекцій та збірок Львівського історичного музею, Харківського історичного музею та Переяславського державного історичного музею.

З наративних джерел для дослідження залучені літописи XVII – початку XVIII ст.: Самовидця (Дзира, 1971), Григорія Граб'янки (Граб'янка, 1992), Самійла Величка (Величко, 1991). Крім того, цінним джерелом є «Щоденники генерального хорунжого Миколи Ханенка» (*Щоденник генерального хорунжого Миколи Ханенка*), де згадуються особливості застосування шаблі у бойовій ситуації, уточнюються її технічні характеристики. З одного боку, літописні джерела мають свої особливості: вони окреслюють шаблі лише у загальних рисах, не даючи можливості сформулювати чітке уявлення щодо конструктивних характеристик зброї. З іншого – писемні джерела подають важливу інформацію про бойове мистецтво козацтва, застосування клинкової зброї безпосередньо у бою тощо.

Виклад основного матеріалу. В українській культурі шабля відіграє значно більшу роль, аніж «просто зброя», вона виступає важливим символом козацтва і пов'язаних із ним подій XVII – XVIII ст. (*Крип'якевич, 1992: 154*). Серед усього комплексу озброєння тогочасного східноєвропейського (у тому числі і козацького) війська вона посідала особливо помітне місце й була культовою у середовищі воїнів (*Греб'янка, 1992: 35, Величко, 1991: 78*), замінивши собою меч, перехопивши не тільки його бойове використання, але і семіотичні функції (*Терський, 2005: 20-22*).

Мистецтвознавці та історики зброї уже тривалий час зверталися до вивчення складних орнаментальних та іконографічних композицій, виявлених на клинках шабел XVII – XVIII ст.

Аналіз релігійних сюжетів (зображень чи написів) на клинковій зброї у зброєзнавстві є окремим дослідницьким напрямом, з урахуванням особливостей різних релігійних уявлень на різних територіях. У випадку з оздобленою клинковою зброєю місцем виготовлення чи використання якої були території християнських спільнот, такі зображальні сюжети традиційно присвячувались, як правило, Ісусу Христу, Богородиці, інколи – окремим святим, особливо шанованим на тих чи інших територіях. Також це могли бути зображення релігійної (християнської) символіки (інколи – чіткі і акцентовані, подекуди ж – доволі схематичні), а також релігійні написи. Відтак, клинкова зброя, яка була оздоблена такими (християнськими) сюжетами, на українських теренах отримала свою популярність і поширення, незалежно від місця виготовлення.

Зі всіх узятих автором до аналізу шабельних клинків із зображеннями на релігійну (християнську) тематику, зокрема з антропоморфними зображеннями, слід виділити надзвичайно популярну і чисельну групу з різними канонічними варіаціями зображення Богородиці: Богородиця з немовлям Ісусом, або ж одноосібно; у повний зріст, поясна, оплічна. Окрім того, деякі зображення тяжіють до католицького канону, інші – до православного.

Отже, в проаналізованому нами масиві історичної оздобленої зброї з християнською антропоморфною атрибутикою група клинкової зброї, саме з Богородичними зображеннями, а не із зображенням Ісуса Христа була найчисельнішою. Як зазначають вітчизняні історики релігії, релігієзнавці, а також дослідники традиції іконописання, на історично українських землях, образ

Богородиці був тут особливо шанованим (Степовик, 2004: 36). Найбільш значущі православні і греко-католицькі чоловічі монастирські обителі на території України, наділені статусом Лаври, присвячені саме Богородиці: Свято-Успенська Києво-Печерська, Свято-Успенська Почаївська, Свято-Успенська Святогірська і Свято-Успенська Унівська. Військо Запорозьке, зокрема, одним з головних своїх січових храмів обрало саме храм Покрови Пресвятої Богородиці (Степовик, 2004: 65). Як зазначає стосовно популярності теми «Покрови» мистецтвознавець Дмитро Степовик у своїй праці «Історія української ікони Х – ХХ століть»: «...на січневій Переяславській раді 1654 року козацька верхівка приєднала країну та її людей не до «православного царя», а кинула їх з вогню в полум'я, – тоді в ікономалюванні якось раптово, спонтанно виникає «захисна тема» у вигляді так званих «козацьких Покров». Хоча тема Богородиці Покрови була відома в Україні ще від Середньовіччя, але ніколи вона не посідала домінуючого місця ні в іконостасах, ні в системі храмових ікон взагалі. До речі, Павло Алепський, будучи особливо чутливим до краси Богородичних ікон, ніде не згадав і не описав ікон Покрови. Минуло кілька років війни – і вся Україна вкрилась мережею Покровських соборів і церков, і кожна мала свою храмову козацьку ікону Покрови» (Степовик, 2004: 65).

Відтак, зброя з Богородичними зображеннями в козацькому середовищі набувала особливої популярності. Той аспект, що місцем виготовлення такої зброї (чи бодай місцем нанесення на неї зазначених вище релігійних зображень, незалежно від техніки виконання такого ювелірного оздоблення) зазначені, згідно з музейними інвентарними книгами, не українські зброярські центри, а території інших країн, свідчить про таку ж популярність цих мотивів і в країнах виготовлення, а також про ринкову стратегію виробників зброї, які для збуту своєї продукції часто використовували популярні в тій чи іншій місцевості релігійні мотиви, оздоблюючи ними свій продукт задля збільшення попиту. Траплялось так, що оздоблення зброї християнськими мотивами здійснювали майстри з мусульманських країн (часто – Стамбул, мусульманський Кавказ), розширюючи таким чином свою клієнтську базу і відкриваючи для себе нові перспективні ринки збуту.

Пояснення ж факту регулярного використання для оздоблення такого артефакту війни, як клинкова зброя саме образу Богородиці,

а не Христа, слід шукати на стиках самої психології тогочасних війн і релігійній ментальності тогочасного мілітарного попільства. На думку автора, для «людини війни» Раннього Нового часу, яка сповідувала християнський світогляд, було цілком природно просити заступництва і захисту саме у Богородиці, як у Матері Небесної. Можливо, саме приклад Богородиці, яка за християнським каноном була обраною, але звичайною людиною, зрештою – матір'ю, яка, згідно з євангельськими оповідями ревно піклувалась про свою дитину, а в час найбільших страждань її Сина йшла за ним до кінця, був для козака більш «земним» і знайомим саме як образ матері-заступниці. У всякому разі домінантна роль Богородиці серед антропоморфної християнської атрибутики на досліджених шабельних клинках є безсумнівною.

З-поміж усіх взятих до дослідження зразків клинкової зброї варто розпочати огляд унікальним зразком релігійного іконографічного зображення Діви Марії на штабі шабельного клинка з колекції ЛІМ (інв. № 3-393), датованого XVII ст. Цей музейний експонат сам по собі є доволі рідкісним типом шабельного клинка. Це так званий кончар, а у цьому випадку – шабля-кончар, що в зброярських музейних чи приватних колекціях і в Україні, і за кордоном зустрічається доволі рідко. Кончар – східний тип зброї, основним функціональним призначенням якого є пробивання кольчуг. На території Європи ця зброя набула поширення у тих регіонах, які контактували з воїнами зі Сходу, які, власне, і використовували кольчугу як основний захисний обладунок (Польща, Угорщина). Проте, у цих країнах форма кончара пряма, без вигину. Поєднання ж функції кончара саме з шабельним вигнутим клинком зустрічається вкрай рідко. Сам клинок середньої кривини, дводольний, при кінці двосічний. Вістря 4-гранне, ромбічне в перерізі, через що в історіографії таку зброю часто називають «шаблею з багнетоподібним бойовим кінцем» (*Тоїчкін, 2013(1): 80*). З правого боку при п'яті (або ж – на рікассо клинка) розміщений напис в картуші, виготовлений у техніці таушування золотом. При детальному аналізі тексту напису стало очевидним, що має місце стилізація під арабські літери, а не справжній напис арабською.

Тут же розміщено зображення Богородиці з немовлям-Христом ліворуч, також ташоване золотом. Над покритою головою Богородиці і Христа присутні німби, що вирізняє зображення від

більшості аналізованих зразків – образ виконаний у стилістиці т.зв. окладних ікон (ікони в «окладі», або ж в «ризі», або в «шатах»). Як відомо, у православному іконописі (менше в католицькому) існувала практика оздоблювати особливо шановані ікони накладними металевими (золотими, срібними, латунними ін.) рельєфними пластинами, які технікою чеканки або філіграні рельєфно відтворювали деталі мальованого зображення, закриваючи майже все поле ікони, але залишали відкритими такі деталі ікони, як лик (обличчя), руки, інколи – ступні ніг зображених святих. Саме таке зображення відтворено на представленому шабельному клинку: поясне зображення Богородиці з Христом на руках виконане у техніці таушування (наведенням) золотом, а їхні лики (обличчя), руки, а також – ступні Ісуса-дитини залишені відкритими, як на окладних іконах, і на такі відкриті ділянки набивною технікою наведено тонкий шар металу відповідних форм, який для контрасту оброблений у техніці синіння (або чорніння). Такі частини зображення як деталі німбу і обличчя – це є безпосередньо тіло клинка, яке контрастує кольором і рельєфом із золотим зображенням.

Щодо самого типу іконографічного зображення, яке, враховуючи його мініатюрний розмір, виконане на високому професійному рівні, то тут можна з впевненістю говорити, що перед нами тип Богородичної ікони, відомий під назвою «Одигітрія» – «Вказуюча дорогу». Цей тип є одним із найдавніших і найпоширеніших у багатьох країнах, що сповідують християнство, на українських землях (різних часових відрізків і територіальної підпорядкованості різним державам) – цей тип Богородичної ікони є найпоширенішим.

Стосовно походження цієї шаблі-кончара і самого зображення на ній багато моментів вказують на те, що ця зброя могла мати трофейний характер: за всіма ознаками зображення Богородиці з Христом є більш пізнім по відношенню до часу виготовлення самого клинка. Крім того, це зображення відрізняється за відтінком кольору золота, яким воно ташоване, від кольору золота, яким виконано напис псевдоарабськими літерами, а також за рельєфністю самого таушування. Малоймовірно, що майстер (чи майстри) однієї майстерні використали б різний оздоблювальний матеріал для однієї і тієї самої речі, якби така робота була одночасною.

Враховуючи те, що зображення Богородиці не містить корони на голові (яка більшою мірою була притаманна іконам західним), можна припустити, що перед майстром-ювеліром у якості зразка знаходилась православна ікона з країн Сходу. Слід врахувати, що християнське зображення розміщене на цілком східному зразку зброї, та той факт, що майстер не володів арабською мовою, а лише відтворив окремі розрізнені арабські літери без смислового зв'язку.

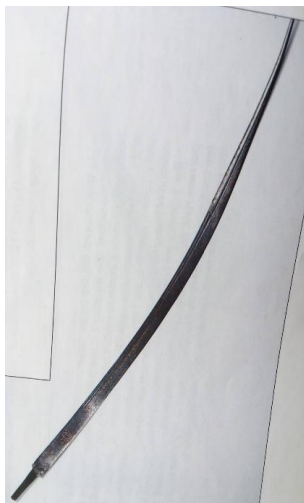
На наш погляд, найбільш ймовірним регіоном походження цього зразка є Кавказ. На це вказує і сама морфологія «багнето-подібної шаблі», яка має кавказьке походження (*Тоїчкін, 2013(1): 80-81*). Саме кавказькі майстри були відомі своєю майстерністю в оздоблювальному ремеслі, та й контакти з православним світом в силу історичних, торговельних і географічних особливостей Кавказу є очевидними.

У такому ж контексті відзначимо шаблю інв. № 3-1500. Цей експонат до Львівського історичного музею надійшов з колекції Болеслава Ожеховича в 1940 році. Клинок шаблі типу «Монморансі», з косо зрізаним вістрям. Арматура ефеса з позолоченого срібла. Руків'я у вигляді стилізованої голови орла, з щічками (накладками) зі слонової кістки.

З правого боку в накладку ефеса вправлено невеликий (в межах 2 см) овальний медальйон з металу жовтого кольору (ймовірно – стоп золота) і християнським антропоморфним зображенням. Довгий час в Музеї побутувала думка, що тут зображено святого Стефана (король із династії Арпадів був хрестителем Угорщини, одним із останніх святих, які однаково шануються як у православній, так і у католицькій традиціях. Відповідно, його заступництва могли шукати як польські шляхтичі, так і представники козацької верхівки). Проте така думка виявилась помилковою (можливо – внаслідок мініатюрності самого медальйона): при огляді фото цього зображення, зробленого в режимі макрозйомки, стало очевидним, що тут зображено Богородицю з Христом, причому – тип зображення доволі рідкісний для іконографії – Богородицю зображено з непокритою (!) головою.

У колекції Львівського історичного музею на шаблях (клинках чи ефесах) такий тип іконографії практично не зустрічається. Справа в тому, що у православній традиції іконопису практично всі жінки (святі чи тим більше Богородиця) зображуються з покритою головою. Це покривало, або «плат», відомий в іконописі

під відповідним терміном «мофорій». Оскільки в іконописі будь-яка деталь наділена глибокими смислами, покрита мофорієм голова зображеної святої символізує смиренність і покірність Божій волі, а мофорій Богородиці є ще й знаком її Материнства і служіння Богові.

а

б

в

**Рис. 1. Шабля-кончар із зображенням Диви Марії та Ісуса
із колекції ЛІМ, інв. № 3-393:**

а – фото шаблі; *б* – фрагмент; *в* – зображення на шаблі-кончарі

З непокритою головою прийнято зображати на іконах Марію Єгипетську – скоріш як виняток. Зображень же Богородиці з непокритою головою в іконописі відомо вкрай мало: «Охтирська Богородиця», дуже шанована ікона Чернігівщини першої половини XVIII ст., ікона Богородиці «Помічниця в пологах», сюжетно відома з XV ст.

Проте зображення на описаній шаблі відмінне від обох варіантів. Єдиним варіантом, що іконографічно йому відповідає, є ікона Богородиці, відома під назвою «Взискання загиблих». Цей тип ікони набув поширення на території росії у середині XVII ст. У такому контексті можна зробити припущення:

а) майстер, що оздоблював ефес шаблі, використав ювелірну прикрасу, що походила з російських територій;

б) таке оздоблення здійснювалось безпосередньо на території росії, і вказана зброя свого часу мала трофейний характер. На думку автора, другий варіант є більш вірогідним, враховуючи той факт, що у військових різних армій була достатньо поширеною практика використання трофейної зброї, оздобленої або переробленої за власними естетичними чи практичними уявленнями.

Рис. 2. Шаблі із колекції ЛІМ, інв. № 3-1500

Рис. 3. Шабля із колекції ЛІМ, інв. № 3-1531

Зображення Богородиці із дитям – типове для шабел XVII – XVIII ст. (Тоїчкін, 2012: 210). Зокрема, у Львівському історичному музеї зберігається декілька зразків. На шаблі (інв. № 3-327) уміщена коронована Богородиця із Ісусом на руках та скіпетром у руці. Зображення, певно, виконане золотим тисненням з високим рельєфом, ближче до т.зв. п'яти або ж рікассо полоси шабельного клинка.

Інший приклад – шабля за інв. № 3-393. На її піхвах також мистецьки виконано зображення Богородиці з Дитям. З іншого боку, зауважимо, що відтворення Діви Марії із короною, як правило, не так часто зустрічається на зброї. У ЛІМ є ще один приклад коронованої Богородиці на шаблі (інв. № 3-1027), де унікальним є і коронація її Дитини. Існують також і інші приклади іконографії Діви Марії на шаблях у ЛІМ.

Рис. 4. Зображення коронованої Богородиці з Дитям на шаблі із колекції ЛІМ, інв. № 3-327

Рис. 5. Зображення коронованої Богородиці з Дитям на шаблі із колекції ЛІМ, інв. № 3-1027

Рис. 6. Інші зображення Богородиці з дитям на клинках шабель із колекції ЛІМ

Окремою дослідницькою проблемою є т. зв. «грецькі» сюжети на клинковій зброї, що зустрічаються на окремих експонатах. Зокрема, «грецьке» походження фігурує в історіографії стосовно клинка шаблі з колекції Львівського історичного музею, інв. № 3-3916. Ця шабля має клинок із незначною елманню (розширення клинка при вістрі), плоский, без повздовжніх борозен – долів. З правого боку вздовж туп'я напис грецькою мовою і зображення єрусалимського хреста. В клинок вставлені три рубіни з оправою у вигляді двох озброєних шаблями ангелів, які підтримують корону. Біля хрестовини – зображення Богородиці з Христом, дванадцять зірок і два підсвічники, між якими вставлено четвертий рубін. Напис та зображення частково таушовані золотом, частково позолочені. Гарда шаблі відкритого типу. Арматура ефеса срібна, кільйони перехрестя круглої форми. В центрі хрестовини різьблене

зображення троянди. Гриф (руків'я) зеленого нефриту, восьмигранний, верхній кінець відігнутий під кутом. Загальна довжина шаблі – 95,7 см, довжина клинка – 83,6 см, ширина клинка – 3,7 см, кривизна клинка – 5,7/33. Датується шабля XVII ст. До Львівського історичного музею шабля надійшла у 1940 році з Музею Яна III, яким, у свою чергу, була придбана у 1914 році в м. Перемишлі за одну тисячу крон у антиквара І. Вайнгартена. Походить з колекції герцога Вюртемберзького.

Спеціалісти висували версії стосовно її імовірного грецького (у давнішій науковій літературі (*Прохоров, 1881: 197-202*)) чи молдавського походження, що підтверджувалося особливостями орнаментики ефеса.

На професійну думку Д. Тоїчкіна, що підкріплена докладним оглядом історіографії та аналізом зображень на самій пам'ятці з ЛІМ, виразніше відчувуються османські мотиви (*Тоїчкін, 2012: 211-215*). Зокрема, серед «класичних» ознак дослідник вираховує сегментовану порожню арку при п'яті, яка завершена «списоподібним» медальйоном, карбування квітучого куша, який поміж свічками та пальметками увінчує корону (*Тоїчкін, 2012: 212-215*). Подібне поєднання східних та західних впливів не варто вважати чимось екстраординарним. Тогочасний Стамбул був потужним світовим торговим, політичним і ремісничим центром, де, імовірно, відбувалося також виготовлення клинкової зброї. З літописних джерел відомо, що Б. Хмельницький у дарунок від турецького царя неодноразово отримував зброю, поміж тим і шаблі (*Греб'янка: 36, Щоденник...*). Християнські сюжети тут від давніх часів мали свої традиції. Наприклад, у XVII ст. особливої популярності набувають сюжети, які містять зображення Діви Марії із Немовлям або св. Георгія (*Образцов, 2014: 335-340*).

Рис. 7. Шабля зі старогрецьким написом та зображенням Матері Божої із колекції ЛІМ, інв. № 3-3916

На шаблі інв. № 3-3916 таушовано напис старогрецькою мовою: «Всю надію свою на Тебе покладаю, Мати Божа, захисти мене під Покровою Своєю!». Також тут вміщено зображення Діви Марії із Немовлям, яке виконане, однак, не за грецькими канонами. Дослідники уже досить давно довели, що окрім мови напису аналізована шабля не містить інших грецьких елементів. На підставі окремих деталей встановлено, що у виготовленні цього виробу активну участь брали турецькі ремісники – шабля має характерні тавра на хвостовиках та оправу, що нагадує султанські тугри.

Подібні релігійні сюжети відомі також на інших шаблях. Наприклад, у зібраннях російського Ермітажу відома подарована шабля із зображенням Богоматері та Ісусом. Напис на ній вказує: «Пречиста Мати Божа, допоможи рабу Твоєму у літо від Різдва Христового 1445» (*Образцов, 2014: 335-340*). Певний час вважалося, що цей екземпляр є зразком візантійського мистецтва (*Прохоров, 1881: 197-202*). Однак наступні дослідження показали, що греки користувалися датуванням від створення світу, що йшло у розріз з припущенням про «візантійське походження» (*Тоїчкін, 2012: 212-215*). На підставі порівняння з іншими шаблями, які зберігалися в росії, стало розуміло, що такі предмети виготовлялися у XVII ст. нерідко для подарунків. Шабля (інв. № 3-3916) із Львівського історичного музею також має датування від Різдва Христового. Тому можна припустити, що вона призначалася для подарунку християнським амбасадорам.

Стосовно християнських написів на проаналізованих зразках клинкової зброї, більшість з них має характер написів-оберегів, що закликають вищі сили захистити власника цієї зброї, або ж глорифікаційні вислови-славослів'я у загальнохристиянському дусі. До прикладу, на шаблі (інв. № 3-317) зі збірки Львівського історичного музею зберігся латинський напис: «В ім'я Господа переможу!». Девізи такого характеру були поширеними як на території України, так і загалом на території Центрально-Східної Європи.

Так на одному з клинків, що нині зберігаються у росії, також латиною зазначено: «Суди Господи тих, хто образив мене, побори тих, що борються зі мною!». На думку дослідників, напис засвідчує приналежність якомусь із християнських достойників, але місцем виготовлення цієї шаблі можна вважати Стамбул (*Тоїчкін, 2012: 212-215*). Такий висновок також ґрунтується на

підставі виявлених султанських тугр, традиційного арабського золотого таушування. Водночас, чи належить до цього кола досліджувана шабля із Львівського історичного музею, невідомо.

Описана вище шабля (інв. № 3-317) з Львівського історичного музею окрім напису також прикрашена християнським символом «Всевидяче око». Клинок цієї шаблі виготовлений у XVIII ст. Складно сказати, чи вона пов'язана із масонськими організаціями. «Всевидяче око» – традиційний символ всевидячого та всемогутнього Бога (*Burton, 2014: 128*). До того ж в умовах здійсненого вже на той час поділу Речі Посполитої цей символ став офіційним знаком Чотирилітнього сейму (саме він ухвалив відому Травневу конституцію 1791 р.). Відповідно, подібна християнська символіка могла відобразитися у вигляді символічних зображень. Водночас, на рукояті шаблі присутнє зображення козака із шаблею у правій руці, що, на думку автора, може означати приналежність її до питомо українського старшинського кола.

Рис. 8. Напис «В ім'я Господа переможу» на шаблі із колекції ЛІМ

Із колекції Львівського історичного музею показовою є також шабля із польськомовним девізом: «Пан Бог – надія моя!» (інв. № 3-346). Напис виконано технікою таушування золотом з лівого боку клинка, з правого міститься напис «Ян Тарновський великий коронний гетьман» і дата «1541». Присвята та вшановування «вищих сил» є доволі розповсюдженими девізами клинкової зброї Центрально-Східної Європи.

Зображення хрестів зустрічаються також на шаблях з інших музеїв. Зокрема, у Переяславському державному історичному музеї під інвентарним номером № ПХМ 3569/КВ 1319 зберігається «Шабля Богдана Хмельницького» (*Тоїчкін, 2013: 260-265*). Вона виготовлена зі сталі, срібного сплаву, позолоти, кістки,

шкіри, дерева, містить елементи кування, гравірування та карбування. Польськомовний напис на ній присвячений постаті Богдана Хмельницького та здобутті його слави. Характерно, що ця шабля має також зображення «мальтійського хреста» (гравірування на внутрішньому боці клинка) (Тоїчкін, 2013: 260-265). Подібне зображення міститься також на іншій шаблі козацького гетьмана, що зберігається нині у Польщі. На підставі порівняння цих предметів холодної зброї дослідник Ю. Савчук дійшов висновку, що поява мальтійських хрестів, які нанесені із використанням гравірування на леза шаблі, вказує на певну «полонізацію», тобто подібні «геральдичні фігури» не були притаманні середовищу козацької еліти, натомість мальтійські хрести часто використовувалися польськими гусарами (Тоїчкін, 2013: 264). Тож, можливо, шабля (як і полонізований напис на ній) з'явилася у шляхетському оточенні Б. Хмельницького.

З іншого боку, Д. Тоїчкін зауважує, що хоча мальтійський хрест трапляється на гербах козацької старшини, проте широкого розповсюдження в Україні не набув. Відтак, зразки мальтійських хрестів – поодинокі знахідки на клинковій козацькій зброї (Тоїчкін, 2012: 220-230). В той же час на території Речі Посполитої, в польському мілітарному середовищі, зокрема на обладунках, зброї, такі зображення були більш поширеними. Підтвердженням тому є шабельна полоса з колекції Львівського історичного музею за інв. № 3-1538. Ефес шаблі відсутній, проте клинок – власне польського походження, датований XVIII ст., дводольний, з розложистим туп'ям, доли розділені високим ребром. На п'яті (або ж – рікассо) клинка з правого боку напис «DEUS NOBISKUM» / «З нами Бог», з лівого ж боку – мальтійський хрест, таушований золотом. Окрім того, на хвостовику клинка присутнє зображення ще й «папського» хреста.

Зазначимо, що у колекції Львівського історичного музею також збереглася шабля (інв. № 3-714), піхви якої прикрашені зображенням Діви Марії із Ісусом, а гарда – мальтійським хрестом. Обидва тушування виконані у поєднанні із квітковим орнаментом. Можливо, вказаний об'єкт належав до того самого середовища, що і «шабля Б. Хмельницького». Цей зразок також підтверджує думку про те, що мальтійські хрести як християнські символи були поширені на території України.

Рис. 9. Шабля із зображенням мальтійського хреста та матері Божої із колекції ЛІМ, інв. № 3-714

Зауважимо, що на шаблях зустрічаються також і православні хрести. Прикладом слугує шабля (інв. № 2916), яка зберігається у фонді Чернігівського історичного музею. Вказана зброя походить із колекцій В. Тарновського, де була опублікована вперше. В. Тарновський зауважує, що шабля містить грецький клинок, оскільки на ньому присутнє характерне оздоблення. Однак Д. Тоїчкін розмірковує про турецьке походження клинка, не зважаючи на виразний латинський напис із Псалму Глави 34 «Суди Господи тих, що судять мене та здолай тих, хто проти мене» (Тоїчкін, 2012: 236).

Рис. 10. Шабля із православним хрестом та написом «Суди Господи тих, що судять мене...» із колекції ЧІМ, інв. № 2916

Водночас із колекції В. Тарновського (В. Тарновський (1838–1899) – колекціонер української старовини та зброї, громадський та культурний діяч, відомий як фундатор Музею Українських старожитностей (зараз – Чернігівський державний історичний музей),

походить шабля (інв. № 2936), де міститься зображення Богородиці із Ісусом Христом. Поблизу них – два янголи тримають корону, оздоблену рубінами. Біля ефеса розташовані дві свічки. В. Тарновський вважав, що вказана шабля є дарунком гетьмана І. Мазепи осавулу Савичу. Походження клинка – османське.

Рис. 11. Шабля із зображенням Богородиці із Ісусом Христом, поблизу них – ангели, що тримають корону, із фондів ЧІМ, інв. № 2936

Аналіз релігійних зображень на шаблях XVII – XVIII ст. потребує також звернення до мусульманських зразків цієї холодної зброї, що перебувають нині серед українських зібрань. У збірках історичних музеїв України збереглися також інші шаблі, що мають східне походження. Наприклад, у колекції Харківського історичного музею присутній оригінальний екземпляр цієї зброї кінця XVIII ст. В інвентарній книзі музею шабля має інвентарний номер ОС-577 і наступну характеристику: «Шабля турецька у піхвах з сильно вигнутим лезом, на лезі карбування; руків'я у формі хрестовини з оздобою із слонової кістки і карбуванням. Кінець XVIII століття» (Гнатишин, 2003: 78-80). На думку М. Гнатишина, у цьому описі хибно не зауважено, що карбування є не просто прикрасою клинка. Це насічка, виконана золотом, яка містить у собі напис релігійного змісту. З історії шаблі відомо, що вона потрапила до Харківського історичного музею в 1960 р. – разом із колекцією М. С. Самокиша (1860–1944), відомого українського діяча освіти і мистецтва, художника-баталіста (Гнатишин, 2003: 78-80).

Внаслідок проведеного дослідниками аналізу, зокрема, прочитання збережених написів, було зроблено висновки про те, що шабля походить із Ірану й була виготовлена раніше, ніж заявлено

у початковому описі, – на початку XVII ст. М. Гнатишин припускає, що її створили для нагородження чи дарування від імені шаха Аббаса I Сефевіда (1571–1629), хоча остаточно крапку у дослідженні має поставити експертиза металу (*Гнатишин, 2003: 78-80*).

Водночас Д. Тоїчкін відзначає, що один зміст одного з написів на шабельному клинку не міг з'явитися на клинку раніше кінця XVIII ст. (*Тоїчкін, 2013 (1): 313*).

Шабля ОС-577 загалом є різновидом перської шаблі, так званого «шамширу» – її вузьке лезо зі сталі має плавний вигин, особливо у відтинку близько двох третин від руків'я. Останнє було обкладене із двох боків кістяними накладками – своєрідними «щічками», які прикріплені до руків'я двома тонкими круглими залізними штифтами, наразі одна щічка втрачена, інша за роки зсохлася й вільно знімається зі штифтів. Гарда має вигляд хреста із перпендикулярними до нього шипами, які опущені вздовж леза, але щільно до нього не притиснені. Подібний прийом використовувався для того, аби під час бою удари «приймалися» між шипом та лезом і не зісковзували на руків'я.

Подібно до інших східних шабель шабля ОС-577 з Харківського історичного музею також має релігійну присвяту. Зокрема, на загостреному угорі третьому картуші поруч із розкішною рослинною стилізацією міститься чотирирядковий напис: «Могаммад верховний король пророків». На прикладі цього виробу дуже добре помітна символічна ієрархія, притаманна зброї, що виготовлена у мусульманських країнах. Напис виконано перською мовою. Його розкішне обрамлення вказує на найвище місце пророка Могаммада у тогочасному східному світі. Тип цього картуша – «бадамі», що має овальну форму. Зазвичай, саме тут розміщувалися імена володарів. У цьому конкретному випадку – ім'я найавторитетнішої для будь-якого мусульманина людини, тобто Пророка. Ім'я шаха – тогочасного правителя – розміщене у значно простішому картуші, не такому великому за розмірами. Майстер, який виконав цей шедевр, записав себе у зовсім простому картуші (*Гнатишин, 2003: 79-80*). Для Східного світу подібна картина є цілком прийнятною, адже майстер був фактично рабом шаха (як і будь-яка інша людина у тогочасній східній державі). Відповідно на підставі цього напису зі зброї, що зберігається у Харкові, відчутною є загальна тенденція символіки релігійних написів на шаблях XVIII ст.

Висновки. Дослідження написів та зображень релігійного характеру, що містяться на лезах шабель XVII – XVIII ст., є актуальним завданням для дослідження. Як вдалося встановити, «грецькі» сюжети на клинковій зброї, що зустрічаються на атрибуціях окремих експонатів (зокрема, у Львівському історичному музеї), не вказують безпосередньо на виробництво в Елладі чи інших тодішніх православних країнах, як вважалося давніше. Вважаємо, що вони виготовлені у Стамбулі і призначалися для дипломатичних подарунків християнським (насамперед православним) володарям.

Уже від XVII ст. особливої популярності набувають сюжети, які містять зображення Діви Марії із Немовлям або св. Георгія. Зображення Богородиці із Немовлям часто фігурують на шаблях, у тому числі серед тих екземплярів, що зберігаються в Україні. Хрести зустрічаються на багатьох шаблях. Мальтійські хрести хоч і не були притаманні козацькому середовищу, подекуди вони зустрічаються на шаблях старшини. Яскравими прикладами слугують зразки із колекції Львівського історичного музею. Подекуди на шаблях зустрічаються і православні хрести, переважно вони зберігаються у фондах Чернігівського історичного музею. Відзначимо також окремі зразки холодної зброї, що мають мусульманське походження. Серед написів на них добре помітна символічна ієрархія. Зазвичай, розкішно прикрашене ім'я Могамада, дещо менше – ім'я правителя, ще менше – ім'я майстра, що виготовив клинок.

Використані посилання

Аствацатурян Э. (2002). *Турецкое оружие в собрании Государственного Исторического музея*. Санкт-Петербург: Атлант. 336 с.

Величко С. (1991). *Літопис*, переклад з книжної української мови, вст. стаття, комент. Шевчука В., відп. ред. Мишанич О. Київ: Дніпро. 564 с.

Войтович Л., Голубко В. (2019). *Історія війн і військового мистецтва: у 3 т. Т. 2. Початок XVI – початок XX ст.*. Харків: Фоліо, 2019. 976 с.

Гнатишин М. (2003). «Щодо атрибуції шаблі східного походження з колекції Харківського історичного музею», *Восьмі Сумцовські читання: збірник матеріалів наукової конференції, присвяченої 100-річчю XII Археологічного з'їзду, Харків, 12 квітня 2002 р.*, С. 78–80.

Дзира Я., ред. (1971). *Літопис Самовидця*. Київ: «Наукова думка». 208 с.

Крип'якевич І. (1936). *Історія Українського війська: у 2 т.* Львів: Видання Івана Тиктора. Т. 1. 288 с.

Граб'янка Г. (1992). *Летопись гадячского полковника Григория Грабянки*, перевод Иванченко Р., Киев: Общество «Знания» Украины. 143 с.

Образцов В., Пятницкий Ю. (2014). «Святые образы на клинках»: уникальные сабли из собрания Эрмитажа, *Tyragetia*, Vol. 7, С. 329–343.

Окшотт Э. (2006). *Археология оружия. От бронзового века до эпохи Ренессанса*, перевод Якушиной М. Москва: Центрполиграф. 398 с.

Прохоров В. (1881). О древних саблях с греческими, славянскими и другими надписями. Санкт-Петербург: Тип. Императорской Академии Наук. 16 с.

Степовик Д. (2004). *Історія української ікони Х-ХХ століть*. Київ: Либідь. 442 с.

Терський С. (2005). З історії української зброї ХІІІ–ХVІІІ ст. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*, №. 528: Держава та армія, С. 16–27.

Тихомирова Е. (1983). *Оружейная палата. Парадное оружие ХVІІ–ХІХ вв.* Москва: Искусство. 20 с.

Тоичкин Д. (2013). "Сабля Богдана Хмельницкого в коллекциях музеев Польши и Украины", *Война и оружие. Труды Четвертой Международной научно-практической конференции 15-17 мая 2013 года, Санкт-Петербург*, Ч. 4, С. 254–270.

Тоїчкін Д. (2012). До питання про походження шабель ХVІІ ст., прикрашених християнською символікою та епіграфікою. *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики*. Число 20: Генеалогія та геральдика К.: Інститут історії України. С. 209–231.

Тоїчкін Д. (2013(1)). *Клинок зброя козацької старшини ХVІ – першої половини ХІХ ст.: проблеми атрибуції та класифікації*. Київ: Ін-т історії України НАНУ. 464 с.

Тоїчкін Д. (2013(2)). Клинок зброя козацької старшини як історичне джерело: методи практичного дослідження. *Кубань – Україна: вопросы историко-культурного взаимодействия*. Краснодар; Киев, 2013. Вып. 7. Посвящается 150-летию со дня рождения Б. Д. Гринченко. С. 228–255.

Тоїчкін Д. (2014). Оснащення українського козацького війська: холодна зброя. *Україна в Центральній-Східній Європі: зб. наук. пр.* Київ: Ін-т історії України НАНУ. Вип. 14. С. 336–361.

Щоденник генерального хорунжого Миколи Ханенка, за адресою: <http://litopys.org.ua/khanenko/khan.htm> (дата звернення: 06.12.2021).

Burton R. (2014). *The Book of the Sword: A History of Daggers, Sabers, and Scimitars from Ancient Times to the Modern Day*. New York: Skyhorse. 336 p.

Marsheden R. (2015). *The Polish Saber*. London: Tyrant Industries. 248 p.

References

Astvatsaturian E. (2002). *Tureckoje oruzie v sobranii Gosudarstvennogo Istoricheskogo muzeja*. Sankt-Petersburg: Atlant. (rus.). 336 p.

Velychko S. (1991). *Litopys*, per. z knyznoi ukrainskoi movy, vst. statia, koment. Shevchuka V., vidp. red. Myshanych O. T. 1. Kyiv: Dnipro. (ukr.). 564 p.

Vojtovych L., Golubko V. (2019). *Istoria vijn i vijskovogo mystectva*. Charkiv: Folio. (ukr.). 976 s.

Gnatyshyn M. (2003). Szchodo atrybucij szabli shidnogo pohodzennia z kolekcciji Harkivskogo istorychnogo muzeju. *Vosmi Sumcovski chytannia*: Zbirnyk materialiv

naukovoï konferencij, prysviachenoi 100-richchju XII Arheologichnogo z'izdu, 12 kvitnia 2002 r. Charkiv: Vydavnyctvo ChNADU. S. 78-80. (ukr.).

Shchodennyk heneral'noho khorunzhoho Mykoly Khanenka, available at: <http://litopys.org.ua/khanenko/khan.htm> (accessed 06.12.2021) (ukr.).

Krypjakavych I. (1936). *Istoriya Ukrainського vijška u 2 t. T. 1.* Lviv: Vydannia Ivana Tyktora. 288 s. (ukr.).

Grabianka G. (1992). *Letopis' gadiatskogo polkovnika Grigoria Grabianki*, perevod Ivanchenko R., Kiev: Obschestvo «Znania» Ukrainy. 143 s. (rus.).

Dzyra Y., red. (1971). *Litopys Samovydsya*. Kyiv: «Naukova dumka». (ukr.). 208 s.

Obrazcov V., Piatnickij Yu. (2014). «Sviatyje obrazy na klinkah»: unikalnyje sable iz sobranija Ermitaza. *Tyragetia*. 2014. Vol. 7. (rus.). S. 329-343.

Oakeshott E. (2006). *Arheologija oruzija. Ot bronzovogo veka do epokhi Renesansa*. (2006). Moskva: Centrpoligraf. (rus.). 398 s.

Prohorov V. (1881). O drevnih sabliah s grecheskimi, slavianskimi i drugimi nadpisiami. *Trudy Vtorogo arheologicheskogo sezda v Sankt-Peterburge*. Vyp. 2. (rus.). 16 s.

Stepovyk D. (2004). *Istoriya ukraïnskoï ikony X – XX stolit.* Kyiv: Lybid. (ukr.). 442 s.

Terskyj S. (2005). Z istorii ukraïnskoï zbroi XIII–XVIII sr. *Visnyk Nacionalnogo universytetu «Lvivska Politehnika»*. № 528: *Derzava ta armia*. Lviv. (ukr.). S. 16-27.

Tihomirova E. (1983). *Oruzheynaya palata. Paradnoe oruzhye XVII–XIX vv.* Moskva: Iskusstvo, 1983. (rus.). 20 s.

Toichkin D. (2012). Do pytannja pro pokhodzhennja shabel' XVII st., prykrashenykh hrystyians'koju symbolikoju ta epihrafikoju. *Spetsial'ni istorychni dysypliny*. 2012. № 20. S. 209–230.

Toichkin D. (2013(1)). *Klynkova zbroja kozats'koyi starshyny XVI – pershoyi polovyny XVII st.: problemy atrybutsiyi ta klasyfikatsiyi*. Kyiv: In-t istoriyi Ukrayiny NANU. (ukr.). 464 s.

Toichkin D. (2013(2)). Klynkova zbroja kozatskoï starshyny jak istorychnе dzerelo: metody praktychnoho doslidzhennja. *Kuban' – Ukraina: voprosy istoriko-kul'turnogo vzaimodejstvija*. Krasnodar; Kyev, 2013. Vyp. 7. Posviashchaet'sia 150-letiju so dnya rozhdenija B. D. Hrynchenko. (ukr.). S. 228-255.

Toichkin D. (2013). Sabli Bohdana Khmel'nitskogo v kolekcyjah muzejev Pol'shy i Ukrainy. *Vojna i oruzye*. *Trudy Chetvertoj Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferenciyi 15-17 maja 2013 goda*. Sankt-Peterburh. Ch. 4. (rus.). S. 254-270.

Toichkin D. (2014). Osnashchennja ukraïns'koho kozatskogo vijška: holodna zbroja. *Ukraina v Central'no-Shidnij Evropi: zb. nauk. pr.* Kyiv. Vyp. 14. (ukr.). S. 336-361.

Burton R. (2014). *The Book of the Sword: A History of Daqqers, Sabers, and Scimitars from Ancient Times to the Modern Day*. New York: Skyhorse. 336 p.

Marsheden R. (2015). *The Polish Saber*. London: Tyrant Industries. 248 p.

Paniv A.

RELIGIOUS INSCRIPTIONS AND IMAGES ON SABS OF THE XVII – XVIII CENTURIES IN COLLECTION OF THE LVIV HISTORICAL MUSEUM

The purpose of the work is to investigate religious inscriptions and images on sabers of the XVII–XVIII centuries. The research methodology is based on the general scientific principles of systematics, objectivity and critical attitude to sources.

The article uses theoretical research methods, including synthesis, analysis, induction and deduction. With the help of the historical-comparative method it was possible to compare the found samples of inscriptions and images on sabers. This article also uses chronological and retrospective research principles. Scientific novelty. In this work, for the first time in Ukrainian historiography, inscriptions and images of religious nature on sabers of the XVII–XVIII centuries are analyzed. The main attention is paid to the collection of the Lviv Historical Museum, but to highlight the prevailing trends in the development of armaments of Europe at that time used materials from other collections and collections. Conclusions. «Greek» scenes on bladed weapons, found on the attributes of individual exhibits, do not indicate production in Greece or other then Orthodox countries, as was previously thought. They were probably made in Istanbul and were intended for diplomatic gifts to Christian (primarily Orthodox) rulers. Crosses are found on sabers. Maltese crosses are not typical of the Cossack environment, but in some places they are found on the coats of arms of Cossack officers and, importantly, on jewelry from Central Ukraine. The symbolic hierarchy is clearly visible on the samples of cold steel of Muslim origin. Usually, the name of Mohammad is lavishly decorated, a little less the name of the ruler, and even less the name of the master who made the blade.

Keywords: sabers, religious subjects, the Mother of God, collection, Lviv Historical Museum.

ГАРМАТНИЙ ПАРК ТА ОСОБИСТА ЗБРОЯ ОФІЦЕРІВ-АРТИЛЕРІСТІВ ПЕРІОДУ НАЦІОНАЛЬНОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ 1917 – 1921 рр.: ТАКТИКО-ТЕХНІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА

У статті висвітлені особливості матеріально-технічного забезпечення офіцерів української артилерії в період Української революції 1917 – 1921 рр. Наведено приклади основних зразків артилерійського озброєння, яке використовували українські офіцери-артилеристи на фронтах революції та подано їх основні технічні характеристики. Особливу увагу присвячено висвітленню особистої зброї артилерійських офіцерів та наведено приклади найбільш поширених серед офіцерів зразків стрілецького озброєння в період Української революції 1917 – 1921 рр.

З'ясовано, що гарматний парк офіцерів-артилеристів українських армій революційного періоду 1917 – 1921 рр. був організований відповідно до матеріально-технічних можливостей УНР та ЗУНР. Доведено, що Наддніпрянські офіцери-гармаші мали на озброєнні артилерійські системи, боєприпаси та особисту зброю переважно російського походження, а галицькі артилеристи здебільшого послуговувались гарматами німецького виробництва, а стрілецька зброя виготовлялася на австрійських, німецьких та бельгійських заводах.

Ключові слова: Українська революція 1917 – 1921 рр., офіцери-артилеристи, артилерійське озброєння, особиста зброя офіцерів, артилерія.

Постановка проблеми. Сьогодні, як і століття тому, гарматні батареї, дивізіони під командуванням офіцерів-артилеристів Збройних Сил України (далі – ЗСУ) за допомогою сучасного озброєння дають відсіч російській агресії, демонструючи майстерність та героїзм. Аналогічно сьогоденню, артилерійські частини під командуванням досвідчених офіцерів-гармашів, боронили українську державність на фронтах революції 1917–1921 рр.

Артилерія на той час була одним із найбільш боєздатних родів зброї (*Шанковський, 1958; 45*). Невід'ємною складовою

Стеців Ярослав Васильович, доктор філософії, доцент кафедри тактико-спеціальних дисциплін факультету бойового застосування військ, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

Баган Андрій Володимирович, доктор філософії, науковий співробітник науково-дослідної лабораторії інституту ракетних військ і артилерії, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

© Стеців Я. В., Баган А. В., 2025.

офіцерського матеріально-технічного забезпечення було артилерійське озброєння та особиста зброя.

Ефективне застосування артилерії під командуванням офіцерів-гармашів у революційний період 1917 – 1921 рр. часто мало вирішальне значення для перемоги над противниками української самостійності, а особиста зброя офіцерів нерідко рятувала їхні життя на полі бою.

Аналіз артилерійського озброєння та особистої зброї офіцерів дозволить комплексно охарактеризувати особливості матеріальної частини артилерії та персонального озброєння офіцерів-артилеристів українських армій періоду Української революції 1917 – 1921 рр.

Мета статті – проаналізувати матеріально-технічне забезпечення офіцерів-артилеристів в добу Української революції 1917 – 1921 рр.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В українській історіографії пропонована тема ще не була ґрунтовно досліджена. В деяких публікаціях частково відображено окремі аспекти цієї проблематики. У статтях Б. Патриляка проаналізовано стрілецьке озброєння (*Патриляк, 2017; 166–172*) та холодну зброю (*Патриляк, 2017; 151–156*) доби Української революції 1917–1921 рр. У енциклопедії В. Ликса, В. Шункова та А. Обуховича подано основні зразки озброєння та військової техніки, які використовували армії держав – учасниць Першої світової війни (*Ликсо, Шунков, Обухович, 2014; 240*).

У монографії П. Ткачука, А. Харука та О. Красюка досліджено матеріальну частину російської польової артилерії (*Ткачук, Харук, Красюк, 2016; 194*), а основні технічні характеристики артилерійського озброєння армії Російської імперії представлено у книзі А. Латухіна (*Латухин, 1979; 256*). У своїх історичних працях російську тридюймову 76-мм польову гармату характеризували офіцери українського війська періоду революції 1917–1921 рр. – Л. Шанковський (*Шанковський, 1999; 47*) та Р. Дашкевич (*Дашкевич, 1965; 37*). Основні зразки артилерійського озброєння Австро-Угорської монархії подано у дисертаційному дослідженні П. Ткачука (*Ткачук, 2004; 127*).

Втім досі немає комплексного історичного дослідження, присвяченого особливостям матеріально-технічного забезпечення офіцерів української артилерії в період революції 1917–1921 рр.

Виклад основного матеріалу дослідження. Важливим елементом забезпечення українських офіцерів-гармашів було артилерійське озброєння та особиста зброя. Наддніпрянська артилерія майже весь свій гарматний потенціал успадкувала від російської армії. До моменту розпаду Російської імперії на озброєнні її артилерії окрім невеликої кількості німецьких гармат (закуплених до Першої світової війни) перебували гарматні системи, вироблені на Пермському, Обухівському та Путіловському артилерійських заводах (Стеців, 2024; 164). Основні типи артилерійського озброєння Російської імперії та їх технічні характеристики наведені у табл. 1 (Латухин, 1979; 15).

Таблиця 1

Артилерійське озброєння армії Російської імперії

Типи гармат	Калібр, мм	Маса гармат, кг	Маса снаряда, кг	Макс. дальність стрільби, м
Гірська гармата зразка 1900 р.	76	627	6,2	8400
Кінно-гірська зразка 1902 р.	76	1884	6,2	6600
Польова легка гармата зразка 1902 р. та 1910 р.	76	1965	6,2	6600
Легка гаубиця зразка 1910 р.	122	1345	23,2	7700
Важка гаубиця зразка 1910 р.	152	2165	40,9	9800
Важка гармата зразка 1910 р.	107	2172	16,6	12700
Далекобійна важка гармата	152	5760	41,0	12400
Легка гаубиця «Крупна»	122	2121	23,0	6400

Джерело: складено авторами на основі (Латухин, 1979; 15).

Російсько-японська війна (1904-1905 рр.) продемонструвала високу бойову ефективність легкої 76-мм польової гармати, яка була визначена основною в артилерійських підрозділах російської імперської армії (Стеців, 2024; 164). Відомий український військовий історик та офіцер Л. Шанковський у своїх дослідженнях зазначав, що «російські гармати тоді вважалися за найкращих у Європі, зокрема так звана тридюмова (76-мм) польова гармата зразка 1900 р. і зразка 1902 р.» (Шанковський, 1999; 47).

За шість передвоєнних років на замовлення Головного Артилерійського Управління (далі – ГАУ) у війська було поставлено понад 4520 таких гармат. На початку Першої світової війни російська армія за чисельністю легкої польової артилерії переважала інші країни, які воювали. Після першого року бойових дій арсенал легких польових гармат Російської імперії становив 7138 од., Німеччини – 6894, Франції – 4500, Австро-Угорщини – 1788, Англії – 1500 (Широкорад, 2000; 458).

Дослідники підраховували, що в складі російських фронтових артилерійських частин перебувало 959 гарматних батарей, із них 685 були легкими та мали на озброєнні 76-мм польові гармати, а їх загальна кількість становила 5480 одиниць, або 77% від усього складу. В кожній батареї було по вісім гармат (Барсуков, (Т. 1) 1948; 159, Барсуков, (Т. 2) 1948; 613).

Саме такого типу гармат (зразка 1900 р. та зразка 1902 р.) згодом найбільше успадкували артилерійські формації Наддніпрянського війська (Ткачук, Харук, Красюк, 2016; 30). Засновник січової артилерії Р. Дашкевич згадував, що його перша батарея мала на озброєнні 52 легкі гармати, 10 гаубиць, 4 гірські і 4 далекострільні гармати (Ткачук, 2003; 15). А вже наприкінці листопада 1918 р. під час боїв армії Української Народної Республіки (далі – УНР) за Київ у розпорядженні полковника Дашкевича перебувало п'ять батарей легких 76-мм гармат, батареї 122-мм і 152-мм гаубиць, які становили гарматну бригаду Січових Стрільців (далі – СС) та відіграли важливу роль у звільненні столиці від більшовиків (Ткачук, 2004; 80, Стеців, 2024; 165).

Однак під час бойових дій проти більшовицьких військ влітку–восени 1919 р. виникли серйозні проблеми із централізованим забезпеченням артилерії армії УНР (Стеців, 2024; 165). Ефективність роботи відновленого ГАУ, яке очолив генерал Федорів, обмежувалася недосконалістю розподілу повноважень

між різними інституціями Генерального штабу. У склад ГАУ входила управа постачання (очолював полковник Русіян), що мала такі відділи постачання: замовлень і прийомки гармат (начальники – генерал І. Копестинський та полковник Едель), боєприпасів (полковник Радулович), амуніції (полковник Зайковський), пороху та вибухових речовин (полковник Кирей) (*ЦДАВОУ: ф. 1078, оп. 2, спр. 3, арк. 110*).

Проте діяльність ГАУ була обмеженою через відсутність власних розгорнутих структур і повністю залежала від Головного управління Генштабу. Варто зазначити, що протягом свого існування ГАУ боролася за розширення своїх прав щодо забезпечення української артилерії. Тому проблему із нестачею в підрозділах озброєння, коней та боєприпасів часто доводилося самотійно вирішувати командирам гарматних частин (*Стеців, 2024; 166*). На прикладі гарматної бригади корпусу СС, якою командував полковник Р. Дашкевич, можна простежити способи забезпечення артилерійським озброєнням армії УНР. Так у червні 1919 р. під час боїв за Бердичів артилеристи полковника Дашкевича захопили в більшовиків 11 гармат, із яких комбриг сформував додаткову гарматну батарею. Згодом удалося захопити в противника або реквізувати в австро-німецьких частин 2050 трофейних коней, які були розподілені між гарматними підрозділами бригади Р. Дашкевича (*Ткачук, 2004; 92–93*). У такий спосіб забезпечувалися й інші гарматні частини Наддніпрянського війська (*Стеців, 2024; 166*).

Таблиця 2

Основні типи артилерійського озброєння Австро-Угорської монархії

Типи гармат	Рік	Країна	Калібр, мм	Маса снаряда, кг	Макс. дальність стрільби, м
Легка гармата	1905	Австрія	76,5	6,68	7000
	1902	Росія	76,2	6,5	8500
Легка гаубиця	1899	Австрія	104	14,7	6100
	1909	Росія	122	23,3	7700
Важка гармата	1909	Австрія	105	15,6	12200
	1910	Росія	107	16,2	12700
Важка гаубиця	1899	Австрія	150	39,0	6600
	1910	Росія	152	40,9	7700

Джерело: складено автором на основі (Ткачук, 2004; 127).

Артилерійські формації Галицької Армії (далі – ГА) на початку свого формування успадкували здебільшого австрійську бойову техніку, яка внаслідок Листопадового Чину 1918 р. в Галичині дісталася від армії Австро-Угорської монархії. За своїми тактико-технічними характеристиками австрійські гармати були застарілими та суттєво поступалися російському артилерійському озброєнню (Стеців, 2024; 166). Основні типи артилерійських систем Австро-Угорської монархії та їх технічні характеристики наведені у табл. 2.

Одна із серйозних проблем масового використання галицькими артилеристами австрійських гармат – це дефіцит боєприпасів до них. Тому вже під час польсько-української війни на озброєнні гарматних батарей та дивізіонів ГА було переважно російське артилерійське озброєння (Стеців, 2024; 167). Дві гарматні батареї, які надіслав із Наддніпрянщини командувач артилерії СС Р. Дашкевич, мали на озброєнні російські 152-мм важкі далекобійні гармати. Саме одна із зазначених гарматних батарей під командуванням Наддніпрянського сотника Є. Білинського знищила значну кількість боєприпасів польських військ у районі Львівського залізничного вокзалу (Курилюк, 1958; 181–182).

Вартує уваги також досить складна, проте добре продумана структура гарматних батарей галицького війська, яка дозволяла максимально ефективно застосовувати наявне озброєння. Управління гарматної батареї складалося з командира, першого старшини (заступника), старшого булавного, харчового старшини, сурмача та відділень зв'язку (8 осіб) і розвідки (6 осіб). У кожній батареї було дві чети (по 50 гармашів у кожній) під керівництвом першого старшини (старший офіцер батареї), які мали на озброєнні чотири гармати. Також усі гарматні батареї мали по дві чети скорострілів охорони позицій і обозу (30 возів), у який входили підстаршини з ремонту техніки, санітари та польова кухня. У загальному типова гарматна батарея ГА складалася з 4 старшин, 157 гармашів, 128 коней, 4 гармат, 2 скорострілів та 8 возів (Вісник ДСВС (6-те вид.) 1919).

Окрім гарматного озброєння, офіцери-артилеристи, учасники Української революції 1917–1921 рр. активно використовували особисту зброю різних видів. Широкого вжитку серед українського офіцерства набули особисті револьвери, пістолети та холодна зброя. Успадковане українськими арміями після Першої світової

війні стрілецьке озброєння здебільшого було російського, австро-угорського та німецького виробництва (*Стеців, 2024; 167*). Українські офіцери армій УНР та Української Держави переважно користувалися зброєю російського, рідше австро-угорського та німецького зразків. Тоді як галицькі офіцери послуговувались австро-угорською стрілецькою зброєю, яку часто отримували під час служби у складі Українських Січових Стрільців (далі – УСС) ще в період Першої світової війни (*Патриляк, 2017; 167, Патриляк, 2018; 15*). Основні зразки стрілецького озброєння офіцерів-артилеристів українських армій та їхні технічні характеристики наведені у табл. 3 (*Ликсо, Шунков, Обухович, 2014; 15*).

Мабуть, найпоширенішим зразком стрілецької зброї серед офіцерів-артилеристів українських армій періоду визвольних змагань 1917–1921 рр. був семизарядний 7,62-мм револьвер системи «Nagant» зразка 1895 р. (*Патриляк, 2017; 170–171*). Цей револьвер був розроблений для Російської імперії братами-бельгійцями Емілем та Леоном Наганамі в 1895 р. У російську армію цей револьвер поставлявся двох видів: «солдатський» та «офіцерський». Основна відмінність між ними була в тому, що внаслідок конструктивних рішень солдатський варіант мав меншу скорострільність, ніж офіцерський зразок. Револьвером активно користувалися учасники російсько-японської і Першої світової війни, а згодом він був прийнятий на озброєння командного складу Червоної армії. Загалом було випущено понад 1 млн 500 тис. одиниць револьверів системи «Nagant» (*Ликсо, Шунков, Обухович, 2014; 9–10*).

Українські офіцери активно використовували німецький восьми-зарядний 9-мм пістолет системи «Parabellum» («Luger P08») зразка 1908 р. (*Патриляк, 2017; 171*). Спочатку німецький інженер Х. Борхардт та австрійський конструктор Г. Люгер розробляли пістолет під боєприпаси калібру 7,65-мм. Проте після нових інженерних рішень Г. Люгера в 1903 р. було змінено калібр зброї на 9-мм. Таким чином, 22 серпня 1908 р. з'явився пістолет системи «Parabellum» («Luger P08»), який одразу прийняли на озброєння німецької армії. Цей пістолет також перебував на озброєнні армій Греції, Болгарії, Нідерландів, Португалії, Фінляндії та Афганістану. До 1918 р. було випущено близько 1 млн 770 тис. одиниць пістолетів системи «Parabellum» (*Ликсо, Шунков, Обухович, 2014; 21–22*).

**Основні зразки стрілецького озброєння офіцерів-артилеристів
українських армій періоду Української революції 1917 – 1921 рр.**

Основні технічні характери- стики	Тип зброї				
	Револьвер системи «Nagant» зразка 1895 р.	Пістолет системи «Parabellum» («Luger P08») зразка 1908 р.	Самозарядний пістолет системи «Mauser K96» («Mauser C96») зразка 1896 р.	Пістолет системи «Mauser» зразка 1910/1914 рр	Пістолет системи «Steyr» зразка 1911 р.
	Країна-виробник				
	Бельгія	Німеччина	Німеччина	Німеччина	Австро- Угорщина
Калібр, мм	7,62×39	9×19	7,63×24	9×19	9×22,7
Маса зброї без набоїв, кг	0,795	0,890	1,045	1,145	1,020
Маса зброї спорядженої набоями, кг	0,880	-	1,150	1,250	-
Довжина зброї, мм	235	217	280	295	216
Довжина ствола, мм	119	98	140	140	128
Початкова швидкість кулі, м/с	272	320	420	360	355
Місткість магазину, набоїв	7	8	10	10	8
Прицільна дальність, м	50	50	1000	1000	50

Джерело: складено автором на основі (Ликсо, Шунков, Обухович, 2014; 15).

Офіцери українських армій революційних подій 1917–1921 рр. використовували німецький самозарядний 7,63-мм пістолет системи «Mauser K96» («Mauser C96») зразка 1896 р. (Патриляк, 2017; 171-172). Цей пістолет був розроблений німецькими братами-інженерами Фіделем, Фрідріхом і Йозефом Федерле, які

працювали в компанії «Маузер». Спочатку він розроблявся артилерійським варіантом із дерев'яною кобурою-прикладом, який примикав до рукоятки. Однак пізніше зброя зазнала різних конструктивних змін. Загалом було розроблено понад п'ять різновидів пістолета «Mauser» (Стеців, 2024; 169). Офіційно «Mauser K96» так і не був прийнятий на озброєння німецької армії, програвши конкуренцію пістолету «Parabellum». Проте під час Першої світової війни пістолет активно використовувався офіцерами різних армій як допоміжна зброя під час ближніх боїв. До 1912 р. у світі було виготовлено близько 100 тис. одиниць пістолетів системи «Mauser K96» (Ликсо, Шунков, Обухович, 2014; 19-20).

Офіцери-артилеристи також активно користувалися дев'ятизарядним 9-мм пістолетом системи «Mauser» зразка 1910/1914 рр. (Патриляк, 2017; 172). Ця зброя з'явилася під боєприпаси калібру 9×19 мм, що уже використовувалися в пістолеті системи «Parabellum» як аналог попередньої моделі «Mauser K96» зразка 1898 р. Такі зміни були зумовлені тим, що німецька армія до 1916 р. повинна була повністю перейти на калібр 9 мм. Довгий час компанія Mauser випускала пістолети обох калібрів (7,63-мм та 9-мм) (Стеців, 2024; 169–170). Однак внаслідок поразки Німеччини в Першій світовій війні та за умовами Версальського договору пістолети системи «Mauser» дозволили виготовляти в обмеженій кількості і лише з укороченим до 100 мм стволом, що суттєво знижувало бойові властивості зброї. Переважно ними озброювали німецьку поліцію та незначну кількість армійських офіцерів. До кінця 1920-х років було виготовлено майже 30 тис. одиниць пістолетів системи «Mauser» зразка 1910/1914 рр. (Ликсо, Шунков, Обухович, 2014; 19-20).

Основним зразком стрілецької зброї офіцерів ГА був восьмизарядний 9-мм пістолет системи «Steyr» зразка 1911 р. (Патриляк, 2017; 171). Із початком Першої світової війни пістолет був прийнятий на озброєння австрійським ландвером – резервними частинами австро-угорської армії. До кінця Першої світової війни було виготовлено понад 250 тис. одиниць зброї, які окрім австрійського війська постачалися в армії Чилі, Румунії, Баварії та ін. Після розвалу Австро-Угорської монархії пістолет «Steyr» знайшов свій застосунок і серед галицького офіцерського корпусу (Ликсо, Шунков, Обухович, 2014; 15, Стеців, 2024; 170).

Офіцери-артилеристи українських армій періоду Української революції 1917–1921 рр. також були озброєні шаблями і шашками різних зразків переважно російського, німецького та австро-угорського виробництва. Подібно до стрілецького озброєння холодна зброя українських офіцерів також здебільшого була успадкована після Першої світової війни від російської та австро-угорської армій (Стеців, 2024; 170). Поширеною серед офіцерів була німецька 90-см артилерійська шабля зразка 1896 р., яка офіційно перебувала на озброєнні армій Німеччини, Литви та Польщі (Патриляк, 2018; 151-152). У період Української революції 1917–1921 рр. отримані з Польщі шаблі використовували офіцери і козаки Волинської групи, які брали участь у Другому зимовому поході військ УНР. Один із учасників тих подій сотник Г. Рогозний згадував, що козакам Волинської групи видавали «шаблі тяжкі, німецькі, в металевих піхвах, до яких козаки не при звичаєні» (Рогозний, 10).

Популярною серед українських офіцерів була австро-угорська офіцерська шабля зразка 1861 р.: завдовжки вона була 99 см, довжина леза становила 86 см, ширина – 2,5 см, а довжина піхов – 89,5 см. Такі шаблі використовували офіцери УСС, а згодом – командний склад галицького війська (Патриляк, 2018; 152).

Учасники визвольних змагань 1917–1921 рр. мали на озброєнні російські драгунські шашки зразка 1881 р. (Штик, 2001; 78). Конструктивно драгунська шашка була більш подібною до великого ножа, аніж до шаблі. Характерною відмінністю від шаблі була менша кривизна леза шашки. Цей різновид холодної озброєння відносився до наступальної січної зброї, яка не була пристосована до фехтування в бою. Основне призначення шашки полягало в завданні противнику раптового і потужного рубального удару. Її перевагою була істотна дешевизна, якщо порівняти з аналогічним озброєнням. Такі шашки виготовлялися у двох варіантах: офіцерський та солдатський. Основна відмінність офіцерської шашки була в більшому куті верхньої втулки, ніж у солдатському взірці. Поширення драгунська шашка набула серед наддніпрянських офіцерів-артилеристів (Патриляк, 2018; 152-153).

Ще одним прикладом холодної озброєння, яке застосовували на полі бою офіцери українських армій, була російська козацька шашка зразка 1881 р. та 1916/1917 рр. Характерною конструктивною ознакою шашки був сталевий клинок незначної крутизни,

який мав вістря з подвійного леза. Піхви виготовлялися з деревини та були обтягнуті шкірою. Руків'я шашки визначалося дерев'яним із поздовжніми жолобками, а головка руків'я виготовлялася з металу. У нижній частині руків'я була металева втулка. Переважно козацькими шашками озброювалися нижчі офіцерські чини, зокрема бунчужні 3-ї сотні 1-го Лубенського кінного полку ім. М. Залізняка (*Патриляк, 2018; 153*).

Висновки. Матеріально-технічне забезпечення офіцерів-артилеристів українських армій у революційний період 1917–1921 рр. було організовано відповідно до можливостей воєнно-політичного керівництва УНР та Західно-Української Народної Республіки (далі – ЗУНР). Наддніпрянські офіцери-гармаші переважно були озброєні артилерійськими системами, боеприпасами і особистою зброєю російського виробництва. Тоді як галицьке офіцerstvo спочатку мало на озброєнні німецькі гармати, які були на той час уже застарілими, а стрілецька зброя мала переважно австрійське, німецьке і бельгійське походження (*Стеців, 2024; 171–172*).

Утім, завдяки співпраці між двома українськими урядами поступово вдалося забезпечити галицьку артилерію гарматним озброєнням і боеприпасами російського виробництва. Матеріально-технічна допомога з Наддніпрянщини була надана в найбільш критичний момент для ЗУНР – період польсько-української війни, що мало позитивний вплив на бойову готовність галицької артилерії загалом.

Використані посилання

- Барсуков Е. (1948). *Артиллерия российской армии. Т. 1*. Москва, 390 с.
- Барсуков Е. (1948). *Артиллерия российской армии. Т. 2*. Москва, 613 с.
- Вісник Державного Секретаріату Військових справ. (1919 р.). 6-те вид. Станіславів, 1918–1919.
- Курилюк Я. (1958). *1-й гарматний полк УГА. Українська Галицька Армія: Матеріали до історії. Т. 1*. Вінніпег, С. 181–183.
- Латухин А. (1979). *Бог войны*. Москва, 256 с.
- Ликсо В., Шунков В., Обухович А. (2014). *Полная энциклопедия вооружений и боевой техники (1914–1918). Военная энциклопедия*, Москва, 240 с.
- Патриляк Б. (2017). *Стрілецька зброя доби українських визвольних змагань (1917–1921 рр.) у збіранні Національного музею історії України*. Науковий вісник Національного музею історії України. Збірник наукових праць. № 2. Київ, С. 166–172.
- Патриляк Б. (2018). *Холодна зброя доби визвольних змагань (1917–1921 рр.) у збіранні Національного музею історії України*. Науковий вісник Національного музею історії України. № 3. Київ, С. 151–156.

Рогозний Г. *Спогади сотника Грицька Рогозного про Другий Зимовий похід*. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Rohoznyi_Hryts/Spohady_pro_Druhyi_Zymovyi_pokhid.pdf? (дата звернення: 7.03.2023).

Стеців Я. (2024). *Старшини-артилеристи українських армій періоду Української революції (1917–1921 рр.)*: дис. на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 032 – Історія та археологія. Львів, 270 с.

Ткачук П. (2003). *Участь Романа Дашкевича у зміцненні артилерійських підрозділів Армії УНР*. Вісник Національного університету «Львівська Політехніка»: Держава та армія. № 474. Львів, С. 13–18.

Ткачук П. (2004). *Артилерія збройних формувань Української революції (1917–1921 рр.)*: дис. на здобуття наукового ступеня к.і.н. зі спеціальності 07.00.01 – Історія України. Львів, 197 с.

Ткачук П., Харук А., Красюк О. (2016). *Польова артилерія Другої світової війни: Історичний нарис*. Національна академія сухопутних військ, Львів, 194 с.

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Фонд 1078. Опис 2. Справа 5, 149 арк.

Шанковський Л. (1999). *Українська Галицька Армія*. Воєнно-історична студія, Львів, 396 с.

Ширококорд А. (2000). *Энциклопедия отечественной артиллерии*. Минск, 1156 с.

Штик Т. (2001). *Техніка і зброя доби визвольних змагань*. Пам'ятки України: історія та культура. № 1-2. С. 66–79.

References

Barsukov E. (1948). *Artillery of the Russian army Part. 1*. Moskow, 390 p. (rus.).
Barsukov E. (1948). *Artillery of the Russian army Part. 2*. Moskow, 613 p. (rus.).
Bulletin of State Secretariat of Military Affairs (1919). 6th edition. Stanyslaviv, 1918–1919. (ukr).

Kuryliuk Ya. (1958). *1st Artillery Regiment of the UGA. Ukrainian Galician Army: Materials for history. Part. 1.*, Vinnipeg, P. 181–183. (ukr).

Latukhyn A. (1979). *God of War*. Moskow, 256 p. (rus).

Lykso V., Shunkov V., Obukhovych A. (2014). *Complete encyclopedia of weapons and military equipment (1914–1918). Military encyclopedia*. Moskow, 240 p. (rus).

Patryliak B. (2017). The personal weapons of the period of the Ukrainian revolution (1917–1921) from the collection of the National museum of the history of Ukraine. *Scientific Bulletin of the National Museum of the History of Ukraine. Collection of scientific papers*. Vol. 2. Kyiv, P. 166–172. (ukr).

Patryliak B. (2018). The cold weapons of the period of the Ukrainian revolution (1917–1921) from the collection of the National museum of the history of Ukraine. *Scientific Bulletin of the National Museum of the History of Ukraine. Collection of scientific papers*. Vol. 3. Kyiv, P. 151–156. (ukr).

Rohoznyi H. *Memories of the commander of the military unit Hrytsk Rogozny about the Second Winter Campaign*. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Rohoznyi_Hryts/Spohady_pro_Druhyi_Zymovyi_pokhid.pdf? [Accessed March 7, 2023]. (ukr).

Stetsiv Ya. (2024). *Artillery officers of Ukrainian armies during the period of the Ukrainian Revolution (1917–1921)*: (Candidate's thesis), Lviv, 270 p. (ukr.).

Tkachuk P. (2003). Roman Dashkevich's participation in strengthening the artillery units of the UNR Army. *Bulletin of the National University «Lviv Polytechnic»: State and Army.*, Vol. 474. Lviv, P. 13–18. (ukr).

Tkachuk P. (2004). *Artillery of the Armed Forces of the Ukrainian Revolution (1917–1921)*: (Candidate's thesis), Lviv, 197 p. (ukr.).

Tkachuk P., Kharuk A., Kراسиuk O. (2016). *Field Artillery of the Second World War: A historical sketch*. National army academy. Lviv, 194 p. (ukr).

The Central state archive of higher authorities and administration of Ukraine. Fund 1078. Des 2. Arch. 5. 149 p. (ukr).

Shankovskiy L. (1999). Ukrainian Galician Army. *Military historical study*. Lviv, 396 p. (ukr).

Shyrokod A. (2000). *Encyclopedia of Russian artillery*. Mynsk, 1156 p. (rus.).

Shtyk T. (2001). Equipment and weapons of the period of the Ukrainian revolution. *Monuments of Ukraine: history and culture*. Vol. 1–2. P. 66–79. (ukr.).

Stetsiv Y., Bahan A.

ARTILLERY PARK AND PERSONAL WEAPONS OF ARTILLERY OFFICERS DURING THE PERIOD OF NATIONAL STATE FORMATION 1917–1921: TACTICAL AND TECHNICAL CHARACTERISTICS

Research objective: to analyze the material and technical support of artillery officers during the Ukrainian Revolution of 1917–1921. *The research methodology* is based on the principles of historicism, objectivity including methods of analysis, synthesis, generalization and information. *Scientific novelty.* For the first time, the peculiarities of material and technical support of Ukrainian artillery officers during the revolution period of 1917–1921 were comprehensively investigated. *Conclusions.* The article highlights the peculiarities of material and technical support of Ukrainian artillery officers during the Ukrainian Revolution of 1917–1921. Examples of the main types of artillery weapons used by Ukrainian artillery officers on the fronts of the revolution of 1917–1921 are presented, and their main technical characteristics are presented. Particular attention is devoted to the coverage of the personal weapons of artillery officers and examples of the most common types of cold and small arms weapons among officers during the Ukrainian Revolution of 1917–1921 are given. It has been proven that the Dnieper artillery-officers mostly used artillery systems and ammunition of Russian production, and the Galician commanders mainly had German guns, which were already obsolete at that time.

In the course of the research, it was concluded that the cold weapon and small arms weapons used by Ukrainian artillery officers during the period of the Ukrainian Revolution of 1917–1921 were mainly of Austrian, German and Belgian production. The work emphasizes that the material and technical support of artillery officers of the Ukrainian armies of the revolution period of 1917–1921 was organized in accordance with the capabilities of the military and political leadership of the Ukrainian People's Republic and the Western Ukrainian People's Republic (ZUNR). The material and technical assistance from the Dnieper region arrived at the most critical moment for the ZUNR government – the period of the Polish–Ukrainian war, which generally had a positive effect on the combat capability of Galician artillery formations.

Keywords: the Ukrainian revolution of 1917–1921, artillery officers, artillery weapons, officers' personal weapons, artillery.

ПРОГРАМИ СТВОРЕННЯ ВІЙСЬКОВО-ТРАНСПОРТНИХ ЛІТАКІВ В УКРАЇНІ У 1991 – 2021 рр.

У статті розглянуто хід реалізації в Україні упродовж 1991 – 2021 рр. програм створення військово-транспортних літаків Ан-70, Ан-132 і Ан-178. Перша з них була започаткована ще у 1981 р. і передбачала створення середнього транспортного літака з високим ступенем технологічних інновацій. Літак Ан-132 став глибокою модернізацією легкого транспортного літака Ан-32, а середній транспортний літак Ан-178 постав на основі пасажирських літаків Ан-148/158. Реалізація програми Ан-70 відбувалась у взаємодії з російською федерацією, і позиція цього партнера значною мірою позначилась на затягуванні термінів виконання програми. Ан-132 створювався у взаємодії з Саудівською Аравією. Аж до 2014 р. не вживались заходи зі зниження залежності від постачання критичних комплектуючих з російської федерації, що призвело до кризи програм Ан-70 і Ан-178 після початку російської агресії проти України. Відмова Саудівської Аравії у 2019 р. від фінансування проєкту Ан-132 призвела до замороження цієї програми. В підсумку жоден з трьох нових типів військово-транспортних літаків (Ан-70, Ан-132, Ан-148) до початку 2022 р. так і не був впроваджений в серійне виробництво, хоч Ан-70 і був взятий на озброєння Повітряних Сил України (в єдиному екземплярі), а Ан-178-100Р – замовлений для Повітряних Сил України в кількості трьох екземплярів.

Ключові слова: військово-промисловий комплекс України, авіаційна промисловість, літакобудування, військово-транспортний літак, ДП «Антонов».

Постановка проблеми та її актуальність. Починаючи з 60-х років ХХ століття, сформувалась спеціалізація української авіаційної промисловості в рамках загальносоюзного авіапромислового комплексу – проєктування і виробництво військово-транспортних літаків усіх класів вантажопідйомності, від легких до важких. Після відновлення незалежності України цей напрям авіаційної промисловості набув подальшого розвитку. Однак досі ці процеси не знайшли цілісного відображення в історичних дослідженнях.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Стан авіаційної промисловості України на момент відновлення незалежності в 1991 р. відображений у монографії «Нарис авіаційної промисловості

Харук Андрій Іванович, доктор історичних наук, професор, професор кафедри гуманітарних наук, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

© Харук А. І., 2025.

України (1910-ті – 1980-ті рр.)» (Харук, 2010:223–241). Загальний огляд проєктування і виробництва військово-транспортних літаків у період 1991 – 2018 рр. наведено у роботі «Зроблено в Україні» (Харук, 2019:205–222). Однак, зважаючи на науково-популярний характер цієї роботи, огляд проблеми нашого дослідження наведений в ній досить схематично. Хід реалізації окремих програм створення військово-транспортних літаків розглядався в низці публікацій українських дослідників (Белов, 2020; Дубенчак, 2015; Кива, 2015; Ларионов, 2015; Charuk, 2020). Серед робіт зарубіжних фахівців слід виокремити дослідження А. Мацеєвського (Macejewski, 2021a; 2021b) та П. Бутовського (Butowski, 2003; 2015).

Мета та завдання дослідження. Стаття має на меті дослідити історію розвитку програм створення і виробництва військово-транспортних літаків в Україні в період від відновлення незалежності у 1991 р. до початку широкомасштабного вторгнення російських військ у 2022 р.

Виклад основного матеріалу дослідження. На момент відновлення незалежності 24 серпня 1991 р. Україна мала розвинуту авіаційну промисловість, яка налічувала до 50 підприємств. Два серійних літакобудівних підприємства (Харківське авіаційне виробниче підприємство та державне підприємство «Київський авіаційний завод “Авіант”») щорічно виробляли від 150 до 200 літаків (Стратегія..., 2018). Серед продукції домінували військово-транспортні літаки: в Києві випускались важкі літаки Ан-124 «Руслан» і легкі турбогвинтові Ан-32, а в Харкові – легкі турбореактивні Ан-72 і Ан-74. Крім того, в Авіаційному науково-технічному комплексі ім. О.К. Антонова (м. Київ) велись перспективні розробки, головна з яких – проєктування середнього військово-транспортного літака Ан-70.

Ескізний проєкт нового середнього транспортного літака, покликаного замінити Ан-12, був підготовлений у 1981 р. Новий літак повинен був перевозити вантаж вагою 20 т на відстань 3000 км при роботі з ґрунтових злітно-посадкових смуг (ЗПС), а при зльоті з бетонної ЗПС вантажопідйомність літака мала становити 47 т, що дозволяло перевозити танк типу Т-80. При створенні Ан-70 конструкторський колектив, очолюваний П. Балабуєвим, застосував цілу низку інноваційних технічних рішень. Використані нові матеріали, у т.ч. композитні, частка яких в конструкції літака досягає 25%. Завдяки використанню

електродистанційної системи управління з чотирикратним резервуванням суттєво підвищилась безпека польотів. На літаку вперше застосували принципово нові гвинтовентиляторні двигуни Д-27 потужністю 14000 к.с. Все бортове радіоелектронне обладнання інтегроване в єдиний цифровий комплекс, який включає понад 50 процесорів. Інтеграція дозволила на 70% скоротити довжину дротових комунікацій і на 40% знизити масу радіоелектронного обладнання. Використання найновіших технічних рішень забезпечило високі характеристики Ан-70. Однак з іншого боку, це ж спричинило й затримку з реалізацією проекту, а після розпаду СРСР додалися ще й проблеми із реалізацією міждержавної кооперації (Харук, 2010:233–235). Перший дослідний Ан-70 піднявся в повітря 16 грудня 1994 р., але вже 10 лютого наступного року в одному з випробувальних польотів він розбився внаслідок зіткнення з літаком супроводу (*Первый полет Ан-70*, 1995).

Задля подальшої реалізації програми створення Ан-70 в 1996 р. був заснований українсько-російський консорціум «Середній транспортний літак», в рамках якого російська федерація зобов'язалась фінансувати 72% витрат, а українська – 28%. Передбачалось збудувати 164 Ан-70 для ВПС рф на заводі в Самарі та 65 – для ВПС України на заводі в Києві. Був збудований другий дослідний зразок, який в квітні 1997 р. почав випробування, а у 2001 р. ВПС України офіційно замовили перші п'ять серійних Ан-70 (Харук, 2010:235). Однак з лютого 2002 р. рф припинила фінансування програми, а 15 січня 2003 р. тодішній командувач ВПС рф на пресконференції заявив, що Ан-70 є недоопрацьованим, надто важким і дорогим (Butowski, 2003:33). 5 квітня 2006 р. росія офіційно заявила про припинення участі в програмі створення Ан-70 і надання пріоритету модернізованому літаку Іл-76МФ. Однак у травні 2010 р. російська сторона знову виявила інтерес до Ан-70, оголосивши про намір придбати 30 – 40 таких літаків. Оскільки з моменту появи Ан-70 пройшло вже досить багато часу, у серпні 2010 р. розпочалась модернізація єдиного існуючого на той час екземпляра. Машина отримала нові рідкокристалічні монітори в кабіні екіпажу, оптико-електронну систему переднього огляду, модернізовані гвинтовентилятори та нову допоміжну силову установку. Випробування модернізованого Ан-70 відновились

27 вересня 2012 р. і завершилися 11 квітня 2014 р. За їх результатами Ан-70 був рекомендований до впровадження в серійне виробництво (Харук, 2019:222). Однак саме в той час розпочалась агресія рф проти України, внаслідок якої український уряд ухвалив рішення про припинення військово-технічного співробітництва з росією (*Про припинення дії...*, 2015).

Єдиний існуючий Ан-70 у січні 2015 р. був взятий на озброєння Повітряних сил Збройних Сил України (*Біла книга 2015, 2016:30*). На київському авіазаводі у стадії виробництва знаходилося ще два Ан-70. Однак їх добудова була під питанням, оскільки низка важливих комплектуючих для цих літаків – російського виробництва. У першу чергу це стосується гвинтовентиляторів СВ-27. Для ліквідації цієї залежності українські конструктори почали проєктування літака Ан-188 – варіанта Ан-70 із турбовентиляторними (двоконтурними турбореактивними) двигунами замість гвинтовентиляторних. Розглядалося кілька опцій силової установки: вже існуючі українські двигуни Д-436-148ФМ, нові AI-28, або ж двигуни західного виробництва CFM56. Також Ан-188 мав отримати оновлене бортове обладнання та низку інших вдосконалень (Macejewski, 2021a:64). Однак до початку широкомасштабного вторгнення військ рф проєкт Ан-188 ще не перейшов у стадію практичної реалізації.

Якщо Ан-70 був революційним проєктом, який створювався з нуля, то два інші військово-транспортні літаки, створені після відновлення незалежності України – Ан-132 і Ан-178 – стали результатами еволюційного розвитку раніше існуючих проєктів. Перший з них базувався на легкому військово-транспортному літакові Ан-32, спроектованому в 1975 – 1976 рр. на основі літака Ан-26 спеціально для експорту в Індію (Charuk, 2020:68-70). За радянських часів Ан-32 випускався виключно на експорт; виробництво таких літаків тривало нижчим темпом і в 1990-х – 2000-х роках. У травні 2015 р. була укладена угода між Державним підприємством (ДП) «Антонов» і фірмою «Такнія Ернотікс» з Саудівської Аравії про глибоку модернізацію Ан-32 для виведення його на сучасний технологічний рівень. Удосконалений літак Ан-132 мав отримати турбогвинтові двигуни PW150A канадського виробництва потужністю 5070 к.с., нові шестилопатеві повітряні гвинти, найсучаснішу авіоніку та системи життєзабезпечення. Вантажність зросла з 7500 до 9200 кг. У квітні

2016 р. в Києві було завершено великоагрегатне складання літака-демонстратора Ан-132D, а 31 березня 2017 р. він вперше піднявся в повітря (Charuk, 2020:81). Для серійного виробництва Ан-132 планувалось побудувати завод в Саудівській Аравії. Програма випуску розраховувалась на 80 літаків, а міністерство оборони Саудівської Аравії заявило про намір придбати 12 Ан-132 у спеціальних варіантах – по чотири морських патрульних літаки, літаки радіоелектронної боротьби і розвідувальні (Macejewski, 2021b: 68-69). Однак у квітні 2019 р. партнери з Саудівської Аравії вийшли з проєкту. Українська ж сторона власними силами не змогла довести Ан-132 до стану, придатного для серійного виробництва.

Літак Ан-178 став результатом еволюції конструкції, започаткованої ще в 1972 р. проєктуванням легкого військово-транспортного літака Ан-72. Він здійснив перший політ у 1977 р. і серійно виготовлявся на заводі в Харкові з грудня 1985 р. 3 березня 1992 р. випускався Ан-74 – доопрацьований Ан-72, оптимізований для використання в цивільній авіації (Харук, 2010: 229-241). Через проміжний варіант Ан-74ТК-300 він призвів до появи у 2004 р. пасажирського літака Ан-148 – з новим крилом, подовженим фюзеляжем і новими двигунами (Харук, 2019:216-217). І вже на його основі, точніше, на основі Ан-158 (подовженого варіанта Ан-148) створювався транспортний літак Ан-178 – спочатку як цивільний. Точкою відліку в його створенні вважається підписання 19 серпня 2009 р. відповідної угоди між ДП «Антонов» і однією з комерційних вантажних авіакомпаній (Кива, 2015:1). У 2011 р. Міністерство оборони України схвалило ескізний проєкт і теж видало замовлення на створення Ан-178. Але фінансування виділено не було, і ДП «Антонов» продовжило розвиток проєкту власним коштом з орієнтацією на експорт (Белов, 2020:27).

Від Ан-158 літак Ан-178 перейняв консолі крила із вінглетами, хвостове оперення, кабінку екіпажу, авіоніку та гідравлічну систему. Фюзеляж спроектований заново: збільшено площу поперечного перерізу та об'єм вантажної кабіни, у хвостовій частині фюзеляжу з'явилися вантажні ворота та рампа. Цілкові нові також центроплан і шасі. Застосовано двигуни Д-436-148ФМ, тягу яких збільшено на 15% порівняно з Д-436-148. Ан-178 може перевозити 99 солдатів або 70 парашутистів, а також транспортувати поранених (48 осіб на ношах, 20 сидячих і чотири

супроводжувальних медики). Вантажність літака – 18 тонн (Butowski, 2015:43-44). Прототип Ан-178, виконаний у варіанті цивільного вантажного літака, 7 травня 2015 р. вперше піднявся в повітря. Вже в червні літак був показаний на Паризькому авіа-салоні (Дубенчак, 2015:26-27).

Літак Ан-178 викликав інтерес серед потенційних замовників, як цивільних (авіакомпанії з Азербайджану, КНР, Іраку, Саудівської Аравії), так і військових і парамілітарних (жандармерія Туреччини, Міністерство внутрішніх справ Перу) (Macejewski, 2021b:67-68). Однак жодна з цих угод виконана не була. Причиною стала наявність в первинній конструкції значної частки комплектуючих російського виробництва, отримувати які за умов агресії РФ було нереально. Постає необхідність переробки літака з заміною вузлів російського виробництва, що потребувало часу, значних інвестицій і великого обсягу випробувань (Белов, 2020:44). У 2019 р. кілька разів про намір придбати літаки Ан-178 заявляв міністр внутрішніх справ України Арсен Аваков. Для структур, підлеглих МВС (зокрема, для Національної гвардії України) планувалось придбати від 9 до 13 таких літаків, але ці наміри не перетворились на тверде замовлення (Macejewski, 2021b:67-68). 29 грудня 2020 р. була підписана угода між ДП «Антонов» і Міністерством оборони України про виготовлення трьох літаків Ан-178-100Р (у конфігурації без російських комплектуючих). Поставка першого літака планувалась на 2023 р. (Міноборони..., 2020). Після початку широкомасштабного вторгнення військ РФ жодна інформація про хід виконання цього контракту не оприлюднювалась.

Аналізуючи урядові документи, можна констатувати абсолютну недостатність державної підтримки програм розвитку військово-транспортних літаків з боку держави. Стратегія розвитку авіаційної промисловості на період до 2020 р., ухвалена у 2008 р., передбачала три етапи реалізації. Серед заходів першого етапу (2009 – 2010 рр.) перспективні військово-транспортні літаки взагалі не фігурують, хоч серед напрямів пріоритетного розвитку згадується двигун Д-27 (для Ан-70). На другому етапі (2011 – 2015 рр.) серед пріоритетних напрямків фігурує розвиток виробництва Ан-70, а для третього етапу (2016 – 2020 рр.) конкретні типи авіатехніки взагалі не визначались (Стратегія..., 2008). В ухваленій десять років по тому Стратегії відродження

вітчизняного авіабудування на період до 2030 року в загальній частині констатується, що сучасну лінійку продукції галузі в Україні становлять, серед інших, літаки Ан-132 і Ан-178. Але про Ан-70 згадки вже нема. У доданому до Стратегії плані заходів, розрахованому на найближчі роки, конкретні типи військово-транспортних літаків не зазначені (на відміну від пасажирських Ан-140, Ан-148, Ан-158), лише вказано, що у 2018 – 2022 рр. слід провести оптимізацію та модернізацію виробництва літаків сімейства Ан (*Стратегія...*, 2018). У 2017 р. були схвалені Основні напрями розвитку озброєння та військової техніки на довгостроковий період, де стосовно військово-транспортної авіації містилось таке положення: «Модернізація наявного парку літальних апаратів до рівня сучасних вимог та забезпечення їх льотної придатності і експлуатації (за технічним станом) із поступовим оснащенням авіаційних підрозділів перспективними зразками військово-транспортної та спеціальної авіації» (*Основні напрями...*, 2017). Зрештою, у Державній цільовій науково-технічній програмі розвитку авіаційної промисловості на 2021 – 2030 рр. констатувався провал виконання завдань, поставлених в попередніх директивних документах: «не створено умови для збереження та стабілізації діяльності підприємств авіаційної промисловості шляхом розроблення модифікацій авіаційної техніки, налагодження її серійного виробництва і збереження кадрового потенціалу» (*Державна цільова...*, 2021). Зазначена програма передбачала виділення коштів на розвиток літакобудування, але без розподілу за конкретними проєктами – лише загальною статтею «середні пасажирські літаки, вантажні літаки, безпілотні повітряні судна (безпілотні літальні апарати), мала авіація, авіаційні тренажери». У документі «Візія Повітряних Сил 2035» відзначалось: «Як єдина транспортна платформа має бути обраний сучасний середній транспортний літак національного виробництва, на базі якого створюватимуться інші зразки спеціальної авіаційної техніки» (*Візія...*, 2020:27). При цьому конкретний тип єдиної транспортної платформи не вказувався – на цю роль міг претендувати або Ан-70 (швидше за все, у варіанті Ан-188), або ж Ан-178. Переоснащення транспортної та спеціальної авіації має розпочатися протягом другої фази та завершитися на третій фазі реалізації Візії (2027 – 2035 рр.) (*Візія...*, 2020:27-28).

Висновки. Упродовж 1991 – 2021 рр. в Україні реалізувались три основні програми створення військово-транспортних літаків. Програма Ан-70, започаткована ще у 1981 р., передбачала створення середнього транспортного літака порівняно великої вантажності. Програма Ан-132 – це, по суті, дуже глибока модернізація легкого транспортного літака Ан-32. Нарешті, середній транспортний літак Ан-178 створювався як розвиток пасажирських літаків Ан-148/158. Дві з цих програм розвивались у взаємодії та співфінансуванні з іншими країнами: Ан-70 – з російською федерацією, Ан-132 – з Саудівською Аравією. Для програм Ан-70 і Ан-178 характерною була значна залежність від постачання комплектуючих (у тому числі ключових) з російської федерації. Це зумовило необхідність реалізації заходів із заміщення цих комплектуючих, що призвело до затягування і зростання вартості програм. Сподівання на іноземних партнерів у випадку з Ан-132 не справдились – фірми з Саудівської Аравії вийшли з програми, що призвело до її заморожування. Фінансування з боку українського уряду було недостатнє. Контракт на виготовлення трьох літаків Ан-178-100Р для Повітряних Сил України був укладений лише в самому кінці 2020 р., і до початку широкомасштабного вторгнення військ РФ так і не був реалізований. Зрештою, незважаючи на значний обсяг проєктно-конструкторських і випробувальних робіт, у досліджений період в Україні не був впроваджений у серійне виробництво жоден новий тип військово-транспортного літака.

Використані посилання

Белов А. (2020). Ан-178 – логистическое средство быстрого реагирования. *Авиация и время.* № 6. С. 26-27, 44-47.

Біла книга 2015. Збройні Сили України. Київ: Міністерство оборони України, 2016. 105 с.

Візія Повітряних Сил 2035 (2020). Київ: Міністерство оборони України, Командування Повітряних Сил Збройних Сил України. 40 с.

Державна цільова науково-технічна програма розвитку авіаційної промисловості на 2021 – 2030 рр. Затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 1 вересня 2021 р. № 951. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/951-2021-%D0%BF#Text> [дата звернення: 24.12.2024].

Дубенчак М. (2015). Ан-178 осваивает небо. *Авиация и время.* № 3. С. 26-27.

Кива Д. (2015). Ан-178. Оптимальный самолет как интеграция необходимого и возможного. *Авиация и время.* № 2. С. 1, 33–35.

Ларионов А. (2015). Украина приняла на вооружение Ан-70. *Авиация и время*. № 1. С. 43-44.

Міноборони і «Антонов» підписали контракт на три Ан-178 (2020). URL: <https://www.ukrmilitary.com/2020/12/178-100.html> [дата звернення: 20.12.2024].

Первый полет Ан-70 (1995). *Авиация и время*. № 1. С. 25.

Основні напрямки розвитку озброєння та військової техніки на довгостроковий період. Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 червня 2017 р. № 398-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/398-2017-%D1%80#Text> [дата звернення: 20.12.2024].

Про припинення дії Угоди між Урядом України та Урядом російської федерації про військово-технічне співробітництво. Постанова Кабінету Міністрів України від 20 травня 2015 р. № 307. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/307-2015-%D0%BF#Text> [дата звернення: 17.12.2024].

Стратегія відродження вітчизняного авіабудування на період до 2030 року. Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 10 травня 2018 р. № 429-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/429-2018-%D1%80#Text> [дата звернення: 17.12.2024].

Стратегія розвитку вітчизняної авіаційної промисловості на період до 2020 р. Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2008 р. № 1656-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1656-2008-%D1%80#Text> [дата звернення: 22.12.2024].

Харук А. (2019). Зроблено в Україні. Харків: Фоліо. 266 с.

Харук А. (2010). Нарис історії авіаційної промисловості України (1910 – 1980-ті рр.): Монографія. Львів: Вид-во Національного університету «Львівська політехніка». 304 с.

Butowski P. (2015). Antonow An-178. Nowy transportowiec z Ukrainy. *Lotnictwo*. № 6. P. 42–45.

Butowski P. (2003). Rosja stawia krzyżyk na An-70? *Lotnictwo Wojskowe*. № 6. P. 33–36.

Charuk A. (2020). Antonow An-32. *Lotnictwo*. № 9. P. 68–81.

Macejewski A.M. (2021a). Agonia Antonowa. Cz. 1. *Wojsko i Technika*. № 2. P. 58–64.

Macejewski A.M. (2021b). Agonia Antonowa. Cz. 2. *Wojsko i Technika*. № 3. P. 66–73.

References

Belov A. (2020). An-178 – a rapid response logistics vehicle. *Aviation and Time*. № 6. P. 26-27, 44-47. (rus.).

White book 2015. Armed Forces of Ukraine (2016). Kyiv: Ministry of Defense of Ukraine. 105 p. (ukr.).

Vision of the Air Force 2035 (2020). Kyiv: Ministry of Defense of Ukraine, Air Force Command of the Armed Forces of Ukraine. 40 p. (ukr.).

State Targeted Scientific and Technical Program for the Development of the Aviation Industry for 2021-2030. Approved by the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated September 1, 2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/951-2021-%D0%BF#Text> [Date accessed 24.12.2024]. (ukr.).

Dubenchak M. (2015). An-178 conquers the sky. *Aviation and time*. № 3. P. 26-27. (ukr.).

Kiva D. (2015). An-178. Optimal aircraft as an integration of the necessary and the possible. *Aviation and time*. № 2. P. 1, 33-35. (ukr.).

Larionov A. (2015). Ukraine has accepted the An-70 into service. *Aviation and time*. № 1. P. 43-44. (ukr.).

The Ministry of Defense and Antonov signed a contract for three An-178s (2020). URL: <https://www.ukrmilitary.com/2020/12/178-100.html> [Date accessed 20.12.2024]. (ukr.).

The first flight of the An-70 (1995). *Aviation and Time*. № 1. P. 25. (ukr.).

Main directions of development of armaments and military equipment for the long term. Approved by the order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated June 14, 2017 № 398-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/398-2017-%D1%80#Text> [Date accessed 20.12.2024]. (ukr.).

On the termination of the Agreement between the Government of Ukraine and the Government of the Russian Federation on military-technical cooperation. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated May 20, 2015. № 307. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/307-2015-%D0%BF#Text> [Date accessed 17.12.2024]. (ukr.).

Strategy for the revival of domestic aircraft manufacturing for the period until 2030. Approved by the order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated May 10, 2018 № 429-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/429-2018-%D1%80#Text> [Date accessed 17.12.2024]. (ukr.).

Strategy for the Development of the Domestic Aviation Industry for the Period Until 2020. Approved by the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated December 27, 2008 № 1656-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1656-2008-%D1%80#Text> [Date accessed 22.12.2024]. (ukr.).

Kharuk A. (2019). *Made in Ukraine*. Kharkiv: Folio. 266 p. (ukr.).

Kharuk A. (2010). *Outline of the history of the aviation industry of Ukraine (1910-1980s): Monograph*. Lviv: Department of the Lviv Polytechnic National University. 304 p. (ukr.).

Butowski P. (2015). Antonow An-178. *Nowy transportowiec z Ukrainy. Lotnictwo*. № 6. P. 42-45. (pol.).

Butowski P. (2003). Rosja stawia krzyżyk na An-70? *Lotnictwo Wojskowe*. № 6. P. 33-36. (pol.).

Charuk A. (2020). Antonow An-32. *Lotnictwo*. № 9. P. 68-81. (pol.).

Macejewski A.M. (2021a). *Agonia Antonowa. Cz. 1. Wojsko i Technika*. № 2. P. 58-64. (pol.).

Macejewski A.M. (2021b). *Agonia Antonowa. Cz. 2. Wojsko i Technika*. № 3. P. 66-73. (pol.).

Kharuk A.

**PROGRAMS FOR THE CREATION OF MILITARY TRANSPORT
AIRCRAFT IN UKRAINE IN 1991 – 2021**

The article examines the progress of the implementation in Ukraine during 1991-2021 of the programs for the creation of military transport aircraft An-70, An-132 and An-178. The first of them was launched back in 1981 and envisaged the creation of a medium transport aircraft with a high degree of technological innovation. The An-132 aircraft was a deep modernization of the light transport aircraft An-32, and the medium transport aircraft An-178 was based on the passenger aircraft An-148/158. The implementation of the An-70 program took place in cooperation with the Russian Federation, and the position of this partner significantly affected the extension of the program implementation deadlines. The An-132 was created in cooperation with Saudi Arabia. Until 2014. No measures were taken to reduce dependence on the supply of critical components from the Russian Federation, which led to a crisis in the An-70 and An-178 programs after the start of Russian aggression against Ukraine. Saudi Arabia's refusal in 2019 to finance the An-132 project led to the freezing of this program. As a result, none of the three new types of military transport aircraft (An-70, An-132, An-148) was introduced into serial production by the beginning of 2022, although the An-70 was adopted by the Ukrainian Air Force (in a single copy), and the An-178-100R was ordered for the Ukrainian Air Force in the amount of three copies.

Keywords: military-industrial complex of Ukraine, aviation industry, aircraft construction, military transport aircraft, Antonov State Enterprise.

УДК 614.8

HALAK O.

<https://orcid.org/0000-0002-2590-9291>

HALAK Y.

<https://orcid.org/0009-0005-1014-7836>

<https://doi.org/10.33577/2313-5603.43.2025.341-360>

THE EVOLUTION OF CHEMICAL WEAPONS USE: FROM WORLD WAR I TO CONTEMPORARY CONFLICTS

The World War I is called the «war of the chemists» because it was it that ushered in the era of the creation and use of weapons of mass destruction. The study of the historical experience of the use of chemical weapons as a military tool on the Western Front and the analysis of political discussions on their use demonstrated that the participating countries quickly abandoned the existing norms of international law and gradually switched to their active use.

Now, more than a hundred years later, chemical weapons are being used again. The use of chemical agents during the war in Syria and Russia's invasion of Ukraine proves that international law and conventions have not affected the permissibility of using weapons of mass destruction.

This ongoing use of chemical weapons underscores a critical failure in the enforcement of international norms and laws designed to prevent such atrocities. The lack of significant repercussions for violators of these norms reveals the limitations of international law in addressing the practical realities of modern warfare. The inability to hold perpetrators accountable further exacerbates the humanitarian consequences of chemical warfare, with thousands of victims suffering from long-term health effects and environmental damage.

Keywords: Hague Convention, gas attack, weapons of mass destruction, poisonous gases, World War I, chemical weapons, grand strategy.

Introduction: Despite the existing international mechanisms for banning the production, storage and use of chemical weapons, we periodically hear about the use of chemicals, in particular now in the East of Ukraine by Moscow. This makes it relevant to refer to the history of the use of poisonous gases during the World War I, because it was then that they turned into a powerful tool in the military-political strategies of the warring countries, and the scale of use on the Western Front surpassed all previous eras.

Галак Олександр Валентинович, кандидат технічних наук, доцент, начальник кафедри радіаційного хімічного біологічного захисту, Військовий інститут танкових військ НТУ «ХПІ», м. Харків.

Галак Ярослав Олександрович, учень, ліцей № 108, м. Харків.

© Галак О. В., Галак Я. О., 2025.

Military conflicts, in addition to many negative consequences, are often a catalyst for innovations arising from the implementation of scientific developments in the military sphere. The war creates a demand for new technologies that would not be provided in peaceful conditions. This was also the case during the World War I. In addition to the name "Great War", it was also nicknamed the "war of chemists", because it was then that the use of chemical weapons, which are now considered weapons of mass destruction, was initiated. Chemical warfare turned out to be another component of the war of attrition, and the new chemical weapons were expected to overcome the positional impasse after the stabilization of the front at the end of 1914.

The experience of using chemical weapons in the First World War and the threat of their repeated full-scale deployment and use haunted humanity throughout the "short twentieth century". Despite the existing mechanisms for banning the production, storage and use of chemical weapons, periodic excesses during chemical attacks in Syria in 2015-2017 and reports of the use of chemical substances of unknown origin by the Russian aggressor in the southeastern direction in 2022-2024, actualize the need to turn to the analysis of the conditions for the use of chemical weapons as a tool in the military-political calculations of the warring countries during the World War I to understand the modern potential of their use in the Russian-Ukrainian war.

The appearance of chemical weapons on the Western Front in 1914 – 1916. The issue of the use of chemical weapons during the World War I attracted the attention of many researchers. The scale of the use of chemical weapons and the formation of often polar points of view among researchers regarding the effectiveness and "humanity" of their use have led to lively academic discussions. A significant part of the works is generalized, and such authors as Adams (*p. 286*), Brown (*p. 375*), and Coleman (*p. 225*) consider the evolution of approaches to chemical weapons during the twentieth century. The World War I is often mentioned in them as the initial stage, when it gained ground as a military-political tool. Other authors, in particular Prentiss and Haber (*p. 430*), focus on the period of the World War I and analyze various aspects of its development and application. Some of them, namely A. Prentiss, justified its high effectiveness due to the combination of a low mortality rate and a combination of demoralizing and psychological

effects of the application. However, L. Haber emphasized that chemical weapons required complex preparatory work, high training of personnel in production and the military, was dependent on natural conditions and was oriented towards positional warfare.

Therefore, it did not live up to the expectations placed on it and its real value turned out to be low. Many authors, including Fitzgerald (p. 611-625) and Vanderbergen, focus on certain biographical, medical, psychological, international legal aspects related to the history of chemical weapons.

A separate block is made up of scientific research, such as Girard (p. 225), Heller (p. 109) and others who investigated national policies on chemical weapons in their various dimensions. But a comprehensive study of the place of chemical weapons in military-political strategies did not often attract the attention of researchers. In domestic historiography, this issue remains poorly researched and is focused rather on the study of the experience of using chemical weapons on the Eastern Front.

The outbreak of hostilities led to the actualization of the strategic military plans of the General Staffs, which were developed in advance. Among the high command there was an opinion everywhere that the war would be fast, and victory could be won by one or more general battles. Thus, Germany's strategic plan (Schlieffen plan) was focused on the consistent and rapid defeat of the armies of France and Russia. The bet "on a lightning war" in order to avoid a war on two fronts was also confirmed by the system of deploying forces in one strategic echelon, the deployment of strategic reserves was not expected. However, the developers of the plan miscalculated the possibility of defeating the French army in one general battle. The forces of the opponents were also underestimated (*Heller, p. 21*).

The French strategic plan ("plan No. 17") had an indecisive and dual character. France expected that the war would be short-lived, so it planned to use only the existing army in hostilities, without mobilization. The actions of the armies, according to the plan, completely depended on the nature of the enemy's actions, that is, on where and how he would deliver the main blow. Thus, the strategic initiative was given to the enemy, and their troops were doomed to passive defensive actions (*Heller, p. 22*).

Great Britain also developed strategies based on the expectation of a short war, where the needs of the front would be met at the expense

of accumulated mobilization reserves and the work of military enterprises. They planned, first of all, to maintain and strengthen her dominance at sea. For operations on land, it was planned to send only one small expeditionary army to France (*Heller, p. 23*).

The scientific basis for the development of chemical weapons is associated with the development of organic chemistry. The inventor of chemical weapons of mass destruction is considered to be the German scientist Fritz Haber (1867-1934), an outstanding scientist in the field of chemistry, director of the Institute of Physical Chemistry and Electrochemistry at the Kaiser Wilhelm Society. As a consultant to the Ministry of War, he was instructed to head a committee of scientists to create a poisonous irritating substance that would force enemy troops to leave the trenches. All developers were respected scientists, physicists and chemists, laureates of prestigious scientific prizes, including the Nobel (*Friedrich, Hoffmann, Renn, Schmaltz, Wolf, p. 11-12*).

Within a few months, Haber and his collaborators created a weapon using chlorine gas, which was put into production in January 1915. In addition to gases, the institute headed by Haber simultaneously developed gas masks and filters.

Figure 1: “Father of chemical warfare”. Fritz Haber

It was the French who were the first to use chemical compounds as weapons during the World War I in October 1914 (the First Battle of Ypres). This substance was ethyl bromacetate - tear gas. None of the participants in the war believed that gas fell under the bans of the Hague Conventions. Ethyl bromoacetate quickly dissipated and did not cause any effect on the enemy. Poisonous substances were used at the operational level to inflict losses on enemy manpower, but due to low efficiency and rapid depletion of supplies, they could not affect the course of the battle, since tear gas at that time was mainly in the possession of French police (as a non-lethal weapon). There was a negligible number of people affected by gas (*Gilchrist, p. 7*). The first attempts to practically use toxic chemicals as weapons of mass destruction were ineffective. But even this allowed the Germans in the future to accuse the French of violating the norms of the Hague Conventions.

At this point, a more efficient way to use gases on the battlefield was proposed by Fritz Haber. The chemist believed that the use of shells with chlorine due to lack of time and the complexity of manufacturing suitable cartridges at that time was impractical, so he recommended using liquefied gas from special cylinders under favorable weather conditions. In addition, this method did not formally violate the Hague Conventions, as experts testified during the consideration of this issue (*Friedrich, Hoffmann, Renn, Schmaltz, Wolf, p. 90*).

The Second Battle of Ypres (April-May 1915) was largely conceived as a testing ground for poisonous gases. Under Haber's personal control, preparations were underway for a chemical attack on the Allied troops, 720 tons of chlorine were delivered. The unit, consisting mainly of student volunteers (the military was skeptical about chemical weapons, since these weapons reduced the value of their knowledge and skills), installed 150 gas-cylinder batteries on a six-kilometer section of the front, from which 168 tons of chlorine were poured in five minutes, as soon as a light easterly breeze blew towards the enemy (*Haber, p. 25*).

The blow fell on the twentieth French corps, over which a gray-green cloud unfolded, which began to slowly fill the trenches and stretched 600-900 meters deep. Believing that the Germans were preparing for an attack under the cover of a smoke screen, few understood what was really happening, and in the first ten minutes, two divisions were put out of action, which lost about one and a half

thousand dead. Despite heavy enemy shelling, the surviving French, many of whom lost their sight from chlorine burns, got out of the trenches and, abandoning their weapons, fled their positions, forming a one-and-a-half-kilometer gap in the front. With cotton bandages moistened with a solution of soda, the Germans went on the attack and occupied the villages of Langemark and Pilken, where they captured two thousand prisoners and 51 cannons. In total, about 100 thousand people from both sides became victims of the second battle for Ypres, which ended on May 25. However, the victory did not bring much success to the imperial army - the Germans advanced five kilometers to Ypres, but could not take it. An interesting fact was that the French command received information about the preparation of the attack a week before thanks to the prisoners, but ignored the warning, downplaying the potential danger.

*Figure 2: A German soldier inspects the French trenches near Ypres.
April 1915*

The initial success was due to the lack of protective equipment against gases on the defensive side. This led to the death of a large number of poisoned people. A breach formed in the defense of the Entente, but the German side did not have time to take advantage of this opportunity due to lack of reserves. The breakthrough was achieved by Germany at the tactical level, it was not possible to expand the success further. In his memoirs, Falkenhayn emphasized that this operation also had the character of a cover during the transfer of troops to the East, so there were no significant reserves capable of developing success (*Falkenhayn, p. 84*).

The transition to the in-depth use of chemical weapons in 1917 – 1918. In 1917, the World War I provided an opportunity to involve the United States in the war. Initially, none of the European countries considered the United States as a participant in the struggle for resources, and therefore the proclamation of American neutrality on August 4, 1914 was received calmly. However, the further change in the nature of battles from "lightning" to "protracted" weakened traditional European leaders and brought the United States to a new world level. Significant human and financial losses, weakening of production and the need to find suppliers of military weapons sharply increased Europe's demand for American goods, which became an impetus for the extremely rapid economic rise of the state.

The rapid industrialization of the US economy provided the basis for the spread of American geopolitical ambitions. Before the World War I, America's economic power reached about 33% of global GNP (gross national product) and pushed Great Britain away from the position of the leading industrial country in the world.

Thus, in 1916, the total amount of US exports to the Entente countries amounted to \$3.2 billion against \$825 million in 1914. The Entente countries began mass purchases of American raw materials for the military industry, food and weapons, which contributed to the rise of the US economy. The profits of monopolies increased several times.

American sympathy for Britain, France, and other allies grew over the course of the war, aided by both the stalemate on the battlefield and the growing threat of German submarines. As the war escalated, growing concerns about a possible U.S. entry into the conflict and a general lack of military training prompted some in the U.S. government, industry, and academia to begin planning in various fields. But on April 6, 1917, in response to the resumption of unlimited submarine warfare, inciting Mexico, the United States entered the war. Therefore, it quickly became clear that the US military forces would have to deal with chemical weapons.

Fears of gas attacks against members of the American Expeditionary Force (AEF) heading to the European front initially focused research in the United States on defensive measures, with priority given to the development and production of gas masks, although general training was insufficient.

The Allies learned valuable lessons from their mistakes on the Somme. The Battle of Arras began on April 4, 1917. It was then the

first time a mortar was used on a large scale to support the Canadian attack on Vimy Ridge. This large-sized mortar, developed by Lieutenant V.H. Lievens (Lievens' projector), was capable of delivering a large number of chemical warfare agents (phosphorus gas) and became perhaps one of the greatest innovations in the field of offensive use of chemical weapons during the World War I (*Heller, p. 20*). The British understood that the Germans could not be destroyed by shells. But their prolonged bombardment exhausted and demoralized the enemy troops, trapping them in their dugouts without access to rations or supplies. At the beginning of the offensive, the greatest successes were achieved by the Canadian divisions, which captured the Vimy area. This success of the Canadians allowed the British to achieve successes at the tactical level, only in the south the allied forces could not achieve more. The British army was able to advance deep into the German defenses, but suffered heavy losses. Success could not be developed, and no breakthrough was achieved. Gases during the battle were used at the tactical level, and, judging by the statistics of losses, had a more demoralizing effect than physical. The use of phosphorus gas was carried out in the subsequent Battle of Messina.

In July 1917, realizing the loss of their technological superiority and, possibly, the ability to win the war, near the Belgian city of Ypres (the Third Battle of Ypres), the Germans used a new and most dangerous chemical gas of cutaneous action in order to disrupt the offensive of the Anglo-French troops aimed at destroying the bases of the German submarine fleet.

The French called the new substance "mustard gas" after the place of first use, and the British, due to its strong specific smell, called it "mustard gas".

On the night of July 12-13, 1917, during the battle near the city of Ypres, the German army fired shells at the positions of British troops with shells that did not explode, but rather burst, releasing gas with a pungent unpleasant odor into the air. During the first use of mustard gas against Allied troops, the Germans fired 50,000 chemical artillery shells. The offensive of the Anglo-French troops was disrupted. The breakthrough was achieved by the Entente at the tactical level, it was not possible to develop further success. Chemical weapons were used exclusively at the tactical and operational level for defensive purposes, helping to repel attacks.

However, mustard gas had specifics. It did not strike instantly immediately after inhalation, the poisonous substance gradually

accumulated in the body and the poisoning made itself felt after a few hours. Another unpleasant feature of mustard gas is its ability to penetrate into fabric, paper, building materials and even rubber, where it can retain its poisonous properties for a long time, especially in winter, at low ambient temperatures. These features made it possible to bypass the existing protective equipment, the damage to the territory persisted for a long time and had an enhanced effect. Now, not only the poisoning itself, but also the fear of gas poisoning, together with periodic aggressive gas attacks, kept soldiers on both fronts in suspense and could lead to anomie, gas fear, and in some cases mental breakdowns. Upon hearing reports that there was gas in the area, the soldiers experienced all the symptoms of gas poisoning, even though they were not actually gas poisoned. The basis of this was constant shelling with poison gases, a specific atmosphere that the enemy maintained daily on most of the front with its regulated fire. When it did not cause real losses, it maintained apprehension and panic, accelerated the onset of combat fatigue. "It was not so much the damage that the gas caused to the body, the effect of which has always been greatly overestimated in the popular imagination, but the damage it caused to the mind. This harmless-looking, almost invisible thing could "lie" for several days, hiding in low places and waiting for the careless. It was the true breath of the Devil."

Soldiers on all sides believed that gas warfare was not a proper weapon and was beyond humanity. Significant problems were created by the need to be in gas masks or respirators for a long time. "We look at each other like stupid frogs with bulging eyes. The mask makes you feel like half human. You are not capable of thinking. The air you breathe is cleaned of all but a few. A person does not live when he walks with a filter, he simply exists. It resembles a vegetable" (*Friedrich, Hoffmann, Renn, Schmaltz, Wolf*, p. 163).

In general, during the campaign of 1917, none of the belligerents achieved strategic achievements. However, the situation of the Central Powers deteriorated significantly - their forces were exhausted, anti-war sentiments and direct actions of the masses against the war intensified.

At the end of 1917, the seemingly hopeless situation of positional warfare initiated new forms of technical equipment, strategic techniques and tactics on the battlefield. Having ensured the stabilization of the situation in the East after the conclusion of the

Brest-Litovsk Agreement and trying to achieve its strategic goals, the German command on March 21 – April 4, 1918 carried out a major offensive operation in Picardy on the Western Front (Operation Michael, or "Spring Offensive") (*Friedrich, Hoffmann, Renn, Schmaltz, Wolf, p. 163*). Operation Michael was aimed at breaking through the operational level with the subsequent encirclement of the Entente troops. However, the desperate resistance of the British and French and the timely introduction of their reserves into battle made it possible to stop the German offensive and inflict significant losses in manpower. Without losing hope of defeating the Anglo-French troops, the German command expanded the use of chemical shells. If earlier we were talking about hundreds of thousands, now the count has gone to millions of gas shells during this battle. However, according to statistics, these projectiles did not play a decisive role in inflicting losses, but were used more to achieve a psychologically demoralizing effect. In some places, the Germans made significant progress, on May 30 they even approached Paris by 70 km. Despite the record success in the first weeks, the offensive could not be developed, and it stopped at the tactical level.

The first German gas attack on American forces took place in the Ansoville sector, where the Americans were attacked with searchlight bombs containing chloropicrin and phosgene. 225 people were injured. The losses were small compared to the gas losses already suffered by the European military, but this incident highlighted the unpreparedness of the Americans. The soldiers, ignoring orders and what they were taught, did not expect an attack: they took off their masks too early, which led to serious consequences (*Gilchrist, p. 84*).

In May 1918, American Colonel Amos Fries decided to achieve greater recognition of the gas and his efforts were crowned with success, and from June 1918, under the leadership of Major General William Siebert, a chemical service was created in the expeditionary force. This accelerated the US gas war program. Although the United States was new to the gas war, it acted quickly and actively used mustard gas in June 1918, when the country's mustard gas production was already 30 tons per day.

In agony, the German army made a desperate attempt at another offensive. During the Second Battle of the Marne in June 1918, French troops launched a counteroffensive and forced the enemy to retreat. The American Army and the Marine Corps played a key role

in repelling the German offensive. This was a turning point in the entire campaign of 1918, the Germans went on the defensive along the entire Western Front, having lost 800 thousand men in previous battles. Persons. The heavy defeat greatly undermined the morale of the Germans, who lost all hope of victory.

Now the Entente troops went on the offensive. The Argonne offensive of September-November 1918 was part of a strategic campaign during the autumn counteroffensive of the Entente. The goal was to break through the front and enter the operational space in the rear of the German defense line. Chemical weapons were used by the American Expeditionary Force on a global scale. It is known about the fact of the use of chemical filling in 20% of shells, which was fired by artillery. The result of the operation was an operational-level success, and despite significant losses of personnel, the Americans managed to achieve their goals. Despite the sharp increase in the number of victims (so by July 1917 the British army counted about 20,000 victims of gas attacks, and after that date it was already 160,000), chemical weapons continued to inflict minimal casualties on the enemy, intensifying the discussion about their "humanity" among military experts. The overall estimate of the ratio of dead to wounded during gas attacks showed significantly lower rates compared to traditional weapons. Therefore, for many military, such a mechanism of influencing the enemy's troops, which made it possible to knock out a significant part of the contingent for a long time, has become quite attractive.

After the rapid withdrawal of their allies from the war, Germany's position was complicated to the limit by growing internal contradictions. The revolution in Germany allowed the newly formed government to sign the Armistice of Compiègne on November 11, 1918. Chemical warfare also stopped, but the consequences of the emergence of new weapons and their use now accompanied military-political strategies in the following years.

Conclusion of the use of chemical agents in WW1. As a result of the study of the role of chemical weapons in the military-political strategies of the warring parties on the Western Front in the World War I, the following conclusions were made:

1. Chemical weapons developed as a powerful military tool precisely in the conditions of the World War I, on the eve of existing international agreements prohibited their use, albeit with some

loopholes. Therefore, in 1914, she was initially ignored. But the positional impasse into which the war entered at the end of 1914 led to the search for new means. Therefore, new initiatives, which did not come from the military and politicians, but rather from civilian specialists, led to the actualization of the issue of developing a new type of weapon. The development of science, the deepening of chemical research in the developed countries of the world led to the invention of new chemical substances, which, if used, could become weapons of mass destruction. Therefore, the creator of chemical weapons in the modern sense of this concept is rightly considered to be the German scientist Fritz Haber. In addition, the industrial level and scale of the chemical industry in Western countries created a stable foundation for the production and use of chemical weapons. The scientific and technical competition between Germany and the Entente countries in the search for new types of poisonous gases, means of their delivery, counteraction to its use on the battlefield led to the rapid evolution of this type of weapon in wartime.

2. Analysis of sources shows that considerations regarding chemical weapons (chlorine and other gases) were made by both sides of the conflict. The first examples of the use of non-lethal gases in 1914 allowed the warring countries to manipulate the issue of its possible use as a mechanism of self-defense against the actions of the other party and circumvent the restrictions imposed by existing norms of international law. The first results of chemical attacks were not very effective, because there was a misunderstanding of the potential capabilities of poisonous gases on the battlefield. Therefore, for a long time in 1915-1916, despite the offensive doctrines of both sides of the conflict, chemical weapons were used exclusively at the tactical level to support infantry attacks as an auxiliary tool. The use of poisonous gases did not provide a strategic advantage for overcoming the positional stalemate in the war.

Germany's peculiarity in the "gas race" was that it had a technological advantage that made it possible to introduce new gases earlier. The Entente countries were forced to engage in their own developments to counter the Germans and therefore were constantly in the role of catching up. But after 1917, due to the appearance of "mustard gas", the situation gradually changed. The parties are clearly aware of the importance of chemical weapons, their devastating psychological consequences, which made it possible to combine physical and mental

aspects for the increased demoralization of the enemy's forces. Therefore, during the campaigns of 1918, chemical weapons clearly occupy a significant place in production calculations, in the military calculations of the parties at the strategic level. Even at the level of the grand strategy of the political elite, its perception as a "humane weapon" is often formed, which is characterized by lower losses compared to more traditional means of destruction. Thus, at the end of the war, chemical weapons had a significant impact at all levels of strategic analysis, becoming a standard military tool.

3. A comparison of military-political strategies demonstrates that at first, the military, and sometimes politicians, did not accept the use of gases on the battlefield, relying more on traditional weapons, and therefore chemical weapons were assigned only auxiliary roles during offensive operations. After its first full-scale use in 1915, political, ethical, or legal debate was virtually non-existent in Germany and France. Only a small part of their military did not accept such innovations. In the United Kingdom, the internal debate was more powerful, as it was later in the United States, but stopped after a few months. And although the position of generals G. Kitchener, or J. Pershing was more than skeptical, nevertheless, they contributed to expanding the scope of its application. Therefore, since 1917, all parties have adapted chemical weapons for their own military-political strategies, and they have constantly increased their place in these calculations. In addition, at the end of the war, gas clearly symbolized the symbiosis of scientific research and military affairs, influencing different strategic levels. And the results of use formed two polar points of view. One of them described the gas as a barbaric, indiscriminate weapon of mass destruction. Another emphasis is on its effectiveness and "humanity". These debates influenced attitudes towards it, but for the most part, the second one rather prevailed, moreover, both among the military and among politicians and civilian specialists. Therefore, chemical weapons became one of the symbols of the war of a new, "total" industrial type and remained an important component of military-political strategies after the end of the war.

4. In the course of the study of the use of gases during the World War I, three periods were distinguished: preparatory - from August 1, 1914 to April 1915. At this stage, some representatives of the parties pay attention to the potential of chemical weapons, there are the first cases of their use during hostilities, but mainly in a non-lethal form

and on a limited scale. The second period, from April 1915 to July 1917, can be considered the initial one, since all parties switched to its full-scale use, but faced specific conditions, limitations in industrial capabilities, and means of delivery. It was a time when a rapid scientific and technological rivalry began, Germany and the Entente countries were looking for new chemical compounds as countermeasures. Entering the war in the United States only accelerated such a scientific and industrial competition. Therefore, chemical weapons are gaining a significant place in military-political calculations. The third stage can be called full-scale, and it was associated with mustard gas, which made it possible to maximize the benefits of the use of chemical weapons. Production and scale of use are significantly increasing, and the number of affected people is increasing. Nevertheless, chemical weapons did not have time to actually fully reveal their potential as weapons of mass destruction because the war was over. But a huge psychological effect remained, turning it into one of the symbols of war and an instrument of deterrence strategies and information pressure with a demoralizing effect on the civilian population.

The experience of the use of chemical weapons demonstrates that aggressor states are able to reject existing international treaties and norms of international law in case of military-political necessity. Therefore, it is possible to foresee an increase in the likelihood of Russia's use of chemical weapons on the battlefield and the use of such cases, including as psychological and information operations, to increase pressure on the leadership and Ukrainian society. military to the use of chemical weapons remains relevant and needs attention.

The experience of the Russian-Ukrainian war on the evolving nature of chemical warfare. During the period of time during the Russian-Ukrainian war, 1084 cases of the use of ammunition containing hazardous chemicals by the enemy were recorded and documented, which is 281 cases less than in the second quarter of 2024. The decrease in the number of uses of munitions containing chemicals in September 2024 is probably due to a decrease in the average daily temperature, since at high temperatures their damaging effect is higher. The enemy dropped ammunition with dangerous chemicals (K-51 grenades, RG-VO grenades and unspecified types of ammunition) at the positions of our troops from UAVs. Usually, the enemy dropped ammunition containing a dangerous chemical in

parallel with other ammunition or first drops ammunition containing a dangerous chemical substance and immediately after them conventional ammunition. The purpose of the drops of ammunition containing a dangerous chemical substance was to force the defenders of our firing positions to leave the shelter and push them into the open area in order to increase the effect of damage by dangerous ammunition.

For the period from February 2023 to September 2024, 4228 applications of hazardous chemicals were recorded.

Mostly Russians use chloroacetophenone. Formally, they are not chemical weapons. This is a chemical warfare agent of irritating action. In the Chemical Weapons Convention, chloroacetophenone is defined as a chemical agent for rioting. It is a chemical capable of quickly causing sensory irritation or physical disorders in the human body, which disappear shortly after the end of the action. But the use of these gases during hostilities is a crime. This is a violation of the Chemical Weapons Convention, the international chemical weapons treaty within the framework of the United Nations (*Halak, 1656*).

On February 27, 2024, at 9:13 PM, information was received that an unknown chemical substance had been used against Ukrainian defense forces in the area where they were carrying out tasks.

During a combat mission, a probable RG-VO 862-7-23 munition containing an unknown chemical substance was dropped from an enemy quadcopter onto the unit of the Ukrainian defense forces company commander.

The company commander did not have time to give the "Gas" command to the personnel in time, so the servicemen did not put on their respiratory protection equipment in time, as a result of which some of them were injured on the face and open areas of the body. The unknown chemical substance also got on their uniforms.

This led to direct contact with chemical substances, which could have caused acute poisoning and, in some cases, death. The chemical poisoning of the personnel could have significantly reduced the unit's combat capability. Neglecting CBRN protection measures can lead to panic and disorganization among personnel. This can complicate or make it impossible to complete a combat mission.

After assessing the situation, it became clear that this was an irritant chemical substance, so the company commander was immediately given instructions that in case of the substance getting on

open areas of the body, it should be washed (wiped) with an alkaline solution (soda dissolved in water), and the uniforms should be replaced, if possible.

At 11:43 PM, a message was received: "Thank you very much, your advice helped, the guys are alive and unharmed" (*Halak, 167*).

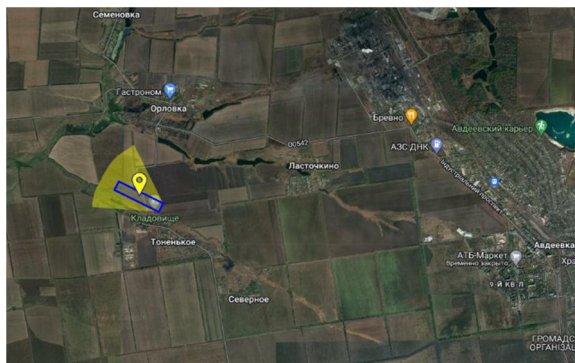

Figure 3: Probable direction of chemical dispersion

The use of chemical weapons during the World War I and the Russian-Ukrainian war has a number of significant differences at the tactical and operational levels, given technological progress, international norms and the context of all conflicts.

World War I (1914–1918)

At the tactical level:

1. during the World War I, chemical weapons were used on a large scale for the first time, mainly in the form of destructive gases such as chlorine, phosgene, mustard gas. The gas attack became a tactical element that was used to disrupt the front line or to delay the enemy's advance.

2. Gas was used to enhance the effect of artillery shelling or during offensives. These were mainly gas attacks that tried to break the enemy's stability, create panic and weaken the defenses.

3. Chemical attacks were not always very successful, the latter gases were difficult to control. They could cause serious consequences for their own troops due to wind changes or lack of efficiency.

At the operational level:

1. Chemical attacks were used in certain areas, but their use was limited, after which they did not bring quick results, and there were also technical problems with the front of storage and use of chemicals.

2. Although chemical weapons had a psychological effect on the soldier, their effect on the course of the war was limited. The creation of more complex personal protective equipment for the skin and respiratory organs made it possible to damage the effectiveness of a chemical attack.

Russo-Ukrainian War (2014 – present)

At the tactical level:

1. compared to the World War I, the use of chemical weapons in Ukraine is much more technologically advanced. Information on the use of nerve agents (for example, Novichok) and other toxic substances confirms the expansion of the arsenal.

2. Chemical attacks have become rare, but have a purposeful use to demoralize the enemy, create chaos and threaten the civilian population. Also, it is known about the use of chemical weapons in certain areas of the front for punishment or intimidation.

3. While chemical weapons may be effective, their use remains risky due to the International Court of Justice, as well as the development of modern defenses and the rapid identification of an attack.

At the operational level:

1. Compared to the World War I, chemical weapons are likely to be used in limited cases in the conflict in Ukraine, with their deployment immediately triggering international reactions, sanctions, and the recognition of aggression.

2. Since international organizations such as the UN actively monitor the use of chemical weapons, the use of such weapons has serious political consequences, including sanctions and diplomatic pressure. Comparing the use of chemical weapons during World War I, chemical weapons were groundbreaking, but their effectiveness was limited by technical difficulties and unexpected consequences.

In Ukraine, due to the development of the latest chemical compounds, the effectiveness of the attack can be much higher, but their infrequent use indicates caution due to the possibility of global consequences.

References

Adams V. (2024). Chemical Warfare, Chemical Disarmament: Beyond Gethsemane. The Macmillan Press Ltd, 1989, 286 p. URL: <https://archive.org/details/chemicalwarfarec0000adam> (дата звернення: 15 січня 2024 р.)

Auld S. (2024). Gas and flame in modern warfare. New York, 1918. 216 p. URL: <https://archive.org/details/gasflameinmodern00auldrich/mode/2up> (дата звернення: 15 січня 2024 р.)

Brown F. Chemical Warfare. A Study in Restraints. Princeton University Press, 1968, 375 p. URL: https://books.google.com.ua/books?id=dJEpNNKMEXgC&printsec=frontcover&source=gbs_atb#v=onepage&q&f=false (дата звернення: 15 січня 2024 р.)

Coleman K.A. (2024). History of Chemical Warfare. Palgrave Macmillan. New York. URL: https://www.google.com.ua/books/edition/A_History_of_Chemical_Warfare/RZp9DAAAQBAJ?hl=ru&gbpv=1 (accessed January 15, 2024)

Davis L. (2024). Chemical Warfare in WWI: The Psychological Corrosion of Soldiers via Chemical Warfare and the 1925 Geneva Convention's Involvement in Eradicating Future Gaseous Afflictions / West Virginia University Historical Review, 2021, 47-59. URL: <https://researchrepository.wvu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1011&context=wvuhistoricalreview>. (дата звернення: 15 січня 2024 р.)

Ede A. (2024). The Natural Defense Of A Scientific People: The Public Debate Over Chemical Warfare In Post-WWI America/ Bull. Hist. Chem., 2002. Volume 27, № 2. P. 128-135. URL : http://acshist.scs.illinois.edu/bulletin_open_access/v27-2/v27-2%20p128-135.pdf (дата звернення: 15 січня 2024 р.)

Falkenhayn E. (2024). von The German general staff and its decisions, 1914-1916. Dodd, Mead. 1920. 374 p. URL : <https://archive.org/details/germangeneralsta0000eric> (дата звернення: 15 січня 2024 р.)

Fitzgerald G. (2024). Chemical Warfare and Medical Response During World War I / American Journal of Public Health. April 2008, Vol 98, No. 4. P. 611-625. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2376985/> (дата звернення: 15 січня 2024 р.)

Friedrich B., Hoffmann D., Renn J., Schmaltz F., Wolf M. (2024). One Hundred Years of Chemical Warfare: Research, Deployment, Consequences, 2017, 404 p. <https://library.oapen.org/handle/20.500.12657/27756> (дата звернення: 15 січня 2024 р.)

Fries A. (2024). Chemical Warfare. New York, 1921. 468 p. URL: <https://archive.org/details/chemicalwarfare00frierich/mode/2up> (accessed January 15, 2024)

Gilchrist G.A. (2024). Comparative Study Of World War Casualties From Gas And Other Weapons. Maryland, 1928. URL : <https://play.google.com/books/reader?id=g61BAAAAIAAJ&pg=GBS.PP1&hl=uk> (дата звернення: 15 січня 2024 р.)

Girard M.A. (2024). Strange and Formidable Weapon. British Responses to World War I Poison Gas (Studies in War, Society, and the Militar). University of Nebraska Press, 2008, 294 p. URL: <https://www.jstor.org/stable/j.ctt1dgn47p> (дата звернення: 15 січня 2024 р.)

Haber L.F. (1986). The Poisonous Cloud: Chemical Warfare in the First World War. Clarendon Press, 1986, 430 p.

Hammond J. (1999). Poison gas : the myths versus reality. Greenwood Press, 1999. 157 p.

Harris R., Paxman J. (2002). A Higher Form of Killing: The Secret History of Gas and Germ Warfare. Arrow, 2002. 299 p.

Heller Ch. E. (2024). Chemical Warfare in World War I. The American Experience, 1917-1918 (Leavenworth Papers No. 10) Kansas, 1984. 109 p. URL: <https://www.armyupress.army.mil/Portals/7/combat-studies-institute/csi-books/leavenworth-papers-10-chemical-warfare-in-world-war-i-the-american-experience-1917-1918.pdf> (дата звернення: 15 січня 2024 р.)

Jones E. (2024). Terror Weapons: The British Experience of Gas and Its Treatment in the First World War / War in History 2014, Vol. 21(3). P. 355-375. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5131841/> (дата звернення: 15 січня 2024 р.)

Krause J. (2024). The Origins of chemical warfare in the french army/ War in history, 2013. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/0968344513494659> (дата звернення: 15 січня 2024 р.).

Lloyd George D. War Memoirs of David Lloyd George. Nicholson & Watson, 1933. V. 1. 577 p. URL: <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.172878> (дата звернення: 15 січня 2024 р.).

Lloyd George D. (2024). War Memoirs of David Lloyd George. Nicholson & Watson, 1933. V. 2. 553 p. URL: <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.172812> (дата звернення: 15 січня 2024 р.).

Ludendorff E. (2024). Von Own Story. New-York: Harper Brothers Publishers. 1919. V. 2. 482 p. URL: <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.260828/mode/2up> (дата звернення: 15 січня 2024 р.).

Luttwak E. Strategy. (2024). The Logic of War and Peace. Cambridge, Massachusetts, 2003, 392 p. URL: <https://archive.org/details/strategylogicofw0000lutt> (дата звернення: 15 січня 2024 р.).

Mitchell M., Smith M. (2024). Medical Services. Casualties and Medical Statistics of the Great War (History of the Great War Based on Official Documents). London, 193. 421 p. URL: <https://archive.org/details/casualties-medical-statistics-gw/page/n5/mode/2up> (дата звернення: 15 січня 2024 р.).

Palazzo A. (2024). Seeking Victory on the Western Front. The British Army and Chemical Warfare in World War I. University of Nebraska Press, 2000. URL: <https://archive.org/details/seekingvictoryon00albe> (дата звернення: 15 січня 2024 р.).

Prentiss A. (2024). Chemicals in war a treatise on chemical warfare. – New York and London, 1937. URL: <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015039331965&seq=687> (дата звернення: 15 січня 2024 р.).

Richter D. (2024). Chemical soldiers. Barnsley : Pen & Sword Military, 1934. 307 p. URL: https://archive.org/details/chemicalsoldiers0000rich_15z8 (дата звернення: 15 січня 2024 р.).

Slotten H. (2024). Humane Chemistry or Scientific Barbarism. American Responses to World War I Poison Gas, 1915-1930. / The Journal of American History. 1990. V. 77, № 2. P. 476-498. URL: <https://www.jstor.org/stable/2079180>. (дата звернення: 15 січня 2024 р.).

Spiers E. (2024). We've had a good time. Palmillan Macmillan, UK, 1986. 296 p.m. URL: <https://archive.org/details/chemicalwarfare0000spie> (дата звернення: 15 січня 2024 р.).

Vanbergen L. (2024). The poison gas debate in the inter-war years / Medicine, Conflict and Survival, Vol. 24, № 3, 2008, P. 174-187. URL: <https://www.jstor.org/stable/27017425> (дата звернення: 15 січня 2024 р.).

Zoghiami H. (2021). Franco-British responses to chemical warfare 1915–8, with special reference to the medical services, casualty statistics and the threat to civilians. // Medical History. 2021; 65(2):101-120. doi:10.1017/mdh.2021.2

IV CONVENTION (1907). on the Laws and Customs of War on Land and its Appendix: Regulations on the Laws and Customs of War on Land. The Hague, October 18, 1907. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text

Mokhonchuk S.M. (2024). Weapons of mass destruction as a subject of crime provided for by Art. 439, 440 of the Criminal Code of Ukraine. 2006. № 2. Pp. 218-223. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2006_2_36 (accessed January 15, 2024).

Samoilenko E.A., Golovanova V.I. (2019). Concept and types of weapons of mass destruction in international law. *Journal of Eastern European Law*. 2019. № 70. Pp. 175–183. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/jousepr_2019_70_22 (accessed 15 January 2024).

Halak O.V., Derkach S.V., Anishchenko D.V. (2024). The use of chemical substances on one of the directions of the Ukrainian defense forces XXXII Міжнародної науково-практичної конференції microcad-2024 інформаційні технології: Наука, техніка, технологія, освіта, здоров'я. С. 1656.

Halak O.V. (2024). Chemical weapons and chemical terrorism // СБУ в умовах війни в Україні: сучасні реалії та інноваційні стратегії забезпечення національної безпеки Матеріали міжнародної науково-практичної конференції 4-5 липня 2024 року. С. 167.

Галак О. В., Галак Я. О.

ЕВОЛЮЦІЯ ВИКОРИСТАННЯ ХІМІЧНОЇ ЗБРОЇ: ВІД ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ДО СУЧАСНИХ КОНФЛІКТІВ

Першу світову війну називають «війною хіміків», оскільки саме вона започаткувала епоху створення та застосування зброї масового ураження. Вивчення історичного досвіду застосування хімічної зброї як військового засобу на Західному фронті та аналіз політичних дискусій щодо її застосування показали, що країни-учасниці швидко відмовилися від існуючих норм міжнародного права та поступово перейшли до їх активного застосування.

Тепер, більше ніж через сто років, хімічна зброя знову використовується. Використання хімічних речовин під час війни в Сирії та вторгнення росії в Україну доводить, що міжнародне право та конвенції не вплинули на допустимість застосування зброї масового ураження.

Тривале використання хімічної зброї підкреслює критичний провал у забезпеченні виконання міжнародних норм і законів, спрямованих на запобігання таким звірствам. Відсутність значних наслідків для порушників цих норм свідчить про обмеженість міжнародного права щодо практичних реалій сучасної війни. Неможливість притягнути винних до відповідальності ще більше посилює гуманітарні наслідки хімічної війни, коли тисячі жертв страждають від довгострокових наслідків для здоров'я та шкоди довкіллю.

Ключові слова: Гаазька конвенція, газова атака, зброя масового ураження, отруйні гази, Перша світова війна, хімічна зброя, гранд-стратегія.

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Антонюк Я. М., Трофимович В. В., Трофимович Л. В. Спецслужби закордонних центрів ОУН у другій половині 40-х років ХХ століття.....3

Васечко О. О. Галицький батальйон під час бою під Ольшаницею 31 травня – 2 червня 1920 року21

Дем'янюк О. Й. Українізація армії на тлі розгортання Української революції навесні 1917 року.....39

Зінкевич Р. Д., Голик М. М. Створення Українського військового клубу ім. гетьмана П. Полуботка та його роль в організації перших українських військових частин.....57

Меренюк Х. В. Ростислав Михайлович та Ворш на військовій «грі» 1245 р.73

Пагіря О. М. Августин Волошин і проблеми військового будівництва у Карпатській Україні (1938 – 1939 рр.).....86

Щеглов А. Ю. Інституційна система Польської держави на західноукраїнських землях як об'єкт розвідувальної та диверсійної діяльності спецслужб УРСР і СРСР у 20 – 30-х роках ХХ ст.: здобутки та виклики для сучасної української історіографії.....110

ІСТОРІЯ СУЧАСНОЇ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Гневашева А. В. Аспекти міжнародної військової допомоги Польщі та країні Балтії Силам оборони України у роки широкомасштабної агресії рф (2022 – 2023).....125

Котилевський О. О. Торговельно-економічні війни як елемент експансії російської федерації в Україні (2005 – 2014).....143

Куцька О. М., Кмін А. О. Контент-аналіз українських пропагандистських листівок, призначених для противника на тимчасово окупованих російською федерацією територіях України періоду російсько-Української війни162

Рудько С. О. Роль Австралії у зміцненні обороноздатності України: аналіз військової допомоги у 2022 – 2024 рр.....184

Хардель М. І. Мова мислення як елемент впливу на історичну свідомість у процесі здобуття інформації в інформаційному просторі (на прикладі Вікіпедії).....204

Бонусяк А. Поляки та представники польської меншини в Україні в російсько-Українській війні (2014 – 2024).....217

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

Гула Р. В., Передерій І. Г. Алкоголь в арміях Першої світової війни: єдність у протилежностях.....233

Каляєв А. О., Матвій Н. Б. Етика свободи та обов'язку громадянина в умовах війни у поглядах Джона Лока253

Пацук Ю. М. Еволюція теорії вивчення та впровадження досвіду: військовий вимір264

Виздрик В. С., Мельник О. М. Інститут військового капеланства у військовій організації збройних сил США та Великої Британії.....284

ІСТОРІЯ ОЗБРОЄННЯ ТА ВІЙСЬКОВОЇ ТЕХНІКИ

Панів А. М. Релігійні написи та зображення на шаблях XVII – XVIII ст. у колекції Львівського історичного музею.....294

Стеців Я. В., Баган А. В. Гарматний парк та особиста зброя офіцерів-артилеристів періоду національного державотворення 1917 – 1921 рр.: тактико-технічна характеристика.....317

Харук А. І. Програми створення військово-транспортних літаків в Україні у 1991 – 2021 рр.330

Галак О. В., Галак Я. О. Еволюція використання хімічної зброї: від Першої світової війни до сучасних конфліктів.....341

C O N T E N T S

HISTORY OF UKRAINE

<i>Antoniuk Ya., Trofymovych V., Trofymovych L.</i> Special services of the foreign centers of the OUN in the second half of the 1940s.....	3
<i>Vasechko O.</i> Halician battalion during the battle of Olshanitsya may 31 – june 2, 1920.....	21
<i>Demianiuk O.</i> Ukrainization of the army in the background of the development of the Ukrainian Revolution in the spring of 1917.....	39
<i>Zinkevych R., Holyk M.</i> Creation of the Ukrainian Military Club named after Hetman P. Polubotko and its role in the organization of the first Ukrainian military units.....	57
<i>Mereniuk Kh.</i> Rostyslav Mykhailovych and Vorsh on the military «ігра» of 1245.....	73
<i>Pahiria O.</i> Avgustyn Voloshyn and the problem of military development in Carpatho-Ukraine (1938 – 1939).....	86
<i>Shchekhlov A.</i> The institutional system of the polish state in the western ukrainian lands as an object of intelligence and subversive activities of the ukrainian SSR and USSR special services in the 1920s–1930s: achievements and challenges for contemporary ukrainian historiography.....	110

HISTORY OF THE MODERN RUSSIAN-UKRAINIAN WAR

<i>Gnievasheva A.</i> Aspects of international military assistance provided by Poland and the Baltic states to the Ukrainian defense forces during the years of full-scale russian aggression (2022 – 2023).....	125
<i>Kotylevsky O.</i> Trade and economic wars as an element of russian federation expansion in Ukraine (2005 – 2014).....	143
<i>Kutska O., Kmin A.</i> Content analysis of ukrainian propaganda leaflets intended for the adversary in the territories of Ukraine temporarily occupied by the russian federation during the russian-ukrainian war.....	162
<i>Rudko S.</i> The role of Australia in strengthening Ukraine's defense capabilities: an analysis of military assistance in 2022 – 2024.....	184
<i>Khardenel M.</i> The language of thinking as an element of influence on historical consciousness in the process of information acquisition in the information space (based on the example of Wikipedia).....	204
<i>Bonusiak A.</i> Poles and representatives of the polish minority in Ukraine in the russian-Ukrainian war (2014 – 2024).....	217

WORLD HISTORY

Hula R., Perederii I. Alcohol in the armies of the first world war: unity in opposites.....233

Kalyayev A., Matviiv N. Ethics of freedom and citizen duty in the conditions of war in the views of John Locke.....253

Pashchuk Yu. Evolution of Organizational Learning Theory: A Military Dimension.....264

Vyzdryk V., Melnyk O. Institute of military chaplaincy in the military organization of the armed forces of the United States and Great Britain.....284

HISTORY OF WEAPONS AND MILITARY EQUIPMENT

Paniv A. Religious inscriptions and images on sabs of the XVII – XVIII centuries in collection of the Lviv Historical Museum.....294

Stetsiv Y., Bahan A. Artillery park and personal weapons of artillery officers during the period of national state formation 1917 – 1921: tactical and technical characteristics.....317

Kharuk A. Programs for the creation of military transport aircraft in Ukraine in 1991 – 2021.....330

Halak O., Halak Y. The evolution of chemical weapons use: from world war i to contemporary conflicts.....341

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

«Військово-науковий вісник» внесений до переліку наукових фахових видань України у галузі історичних наук. Збірник видається Національною академією сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного двічі на рік (весна – осінь). Статті публікуються українською та англійською мовами.

Статті, що подаються до публікації у Віснику, повинні відповідати високому науковому рівню, не бути раніше опублікованими, містити елементи новизни. Вони мають бути структурно побудовані згідно з вимогами Постанови Президії ВАК України від 15.01.03 р. № 7-05/1. Тобто включати наступні елементи: постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується означена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку.

Обов'язковими елементами статті є:
індекс УДК (універсальний десятковий класифікатор). Розташовують окремим рядком, у лівому верхньому куті;

прізвище та ініціали автора. Розташовують окремим рядком, у лівому верхньому куті, під УДК;

обліковий запис автора ORCID (має відповідати стандартам ORCID та мати вигляд повного URL (наприклад, <http://orcid.org/0000-0003-1856-0045>). У лівому верхньому куті, під прізвищем та ініціалами автора;

заголовок статті;

анотація українською мовою (не менше 600 знаків з пробілами);

ключові слова (не більше 5) українською мовою.

текст статті (до 40 тис. знаків);

список використаних джерел та літератури;

references;

анотація англійською мовою (не менше 1800 знаків з пробілами).

Журнал використовує Harvard Referencing Style (варіант Великої Британії (GB)) для оформлення списку використаних джерел, а також для упорядкування внутрішньотекстових посилань. Приклади оформлення списку літератури можна знайти за посиланнями: <http://www.nbuv.gov.ua/node/868> та <http://www.emeraldgroupublishing.com/authors/guides/write/harvard.htm?part=2>

Окремо подається інформація про автора (авторів): прізвище, ім'я, по батькові, повна назва організації, посада, вчений ступінь, наукове звання, поштова адреса, телефон, e-mail.

Автор несе відповідальність за додержання вимог чинного законодавства при підготовці матеріалів, норм авторського права та достовірність наведених фактичних даних, зокрема цитат, посилань на джерела, імен і назв.

Рукописи, що не відповідають вказаним вимогам, не приймаються до публікації. Редакційна колегія залишає за собою право проводити редакційну правку рукопису, відхилити його, якщо науковий рівень статті недостатній або не відповідає напрямку Вісника. Рукописи авторам не повертаються. Редакційна колегія не здійснює поштову пересилку збірок авторам статей.

Інформація щодо надання матеріалів та вимоги до оформлення статей відображені на офіційному сайті видання - vnn.asv.gov.ua.

Редакційна колегія «Військово-наукового вісника».

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ВІЙСЬКОВО-НАУКОВИЙ ВІСНИК

ВИПУСК № 43

Відповідальний за випуск *А. Харук*
Редактори: *Л. Актімова, Т. Животова, Н. Хмелюк*
Коректор *О. Місєєва*
Комп'ютерний набір і верстка: *Н. Кравець, М. Пукій*

Підписано до друку 30.06.2025 р.
Формат 60х90/16. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman. Офсетний друк.
Умов. друк. арк. 23,00
Обл.-вид. арк. 21,5
Тираж 100 прим.
Замовлення № 16

Видавець та виготовлювач – Національна академія
сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного
79026, м. Львів, вул. Героїв Майдану, 32
тел.: (032) 258-44-12

Свідцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 3939 від 14.12.2010 р.